АԤЅСНЫ
АШӘҞӘЫѲѲЦӘА
РЕИДГЫЛА ИҬНАЖЬУА

АЛАШАРА

АЛИТЕРАТУРА-
САХЬАРКЫРАТӘ
АУААЖӘЛАРРА-
ПОЛИТИКАТӘ
ЖУРНАЛ

1

Иҭыҵуеит 1955 ш. раахыс

АРЕДАКТОР ХАДА
Анатоли Лагәлаа

АРЕДКОЛЛЕГИА:
Валентин Кәаӷәаниа
(аредактор хада ихаҭыԥуаѳ)

Виачеслав Бигәаа
Вахтанг Аԥҳазоу
Даур Начҟьебиа
Гәында Кәыҵниаԥҳа
Зураб Џьапуа
Гунда Сақаниаԥҳа
Дырмит Габалиа
Альбина Анқәабԥҳа
(аҭакзыԥхықәу амаӡаныҟәгаѳ)

АУААЖӘЛАРРАТӘ ХЕИЛАК:

Геннади Аламиа
Хана Гәынба
Енвер Ажьиба
Даур Ақаѳба
Абзагә Аҟалӷьба
Валери Бигәаа
Дифа Габниаԥҳа
Алина Жьиԥҳа
Владимир Занҭариа
Руслан Қапба
Валери Касланӡиа
Ҳаири Қәҭарба
Октаи Чкотуа
Анзор Мықәба
Заира Ҭҳаиҵыкәԥҳа
Алхас Чхамалиа

Аҟәа — 2026

Литературно-художественный и Общественно-политический журнал

Алашара (Свет)

Орган Союза писателей Республики Абхазия

Аредакциа адрес:
384901 Аҟәа
Ажәанба имҩа, 9.
Аҭел: 226-25-42
772-70-86
990-44-35

e-mail: alashara55@mail.ru

Ажурнал «Алашара» аредакциа иаднакыло аматериалқәа зегьы кьыԥхьзароуп PT SANS ашрифт ала. Егьырҭ ашрифтқәа рыла икьыԥхьу акгьы аднакылаӡом.

Анбанҟәшәарахь ирыҭоуп 18.01.2026 ш.
Акьыԥхьразы анапы аҵаҩуп 17.02.2026 ш.
АФОРМАТ 70х108 1/16
Иныҝәырԥшу амҿхак
12,5 кьыԥхь бӷьыц
Азаказ №
Атираж 500

Ареспублика Аԥсны Ахәынҭкарратә наплакы “Акьыԥхь Аҩны”.
Аҟәа. Ешба имҩа, 168.

Атехредактор:
Л. Амҷԥҳа.
Акорректорцәа:
К.Кәҭелиаԥҳа
Л. Чамагәуаԥҳа,
И. Џьениаԥҳа,
М. Кәыцниаԥҳа.
Компиутерла акьыԥхь иаздырхиеит:
С. Сазԥҳа,
А. Аҟәсԥҳа

АХҚӘА:

ГУНДА САҚАНИАԤҲА 60 ШЫҚӘСА ЛХЫҴИТ
Адныҳәалара . . . 3
Арҿиарауаа апоет лзы . . . 5
Гунда Сақаниаԥҳа. Шәышықәса еиҩсуа мышкы...
Ажәеинраала ҿыцқәа . . . 7

МИХА ЛАКРБА ДИИЖЬҬЕИ 125 ШЫҚӘСА ҴИТ
Џьума Аҳәба. Аԥшӡара азыгәҳәара . . . 17
Миха Лакрба. Аламыс. Маршьан лашә.
Ановеллақәа . . . 27

ЗАИРА ҬҲАИҴЫКӘԤҲА 60 ШЫҚӘСА ЛХЫҴИТ
Адныҳәалара . . . 33
Ашәҟәыҩҩцәа апоет лзы . . . 35
Заира Ҭҳаиҵыкәԥҳа. *Ажәеинраалақәа* . . . 37
«Дахьлырхәит!» *Ажәабжь* . . . 49

Руслан Қапба. Ҳҵабыргхаҭеи ҳалшарақәеи . . . 51
Вахтанг Аԥҳазоу. *Ажәеинраала ҿыцқәа* . . . 62
Аҳәыҷқәа рдунеи азышәаҳәаҩ . . . 74
Гунда Аӡынԥҳа. *Ажәабжьқәа* . . . 75
Альбина Анқәабԥҳа. Уаҵәтәи ҳамш даҽакхоит...
Ажәабжь . . . 83

САНДРО САНГӘЛИА ДИИЖЬҬЕИ 115 ШЫҚӘСА ҴИТ
Сандро Сангәлиа. *Ажәеинраалақәа* . . . 85

Гь. М. Чачба иԥсымҭаз аԥсуа жәлар рахь иҟаиҵаз ааԥхьара (иуасиаҭ).
Еиҭ. Амиран Какалиа . . . 87

АҬҴААРАДЫРРА
Валентин Кәаӷәаниа. Таиф Аџьба заатәи ипоезиа афольклортә шьаҭақәа . . . 89

АРТУР АНШБА ДИИЖЬҬЕИ 90 ШЫҚӘСА ҴИТ
Зураб Џьапуа. Артур Артиом-иԥа Аншба . . . 103

«Ҳабџьар адгьыл иҵаз ааҵхны аибашьра ҳалагеит...». (Славик Қәычбериа иҿцәажәара.).
Ианылҵеит Саида Ҳаџьым . . . 110

АИҬАГА ҾЫЦҚӘА
Иосиф Бродски. *Ажәеинраалақәа.*
Еиҭ. Аслан Занҭариа . . . 125

ИҬАМБАЗО ЖӘЛАР РЗЫХЬ
Шьаликәа Џьапуа иҳәамҭақәа.
Ианылҵеит Шьазина Џьапуаԥҳа . . . 127

Енвер Ажьиба. Дыӡҳәыҵәҟьоума алашәа? . . . 153

Ашәышықәса згәы иҭаӡаз. (*Пыта Занҭариа иҿцәажәара.) Ианылҵеит Инна Ҳаџьымԥҳа* . . . 158

«Аамҭоуп акритикцәа зегьы иреиҳау!..» (Виачеслав Бигәаа иҿцәажәара.) *Ианиҵеит Анатоли Лагәлаа* . . . 185

Аполлон Думаа. Иҟалахьоу ажәытә ажәабжьқәа . . . 195

АДНЫҲӘАЛАРА

Ҳаҭыр зқәу Гунда Валентин-иԥҳа!

Аԥсны ашәҟәыҩҩцәа Реидгыла анапхгареи уи еиднакыло ашәҟәыҩҩцәа рҭаацәара дуи рыхьӡала гәык-ԥсыкала ибыдаҳныҳәалоит 60 ш. бхыҵра иазку аиубилеи!

Аԥсны ашәҟәыҩҩцәа Реидгылеи (1997) Урыстәыла ашәҟәыҩҩцәа Реидгылеи (2023) ирылоу, ҳаамҭазтәи аԥсуа рҿиаҩцәа рхаҭарнак, абаҩхатәра злоу апоет, апублицист, аиҭагаҩ, имҩашьауа зымҩа ылызххьоу, аихьӡарақәагьы аазырԥшуа, мшаҽнеиԥш, алитературатә ԥсҭазаара балагылоуп, бықәҿиарақәа аӡәымкәа-ҩыџьамкәа аҵарауаа ахәшьара бзиа рырҭахьеит. Д. И. Гәлиа ихьӡ зху Аԥсны аҳәынҭқарратә премиа банашьоуп (2010, ажәеинраалақәа реизга «Саҭанеи лашәа» азы). Бырҿиаратәи буаажәларратәи усураҿы благалазы Аԥсны акультура зҽаԥсазтәыз аусзуҩы ҳәа аҳаҭыртә хьӡы быхҵоуп.

И. А. Коґониа ихьӡ зху Кәтолтәи абжьаратәи ашкол баналга ашьҭахь Аԥснытәи аҳәынҭқарратә университети А. М. Горки ихьӡ зху Москватәи алитературатә институт рҟны иреиҳау аҵара боуит.

Еиуеиԥшым ашықәсқәа раан аус ахьыбуаз Аԥсны ашәҟәыҩҩцәа Реидгыла аконсультантс, Аԥсны Жәлар Реизара аҟны еиҭагаҩс, аԥсуа бызшәа арҿиара аҳәынҭқарратә фонд азанааҭдырҩы хадас, иахьа ахәыҷтәы журнал «Амцабз» аредактор хадас бахьыҟоу, аамҭакала Аԥснытәи аҳәынҭқарратә университет афилологиатә факультет астудентцәа алитература акурс ҷыда бахьырзаԥхьо акәзааит, зехьынџьара апринципра аабырԥшуеит. Ламысла, гәыблрала ахатәы бызшәа арҿиара бнапы алакуп, аԥсҭазаараҿы уи аиқәырхареи аларҵәареи бырзааԥсоит. Абасала, ааԥсарада быԥсадгьыли быуаажәлари рымаҵ буеит.

1978 ш. акьыԥхь аҟны банцәырҵ инаркны бажәеинраалақәа, Аԥсны апериодикатә кьыԥхь аҟны еиԥш, анҭыҵ, аурысшәахь еиҭаганы ир-

кьыԥхьуеит. Бӡымҭақәа рнылахьеит ажурналқәа: «Алашара», «Абаза», «Литературная Кабардино-Балкария», ашәҟәыҩҩцәа ҿарацәа рҩымҭақәа еидызкыло аҭыжьымҭақәа «Еҵәаџьаа», «Литературная газета» (Москва), иара убас аизгақәа «Ахаҵарашәа. Ажәеинраалақәа, Ажәабжьқәа. Астатиақәа» (Аҟәа), 1995. Бӡымҭақәа жәпакы агәылоуп «Аԥсуа поезиа антологиа» XX ашә.» (Аҟәа – Москва, 2001, аиҭаҭыжьра – 2009).

Ажәеинраалақәа реизгақәа жәпакы ҭбыжьхьеит.

Бӡымҭақәа еиҭагоуп аурыс, англыз, аиталиа, асерб, аҭырқәа, адыга, ауаԥс уҳәа абызшәақәа рахь.

Еиуеиԥшым ашықәсқәа раан иҭыҵхьеит бышәҟәқәа: «Аԥшқарах», «Анана Гәында», «Аматанеира», «Ахьыцәыкәбар», «Саҭанеи лашәа», «Аԥслымӡ сааҭ», «Ахьыԥшьа», «Ажәҩан абжьы», «Зқьымра» уҳәа рҟны аԥхьаҩ инарҵауланы дагәыланарԥшуеит аԥсуа идунеи, изаанартуеит уи иаҵаҵәаху амаӡақәа. Аханатә илху бхатәы мҩа есааира аҿарҭбаауеит, бӡымҭақәа аҟаза инапы ишыҵыҵыз агәра удыргоит. Урҭ удырхәыцуеит, умаршәа кны урыдрыԥхьалоит, маҷ-маҷ ургәылархалоит, уагьхырхуеит. Излаҩу абызшәеи рҵаки хеибарҭәаауеит, еимҩалацәоуп, еихьысеиԥысуа акәымкәа, еицнаргоит, хҭак еицҭадыршәуеит, убри алагьы рҿахәы гәылыршәаны иаадырԥшуеит.

Амилаҭтә литература, инеизакны аԥсуа доуҳатә культура аӡыргаҩцәа ируаӡәку, ақәҿиарақәагьы аазырԥшуа апоет, иҵхәраа иааиуа бырҿиара аӡыхь еиԥҟьара ақәымзааит, шьардаамҭа быжәлар брылагылазааит!

Аԥсны ашәҟәыҩҩцәа Реидгыла,
ажурнал "Алашара" аредакциа

АРҾИАРАУАА АПОЕТ ЛЗЫ

Апоетесса, Д. И. Гәлиа ихьӡ зху аҳәынҭқарратә премиа занашьоу Гунда Сақаниа 60 ш. лхыҵит. И. А. Коҕониа ихьӡ зху Кәтолтәи абжьаратәи ашкол далгеит. Иреиҳау аҵара лоуит М. Горки ихьӡ зху Москватәи алитературатә институт аҟны. Қәҿиарала алитературатә ҧсҭазаара далагылоуп, амилаҭтә культура аҿиара далахәуп, шьардагьы лыллыршахьеит.

Еиуеиҧшым ашықәсқәа раан иҭлыжьхьеит ажәеинраалақәа реизгақәа: «Аҧшқарах», «Анана Гәында», «Аматанеира», «Ахьыцәыкәбар», «Саҭанеи лашәа», «Аҧслымӡ сааҭ», «Ахьыҧшьа», «Ажәҩан абжьы» уҳәа егьырҭгьы. 2019 ш. иҭыҵит ҩ-томк иҟоу лырҿиамҭақәа реизга «Зқьымра». Иҭлыжьхьеит иара убас ахәыҷқәа ирызку лажәеинраалақәеи ллакәқәеи еидызкыло ашәҟәқәа.

Лҩымҭақәа еиҭагоуп аурыс, англыз, аиталиа, асерб, аҭырқәа, адыга уҳәа абызшәақәа рахь, лхаҭагьы аиҭагара аус лнапы алакуп. Агазеҭ «Аамҭа» аредакциа аҟнытә Гунда Сақаниа лаҧхьаҟагьы еиҳау арҿиаратә еихьӡарақәа лзеиҕьаҳшьоит.

Дунеик уанагәылаԥшуа ицәырҵуа агәҭахәыцрақәа

«Апоезиа закәыҵәҟьоу макьана аӡәгьы иааҭкааҵәҟьаны ишизымҳәогьы, зегьакоуп, гәынхәҵысҭала дасу иара ипоезиа, иара илира «хаа» амаҵ иуеит, игәаҿы иҭаҳәҳәаны имоуп.

Гунда лпоезиа, уи лажәеинраалақәа амыцхә лгәы аадыртӡом, амыцхә иҽырбаӡом, аха урҭ уԥырҵны ианцо, «рымҵәыжәҩашьҭыбжь» убас угәы хьухьуа иҟанаҵоит, уара уззыԥшыз, иуҭахыз ажәа, дара улымҳа иҭархәааеит, аха уара ианаамҭаз иахьумаҳаз азы, ухы уазгәаан, угәы ԥыжәжәо урышьҭалоит...

Иҟалап убри акәзар апоезиа, уара умаӡа иаҭаххар ажәак ала иаазыртуа.

Гунда лпоезиаҿы зегьы ыҟоуп, аԥшӡарагьы, ахьаагьы, агәырҩагьы, иара убасгьы џьарак еилаҭәаоит агәырҕьалабжьышгьы агәырҩалабжьышгьы».

Анатоли ЛАГӘЛАА

«Гунда Сақаниа лпоезиа иаҵоуп иара ахатә ҷыдара. Уи лажәеинраалақәа рритми, лцәаҳәақәа шышьақәлыргылои, лҳәоуртәашьеи зынӡа ихазуп, даҽакы иалаҩашьом, лажәеинраалақәа рылукаауеит урҭ ирхылҵуа ашьҭыбжь алагьы. Жәеинраалацԥхьаӡа иаҵоуп иара ахатә музыка. Лажәеинраалақәа реиҿартәышьа, ркомпозициа, ахаҿсахьақәа рцәыргашьа, метафорақәас лхы иалырхәо хазы уззааҭгылаша, узыхцәажәаша роуп».

Гәында КӘЫҴНИА

«Аԥсны акультуратә ԥсҭазаараҿы иахьа имҩаԥысуа аҿыцрақәа, аиԥыларакәа уҳәа рҿы Гунда Сақаниаԥҳа дызлахәым акгьы мҩаԥысӡом. Уи

илцәаҩам хәаԥшҩык, зыӡырҩык иаҳасабала ахалархәра, есымша дықәгылан дцәажәоит, лықәгыларақәагьы агәы рызҭоуп, ахшыҩи ацәанырреи рыҵоуп, ухызхша бызшәала дцәажәоит, лажәақәа гәыла ирԥхоуп.

Лпоезиа уаназыӡырҩуа, иузцәырҵуеит агәаанагара шаҟа дыԥшқарахузеи ҳәа. Аха уи аԥсҭазаараҿы дыздыруа иазгәарҭахьеит ҩнуҵҟала дшыӷәӷәоу, апринципра шлылоу, иарбан усзаалак аиҿкаараҿгьы агәамч шлызҭоу...»

Екатерина БЕБИА

«Гунда Саканиа является одним из ярких представителей нового этапа развития современной абхазской литературы. В ее стихах, которые восходят из основ тысячелетий, терпкий вкус нашего народного духа сливается очень органично с общечеловеческим духом, с общечеловеческим началом. В стихах присутствует очень тонкий глубокий смысл. И этот смысл очень глубоко смешивается с ее чувствами, эмоциями. Это новый стих в абхазской литературе».

Алексей ГОГУА

«Очень своеобразная лирика у Гунды. Меня подкупает, что она в своих поэтических произведениях показала глубоко выстраданное свое состояние. Главное для настоящего поэта – это внутренний мир, это сиюминутное движение души. Все это в редком сочетании мы встречаем в стихах Гунды. Они волнуют и трогают до глубины души любого читателя. Ее поэзия наполнена глубокими творческими поисками. У нее хватило смелости нарушить железную устойчивость традиционного стихосложения. И самое главное, она пишет на прекрасном абхазском языке. У нее есть свой слог, свой стиль, своя манера».

Владимир ЗАНТАРИА

«Гунда – поэт-лирик, пейзажист. Главное в ее стихах– это мелодичная музыка. Ее архаический язык – богословский, молитвенный, древний абхазский язык – удивительным образом сочетается с новейшим абхазским литературным языком, языком, как у нас в Абхазии говорят, Баграта Шинкуба. Наши современные поэты, такие как Гунда Саканиа, мне кажется, будут занимать свою нишу в мировой литературе, если их своевременно представить в хорошем переводе...»

Нугзар ЛОГУА

ГУНДА САҞАНИАПҲА

ШӘЫШЫҞӘСА ЕИҨСУА МЫШКЫ…

Ажәеинраала ҿыцқәа

***

Аблаҿ
аблақәа
ҵәахуп,
Агәқәа рҿы
иҵәахуп
агәқәа,
Аӡқәа рҿы
аӡы ҵәахуп,
Ақәа аҿы
иҵәахуп
ақәа.
Арҩаш нымҵәақәа
еиԥшуп,
Ҵыхәаԥҵәарада
ҵьара.
Адгьыл
аԥырра
иаҿуп,
Агәы еисуеит
акәара –
кәара…
Анцәа ида –
Ауаҩы дзаҵәуп,
Анцәа ида –
Акагьы.
Ауаҩы иҿы Ауаҩы
дҵәахуп,
Анцәа иҿы
ҳаиқәшәоит
зегьы…

***

Инҵәанда сентиабр,
инҵәанда,
Октиабр агьама
ҽакын.

Аԥхын ианамам
аԥсгарҭа,
Адгьыл аҵыхәа
ԥшаатәын.
Амзақәа ирзымкыз
аамҭакгьы,
Иԥсҿыхган
икнаҳауп
ҵьара.
Аԥсҭазаара
ззымԥшааӡаз
ԥсракгьы,
Аԥсҭазаара
иаҳәон
еиҭа.
Инҵәанда сентиабр,
инҵәанда,
Октиабр агьама
сазхьуан.
Ԥсра ахьыҟам,
шьири, снаӡанда,
Адгьыл аҵыхәа
харан…

***

Иҟәандоуп, октиабр,
угәӡра,
Гәхьаагарыла
иҭәын улаԥш.
Исылсуан ашьшьыҳәа
уԥсра,
Умиасын ҳамҭак,
умиасын,
Суҳәоит уцамҭаз
уаатгыл,

Ҳалаԥшқәа
еимаҳдап
ҽааныҵа.
Уҿымҭраҿ
ақәаԥ рацәа ргыл,
Уқаруамҩа нагоуп
сгәаҟынҵа,
Сгәанаҩсан ноиабр
шьабоит,
Амра хьшәашәоит
ашьшьыҳәа.
Ажәҩан ахьҵысҭраҿ
сеимдоит,
Амра зҵәахыз сара
сзыҳәа.
...Октиабр, издыруеит
ҳаиқәшәоит,
Октиабр, уздыруеит
сызхашҭыз.
Саҵәцаҿ уқаруа
еикәаԥхоит,
Сызшьыз уи абзиабара
иамчыз...

***

Ихәлеит
инеихашәы,
Ажәҩан хьыла изҩырц.
Азаҵәра аԥштәы,
Аҵхаҿ исҵәахырц.
Ихәлеит инеихашәы,
Амза ҿымҭ иԥсуан,
Сыблақәа хҩаны,
Сыгәхьаагара
сҵәахуан,
Сыбзиабара ҵҩаны,
Сгәабжьы исзаанагон,
Аԥсҭазаара абжьы,
Ишгац
игон,
игон...
Ихәлеит инеихашәы,
Ажәҩан хьыла иҩын.

Аҵыхәтәантәи
ақәаԥ –
Амзаҿ иҵәахын.
Ажәҩан
хьыла
иҩын...

***

Ҭагалан ақәа аԥштәы
Ашәыгақәа еилаԥсоуп.
Иԥыххаасаз сыԥсы,
Ажәҩан икаԥсоуп.
Сышьҭақәа
сыҟәшәоит,
Бҕьыц-бҕьыц смыццакҵо,
Ҭагалан сышьҭа ихуп,
Сшьаҿақәа ԥхьаҵо,
Исаҳауеит аԥсыԥ
Шеивнаго
хрыжь-хрыжь,
Ари аԥшҙара
сзыхгом,
Исыцәцар сааныжь.
Ашәыгақәа уамоуп,
Еиҭаҳәашьа змаҵам,
Исзеизымгаз сыԥсоуп,
Акымзарак сҭахҵам.
Ҭагалан сышьҭа ихуп,
Сшьаҿақәа ԥхьаҵо.
Аамҭа сыҟәшәоит,
Есыҽны смыццакҵо.

***

Аамҭа гәаҵәажәпа
аҿымҭра сацәшәоит,
Аамҭа дагәа
Ҿымҭҵакәа иҳәҳәоит.
Слымҳақәа ирҭаҩуеит
Емгеимцара абжьы,
Иҳаԥхьоит Ахаан,
Са сышҟа шәгьежьы.
Ԥсҭазаароуп уи зегь,

Еилыхшьа змаӡам.
Саазқәылаз сацәшәоит,
Уи азхәыцра сҭахӡам.
Есааира сызҵаарақәа
Ҭакда иаанхоит.
Зны-зынла Аԥсраҵкыс –
Ахаан сацәшәоит...

***

Ԥсра хәыҷы ыҟам,
Ԥсра ду ыҟам,
Аԥсра – ԥсроуп.
Иахьа уҟоуп,
Уаҵәы уҟам,
Зегьакоуп.
Аҵла бґьыци,
Ақәа рыци,
Ԥсык рхоуп.
Еҵәа рыци,
Амца кәици еиҟароуп.
Ҿеаҳаԥсахуеит,
Дгьыли
Жәҩани
Зегь ҳаикәшоит.
Ҳа ҳазхылҵыз
Ҳани
Ҳаби
Ҿыц ҳрыхшоит.
Ԥсра хәыҷы ыҟам,
Ԥсра ду ыҟам,
Аԥсра ԥсроуп.
Иахьа уҟоуп,
Уаҵәы уҟам,
Зегьакоуп.

***

Азаҵәра акаҭа аҳауеит,
Абызкаҭаҳа аҭӡамц икыдуп,
Агәхьаа зкым асааҭ ццакуеит,
Аҩныҵҟа ҿнаҭуеит акуку.
Азаҵәра акаҭа аҳауеит,
Исаҳауеит сгәабжьы асааҭ еиԥш,
Амза суада иҩнаԥхоит,
Шәышықәса аԥхьа ишыҩнаԥшуаз
еиԥш.

***

Исзымҳәаз ашәақәа
ҵәыуоит сгәаҿы,
Исзымхаз аамҭа
саҳәоит,
уаҵәы,
Иҟалозар, уаҵәынӡа
сашәақәа ԥшуп,
Сгәы иазымкын, –
ихыҵуеит,
Амцеиԥш ишуп.
Изкыда сыгәхьаа,
Сгәы қьаадха
ирбылуеит,
Исзымҳәаз ашәақәа
рҿымҭра сашьуеит...

***

Аԥхын сыԥхыӡ хаа,
Амзахь ихалаз,
Арҵу абжьы ҵар,
Сыцәа зырҟьалаз,
Исцәыӡыз агәҭыха,
Сқәыԥшра хышхыҵәа,
Сыеҵә аԥҿеыха,
Сашәақәа знысҵа,
Ԥсаатәын сзырҿыхоз,
Усҟан ашамҭаз,
Сԥенҷьыр иацрыхоз,
Аԥхын ацамҭаз,
Аҵәамахә, аҵәаҟаԥшь,
Ссаркьаҿ асахьа
Еиҭаҳәаашьа сзаҭом,
Еиҭарҳәаахьеит саԥхьа,
Аԥхын сыԥхыӡ хаа,
Аҵәаҟаԥшь агьама,
Арҵу абжьы ҵар,
Сашьызаап, иубама...

***

Аҵх зегь рыԥсы ҭанаҵоит,
Ҿымҭ рыԥсы ҭалоит ҳанзыжьхьоу.
Ишандаз, Амра ҳахьӡоит,
Акгьы агым,
уаҵәынӡа,
хәыцҷыкоуп.
Аҵх зегь рыԥсы ҭанаҵоит,
Адгьылгьы адгьылқәа ахылҵуеит.
Аеҵәақәа ццышәаха икаԥсоит,
Аԥсрагьы Аԥсҭазаара ахылҵуеит.
Аҵх зегь рыԥсы ҭанаҵоит,
Иаҳзымдыруа ԥсҭазаарак ҿыхоит.
Ԥсра шыҟам –
ҽазнык агәра ҳгоит,
Ҳаԥсаанӡа
гәҭыхак
ҳацрыхоит...
Аҵлақәа жәӷан инаӡоит,
Рхыцәқәақәа аеҵә ирхысуеит,
Аԥҭақәарҿ амза аҽаӡоит,
Ҿымҭӡакәа аԥенџьырқәа ирылсуеит.
Иӷналоит,
иӷнысуеит ҳаӷны,
Акалашәа ҳабла ихыԥшылоит.
Иҟало адыруеит уаҵәы,
Уаҵәы Амра шгылац игылоит.

***

Усымбеижьҭеи иҵӡоузеи,
Шәышықәса,
Шәышықәса
еиӷысуеит
мышкы.
Сымшқәа
мӷасуеит
иниагәгәа,
Сгәы азырԥхашам
мцакы.
Ихьшәашәоит
есааира
са сымра,
Акагьагым,
абар
иҭашәоит.
Ихьшәашәоуп
азаҵәра
аԥсымра,
Аԥсраҵкыс –
уцәызра
сацәшәоит...

***

Исцәыӡит
схаҿсахьа,
Зынӡа
сара сакәӡам,
Игәхьаазго
ԥахьа,
Хыгәхьаагаразар,
Аҽаԥсахит ссахьа,
Сҟазшьа,
сара сакәу,
Исымаӡам
схы аха,
Иахьакәу,
уаҵәакәу,
Зегьы-зегь
сгәы
иҭыхоит,
Зны исхаштыҵәҟьоит,
сшыҟоу.
Акәкәыхәа
исыцрыхоит,
Саагәа иҟоу.
Ирдыруеит исхаштыз,
Сзышьҭоу џьара ишыҟоу,
Схы аԥшаара
сашьҭоуп,
Игәхьаазго
ахьыҟоу.
Игәхьаазго сашәаҿ
Акызаҵәык
саҳәоит.

Исцәызӡыз асахьаҿ
Сшыӄатҵәӄьоу шәарҳәоит...

***

Ахаан аԥсреиԥштҵәӄьа
сацәшәоит,
Еиӄароуп амши
аҵыхи
раамҭа.
Аԥсҭазаареи
Аԥсреи
еиҭахоит,
Нарцәы
ҳцаны
ҳаанӡа,
Уахь...
ицаз
зегь аанхоит,
Уахь иӄоу
здыруа
дхынҳәаанӡа,
Уахь... иӄоу
ҳҳәалоит,
Ихаразааит
аԥсра
уаанӡа...
Нырцәынтәи
амра хынҳәуеит
шаанӡа...
Ахаан
аԥсреиԥштҵәӄьа
сацәшәоит,
Сыԥсаанӡа...

***

Сыбзиабара сарԥашьын,
сашьит,
Шәыбзиабара сахәаҿуеит
саазқәылаз,
Ианысхыԥсаа,
са сакәӡамкәа
саапшит,
Аӡәымзараӡә
дысзымдырӡеит
исԥылаз.
Сыбзиабара схысзымдырӡо
сашьит...
Исзеилымкааит
издыруада
исхараз.
Исзымдырӡоз дунеик аҿы
саапшит,
Сыбзиабара
шԥалашоз
ижәбаруаз...
Агәалашәара ԥсрадоуп,
аԥсы ҭоуп.
Абзиабара инымҵәаӡо
лашароуп,
Абзиабара ԥсҭазаароуп –
ашәоуп,
Анцәа иахь уназго –
агәы аԥхароуп.
Сыбзиабара схысзымдырӡо
сашьит,
Исхыԥсаар, издыруада
схы здырыр.
Даҿеазныкгьы адгьылаҿ
саапшит,
Шәыбзиабара самхәаҿыкәа
сырыр...
Схысзымдыруа
Сыбзиабара сашьит...

***

Сгәы иҭаблыз
сажәеинраала
аԥсы ҭалоит,
Сыԥсеивгара
иахәаша
хәыҷӡак.
Аццышәқәа
кәиц хәыҷны
еицралоит,

Агәра згоит,
иҟазаап
аҳақ…
Сацәаларц
исзышьҭымхуа
еидарак,
Сацәамхарц
исқәашьу
слахьынҵа,
Исанажьхарц
исзеилымкаауа
харак,
Иҳамоуп зегь
Ҳазшаз иҟынтә
адҵа.
Ара аиқәшәара
машәырӡам
ҳара ҳзыҳәа,
Ара аиԥырҵрагьы
иамоуп аҿҳәара.
Сыззымдыруа
исышәымҭан
ҿыԥныҳәа,
Сашәақәа исырҭаӡом
аԥсра…

***

Уқаруа сықәыԥса
ҭагалан,
Уқаруа саҳәоит
сгәазхара,
Ҵлак ашәара амра
халан,
Аҿаҵәахт аҵлақәарҿ
ҵьара,
Аԥша хәмаруеит,
уажә аӷымааҿ,
Еилагьежьуеит
сыблахаҵ,
Ӷыҵьа еиԥылеит
уара ухьымӷааҿ,
Ус еиԥш иԥшӡоу
сымбаӡац.

Иҿылаҳәаан ихьымҵәыжәӷа,
Маалықьк дрышьҭан
дыԥхашьо,
Бла дабомызт
Анцәа ида,
Иара иами
зегь зыҵьшьо!
…Уқаруа рықәыԥса
ҭагалан,
Анцәа ида
аӡәгьы ибаӡом.
Ҵлак ашәара амра
ихалаз,
Дара рзыҳәа
иҭашәаӡом.

***

Аӡхыҵреиԥш
инеиуеит
ҭагалан,
Ашәыга сыԥсы
ахьыхәхәа.
Амра ҵлак ашәара
ихалан,
Иҟәыбаса иҭалеит
хагәха.
Иқаруаха иныкәыԥсеит
адгьыл,
Бҕьушәа икаԥсеит
ашәахәа,
Абҕьыц хәыцқәа
ирысҭеит
сыԥсадкыл,
Исзымҳәаз
уа узы
сцәаҳәақәа,
Иқаруан еизыҵәарцаз
шәҭыкаҿ,
Ашәҭ ӷежь ихаларц
сыԥсы.
Ҭагалан игәхьаазгаз
гәыкаҿ,

Сашәақәа ирхаларц
аԥштәы.
Шьхыц хәыҷык
иамоузеи
амчҳәа,
Ацха цәыкәбар хәыч
зҭынха.
Акымзарак ыҟам
уашьҭан ҳәа,
Иҟоуп ахаан Иахьа.
Аӡхыҵреиԥш
инеиуеит
ҭагалан,
Ашәыга сыԥсы ахьыхәхәа.
Ацха цәыкәбар хәыч
қаруан,
Амра ҭашәоит
хәылбыҽха...

***

Ианыԥхьаӡо амшқәа
инхаз,
Ианыԥхьаӡо аҵхқәа
ҿымҭӡа,
Уахьымҵәыуан ицаз,
Уахьымҵәыуан узхьымӡа.
Ихьаауго хьаам
акгьы,
Аҩндуаҿ иҟам
ахьаа.
Аӡәы, аӡәы изыҳәа –
аӡәгьы,
Аԥсрагәнаҳа
уаҵамлан
заа.
Иҟаз макьана
хара,
Уҟаз ахаан
умԥсуазшәа.
Адгьыл аҵыхәан
џьара,
Аԥсҭазаара ҿыцны
ихынҳәуазшәа.

Ианыԥхьаӡо амшқәа
инхаз,
Ианыԥхьаӡо аҵыхқәа
ҿымҭӡа,
Уахьымҵәыуан ицаз,
Уахьымҵәыуан
узхьымӡа...
Ахаан уа узыҳәа
иахьаз,
Ахаан уа узыҳәа
уаҵәынӡа...

***

Қәоу иауа,
лабжышу?
Ажәҩан агәы
шьеит.
Ауаа рылабжышқәа
ажәҩан еизыкәкәеит,
Иазымкыкәа
ихыҵит?
агәнаҳа хьанҭоуп,
Ақәа аԥсы ахыҵит,
алабжышқәа
шьоуп.
Амаалықьцәа
ҵәыуоит,
ргәы ашьа
ҭыкәкәоит,
Асабицәа иаанӡа,
амгәарҭа
иҭахоит.
Шьа лабжышла
амза,
ахаҿы ҭаҳәҳәоуп.
Агәнаҳа, еиҭагәнаҳа,
Макьана
еибашьроуп.
...Қәаӡам
иауа –
Лабжышуп,
Қәаӡам иауа –
Ашьоуп...

***

Қәыԥсычҳарак иҟан
ҭагалан,
Бӷьыц-бӷьыцла
иахыҵит аԥсы.
Қәыԥсычҳарак иҟан
са сгәала,
Сгәакәӡам, исыхьуеит
сыԥсы.
Ҭагалан уцамҭаз,
уааҭгыла,
Ухьаԥшыр сҭахуп
даҿа зны,
Улыбжыш ꙩежьқәа
еидкыла,
Лаԥшыла ҳаицәажәап
уажәык,
Ихьшәашәоуп
адгьыл
сзықәгылоу,
Сшьапаштҵақәа хтуп,
исҵәахӡом,
Ибла схыԥшылоит
исԥыло,
Исцәыӡуеит
ауаа,
срыхьӡаӡом.
Еиҳа-еиҳа имаҷхоит
аԥхара,
Амра ԥхозаргь
ихьҭоуп.
Саҵоуп исзымдыруа
ахара,
Сгәакәӡам исыхьуа –
сыԥсоуп...

***

Ауаа сцәыӡит ауаа
рыгәҭа,
Саргьы сызуеит
хәыҷ-хәыҷы.
Узаҵәуп агәы
уаныкәха,
Зынӡа уиеиԥшхоит
ахәыҷы.
Узеигәырӷьо зынӡа
имаҷуп,
Узыхьҵәыуо
еилкааӡам.
Ауаа сцәызит,
сыгәгьы
маҷуп,
Зынӡа ацәажәара
сҭахӡам.
Исзеилыргом
амши
аҵхи,
Амш кьаҿхеит,
Аҵх аухеит.
Еиласыӡꙩеит
аӡи ацхеи,
Хаарак аҵам,
иашахеит.
Аамҭоуп уажәык
исзымхо,
Зынӡа сиеиԥшхеит
ахәыҷы,
Ауаа сцәыӡит
ауаа рыгәҭа,
Саргьы сызуеит
хәыҷ-хәыҷы.

***

Ацәа ҟьалан,
Аҵх иалан,
Арҵу хәыҷы
иахаахыс,
Абжьы ҵаӷа
сгәаҵа
инҭалан,
Аꙩыџьбареиԥш
сдақәа ирҭыст.
Сара исеиԥшын
уи акала,
Агәы маҷын,
ихәыҷын.

Аҿеаҵәахит
сгәаҵа
инҭалан,
Ашәа исзымҳәоз
еицҳәатәын.
...Ҳаԥсы еизаҳгоит
Зегь хәыҷ-хәыҷ,
Аҵыхәтәантәи
ашәаны.
Иҳаргылоит
кәаԥк
анышәаҿ,
Бзиа иаҳбо
агәаҿы.

***

Ашәҭқәа ҿышәымхын,
иҵәыуоит,
Ашәҭқәа
ҿышәымхын
иԥсуеит.
Адгьыл шәахсҭаны
ианылоит,
Аҵла ахькаҳаз,
аҵла ииуеит.
Адгьыл цәажәоит
абызшәала,
Адгьыл ҵәыуоит
игәынқьны,
Иазышьҭыхру
зегь ргәала,
Зегь рхьаақәа
чҳаны,
Рыхәра иаҭәҳәоит,
ахәра
ахашҭны,
Шәҭыла иажьжьоит
ҳгәы-ҳаԥсы...
Иԥсҭаҵагаха
ааԥныказ
Адгьыл иалҵуеит аӡаԥсы.
Дунеихааназ гәыкаҿ
Адгьыл хьаақәа
еизыкәкәоит.
Аԥсҭазаара
ҵәахуп
шәҭыкаҿ,
Аԥсра алагоит
иагьынҵәоит.

***

Сгәы ҭаркит
асааҭ,
Издыруада
иҭыԥраар?
Ажәҩан акалҭ
инахьысны
ишьҭыԥраар?..
Умҵәыуан
иԥсит ҳәа,
ара зегь
еижьагоуп.
Ҳазшаз иҿы
инеиуа
агәы цқьа
ҿыхҳәагоуп...

***

Аԥарԥалыкь
амҵәыжәҩа
еиҵнахит,
– Саҳ! – убзиабара
сахәит.
Сыгәгьы ҭыԥрааит,
иахьӡарымашь,
Бзиа ушызбо
сызҳәарымашь?..
Зқьышәахәала
ажәҩан
иалоу,
Асаркьа хьышәахәа
зныҷҷало,
Аԥарԥалыкь ананԥшыла,
Асаркьамца лаԥшыла,
Агәы иадкыл,

Игәыднакылеит,
Амра
нкылеит,
Ԥшьаала,
ԥшьаала,
Ҩ-ԥарԥалык
ихиала, хиаала,
Шәаԥшь
уарҳалк
қәырҵон
рыԥсала,
Бзиабарала,
Бзиабарала!!!

***

Сылабжышла
иҵәыуоит
декабр,
Иҵәыуоит
ноиабр,
октиабр,
сентиабр,
Бырлашла иҵәыуоит,
иҵәыуоит
ианар,
Ахшцеиԥш ихыҵуа,
ажәҩан,
шабар,
Февраль агәы кыдшәан,
амра иҭашәап,
Ашәҭ ԥарԥалыкьқәа
март
исыҟәшәап,
Лаԥшыла сыԥсаҵа
снапазна
сҵәахын,
Ахаан ашәхымсаҿ
саннеиуа
исыртып,
Снапқәа ара
еизызгаз
аԥсҭазаара
аԥштәы,

Иаҳәац аҳәоит
Аамҭа,
Инымҵәо
зҳәатәы
Ааԥын.
Аԥхын.
Ҭагалан.
Аӡын.
Са стәы.

***

Аҿаԥсахит Амш
ҿакала,
Аҵх акалашәа
иҟалеит.
Ауаҩы дынхеит.
ихала,
Адгьыл агьежьра
ццакхеит.
Ауаҩы ицәыӡит
агәаԥхара,
Гәыбылрада
агәы ԥсуп,
Аӡәгьы имаӡам
ахара,
Доусы ииаша
иара итәуп.
Адгьыл ҳагәнаҳа
иаркареит,
Уажәык ҳагәнаҳа,
азкӡом,
Зыбаҩ алоу
рыԥсы ҭалеит,
Аԥсцәа гылеит,
иаабаӡом...
...Аҿаԥсахит Амш
акала,
Аҵх акалашәа
иҟалеит,
Ауаҩы дзаҵәхеит
уаарала,
Адгьыл агьежьра
ццакхеит...

***

Аԥсҭазаара гәаҕьроуп,
Аԥсра ашәхымс уанхыҵуа,
Уиира аамҭагь ԥҵәоуп,
Иԥҵәоуп уԥсрагьы.
Ҿыцха…
Амза егьи аган
Иаҳдыруазеи,
рыцҳа,
Ашә аркуп азы
иаҳбаӡом,
Ахьҭәы цҳа,
Цҳаҵәыруп,
Еиҩызшо
Џьанаҭи
Џьаҳаными,
Амза егьи аган
ҳара ҳзы иаркыми,
Ԥсра зыҟәӡам
нхоит,
Ажәҩан цқьа зынхарҭоу,
Аԥсҭазаара
гәаҕьроуп,
Адгьылаҿ ишәарҭоуп…

***

Шьаҿак
амза
аҟынӡа…
Акалашәа
амза ааигәоуп,
Унапы наӡартә
аҟынӡа,
иҩежьҟаҟараӡа
ишьҭоуп,
ахәаҿы
уаҵәынӡа,
уаҵәынӡа
макьана
акрыбжьоуп,
шьаҿак
амза аҟынӡа,
Ԥсҭазаарак
бжьоуп,
Аԥсраҟынтәи
Аԥсраҟынӡа,
Шьаҿак
ҳабжьоуп,
Амза
уаҵәынӡа,
…Унапы сахьысыртә
уааигәоуп,
Шьаҿак –
Уара уҟынӡа…

***

Ҵхымзала,
Мшымрала,
Сымшқәа қәысҵеит.
Аеҵәқәа рыла,
Сҿымҭра хсырҷеит.
Иҿасҳәеит аԥша,
Сгара арҵысларц.
Нырцә дыргә-дыргә,
Аарцә дыргә-дыргә,
Ашәа сҳәаларц.
Мцызҳа сыҵых,
Сымш иазҳаларц,
Бжьы-мшынк
срырны,
Сырхыҵырц
быжь-шьхак,
Иузысҳәарц
ахаан
уаҩ иимҳәац
шәак.
Нырцә дыргә-дыргә,
Аарцә дыргә-дыргә,
Сыԥсы зыҿҳәароу,
Ҵхымзала,
Мшымрала
сааизар
сзышьҭоу,
Игароуп
имҿыхарц

Макьана
сыԥсра,
Хысыбжьны
иналҟьоит
Аҵх
аеҵә аира,
Аԥсҭазаара
аарцә дыргә-дыргә,
нырцә дыргә-дыргә,
Ԥсра…

***

Сшьапԥынҵа сықәгылан
скәашон аашаанӡа,
ԥхыӡ.
Сышәмырҿыхан
макьана,
Уажәоуп амра
анцәырҵ,
Исылст алашара,
Сыблақәа ирхылт,
Аԥсаа рашәа
цаҳәцаҳәуа,
Ашамҭаз исдырҗәт,
Ԥсра зқәымыз
аԥсҭазаара,
Агьама сдырбеит.
Зқьынтә сыԥсын,
Знык сыбзахеит.
Аԥсҭазаара агьамаҵәҟьа,
Здырыз Аӡә иоуп.
Еилызкааз, еиҭазҳәазгьы,
Зшаз Анцәа иоуп,
…Сшьапԥынҵақәа
срықәгыл
ажәҩан
сагәӡит.

Адгьыл агәаҵа
шамшамуа
сҭаԥшит.
…Сшьапԥынҵақәа
срықәгыл
ԥсҭазаарак
сырп.
Аԥсҭазаара
анаҩсан,
иҟоу –
Анцәа
идырп…

***

Схы-сҿы аҵыскит ақәа,
Ираӡнышха
илеиуаз.
Иарбааӡеит сыхцәқәа,
Сӡамҩақәа иԥхеиԥхеиуаз,
Сқьышәқәа инархьыжжит,
Ԥсҭаҵагаха
цәыкәбарны,
Кәицхан еибакит,
Сқаруа блақәа
хәмарны.
Бзиа ушырбо
рӡеит,
Ирҵәахит маӡазарц.
Гәык ақәа
ҭаӡеит,
уаҵәазы
имразарц.
Ақәараӡны
ауеит…

АԤШЗАРА АЗЫГӘҲӘРА

Ателефон ахь иуԥхьоит лҳәеит ҷенак ҳзеиԥшнхарҭа аҩналарҭаҿы итәаз аҷаԥшьаҩԥҳәыс бырг. Сыстудентын. Москва алитературатә институт сҭалеижьҭеи шықәсыкгьы мҵыцызт. Ателефон аашьҭысхит. Исмаҳацыз хаҵа бжьык нҭыҩит. Ихырку аԥсшәа цқьала дсацәажәеит. Дызусҭоу ансеиҳәа, убасҟак иџьасшьеит, исҳәаара сҿамшәеит.

Снеиԥхьеит аҩныҟа.

Абас иалагеит, иԥсҭазаара далҵаанӡа, иаҳа-иаҳа иҕәҕәахоз, сазыгәдуны салаҷехәо, имаӡоу бзиабараҵас, сахӡыӡаауа иаазгоз Миха Лакрбеи сареи ҳаиҩызара. Ажәа «аиҩызара» араҟа иҕәҕәацәаны иҳәагәышьоуп, аха иҳақәибаҵоз апату ианаалаша даҽа ажәак сзыԥшаауам. Еицырдыруа ашәҟәыҩҩы, ажәа сахьарк азҟаза, ихала ыԥшааны, ихы сырдырны, аҩныҟа сахьнеиԥхьаз зыхҟьазеишь ҳәа уажәы саназхәыцуа, ҩ-гәаанагарак срызкылсуеит. Еиҳабацәақәак, иуцәнымхошәа рхы урбо, урыдыркылоит, дара рхазы мацара. Миха Лакрба ашәҟәыҩҩцәа ҿарацәа дреигәырҕьон, дара аҿарацәа рышәҟәыҩҩраҿы дрыцхраарц, ԥхьаҟатәи рымҩаҿы акы срыхәандаз ҳәа. Убри азыҳәан акәын лассы-лассы изиҳәалоз «ҵәҩанк ала аанда узышшуам» ҳәа. Игәаҭаны исымоуп, данқәыԥшу аиҳабацәа бзиақәа пату рықәызҵо, иреигәырҕьо, иқәрахь даннеилак, дреигәырҕьо-дырзыгәдууа далагоит аҿар. Иҟалап, убас еиԥш иҟоу ауаа ракәзар абиԥарақәа еимаздо, адоуҳатә рахәыц ԥымҵәаӡакәа иаазго. Абри аҩыза агәааанагара ухаҿы имааирц залшом Миха Ларкба данқәыԥшыз Дырмит Гәлиа дшизыҟази, иқәрахь даннеи, аҿарацәа раҳаҭыр шибози уанрызхәыцлак.

Хыхь исҳәаз аамышьҭахь, ихы сырдыруа, ҳаибадырра зыхҟьаз, сгәаанала, иҟан даҽакгьы. Иҿажәкуа аӡы дшаргәаҟуеиԥш, уи даргәаҟуан, иахьиаҳаша

дашьҭан ибызшәа гәакьа. Дызлоу ауаа, егьарыла иҭынхацәазаргьы, егьарыла гәыла-ԥсыла еилибакаауазаргьы, ашәҟәыҩҩы икалам ныҟәҵаны, иуада дынындәылҵлак, дызлаҩуа абызшәа имаҳауа иҿынаихар, игәы кыдбоит, агәыԥҳәыхш иалхәдахаз асаби иеиԥш.

Сыбла иаахгылоит ааигәаӡа акәушәа. Имацара дахьыҩлоз иуада ҷыдаҿы ҳтәоуп. Дарбанзаалак аӡәы дыҩналар аԥсышәала ацәажәара аҟәыҵра ҳақәшәар ҳәа дшәаны, аӡәгьы дааишьҭуам. Иҳәала, уцәажәала, иуҳәо аҵкыс хәыла еиҵаӡам излоуҳәо абызшәа. Иҵьашьаны сгәы сынҭахәыцит. Иуҳәаз бзианы ишиаҳазгьы, реиҳа игәаԥхаз ажәак налкааны, ихазы иҳәоит, еиҭеиҳәоит ҩынтә-хынтә. Ажәа аҵакы мацара акәымкәа, дазхәыцуеит уи иаҵыҩуа амелодиа. Гәы лымҳала цкьа иаҳар иҭахуп. Убригьы сазхәыцуеит, сыблақәа еихмырсыҕь, срыхәаԥшуеит инацәкьарақәа. Авульгартә социологизм ҳәа изышьҭоу атеориа аҳра анауаз ашықәсқәа раан, алитератураҿы иахыччаны акәын ишалацәажәоз ауаҩы инацәкьарақәа, уеизгьы-уеизгьы амса еиҟәыԥҧа ирыҵамзар, хыла-хшыҩла аҵьабаа збо баша хәмарроушәа. Изхысҳәаауа, уи инацәкьарақәа ақьаадбҕьыцҵәҟьагьы цқьа ирымкыц уҳәарын, убасҟак иԥшқан, иҟәымшәышәын. Аха уи ала мацара акәмызт излаҵьашьатәыз. Уи инацәкьарақәа убасҟак икахәхәа-кахәхәан, пианист дук инацәкьарақәоуп уҳәарын. Акыршықәса ҵхьаны, Миха Лакрба инацәкьарақәа сгәалашәеит Болгариа сшыҟаз. Уаҟа ҳаибабеит, ҳаибадырит шьҭрала иаԥсуаз, уажәы уаҟа инхо-инҵуа Никита ҳәа Чачбаки сареи. Уигьы инацәкьарақәа убасҟак идуун, Софиа ҳалаланы ҳаннеиуаз, амашьына аруль ахьикыз санихәаԥш, аа, абар, ҳаԥсуа шәҟәыҩҩы инацәкьарақәа! Амашьына аруль икызҭгьы, уигьы абас ицәыцәгьахон, аруль ахьпацәоу аҟнытә.

Иналаршә-ҩаларшәны акык-ҩбак срыԥхьахьазаргьы, ус рыӡбахә смаҳацзар, уаҳа уаҩҵас срыԥхьаны, Миха Лакрба иҩымҭақәа здыраанӡа ҳаибадырит иара ихаҭеи сареи. Убри аҟнытә сқәыԥшраан, слитературатә гьама ашьақәгылараҿы, мамзаргьы ажәа сахьарк бзиа сырбараҿы, амц сызҳәом, уи иҩымҭақәа сара сзыҳәан акыр рыҵаркуаны, акыр исыхәаны, ныррак сырҭаны изыҟамлеит. Уи иажәа сыԥсҭазаараҿы исымҩалахеит сқәыԥшра сынҭысуаны. Аҭакәажә лыхәшә ааҵраҿы иҟоуп ҳәа, ҳаԥсуа литература аштаҿы иҟазаарын, адунеитәи апоезиа угозаргьы, сдоуҳатә ҭахрақәеи сгьамеи даара иҳаракуп ҳәа ухы иазуҳәозаргьы, иреиҕьу ажәеинраалақәа ирхуԥхьаӡалаша, зыдлаԥса ҳарҭ, аԥсуаа, доуҳала акырӡа ҳҕархоз ажәеинраалақәа ҩба: «Абаандаҩы», «Дырмит Гәлиа уахь». Иаалырҟьаны лашарак уҿаҷҷар еиԥш ауп урҭ сышдыршанхаз.

Сара данызбаз Миха Лакрба изныкымкәа аԥсра абла дҭаԥшхьан, амыҟәмабарақәа дрықәшәаахьан, азалымдарақәа ихигахьан.

Ибзианы исгәалашәоит, ӡынран, ԥеруал мза азыҳәан акәын. Улахҿыхӡа уҟазҵо аурыс ҭаа иҳарҵьԥсараха асаркьақәа ирыдҷаблон. Ҭынха бзиак иеиԥш, гәрагарала, насгьы ацәыԥхашьара сацәцан, схы сақәиҭны сиацәажәо ҳаишьцылахьан. Аха уи иаанагомызт ианаасҭаххоз аҭел сизасуан, ианаасҭаххоз иҩны снеиуан ҳәа. Иара ианиҳәаз аамҭазы, мҽышак аҽны,

иара иеипшҭәҟьа ашәымҭак сҿагмырхакәа снеит уаҟа, Москва инхо Ушьа Аҳәԥҳа луадаҿы. Урҭ еибадыруеижьҭеи акырҵуан. Сара дахьсҭынхоу аҟнытә исҳәошәа иҟаларгьы, лыӡны инеихьоу-иааихьоу шаҳаҭра руеит, даараӡа лчеиџьыка бзиоуп Ушьа. Шәааи, ҟәыдк ҳфап ҳәа наралҳәоит иаалдырыуа. Уажәгьы убас ҳаиқәшәаз џьысшьеит. Аха ачеиџьыка ҳнапы аҳаркаанӡа, ҳанынатәа, ус ҿааиҭит Михаил Алеқсандр-иԥа:

– Уара ишуаҳауа Ушьа ажәак лаҳәатәыс исымоуп. Суҳәоит уи сажәа ухоумырштҭырц. – Иажәа неиԥхьбеит. Ушьагьы иаалцәымыгхеит.

– Иухьзеи, Мишьа, гәалак умоушәоуп уцәажәашьа шыҟоу, – лҳәеит алаф ахь ииалгарц.

– Ушьа… – иажәа изынамгӡакәа, хәыцра хьанҭак дынҭанагалеит. Мбашьа амамызт: аҳәара ицәыхьанҭан, аха шьҭыхшьа изамҭо, ицәхьанҭан имҳәакәа аҵәахрагьы.

– Уи басҳәаанӡа сыламыс сарҭынчуам, – иҳәан, астол днахыҵны даалеиӷеит. Адиуан дныќәтәеит. Ирҿиараҿы реиҳа ихадаз – аламыс азышәаҳәареи усҟан уи ауаӷ ииҳәаз ажәеи неиҿырԥшны, ҿыгәҕәала иуҳәар алшоит уи ииӷуази ихаҭа дзеиԥшрази хҭак еицҭадыршәуан ҳәа. Ашәҟәыӷӷы иажәа агәра ҳгарц, насгьы иӷымҭақәа рыхьӡ-рыԥша рышьҭыхраҿы ари иаҵанакуа даараӡа идууп. Ҳрыцҳара агартә, шаҟантә аҳәара ҳақәшәахьоузеи ииӷуа иаваҟәыло иҟандаз ихаҭа иуаӷра, шаҟа инасыԥ духоз ҳәа.

– Башьа сара сизааигәаӡаны, ибзианы издыруаз, аибашьра дҭахагәышьеит… Абыржәы ибасҳәо, Ушьа, сара исымҳәар, уаӷԥсы изеилкааранҭы дыҟам, аха…

– Исмаҳац исоуҳәозеи, Мишьа, данҭаха дук мырҵыкәа ашәҟәы ҳауит. Шәимырԥхашьазааит, уаҳа исҳәозеи, џьаҳаным зҭыԥхаша иаҳәшьа, – лылыбжышқәа ӷхаҟәҟәалеит. Сара издыруан аибашьраан Ушьа илыллыршақәааз. Усҟан Аԥсны дыҟамызт ачаиҿыхраҿы уи илымазкуаз. Уигьы азмырхакәа, еизганы илымаз лхатәы ԥарақәа шә-нызқь мааҭ аибашьра ацхыраараӡы аҳәынҭқарра иалалҵеит. Урҭ аԥарақәа рыла иҟаҵан лара лыхьӡ зхыз атанк. Снапаҿы искын, саԥхьахьан Сталин илзиӷыз ашәҟәы. Уи ӷын напыла, инапӷымҭа ахаҭа акәын.

Иажәа леиҳәартә лҿанаалырҭынч:

– Сгәы иаанагоит сеилыбкаап ҳәа, – иажәа инациҵеит Михаил Алеқсандр-иԥа, – акырынтә сазхәыцит. Шаҟа самырцәаахьоу, саргәаҟхьоу бара изыбҭахузеи. Архәҭак ҳаицалан башьеи сареи. Уи адивизиаҿы прокурорс дыҟан. Сара сидкыланы адиутантс симан. Ҳархәҭа амчымхара иақәшәеит. Аҕацәа ҳакәшеит. Уахынланы аҳаирплан неит, адҵа ҷыда аманы. Еинралк дрыҭҟәар иаӷызоуп апрокурор даныҭҟәаха, мамзаргьы данҭаха. Ҳаирпланла дыргарц акәын Костиа Аҳәба. Аӡәы иҭыԥ акәын аҳаирплан иамаз. Исыцеибашьуаз сӷыза аҕа дизныжьны, сымацара схы ахьеиқәсырхаша сзашьҭалом иҳәан, имуит, дымцеит. Ҳаиваианы ахысра ҳшаҿыц ҳаҿын. Дцарц, иара ичын даҿа ҵакык шамоу, сара сааныжьра уи шыԥсахрам, уаҳа ԥсыхәа шыҟам уҳәа иасҳәақәаз зыбҭахузеи. Ахы иқәшәеит, сыбла ишабоз дсывыршьааит. Амц сҳәар, сшьамхы иахысаанӡа иаҳауеит. Сна-

пала анышә дамаздартә сзыҟамлеит, деиқәыскуаны, адунеи сықәлашьцеит. Сыхдырраҿы санааи, сытҟәаны сыргахьан. Уинахыс исыхҭызгақәаз, шаҟантә аԥсра абла сҭаԥшыз, шаҟантәгьы схала схы аԥырсхырц салагаз бара изыбҭахузеи.

– Иҟауҵагәышьоз, иулшоз, – лҳәеит Ушьа. Игәынкылагаз ажәақәас ишылҳәаз изеилымкаауа дыҟамызт.

– Убас сгәы иаанаго адәы сықәхеит, Ушьа. Сара сакәмызҭгьы, Костиа дҭамхарызшәа, сара ихы сықәиҵеит ҳәа. Сара сынижьызҭгьы, иара ихала дцазҭгьы... – иажәа хмыркәшакәа дҩагылеит, ауадаҿы даалеиҩеит.

– Ус ҟаҵашьас имаз, Мишьа, уи наԥхарак иаҩызахон, – лылабжышқәа лрыцқьон аеҳәашьа гәакьа.

– Егьа ус иҟазаргьы!.. – инацәкьарақәа ҭаҷкәымны инеилаҵәеит. Еиҭах:
– Егьа ус иҟазаргьы... – иҳәан, деизҟәыҿы дахьынатәаз, ишьамхы днаснасит. Аеҳәашьа лыхәаԥшра изыгәаҕьуамызт. – Анцәа ида шаҳаҭ дсымам, шаҟантә исҳәаахьоузеи, ҳҩыџьагьы ҳзеицҭамхазеи ҳәа...

– Дахьҭахаз аҭыԥ цқьа ишәгәалашәома, Михаил Алеқсандр-иԥа? – снаиазҵааит. Уаанӡа ҿымҭ, сеиқәызырҩуа стәан.

– Снапы нақәкны уаҩы исырбар сылшоит, амала, цәгьарас иҟоу, ибзарбзанума, ибомбоума, изакәу сеидроу итҟәацыз, сара анышә ҭжәаны сзыршәыз, сыхдырра сыцәзырӡыз, иҟалоит убасҟан... – иажәа изынамыгӡеит. Иаҳәшьа ишлаҳауаз изымҳәеит, аԥсыбаҩ ажзар ҟалоит, анышә дамардартә уаҩы имбар алшон ҳәа.

Убасҟан, зеиԥш ҟамло егьыҟам ҳәа, ақьаад ианаҳҵеит. Аҭыԥ иахьӡу, иахьыкәу. Уи ақьаадбҕьыц лҵәахит Ушьа.

Акыраамҭа набжьысит. Иԥсҭазаара далҵит Михаил Алеқсандр-иԥа. Уи зыӡбахә имаз аибашьҩы дахьҭахаз аҭыԥ ҳбоит ҳәа ицеит иҭынхацәа. Иара иахьааиҳәаз аҭыԥ аҿыҵәҟьа, уаҟа Севастополь инкылсзар, ихьӡ, ижәла ҿаҿаӡа ианны Константин Баҕәаза-иԥа Аҳәба инышәынҭра иахагылоуп ахаҳә.

Михаил Алеқсандр-иԥа убасҟан иҳаиҳәаз ауаз ажәа, аламыс ажәа, иаҳагьы еизааигәанатәит Ушьеи иареи, иаҳагьы пату иқәсҵо сҟанаҵеит саргьы.

Усҟан ҩызас исшьоз аӡәи сареи ҳаицны иҩны ҳаннеилак, адунеи азна дҳаигәырҕьон. Иара усгьы ҩыџьа еиҩызцәаны, рыжәҩа шеибыҭоу ибар, заҵа ацәгьа рыбжьеимҳәарыз, ахәша ахьрыбжьишьыша дашьҭан. Харантәи уибаргьы, аччаԥшь иҿықәлон. Игәеиԥш акәын ишаартыз ихыиҿы. Уи иҿцәажәара гәазырҳаган, ихшыҩрҵаган. Дануацәажәо, иблақәа ҭбаа-ҭбааӡа, даахәымҵзакәа духәаԥшуан. Иоура-иҭбаара наӡа-ааӡан. Аӡынҵәҟьа иаззуазеи акәымзар, костиумла уныҟәартә аҳауа анызҩыдаз, ишәыз аматәа еснагь илахҿыхын, ишкәакәан, ма ихцәышаан. Бзиа ибон лабҷашь хәыцык акра. Данцәажәоз, артистцәа бзиақәа реиԥш, ихы-иҿы, иблақәа, инапоуқәа зегьы иццәажәон. Иуеиҳәоз, ихаҭа дааразa дшазхәыцхьоу мҩашьо, агәра ганы, ҭынч, дмыццакӡо акәын ишиҳәоз. Иҟаларын, аӡәы даанмыжь, хьызҳәала зегьы идыруазҭгьы, убасҟак рызбахә дала-

цәажәон атахмадацәа-ажәабжьҳәацәа. Урҭ аԥсуа ҭаҳмадацәа-аҟәыҕацәа, зыԥсы ҭоу абиблиотекақәа ҳәа дрышьҭан.

Миха Лакрба аурыс бызшәа бзиаӡаны идыруан. Зны-зынла уи абызшәала даныԥуазгьы ыҟан. Аха ихатәы бызшәала данцәажәо, машәырынгьы тәым ажәак алаиршәуамызт. Убасҟак иаԥсшәа цқьан, ҵара змаӡам, даҽа бызшәак ала ахаан имцәажәац жәытә быргк дцәажәозшәа акәын ишиҳәоз. Иажәабжьҳәара иҭәны иалан ажәаԥҟақәа, ажәа ҟәыҕақәа, жәлары еицырзеиԥшыз аиҿырԥшрақәа. Абри сеигәырҕьаны ианиасҳәа ҽенак:

– Аԥсшәа сара рыцҳа иабаздыруеи, аԥсшәа здырҵәҟьоз Дырмит Гәлиа иакәын. Уи аԥсшәа аниҳәоз, иуҭахӡамзаргьы, бзиа иуирбон. Уажәтәи ҳашәҟәыҩҩцәа рахьтә убри иеиԥшҵәҟьа аԥсшәа идыруеит, иаҳҳәап, Баграт Шьынқәба, – иҳәеит. Усгьы уи, иманшәаланы, иаҭыԥны иахьааибаз, Дырмит ду изыҳәан ҽехәаԥхьыӡк ныбжьаиршәуан. Ҳара ҳ-Прометеи ҳәа дишьҭан. Икьыԥхьаанӡа иситахьан, саԥхьахьан Дырмит Иосиф-иԥа изыҳәан «Ҳара ҳ-Прометеи» ҳәа ахьӡҵаны ииҩыз астатиагьы.

Аҵла анкаҳалак ауп аура заҟараз анудыруа ҳәа ажәаԥҟак саҳахьеит. Убас ҳахьит Миха Лакрба иновеллақәеи сареи. Уи шаҟа дышәҟәыҩҩы дууз сара исзаатит иԥсҭазаара даналҵ ашьҭахь. Еиҭасҳәаахуеит, уамашәаҵәҟьа еилаҵәеит иуаҩреи ишәҟәыҩҩреи. Еиҳараӡак аԥсуаа ҳзыҳәан абри аумаӡа аҵанакуеит, избанзар аԥсуа шәҟәыҩҩцәа, рҩымҭақәа раҵкысгьы, рыжәлар иаҳа ирдыруа рхаҭақәа роуп. Ус ҳҟанаҵеит ҳгеографиатә, насгьы ҳдемографиатә ҭагылазаашьа. Егьа схы саиааип сҳәаргьы, сышиашам хыла-хшыҩла егьа еилыскаауазаргьы, саӡәыкны, дшыламысдоу агәра згар ашәҟәыҩҩы, иҩымҭақәа ҳаҭырла сазнеины срыԥхьоит сҳәар, шәызжьеит. Миха Лакрба дызхаанызгьы дызхаанымызгьы, аԥсуара аизырҳаразы, маҷк иадамхаргьы, иааҟазҵаз зегьы рзыҳәан абзиа ахьиҳәаша, абзиа ахьиуша дашьҭан. Ус дыҟамызҭгьы, егьа ихиҩаргьы, иҩымҭақәа ирнымԥшыр ауамызт. Игәаҭаны исымоуп, иҟоуп шәҟәыҩҩцәақәак, зыԥсы ҭоу шәҟәыҩҩык изыҳәан бзиак рҿыҵшәаӡом, иԥсхьоу рзыҳәан бзиа дшызбоз, шаҟа ибзианы сизыҟаз, ҳшеибабоз ҳәа ҩны иныкәырҵоит. Иаҵаҵәаахузеи? Аԥсы ила ахырҽехәара. Усҟак ибзианы уизыҟазҭгьы, иԥсы анҭаз ажәа бзиак зизумҳәазеи, мырцхалк абзиара зизумузеи!

«Акы ануҭаху аҭел уасла, уааила! Егьа амла уамкуазаргьы, абысҭа уамеилаҳаӡои?! Акгьы усзамԥхьеижьҭеи акрааҵуеит, угәы нсырхазар?» – слымза иҭаҩуан Михаил Алеқсандр-иԥа инапҩымҭақәа сымҵаҵаны санрыԥхьауаз, аҭел дасны исеиҳәалоз ажәақәа.

Аамҭа наскьацыԥхьаӡа иаҳа-иаҳа иааԥшуеит аԥсуа шәҟәыҩҩраҿы Миха Лакрба иааникыло аҭыԥ шаҟа иҳараку. Ановеллақәа раԥҵараҿы ҳара дҳамам даҽа шәҟәыҩҩык уи ивагылаша. Дара реиҳарак аниҩыз иԥсҭазаара аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзыҳәаноуп. Ихатәы ԥсҭазаара акыршықәса иштагәҭасраз, ишышьақәымгылахьаз еиԥшҵәҟьа, иԥсҭазаара аҵыхәтәантәи аамҭа азыҳәанӡа имшьақәгылацызт иара реиҳа дахьыгәҕәаз ажанр, реиҳа ицааиуаз иарбаныз. Уаҟа уи диеиԥшхеит заштаҿы акырынтә аҵеиџь зжхьаз, аха аҵыхәтәан аӡыхь ахьыҟаҵәҟьаз иақәшәааз.

Сара еиқәсыршәаз, иҩымҭақәа реизга актәи атом уажәы санахәапшуа, иагу шырацәоу збагәышьоит, аха исҳәар сылшоит ҿыӷәӷәала, усҟан исылшоз, издыруаз акы агсмыжьит. Аԥсышәала ииҩыз, ирацәаны, снапала машьынкала искьыԥхьит, аурысшәала ииҩыз, аԥсшәахь зеиҭагара дахьымӡақәаз, ишсылшоз ала сацклаԥшны, ԥсыхәа ахьынӡамаз иара истиль, иинтонациа, ицәажәашьа иазааигәатәны еиҭазгеит.

Абар уажәгьы саԥхьа иқәуп инапҩымҭақәа. Урҭ џьоукы цқьаӡа, автор иҿеилахәашьа угәаладыршәап. Аха џьоукых, ақьаад цыԥжәахақәа ирнуп, карандашьла иҩуп, реилыргара уадаҩуп. Ателеграмма злаҟарҵо абланкқәа ирнугьы убап. Дычмазаҩны дахьышьҭаз, инцәыҵакны, аҳақьымцәеи иԥшәмаԥхәыси идмырбакәа ииҩқәаз роуп убарҭ.

Слымҳа иҭаҩуеит:

– Исҭахуп, дад, изҩырц ановеллақәа шәкы. Аламыс иазкуп рызегьы. Аԥсуа иламыс, о дад, аԥсуа иламыс! – иҳәашьа убас иҟан, шәкы акәым, зқьы новелла ахиҳәааргьы, аламыс азыҳәан ииҳәарц иааиҭахыз нҵәара амоур ҟаларын. Реиҳа анцәа дхазҵо ус инцәахәы иӡбахә далацәажәарым, Миха Лакрба шаҟа бзиабара дула, шаҟа дахӡыӡаауа, «ахьышьаргәыҵа дакәхшо» дахцәажәоз аԥсуа жәлар рмал ду – аламыс.

Ииашам Миха Лакрба ажәлар рҳәамҭақәа реизгаҩык, баша ақьаад анҵаҩык иеиԥш ихцәажәара. Уи иновеллақәа реиҳараӡак, иияшаҵәҟьаны, ажәлар рҳәамҭақәа рыҟнытә иаагоуп. Аха ажәлар рҳәамҭақәа иара игәаҵа иҭижьуан, ихатәы калам иҵихуан. Ихатәы дунеихәаԥшышьа, ихатәы философиа ргәылеиҵон. Ажәлар ишаарҳәо иҩушәа убоит, убасҟак имариоуп рыԥхьара, реиҿартәышьа, реилкаара, аха, сара сгәанала, уи иаҳагьы иҳанаҳәоит ашәҟәыҩҩы ибаҩхатәра шаҟа ибаҩхатәра дууз. Ишысҳәахьоу еиԥш, зыԥсы ҭоу абиблиотекақәа ҳәа дрышьҭан аҭаҳмадацәа, ихаҭагьы, убарҭ ажәабжьҳәаҩцәа реиԥш, дуаҩы ҟәыӷан, дуаҩы патуун. Иифуаз аҵкыс иидыруаз еиҳан. Ашәҟәыҩҩы иус ашәҟәыҩҩроуп, ацәажәара акәӡам, иҳәеит Гиоте. Ашәҟәыҩҩра аҵкыс ацәажәара атрадициа иаҳа иахьыӷәӷәоу иахҟьаны, шаҟа ҳәамҭа ссир, шаҟа хшыҩҵак ду ҳцәыӡхьоузеи аԥсуаа. Миха Лакрба зны-зынла дшышәҟәыҩҩу аасхашҭны, шьха қыҭак аҿы, хәышҭаарак дыҿеҳәатәаны, ажәытә ажәабжькқәа зҳәо аҭаҳмадацәа рцәа ихыскаауан. Уи адагьы, уи Москва снаилаԥшны санаахынҳәлак, шаҟантә схаҿы иааихьаз абри аҩыза аиҿырԥшра. Ашьауардын ашьхақәа иаарылхәдатәны нхарҭа-нҵырҭас арха ауҭар еиԥшоуп ари ҳаԥсуа шәҟәыҩҩы иԥсҭазаашьахаз.

Еиӷьуп сымшынҵа аахсыртлар. Ирлафшәа абас иалагоит нҵамҭак:

«Миха Лакрба ашәҟәы ианиҵоит ажәлар рҳәамҭақәа, нас ановеллақәа рылихуеит. Иабаԥырхагоу сара ашәҟәы ианысҵар ихаҭа ииҳәақәо. Абар иаха иара иҿы саннеи исеиҳәаз:

– Аӡынра асакьаҳәымҭаз сбара уахьааиз, иҭабуп. Насыԥ бзиа анцәа иуиҭааит, – ҿааиҭит дычмазаҩны дахьышьҭаз ауада санынҩнала.

– Иҟоумашь убри, анасыԥ нагӡа џьаракыр? – сҳәеит. Асқам саахаты иаԥхьа снатәеит. Ианысҳәаҵәҟьагьы гәынхәҵысҭала еилыскааит сцәажәашьа шаҟа изажәхаз.

– Анасыԥ... Изакә зҵаароузеи исуҭаз, – ԥыҭрак даахәыц-хәыцын, ус еиԥш нациҵеит Михаил Алеқсандр-иԥа: – Зегьреиҳа насыԥ дус иԥхьаӡоузеи ауаҩы изыҳәан? – ихгьы дааҩахан, ибҕа нкыдиҵан, инациҵеит: – Ауаҩы иани иаби рыԥсы ҭазар, ҳәарада, насыԥуп. Ахшара бзиа имазар – насыԥуп. Аԥҳәыс бзиа – дгәазырҳагоуп, агәабзиаразы дуашәшәырамзар – убригьы насыԥуп, – ауада ашә ахь даанаԥшит.

– Унарцәмҩа уаныҟәло, дад, уҟырҟы зладырхәхәааз абызшәала ууаз зоуҳәаша ууаигәа аӡәы дыҟазар – убригьы насыԥуп. Ирацәоуп насыԥуп ҳәа ззуҳәаша, аха ауаҩы убарҭ зегьы имазаргьы, насыԥ сымоуп изҳәом. Зегьреиҳа ауаҩы изыҳәан инасыԥу уасҳәап, дад?! Уи ицины имоуп, издыруам иԥсҭазаара ҿҳәарас иамоу, издыруам иарбан мшу данԥсуа. Уҿҳәара... Уҿҳәара ахьузымдыруа – насыԥуп...»

Миха Лакрба иԥшәамаԥҳәыс лзыҳәан ҩбаҟа ажәа сымҳәар ламысдароуп. Рҭаацәаратә ԥсҭазаара сагәылалом, исыхәҭам. Исҳәоит ибзианы издыруа ҩба заҵәык. Аибашьра ашьҭахь, Аԥсадгьыл иԥсахызшәа, атҟәа дахьыҟаз азыҳәан, ихараӡамыз харас идҵаны данҭакыз, уи иԥсы аиҟәырхара азыҳәан, иԥҳәыс иҟалҵаз даара ирацәоуп. Абри лылоуп сшеиҟәхаз ҳәа иҿала иҳәо саҳахьан.

Даҽакгьы. Рыхьӡҟәа сҳәом, аха ҳаԥсуа шәҟәыҩҩра иаԥхаз аӡәырҩы рыҳәса, рҭынхацәа, ирзааигәаз уҳәа ргәеилымгара, ркультурадара (саҭамыз ас сахьцәажәо, аха ирнаалаша даҽа ажәаҟәак сзыԥшаауам) иахҟьаны, аԥсра аиҭаԥсра иаҟәшәеит. Цәала-жьыла ишьит аԥсцәаҳа, гәыла-ԥсыла рыԥсра ашьҭахь иҭадырхеит урҭ, убасҟак ирацәаны анапҩымҭаҟәа ыӡхьеит, ҳкультура зегьы аԥырхага аиухьеит. Миха Лакрба иԥшәма доуриан, аԥсшәа лыздыруамызт, аха аԥсышәала лхаҵа ианҵамҭаны бҕьыцк ахьаалбалак инҭаршәны илҵәаахуан. Уи илдыруан имилаҭтә культура дшатәу лхаҵа, илдыруан лара илуалԥшьаз.

Санҵамҭаҟәа рхырҟәшамҭаз еиҭа иаасыртырц сҭахуп сымшынҵа. Ишәцәызӡом, уажәы санаԥхьа, схаҭагьы иџьасшьеит Михаил Алеқсандр-иԥа иҳәамҭаны уаҟа ианыз ажәабжьк. Уи анысҵеижьҭеи шыҟәса ҩажәа инареиҳауп. Знызаҵәыкгьы исгәаламшәацызт. Схы аасырҽхәеит усҟан иахьанысҵаз.

«Аинститут аҟнытә аҭел сизасит, араҟа, Москва инхо аԥсуа шәҟәыҩҩы Миха Лакрба. Сцәажәашьала еиликааит сиҭаарц шысҭахыз. Сдыргәаҟуан ҩба: уаҩԥсҵас акрысфарц, иманшәаланы избозар, сажәабжь хәыцы «Хьышьаш» дысзаԥхьарц азыҳәан исҭарц. Инапалаҵәҟьа абысҭа сзиуит. Убасҟак дсеигәырҕьеит, Аԥсны зегьы иҭаазшәа. Акрыфара ҳанналага, иаахтны иасҳәеит амла санакы сшизасыз. Иаҳагьы патуҟәҵараны, гәраганы ишьеит. Сажәабжь изынсыжьит. Иара убас еиԥш иҟаз ажәабжьк сеиҳәеит, самырҭынчуа, схы-сгәы иҭагьежьуеит.

Ажәеи ажәеи шынеихаҳҳәаалоз, изхиҳәааз заҭахузеи, ус ҿааиҭит:

– Аӡы иаго аҭәыц дахьынҳалоит, рҳәоит, иумаҳахьеи, дад? Аҭәыц абаихәо, усгьы аӡы дагоит ҳәоуп изырҳәо, ус ами? Ассир уасҳәап сара. Аҭәыц хәыцы акәым, абнаршәыра агәахьынтә иааҩыз ԥсаатәк аҿыҭбыжьгьы

ауаҩы иҧсы еиқәнархар алшоит, – ихаҿы беиа ихалашо, иблагәыҭбаақәа аартны дысҿаҧшуан. Сааҧышәырччеит. Изгәамҭо дыҟамызт. – Ихоумҵаӡои? – иҭауад нацәкьара-ҟәашә кахәхәақәа наирхахеит. Сара схаҭа сыҧсы еиқәнархахьеит аҭәыц хәыҷы. Аҭәыц ахьӡми, шьҭа, нас... – Астол амгәа аиртит. Реликвиак зҭаҵәаху акеиҧш, мҿтәы кәалаҧ хәыҷык ааҭигеит. Ацаха илаҳәаны, акәалаҧ иҭан...

– Уахәаҧшла араҟа илаҳәоу, – ацаха ашьшьыҳәа иааиртлеит. – Сҩызцәа, аҧсадгьыл зыхьчоз аибашьцәа, рылымкаа сара аҧсҭазаара ахьсаҭәахаз азы, харак шсыдгәышьамгьы, аҧсҭазаара схы ахыбааyа, аха, арахьгьы... Шаҟантә шаҟарыла сархәыцхьоузеи, исымбаӡандаз ҳәагьы шаҟантә исҳәаахьоу зуҭахузеи... Избанзар, уи санеиқәнарха ашьҭахьгьы, гәыла-ҧсылагьы, цәала-жьылагьы шаҟа гәаҟҵәаҟра... Шаҟа залымдара... Иумбои, сгәы арҧшааит. Уӡырҩла. Аа, уахәаҧш абри, – унаҭәҳәаар еимышәшәарын, убасҟак иажәхьан, икыҷхьан, аҧсы алӡаахьан ацаха илаҳәаз ашәҭ. – Аа, абри убома? Абри ашәҭ сыҧсы еиқәнархеит. Аибашьра иасакьаҳәымҭоуп. Украина адәысакарак ҳақәланы ҳнеиуеит. Аҕа ҳишьҭоуп. Уи дыҟоуп ҳаҧхьаҟа. Алуқәа ҳашьоушәа, ихьанҭоуп ҳшьапқәа, убасҟак ҳкарахахьеит. Ана-ара итҟәацуеит агранатқәа, икаҳауеит абомбақәа. Уаҧхьа игылоу думбо алҩа ныкәчуеит. Адәысакара акәзар, ақәыцьмақәа зыҕрыхо аҳаиуан иаҩызаха, ишьҭоуп еиҕрыжәжәа. Изхьынҳалаша ахьынабаз иааҟәҵәиаашо иакуеит амца. Ҳаилагыланы ҳашнеиуаз, сыҧшызар, саҧхьаҵәҟьа, адгьыл иҩыҵхахан, дәышәҭ хәыҷык, кьыс амаӡамкәа, иҟаҧшьы-уаркалеиуа игылоуп. «Ҳаи, уанаҵьалбеит, уеиқәзырхазеи?!» – сҳәан, савтомат сыжәҩа инахшьны сҿааласырҟәын, ашьшьыҳәа ашәҭ ҟаҧшь хәыҷы ааҿысхит. Аа, абри. Ҵыс ҧшқак аҭра иаахысхызшәа, снапсыргәыҵа ианыртәаланы, сеигәырҕьаҵәа сахәаҧшуан. Сылҭаҳәахаа сагеит ашәымҭак. Аҧсны зегьы ҳәа уасҳәар, узжьеит. Сыбла ихгылеит Мархьаул, саб иашҭа. Сан ҳаҩны аҧхьаҵәҟьа ашәҭқәа реиҭаҳара бзиа илбон. Лҿаага хәыҷы кны, ашәҭ ашьапы лрашәаахуеит. Сгәы иныҟәҩит лыбжьы.

Акино аҟнеиҧш, ари агәалашәара, ари асахьа сыбла иаахгыларц уамак аамҭа ауаҭахыхыз, аха сҩызцәа саҧхьаҟа иаанаскьеит.

Ашәҭ снафҩын, икасмыршәыцкәа, саҧхьаҟа иҟалеит ахлымӡаах.

Ихьаҵны ицоз алемсаа аминақәа ыҵарҵазаап адәы. Итҟәацит акымкәа, ҩбамкәа...

Ахҧша анысӡывас, сышьҭҟьаны скаҳаит. Сахьышьҭаз, исымпыҵарҕәҕәа искуп сышәҭ хәыҷы.

Сҩагылеит. Уаҕоу дызлаҧшыша. Сеиқәхеит сара. Аа, абри адәышәҭ хәыҷы ала сыҧсы ҭоуп. Ачабра илаҳәаны сҵырҟьаҵьыба инҭасҵеит. Егьа ааӡаб схызгаргьы, залымдара сақәшәаазаргьы, сыҧсы иаҵаҵаны, иубоит, иахьа уажәгьы иҵәахны исымоуп. Ишуасҳәаз еиҧш, сҩызцәа-аибашьыҩцәа рылымкаа... Ах, анаҵьалбеит!.. Ианаасгәалашәо, аҧсҭазаара схы ахызбааyеит, урҭ ҭаханы сара сахьеиқәхаз харак сыдушәа. Исылшагәышьоз! – даақәыҧсычҳаит. Иҧсыҧ леигаҩеигар, ашәҭабҕыцқәа еимышәшәаар ҳәа дацәшәо, ацаха инылеиҳәеит. Илахьеиқәраз ччаҧшьк неиҿықәлеит. Ишҧеиҳәеи Пушкин?

Милый друг! От преступленья,
От сердечных новых ран,
От измены, от забвенья
Сохранит мой талисман!

– Уи аталисман апоет илҭеит ауаҩԥсы, уара – уԥсадгьыл ахаҭа, – сажәақәа ҳаракцәаны ишҳәаз гәасҭеит, аха рҵакы иашан. Инацысҵеит. – Аԥшӡара бзиа иахьубоз уеиқәнархеит.

– Схазы исҳәом, дад, аха иудыруаз, ауаҩы дуаҩызтәқәо ируакуп аԥшӡара азыгәҳәра»...

Сымшынҵаҿы уажәы абри санаԥхьа, акыр сархәыцит. Исгәалашәеит иԥсҭазаара, ирҿиамҭақәа. Еилыскааит усҟан схахьгьы имааиз, аԥшӡара ҳәа уи иихәаз ажәа аҵакы шаҟа иҭбааз. Аԥшӡара гәыла-ԥсыла, хыла-хшыҩла, аԥшӡара уаҩрала, мамзаргьы иара нцәахәык иеиԥш ииԥхьаӡоз ажәак ала иуҳәозар, аԥшӡара – ламысла.

Џьума Аҳәба,
1986 ш.

МИХА ЛАКРБА

АЛАМЫС

Иҟоуп убас аԥсуа жәак – Аламыс ҳәа.

Даара акыр аҵанакуеит, даараӡагьы акыр аанагоит аԥсуа ихы-игәы аҿы уи ажәа кьаҿ.

Кәыркәа шоура цәгьак азы, ҽенак Гәдоуҭа ақалақь салсны сцон, амшын агаҿахь шыҟоу. Икакаҷха, ишәҭышха иҟаз абаҳча хәыц аҿы аҟәардә хәхәа дықәтәан ҭаҳмадак. Аԥсшәа ааибаҳҳәан, снаидиртәалеит. Ажәеи-ажәеи шеихаҳҳәаалоз, ажәабжьқәа рҳәара ҳаланагалт.

– Иҵып шьҭа ҩынҩажәаҟа шықәса, – иҳәеит аҭаҳмада, – сара саҳәшьа еиҵбы лыблақәа акы рхыслан, ихҭәасаауа, дархьаауа иалагеит. Дабаҳамгеи, дзаҳмырбада аҳақьым дуцәа, аха лара акгьы лмыхәагәышьеит. Ус-ус, иаҳа-иаҳа деицәаахо, уаҳагьы хәарҭак лмоуӡакәа длашәны дшаанхаӡоз анеилылкаа, адәыҕба лҽаҵажьны лҽылшьит. (Илыхәо аӡәыр даабозар ҳәа Пуҭ дҳаманы ҳаншьак иҿы ҳахьыҟаз ауп абас ахьҳзылу). Сара џьара сыҟан, санааи, еизаз ауаа аҩны дырҭәхьан. Иҟәаҟәаса иҟаз саҳәшьа рыцҳа даарган, ацәардаҕәы дықәын. Азнык азы сҳашҳатәараха, аӡлагара барбал аҵаа иакыз еиԥш, сыла иабоз ахлымӡаах сааннакылан, сыԥсны ашә саалахеит. Абри аамҭазы, саҳәшьа илхеибагәа илхаз аҳәсақәа инеизҵаа-ааизҵаақәоны саҳаит: «Ахаҵа еиқәа злышьоузеи, мшәан?» ҳәа. Егьи, саҳәшьа сара сеиқәа лышьалҵазаап. Аха аҳәса данааилырх, аиқәа аҵаҟагьы ашәаӡеиԥш иҟәашәӡа иҟаз лымаҭәақәа лшәын.

«Излышьалҵазеи, мшәан, уи ахаҵа еиқәа? Изылҭаххазеи? – иахырҳәаара рзымдыруа иааимҵаркит аҳәсақәа. Сара аӡәзаҵәык сакәӡан саҳәшьа мыжда ас зыҟалҵаз здыруаз – аламыс! Аиеигәышьа, аламыс азы. Уи адәыҕба анылхыслакь, дыхтыр ҳәа дшәеит. Убри азакәын ахаҵа еиқәа злышьалҵазгьы... – аҭаҳмада ихы ɷышьҭихын слакҭа дынҭапшит. – Иџьазшьогьы дҟалап, аха уи абас аума лгәы ианҭалк: «Санҧслакь сыхтны ауаа сырбоит» ҳәа дазхәыцит. Аҧсра аиҳагьы иҕәҕәоуп, дад, аламыс!

Аҧҳәысаагареи ахаҵацареи – ауахәама, ма аџьаама, ма ашәҟәҭаɷра ҳәа иҟарҵало егьацмызт. Анапеимдахьеи ачареи аҧсуа ламыс иазхон.

Исаҳақәахьеит аҧсуаа ирҳәоны: «ҳарҭ аҧсуаа убысҟак ҳмаҷуп, ҳамч зегьы еизганы арбаҕьк аҵоукыр, иаашьҭҧааны иаманы ицоит. Аха ҳаҧсуа ламыс – ɷышә цәкамбашь аурхаргьы, иахьышьҭоу ирзырҵысуам!»

Насгьы, «иҭабуп!» аҭак рҳәоит, ҳаҧсуа жәа иалоуп: «уаҕа дуаҭабуааит!» ҳәа. Жәытәнатәаахысгьы аламыс злоу аҧсуа изын хаҵара дус иҧхьаӡамызт, уеизгьы-уеизгьы – ашьаура. Иаармарианы икылатәаны ахысра акәӡамызт ихаҵараз. Уаҕа уара «иҭабуп!» ҳәа уеиҳәо дузыҟаҵозар акәын уанфырхаҵаз, ауаɷ бзиаҵәҟьа ҳәа анузырҳәозгьы. Иус дуум ашьаура. Аҳаиуанқәагьы ирылшо ауп уи: ашьаура анакәха, аҽадагьы удҵыгьлоит, алагьы уцҳауеит – иургәаар. «Иҭабуп» ҳәа аҕа иузирҳәартә узныҟәозар ауп уанхаҵабзиоу! Убри азоуп «уаҕа дуаҭабуааит!» – ҳәа жәытәнатәгьы аҧсуажәа иаланы изырҳәо. Аламыс иаҵанакуеит убригьы.

«Аламыс» ҳәа абас аҧсуаа зыӡбахә рымоу ажәа ҧсыс ирхоуп нҵәара зықәӡам, иссиру жәлар рҳәамҭақәа, рашәақәа.

Уажәаакьыскьа Аҷандара ақыҭан аҕшҵла дуқәа рышәшьыраҿы итәаны ажәабжьқәа еибырҳәон Аҷандаратәи анхацәа: џьоукгьы ашәаҳәара, акәашара иаҿын хазы. Мҽышан, рыҧсы ршьон. Ара ажәабжьқәа ахьырҳәоз стәаны сӡырɷуан саргьы.

– Иҳаɷсыз Аџьынџьтәылатә аибашьра цоижьҭеи хышықәсаҟа ҵуан, – дналагеит зуаɷыбжарахь иныкәлахьаз ақыҭантәи арҵаɷы. – Аҕацәа ашьҭан ахыҵырҭақәа рыла Аахыҵ Кавказҟа рҽаларыжьырц. Ақыҭақәа амца роужьны ирбылуан, ауаа ирҿааҿаауа икны мчыла дара ртәылахь икарцон ахәуура, атәра иҭарҵарацы. Ахрақәа рахьынтәи ибҕарҵон џьара акы аарыдырбалар, хәыҷи дуи ҳәа еилырхуамызт.

Атәыла агәаахьы иаарышьҭуамызт, ирҧырагылан ҳашьхақәа. Аҕа имɷаҿы даармышьҭуа иҧырхаганы иҟан шәарахымзар уаɷ дахьзаҿамлоз аҿҟьарақәа, ахраҟьантазқәа, арɷаш аҕьқәа...

Зны аҕа иҧшыхәцәа даарҧылеит ашьха мɷахәасҭа ҭшәак аҿы зымала иаҿаланы инеиуаз аҧсуа ҧҳәызба хәыҷык. Лабду арахә дахьрыцыз ихәы лгон аɷнынтәи. Аҧшыхәцәа налықәымчын, иларҳәеит ахыҵырҭахь амɷа длырбаразы. Аҧҳәызба хәыҷ Мешьиа лыхьӡын, жәаɷа шықәса лхыҵуан. Лгәы иланаҳәеит арҭ зусҭқәаахарыз. Даахәыцын, – шәаала, ишәсырбап ахыҵырҭа лхәан, даараҧызаны лҿыналхеит. Аҵх лашә, ашьхара иқәчыз аҧсҭҳәа дагәылҵәраа дцон аҧҳәызба хәыҷ ҧхьаҟа... Илгон драҧгыланы арҭ, аха иаба? Ахыҵырҭахь дара иахьырҭахыз акәымкәа, ашьха џьаргьы царҭак амамкәа аҳаɷа ҭакнаҳараны иахьылдыруаз илгон. Лгәы иҭалкыз

аалыҵырдыраар, илҵеиҧшыз уаҕеимшхаран, аха дымшәеит аҧҳәызба хәыч.

Ашарҧазы икараҧсараха илышьҭаны иааиуаз аҕацәа драҧызаны аҿӄьара дахьнықәгылаз дыууаӡа дыҧан, лҽыбҕалҵеит… Убасӄан ауп ианеилыркаа аҕацәа иахьаанагаз. Аӄәӄәаҳәа илышьклаҧҵеит ахқәа… Руакгьы маҷк лыжәҩа ахәт, ашьагьы лылҵт имаҷымкәа, аха егьырҭ ахқәа дрыцәцеит. Илулакь, машәыршәа деиқәхеит. Лыҧсы лылышәашәаны заӄа аамҭа дыӄаз здырхуада, ашьҭахь, лыҧсы анаа, лымч-лылшара хәыч еизыркәкәаны ҳ-Ар Ӄаҧшь, рыхәҭак ахьгылаз лыҧшааит. Иаан иркит урҭ аҕа иҧшыхәцәа.

– Бара ахәыҷӡа абри аӄара агәамч дуи агәаҕьреи абантәаабгеи?! – илазҵааит дҵьашьаны илыхәаҧшуаз аибашьцәа.

– Аламыс! – ажәак ала аҭак ӄалҵеит.

Аҧсадгьыл агәбылра, аиҩызара бзиа, апату, излымшауа ицхыраара, ирыцҳау ирыцҳашьара, иаҵахаз иаҭамҵара, игәаӄуа иҿыхра… – абарҭ зегьы аламыс иаҵанакуеит.

Аламыс иаххәааны ажәлар ирхәо исаҳақәаахьоу ажәабжьқәа ҧыҭк еизганы ианысҵеит абри ашәӄәы.

МАРШЬАН ЛАШӘ

Ҵабал ақыҭан дынхон Маршьан Лашә. Изблак ҭыхын аӄынтә Лашә ҳәа ишьҭан. Кьаҳәк, махәажә-шьахәажәк, иҿы ашәахсҭақәеи ацәарҧшӡа ҭыҧи иаганы, иҧшра цәгьан. Аха уи дахьынӡаӄаз деиқәӄаца, ижьышәқәа аихеиҧш икьакьаӡа, амч ҷыда злаз уаҩын. Иқәла зықәлазгьы, аӡәы адгьыл аҿы длеимгацызт, ҳаит анырҳәа, ишәаны аказы ихьаҵуаз иакәмызт. Лашә дыздыруаз зегь хаҵа бзиас дрыҧхьаӡон. Иара қәрала ҩажәи жәаба шықәса дырҭагылан, аха ҧҳәыс дааимгацызт. Аҵыхәтәаны Лашә, Ҧшьӄан аҳаблаҿы диҳәеит Қәеиза захьӡыз ҧҳәызба ҧшӡаӡак. Ҧҳәыс еибак длыҧхан Қәеиза.

Лашә уа бзиак диман, ашәуак Баданыӄәа Маҳмаҭқьари ҳәа, Нхыҵ инхоз аӡәы. Арҭ акыр еицныӄәахьан ацәгьараҿгьы, абзиараҿгьы иҧибашәахьан, бзиагьы еибабон.

Аха аҵыхәтәаны ақәнамга иуит ашәуа Маҳмаҭқьари. Маршьан Лашә изҳәаны итәаз аҧҳәызба ари иуа бзиа игәы дахәазаарын, дхыхны дигеит маӡала.

Маршьан Лашә уи дааигараны иҧҵәаны ирымаз аҿҳәара аламҭалазҵәӄьоуп ус анықала. Ибналаны ицаз, ирышьҭалт Лашә иҩызцәа, иуацәа, иқәлацәа, нас иашьцәа Маршьанаагьы – иара Лашә инаҩсангьы, аха ибналаз акаҵәара ихыҵын Ашәы иалаланы хараӡа ицахьан, рҽырӡахьан. Ахьымӡҕ баапс ихаҧеит Маршьан Лашә! Амца ҭалеит игәы: иҧсы изалымхуаз, мыцхәы бзиа иибоз аҧҳәызба ҧшӡа Қәеиза иара дкажьны дыбналт, дцеит! Даҽаӡәы деиҕьалшьеит! Нас уи адагьы – ахьымӡҕ! Џьара дзымнеиуа, џьара дзымааиуа, ила аахтны аӡәы дзиҿамҧшуа адәы

дықәхеит... Дрыцҳазшьозгьы дҟалеит, дызцәымыӷхазгьы, дыԥхазшьозгьы. Уи гәеиҭеит Лашә, игәы аҵанӡа игәнигеит, иззеилымкаауа иакәмызт иара. Иқәлацәақәак еидгылаӡы ишеицәажәо днарыдгылар – дыԥхаршьон, инаидҵны наҟ инаскьон зегьы, иҟьашьыр ҳәа ишәозшәа. Џьоукгьы аҽԥныҳәа ирҭон «аԥҳәыс икалыжьыз» ҳәа. Ус, ус ишнеиуаз, иқыҭан аҳәсахәыҷқәагьы ачамгәыр данҵаны дыхьӡдыртәуа иалагеит... Иашьцәа Маршьанаа ракәын, урҭ рымԥынҟагьы дзымнеиуа рҽыҟарҵеит: дхьымӡӷшьаны рлахаҵ гьежьуан.

Зны, реиҳа ианылашьцаз ҵхыбжьонк азы, Лашә уаҩ ишьҭыбжь имырҳаӡакәа, алашьцара иҽалакны дцеит Нхыҵ Ашәыҟа. Ҩаха-ҩымш амҩа дықәын, аҵыхәтәан иԥшааны днеит Маҳмаҭқьари иԥҳәыс диманы дахьыҟаз.

Уаа цәгьақәаан Маршьанаа зегьы ҟазшьала. Лашәгьы гәы-шьамхыла урҭ аӡәы диеицәамызт. Уи идыруан азы ашәуа Маҳмаҭқьари игәиҽанын уахгьы-ҽынгьы.

Дниас-ааиасит ара иҽӡаны Лашә, дкылԥшкылӡырҩуа, маанала, ахшыҩ ҟаҵаны, азҵаашьақәа дрықәшәаны цқьа еиликааит иара иҭахыз акыкҩбак. Дукгьы аамҭа ицәамгеит. Адырхаҽны аҵх агәы ааиҩнашоны Лашә днеин ахаҳәтә гәара ду днадгылт, иара игәаҭаны иахьимаз. Џьшьшьаала агәара дынхыҵын, дынҭаԥалт ашҭа. Нас, ииулакь алашьцара иҽаҭаны, иҷаԥшьоз аҟарулцәа рылаԥш дыҵамшәакәа, алақәагьы дрызгәамҭакәа, шьҭыбжьык мыргакәа, џьшьшьаала, асоф дынхалан, ара ашәқәа ҩба днараҩсын, ахԥатәи аартны длыҩнашылт ауаҭах. Ишааиртыз еиԥшҵәҟьа џьшьшьаала инидиҵеит ашә ишьҭахьҟа, шьҭыбжьык мыргаӡакәа. Иҭааӡа иакыз ацәымза аарла иарлашон ауаҭах. Араҟаҵәҟьа акәхеит Маҳмаҭқьарии иԥҳәыси ахьышьҭаз. Хаҵеи ԥҳәыси иахьеицышьҭаз днархагылеит. Днаигәыҵасын, дааирҿыхеит ахара здыз.

– Угыл, сыуа бзиа! Сузааит, умбои?!. – ибжьы наиқәиргеит Лашә. Маҳмаҭқьари илацәа аахитзар, иаԥхьа дгылан Маршьан Лашә. Изымбатәбарахеит, ицәымыӷхеит ашәуа, ари бзиарак ишазҳәамыз дырны.

– Ҟоҳ! Лашә уоума, мшәан? Уаазар, бзиала уаабеит! – даақәтәеит уи ииарҭа.

– Бзиа суба, цәгьа суба сааит! – цәымыӷшақә дааԥышәырччеит Лашәгьы.

Аԥшәмаԥҳәыс Қәеиза дҿыхан, Лашә ииаишьаз анылба, дшәаны дӡыӡо аҵәыуара далагеит.

– Угыл, уҽеилаҳәа, Маҳмаҭқьари! Уабџьаргьы аанкыл. Нас ауп иуасҳәаша ануасҳәауа. Ас харԥзаҵәы уиарҭа ушылаиоу иуасҳәо егьыҟам. Угыл, уҽеилаҳәа! Бара амалаӡа бҵәыуеит, ди! Бара бҿы ус сымам, иахьеиӷьабшьаз быҟаз. Акгьы ҳзеилам уаҳа шьҭа.

Нас иара иахь ҿааиҭит:

– Ари дыԥҳәызбан, уаҳа лзымхәыцзар иҵьашьатәым, аха уара иузныҟәымгеит иуқәнагаз ахаҵа-ламыс. Ашьра – хаҵа усуп, уи уаҭәам уара. Ари уара узеиӷьалшьа: длашәым, дыԥшӡоуп, ԥшра-чаԥашьала деиӷьуп ҳәа ауп. Уи – ус акәыз. Амала, хаҵаралагьы иҳаиӷьу дылбар сҭахуп. Уақә-

шаҳатҙар – уааи ҳаиқәԥап, ҳауа ииааиуа иаҵахаз илымҳа хиҵәааит. Усықәшаҳатума?

– Суқәшаҳатуп! – иҳәеит Маҳматҟьари.

Нас уаҳа рымҳәакәа атахсаххәа илеидыслан, иалагеит аиқәԥара. Аҩыџьагьы ҕәҕәақәан, рымч еиҩысуеит уҳәаратәы, убри аҟнытә акраамҭа еидхалт. Аҵыхәтәанӡа уаҳа илымшазт, дкаҳаит Маҳматҟьари. Амҩа дарааԥсаны дшыҟазгьы аиааира игеит Маршьан Лашә.

Длышьамхнышгылаиы даагылт Маҳматҟьари. Лашә ашырҳәа аццышә иаҩызаз иҟама ааҭиԥаан, Маҳматҟьари илымҳа аахиҵәеит.

– Аҳы, шьҭа уаҳа ус сымам шәара шәҿы. Шәҭынчыз, сцеит, – дшааз еиԥш дындәылҵын, алашьцара иҽенеиҭеит.

Даахт Ҵабал Маршьан Лашә иҩныҟа. Аӡәымзаракгьы иеимҳәаӡеит Ашәы дшыҟаз, Баданыҟәа Маҳматҟьари илымҳа шхиҵәаз. Иширҭац ирҭон аҽԥныҳәа. Маршьанаа рыҷкәынцәа, нас иқәлацәагьы дыԥхаршьон дшыԥхаршьац, драҭәаршьомызт «аԥхәыс икалыжьыз» ахаҵа. Аҳәсахәыҷқәагьы дыхьӡдыртәуан ачамгәыр данҵаны.

Ус иҵит хәымзҟа. Зны Лашә дыздыруаз Далтәқәак Нхыҵ Ашәы инанагеит. Дареи иареи анеиқәшәа дразҵааит Маҳматҟьари, Ҵабалтәи Маршьан Лашә ибзазашьоузеишь, иҟазшьоузеишь ҳәа. Урҭ Лашә ааигәа дыздыруаз ракәзаарын. Иразҵаауаз дрыздыруамызт, иара ихы имырзеит. Иарҳәеит Лашә итәы ирдыруаз зегьы: иҳәаны имаз иԥҳәыс дышицәцаз, зегь аҽԥныҳәа дшадырго, аҳәсахәыҷқәа дышхьӡдыртәыз, џьара дызцәырымҵуа ихы ицәымыҕханы дшыҟоу.

– Иара уажәыгьы аҽԥныҳәа ирҭома ус? – иџьашьаны дҵааит Маҳматҟьари.

– Ааи, ааи, уажәык еиҳагьы дыхҭакны дрымоуп.

– Нас, иара Лашә акгьы ахимҳәааӡои?

– Мап. Иахиҳәаагәышьозеи, дшыбзаз дыԥсны дыҟоупеи! Убас ацәгьара дақәшәааанӡа дхаҵа ҕәҕәан Лашә! Длахҿыхын, амца даҩызан. Ус аҵәы илоуҵамоу, ухы цҟьа иухаиҵон. Уажәык ҿиҭӡагәышьом...

– Ма ишьа иур, иԥхәыс дицәызгаз дишьыр акәымзи ианаџьалбеит! – иҳәеит даҽаӡәгьы. – Акгьы изымуӡеитеи, иаҳҳәеит ҳәа! – инациҵеит уи.

– Исаҳахьеит саргьы убри уаҕеимшахара Лашә дзыниаз аӡбахә, – Маҳматҟьари адырҩагь ихы мырзаӡакәа, – аха асҵәҟьа иахьа уажәраанӡагьы Лашә ишьа изымуцт ҳәа сыҟамызт аиашазы.

– Ҟаи, мап, ухаҵкы, – иҳәеит раԥхьа иалацәажәоз. – Сара с-Ҵабалтәуп, Пацҟьар ҳәа ҳаблак ыҟоуп, убра сынхоит. Лашә ишьа иухьазар саҳарын ԥымкрада. Уажәы-уажәы ажәа иалаҵаны ирҳәоит Лашә дшыԥхашьаз аӡбахә. Иара ихаҭа иҟазшьалагьы иҩашьом макьана акгьы шизымуц.

– Уи иҟазшьа сара излаздыруала ак ҟаиҵахьазаргьы иҳәом. Аҽхәара злаӡам уаҩуп Лашә, дхаҵа бзиоуп, дзықәшәалакгьы, – иҳәеит егьигьы.

Иианит даҽа мызкы. Маҳматҟьари ҩыџьа ауаа ааишьҭит Аԥсныҟа. Ҵабал руацәақәак ирҭаарц акәын урҭ, нас маӡала Лашә дахьнеиуа-дахьааиуа ишьклаԥшны, Маҳматҟьари изиуз атәы џьаракыр иҳәомашь, дыҽхәомашь ҳәа еилыркаарцы.

Иааит урҭ ашәуақәа Ҵабал ақыҭан. Исасит мызкаҟара рыуацәақәак рҿы. Изышьҭоу мырзакәа иназҵаа-аазҵауан иахьақәшәалакь Маршьан Лашә избахәқәа. Иаргьы ишьклапшуан дахьцалак, дахьаалак, длапшықәҵаны дрыман, дыхьзыртәны ашәа ахьырҳәозгьы иақәшәалон, иара Лашә ихаҭа иҟазшьагьы гәарҭеит, ирҵеит уаҳа аҭахымкәан. Нас ицеит иахьааз Ашәыҟа, иаазышьҭыз ишҟа. Иарҳәеит Маҳмаҭқьари ирбаз, ираҳаз зегьы.

Ихаиҵеит Маҳмаҭқьари анҭ апсуаа аиаша шиарҳәаз, Лашә дшымыҽхәо, ишьа шиуз, илымҳа шхиҵәаз џьаргьы ишимырзаӡац.

Ҽнак, амра аҭашәарахьы илеихоны, агәгәаҳәа, Нхыҵынтә ишааз мꙩашьо, ҽецәақәак налалт Ҵабал ақыҭа. Еилыркааит, ирдырит ауаа урҭ – Баданыҟәа Маҳмаҭқьари иꙩызцәеи иареи шракәыз. Хар змам нхаꙩык иакәын Аӡын Есҳаҟ, урҭ асасцәа зҭааз. Маҳмаҭқьарии иареи аиуара рыбжьан уаанӡагьы, еибадыруан ибзианы. Ацә лкажьны ишьын, ачара рзиуит, аиашазы, маҷкгьы даашәеит, цәгьарак ҟамландаз ҳәа. Маршьанаа дааразза иргәампҳеит Маҳмаҭқьари Ҵабал иааишьа. Иџьашьаны иҟан зегьы, рашьа абанс дизныҟәаахьан, даргьы атәааимбошәа рбеит. Ипшын Маҳмаҭқьари иигәаҕьыз ахы ахьцо цқьа еилыркаанӡа. Асҵәҟьа дшааз еипш урҭ зегьы ргәы длықәсны дышзымцара дырын аҟынтә, – иҟаларызеишь, иҟаларызеишь ҳәа ипшуан ақыҭа зегьы.

Адырꙩаҽены иаашоны Аӡын Есҳаҟ ауаа ҽыжәҵаны ирылеиҵеит ақыҭа зегьы шьыбжьаанӡа ара дуқәа ахьгылоу адәышшараҿы еизааит, Баданыҟәа Маҳмаҭқьари ажәак иҳәарцы иҭахуп ҳәа. Ари уамашәа ирбеит зегьы.

Еизеит ашҭаҿы цабалаа зегь хыҵны. Дааит иꙩызцәа ицны Маҳмаҭқьаригьы.

Даақәгылан ажәа иҳәеит Маҳмаҭқьари: иакәзамкәа дышныҟәаз, иҷкәынра шихьӡаз, абзиабара амца ихы ианҭала хара дышзымхәыцыз, нас дааразгьы дахьхәны дшыҟаз.

– Аха... иҟалаз ҟалеит, – иҳәан, ибжьы ꙩеиҵихит Маҳмаҭқьари, – уи мацара акәзам сара иахьа абра саазгаз, – абарҭ зегь шәыххь згеит, шәыпату схы иқәуп шәеизганы абас зегьы сышәҿагыланы сахьшәацәажәо. Сара сыззааз зынӡа даҽакуп. Аҽԥныҳәа ишәҭозаап Маршьан Лашә, «аԥҳәыс икалыжьыз» ҳәа. Ииашоуп, ихьымӡҕын Лашә изы иҟалаз, аха уи ашьҭахь мызкгьы мҵыцкәа ишьа иуит уи, хаҵаҵас дныҟәеит, ихихит ихьымӡҕ, сара сеадаитәит, аҽадара зуит азы. Аха Лашә иара ибзиара аҟынтә, иара ихаҵашьа ижәдыруала ииуз имырзеит, дмыҽхәеит. Шәара уи шәыздыруам аҟынтә, аҽԥныҳәа дашәыргоит амалаӡа, иқәнагаӡамкәа. Арсҟак ачҳара злоу, ахырҽхәара ззымдырӡо – ахаҵа бзиа иоуп. Ҽԥныҳәак иаҭәам уи. Аҽԥныҳәаҵәҟьа зықәнаго Лашә иакәым, ишыжәбо еипш, сара соуп, сара злымҳа хҵәаны иҽадеитәыз, аа, шәахәапш! – ашырҳәа ихҭырԥа аахиԥаан, зегьы идирбеит излымҳак шҿыхыз.

АДНЫҲӘАЛАРА

Ҳаԥыр зқәу Заира Шьалуа-иԥҳа!

Аԥсны ашәҟәыҩцәа Реидгыла ахьӡала, гәык-ԥсыкала, ибыдаҳныҳәалоит 60 ш. бхыԥра аиубилеи!

Абаҩхатәра злоу апоет, апрозаик, апублицист, аиԥагаҩ алитературахь мышьԥабзиала бшьаҿа еихыбгеижьԥеи қәҿиарала адоухатә култура амаԥ буеит. Аԥсуа кьыԥхь аҟны быхьӡ рдыруеижьԥеи акыр ԥуеит. Зпоезиа ԥышәынтәалахьоу рҿиаҩны бхатәы мҩа бануп. Бҩымԥақәа ҳлитератураҿы рхатә ԥыԥ ааныркылоит, рхатә стиль, рхатә ҟазшьа рымоуп. Зымаԥ буа алирика ласуп, бажәеинраалақәа еиԥцыхцәамкәа, игәылыршәоу ахшыҩԥак ԥаулақәа рыла еибаркуп, Аԥсны аԥсабара ԥшӡеи, Аԥсадгьыл абзиабареи, ҳажәлар ргәеисыбжьи, бхатә дунеихәаԥшреи ирхылԥит, бхатә бжьы ргәылыҩуеит. Изызкызаалакгьы, гәыла-ԥсыла ҳажәлар рдоуҳа иазааигәоуп. Зегьы бхатәы блала брыхәаԥшуеит, бхатә дунеи аҟәырҷахақәа рхьыгӡоуп, рҿахәы нагӡаны ирҳәоит. Апоезиаҿы ари акырӡа аԥанакуеит.

Аԥсуа қыԥа Арасаӡыхь ииз, иааӡаз, 1983 ш. рзы А. М. Чочуа ихьӡ зху Аӡҩыбжьатәи абжьаратә школ иалгаз, Аԥснытәи аҳәынԥқарратә университет афилологиатә факультет аԥсуа бызшәеи алитературеи рзанааԥ ала бԥара аныхбыркәша аамԥазы Аԥсны Аџьынџьтәылатә еибашьра (1992–1993) ԥысит. Амацәаз иԥакыз Тҟәарчал ақалақь аҿы гәыԥҩык аԥсуа журналистцәа рыбзоурала иԥыԥуаз агазеԥ «Абжьыуаа» ахатә корреспондентс быҟан. Аибашьра иааирала ианеилга ашьԥахь Аԥсны Аԥара аминистрраҿы аусура хацбыркит (1994). 2011 ш. раахыс убра арԥага шәҟәқәа рԥыжьырԥа аусбарԥа аредактор хадас быҟоуп. 2005–2024 шш. раан аамԥакала Аԥсны ашәҟәыҩцәа Реидгыла алитературатә консултант лнапынԥақәа набыгӡон, ҷыдала алитераторцәа ҿарацәа аус рыдыбулон. Урԥ рҩымԥақәа еидызкыло Аԥсны ашәҟәыҩцәа Реидгыла

иҭнажьхьоу аизга «Ашацкыра» (ԥшь-шәҟәык ҭыԥхьеит) хаҭала еиқәбыр-шәон, акьыԥхь иазбырхион.

Аԥҙсны ашәҟәыҩҩцәа Реидгылеи (2003), Урыстәыла ашәҟәыҩҩцәа Реидгылеи (2023), Аԥҙсны ажурналистцәа Реидгылеи (2016) ирылоу апоетесса ииаиԥмырҟьаӡакәа бҩымҭақәа апериодикатә кьыԥхь ианылоит, еиуеиԥшым ашықәсқәа раан иҭыԥхьоу аизгақәа иргәылоуп. Урҭ иреиуоуп «Ахаҵарашәа. Ажәеинраалақәа, Ажәабжьқәа. Астатиақәа» (Аҟәа), 1995. Бҩымҭақәа жәпакы агәылоуп иара убас «Аԥҙсуа поезиа антологиа» ХХ ашә.» (Аҟәа – Москва, 2001, аиҭаҭыжьра – 2009).

Алитературатә ԥсҭазаара еихьӡарала бахьалахәу ҳасаб азуны 2024 ш. Аԥсны акультура зеаԥсазтәыз аусзуҩы ҳәа аҳаҭыртә хьӡы быхԥоуп. Ибанашьоуп Аԥҙсны Аиааира 20 шықәса ахыԥра аҳаҭыр азы иаԥҙԥаз амедал. Иара убас Аԥҙсны ажурналистцәа Реидгылеи ажурнал «Алашареи» рыпремиақәа банашьоуп.

Аԥсышәала Аҟәа иҭыԥхьеит ажәеинраалақәеи, ажәабжьқәеи, аминиатиуракәеи, афоризмкәеи уҳәа еидызкыло бышәҟәқәа: «Ааԥҙынра схьымӡар...»; «Снеилап сҟазшьала»; Жәҩангәашәԥҙхьара»; «Агәыӷрақәа рҳәааҿ»; Разҟымҩала»; «Абырфын рахәыцқәа»; «Бжьышьхак ршаеԥәа»; «Ашәымҭақәа» уҳәа егьырҭгьы. Бажәеинраалақәа рыхәҭак аурысшәаахь еиҭаганы, Аԥсны еиԥш, Урыстәылатәи ажурналқәеи агазеҭқәеи ирнылахьеит, еиҭагоуп иара убас аерман бызшәа ашҟа.

Абарҭқәа зегьы ишьақәдырӷәӷәоит аханатә аӡәы ҳәа быжәлар бышрылагылоу, аԥсуа шәҟәыҩҩцәа рҭаацәара ду бшалахәу. Ԥхьаҟагьы еиҳау ақәҿиарақәа бымазааит!

Аԥсны ашәҟәыҩҩцәа Реидгыла,
ажурнал "Алашара" аредакциа

АШӘӠӘЫԤԤЦӘА АПОЕТ ЛЗЫ

...Иахьа имԥашьо иубарҭоуп Заира Ҭҳаиҵыкәԥҳа данқәыԥшыз дызнылаз амԥа шмарымажахаз, даҽакала иуҳәозар, илзылԥхаз апоезиатә нцәахәи аԥсабара илнаҭаз абаԥхатәреи ирыбзоураны, ҳлитература аҭаацәара ду аҿы лабиԥара рахьтә аӡәы ҳәа дшалубаауа. Ус шакәу хара ҳамцаӡаргьы иарҵабыргуеит аԥхьаԥ иоуз Заира Ҭҳаиҵыкәԥҳа лышәӡә ҿыц «Ашәымҭақәа». Уи еиднакылоит автор аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы иаԥылҵаз аминиатиурақәеи афоризмқәеи. Урҭ аԥымҭақәа иахьатәи аԥхьаԥ аинтернет система дшатәнатәхьоугьы, иҵарҳәо рацәоуп.

Ажанр хәыч аҿгьы, аԥхьаԥ ишубо еиԥш, апоет Заира Ҭҳаиҵыкәԥҳа лхы-лыԥсы еиԥш бзиа илбо лпоезиа инаваргыланы, аминиатиуратә ԥымҭақәа раԥҵараҿгьы даапшит, уи иаԥылҵахьоу ухы-угәы рҿы инхо, ахшыԥҵар уҵазҳәо, узырччо, узыргәырӷьо, угхаԥха узырбо, иаҳҳәап, умԥахӠьазаргьы, амԥа иаша уқәызҵо, ажәа ишалоу еиԥш, ҳаӷеиҭа, уцәлаԥсызаргьы – уалызхуа акы акәны иӠоуп...

Руслан Қапба

... Заира Ҭҳаиҵыкәԥҳа лминиатиурақәа акыр убас еибыҭоуп, убас цәакжьык рықәуп, убас рыԥсы ҭоуп – урҭ унарыԥхьан аиҭаҳәара азын акәым изԥу. Урҭ ԥуп ацәанырра ҷыдақәеи, зынӡаск ауаԥы ицәыхаразшәа иӠоу аилкаарақәа змоу, аҷыт бжьы заҳауа, абӷыц зыжәԥа иқәшәар игәазҭо ауаԥ изы...

Терент Ҷаниа

...Заира Ҭҳаиҵыкәԥҳа иԥшаауа поетуп, уи лхы ԥылшәоит еиуеиԥшым апоезиатә формақәа рҿы еиԥш, еиуеиԥшым ажанрқәа рҿгьы. Баԥхатәрала асахьаркыратә ажәа аус адылулоит. Уи илҷыдаӠазшьоуп икьаҿу ажәеинраала аформа, урҭ афоризмқәа еиҳа ирзааигәоуп, аԥсуа иӠазшьа, идунеихәаԥшра рныԥшуеит. Апоет лпоезиа иаҵоуп агәаартра аҵыхәтәанынӡа, қәыԥсычҳарак еиԥш лыгәҭыха уаҳәара, уи лыгәра угоит, лаԥхьаԥ иҿы лыгәҭыха лҳәоит дмыргәаӠӡакәа...

Гунда Сақаниаԥҳа

...Иаҳҳәап ҳгәаҿы ишҳагу арҿиаԥы лашәа. Иҳамӡап, ҳақә ашәа еиԥшу лажәа Вивальди иаԥҵамҭа «Ашықәс аамҭақәа» реиԥш, ҳара ианаҳзымдыруа аамҭазы ақәарыцқәа рцәажәо ҳԥенџьыр ишадхо, ҳашәхымс ишылагылоу. Иааҳартып аԥынџьырқәа, еиуҳажьып аԥнашәқәа, ҳгәы иԥналааит апоет лажәеи лашәеи. Избанзар, аклассикатә музыка абзиабаԥцәеи лпоезиа азҿлымҳаԥцәеи аӡә ҳауп, аӡә ҳакәзароуп...

Дмитри Габелиа

...Аиашазы, аԥсуа литератураҿы иреиӷьзоу апоетцәа рхыԥхьаӡараҿы дшыӠоу сазгәдуны, лызбахә сҳәоит Заира Шьалуа-иԥҳа Ҭҳаиҵыкәԥҳа.

Уи ҧсабарала ипоетҵәӄьоу, зхы-зыҧсы зегьы поезиа шәахәала иҭәу, уи зҿазҭо, иара мацара ҧсҭазаарас измоу поетуп. Сара, хаҭала, Заира лырҿиаратә дунеи сахьагәылаҧшуа избарҭоуп, адунеи аҿы еицырдыруа аурыс поет Марина Цветаева лпоезиа иахылҵуа амузыкатә бжьы хааи, Заира лпоезиеи доуҳатә дунеик ишеиднакыло, аха Цветаева лпоезиа аурыс милаҭтә музыка абжьоуп иахылҵуа, Заира лпоезиа акәзар, уи иахылҵуа, аҧсуа бызшәала ицәажәо ҧсыуа мелодиоуп…

Сергеи Агындиа

…Заира Ҭҳаиҵыкәаҧҳа ахәыҷқәа ирызку лажәеинраалақәа рҿы амал хадақәа раҧхьа илыргылоит абызшәа адырреи, ауаҩреи, аламыси, аҧсуареи. Убарҭ зегьы ахәыҷы дышхәыҷу ианилааӡаха, нас аҧсҭазаара ду амҩа дананылалак, зехьынџьара ихәоит, егьа милаҭ дрылагылазаргьы, дшаҧсыуоу удырует, дшаҧсыуоу даанхоит. Избанзар, иаҧсуара адацқәа дышхәыҷыз еиқәирхеит, иабацәа иларҵаз дацәхьаҵӡом, ишьа иалалеит, даҿакала ихы мҩаҧигаргьы ауӡом… Аҧсуара ианаҭаху уҿанаҳәоит, ианаҭаху амҵәыжәҩа унаҭоит!..

Анатоли Лагәлаа

ЗАИРА ԤҲАИԤЫКӘԤҲА

Ажәеинраалақәа

***

Аԥсны ԥшӡа –
сыԥсы,
Издыруеит,
Угәеисыбжь аангылар –
сыԥсуеит,
Уга ԥша амысыр –
схәаҿуеит,
Ушьхақәа рхы ладырҟәыр –
сӡыҭуеит,
Ухьӡ ҿаӡәы иҳәар –
сӡыӡоит,
Сеиҳа ҿаӡә бзиа уибар –
сухыбааует.
С-Аԥсны ԥшӡа –
сыԥсы,
Сукәыхшоуп!

***

Сныҟәыԥшит сара ари Адунеи – снапсыргәыҵа.
Изаҟароузеи…
Изҭагӡоузеи сыԥсы,
Сыԥсыхәаша.
Снеиуан…
Шьыжьын.
Шьыбжьаанӡа ҿысҭуан.
Сыхьӡ зхашҭыз дсыцәҩашьон.
…Ҿаҳаҿымҭра…
Сымш згаз схәыцрақәа сцәынҵәоит.
Инҵәо сгәыҕрақәа срыцрыҵыр – сеиқәхоит.
…усҟан.
Адәы иаҵәа ҿыхон.
Акаршәра – сынхарҭа, касы иаҵәа ахаршәын..

***

Сара абзиабара схәыцит,
Абзиабара ашәҭыц иагәылҵит.
Сыԥшаласны ааԥынра саҭоуп,
Сылаԥш амшқәа драҙоит…
Уччаԥшь ашәҭқәа ирынхалоит,
Ухаҿсахьа ҭырхуеит уажәы.
Абаҳчара ушьҭа анхалоит,
Шәахәацуп иухьысуа шьыжьы…

… Абзиабара ҿыцны исхәыцит, –
Бзиабароуп еиҭеиз сгәаҿы.

***

Сгәы лакәуп,
Сгәы ссируп,
Сгәы ҵаулоуп
амшын еиԥш.
Аԥсыҙ еиԥш
Уа аҵан
Дысцәыҙит
сыԥсыҙкꙍы.
Сишьҭан, –
Дызбозар?
Уа, аҿықәан
са стәахуп.
Шьҭа скарахт,
Сабацои…
Аҙ-шәах еиԥш
дкабозар?

***

Ашәаԥыџьаԥ рыҿреиџь,
Рымахәқәа лашьҭны,
Игылоуп иқыџьқыџьуа,
Ақәа-рꙍаш рышәҵаны.

Шьамхахьы иӄьантазҙа,
Аҙ-баа иаганы,
Игылоуп ирыпӄазшәа
Алаба иарганы.

Изҵагылоу ажәҩан,
Ԥсҭҳәала иҭаҳәҳәоуп.
Улаҳәып уа амҩан,
Цәгьашәа ахьҭа аҿоуп.

Аха иҟоуп гәыҕрак,
Жәҩан-гәы еимыггоит.
Амра абахә иҩавҵшәан,
Суада иҩнаҷҷоит.

***

Цәыкәбар-ӡаӡак са сҭаӡоит,
Цәыкәбар-ӡаӡак саӡар.
Шәахәа рыцкгьы сызсырхоит,
Уи са сымшқәа ирзацлар.

***

Аҵх аҽеиқәа иақәтәоуп,
Аҽеиқәа амҩа ԥшоуп.
Аҵх аԥша иаркаран,
Аблақәа еикәаԥсоуп.

Жәҩан ԥардоушәа икнаҳауп,
Амза ашәахәа.
Жәҩан сакараҿ сҟьалеит,
Аҵхаз са сзаҵәха.

Аеҵә кәицқәа иӡыӡо,
Хәыцрак еимнадоит.
Аҽыуаҩ-ҷкәын уаҵәынӡа
Имҩа наигӡоит.

Аҵх аҽеиқәа ҟьала,
Сурҟьалеит зынӡа.
Сышә сзахыҵуам схала,
Усыԥхьозаргь маӡа.

Уаҵә шьыжьынӡа сыцәап,
Уҽеиқәа ҿаҳәаны.
Шьыжь-шәаԥшь саԥылап,
Ашара сахьӡаны.

***

Насыԥуп, –
сшәахәацуп,
срасацуп
зынгьы.
Сыԥшацуп,
зны сшьацуп,
са сшәыцуп
зегьы.
Сӡаӡа-цәыкәбарны
аԥла сахшьуп,
сымрахәага
нацәкьарала
ашәҭқәа шьышьуп.
Насыԥуп –
иԥхыӡым
са сгәыҕра
зхьыԥшу,
сыԥсҭазаара анԥәамҭаҿ
касышуп иахшьу!

***

Ижьышуа иухаҟыруаз
лаҳәазма?
Изыцәнымхара рықәшәан
иагазма?
Узмырҭынчуаз ухьаа
еиқәтәама?
Иугәыҵхоз угәыҕра
наӡама?

Угәы иқәиоу уԥеицәа
гәыкуазма?
Цәашьқәоушәа рыԥсы-мҩа
лашазма?
Ахақәиҭреи ахьыԥшымреи
еишьҭазма?
Баагәаран ужәлар
кәыршазма?

…Аԥсны,
уара Анцәа изыҳәан
ушазма?

***

Амҩақәа еихалоит,
еихыҵуеит,
Амҩасыҩ игәыӷра
иаԥысуеит,
Шьоук ҳавсуеит,
Шьоук ҳԥылоит,
Шьоук ҳаԥысуеит,
Ажәҩангьы хыхьынтә
иԥшыхәуеит.
Зынгьы ҳҭалоит,
Зынгьы ҳхалоит
бахәаракгьы,
Хыхь ҳалаԥш азцахуеит
еҵәакгьы,
Ашықәсқәагь рҿыхәа
ласӡоит,
Мшыказ ҳазегь
ҳаихьӡоит.

***

Амш иацәыӡуаз сара сакәын,
Сыҟаӡамызт шьҭа џьаргьы.
Исышьҭалоз дхынҳәыр акәын,
Сихашҭыр акәын зынӡагьы.

Амш иаргәаҟуаз сара сакәын,
Мцада мцабзла сбылуан…
Исзыԥшызгьы сахысыр акәын,
Адгьыл сыццышә иазгәышьуан.

Амш сацәыӡит ҳаибаркаран,
Саргьы сҭынчуп, шьҭа – иаргьы.
Хьааи гәҭыхеи идырҟьалаз,
Сеиқәзырходаз? – маԥ, аӡәгьы.

***

Абзиабара, – изхәыцда уи?
Иҳациит.
Иҳацԥсуеит.
Ҳхы ҳнахыҳәҳәан ҽазә бзиа даҳбарцу?
Ҳаибарцу?
Абзиабара – шәҭуп.
Ихьчатәуп.
Адунеи дуӡӡа иахьыгӡатәуп.
Абзиабараз агәқәа блуп,
Иԥшьатәуп.
Бзиабарада ҳзаҵәуп.
Ҳагәқәа ҭацәуп.
Абзиабара – уи
Уара уоуп,
Сара соуп.
Ҳазегь аӡә ҳауп…
Ҳазқәиҭу, иҳақәиҭу
Ибзиабара ауп.

***

Аԥсабара ҿыц игарҵит,
Ҿыц сабахуеит схаҭагьы.
Аҭынчраҿ ԥшьаалаӡа сыбжьаӡит,
Уаҳа саҳәаӡом акгьы.

***

Аԥсра шәарҭаӡам,
Ишәарҭоу абзароуп.
Аамҭа ҳамҭаӡам,
Иҟоу – уаҩроуп!

***

Адгьыл – снапсыргәыҵа,
Сгәы инадҵан саатгылт.
Аԥшқа иеиԥш иҵәуон,
Схәы-сжьы ааилагылт.

Шәарҭарак абома? –
Ацәа-жьы ҵаҕахоу?

Ачҳара хыҵма? –
Ахәрақәа цытлоу?..

...Ааи, – иуазыруан,
Иазхымгоз рацәан:
Ан лыхшара
Илцәыӡыз дрызгәыышьуан.

ИШӘАРҬОУП БАХЬЫҞАМ

(С. Делбҵха илызку ацикл)

«Иҟам рыгәҭыха шыгәҭыхоу сҳәаӡом,
Араҟа зегь ҭынчроуп, араҟа уажә ҿымҭроуп...»
С. Делбҵха

I

Игәҭыхан бдунеи,
Игәҭыхоуп бызхәыцра,
Быхьӡ нцәахәушәа
Исгәыҵак снаскьоит.
Игәҭыхан – игәҭыхоуп
Ихышхыҵәаз ба бхәыцра,
Дгәыли жәҩани
Ба бсахьа хдырҷоит.

II

Быдгьыл – бызхылҵыз
Гәадурала ибныҵшуан,
Ибхьысуаз қәыцзаргь,
Шәҭыцшәа ибыхьчон.
Былаҕырӡ зныруаз
Акәараҷҷагь ҵәуон –
Инабымдан бқәыҵсычҳара
Цәыкәбарк еиқәнархон.

III

Бааигәамызт...
Бхарамызт...
Бымаӡа бацын.
Бшьапышьҭақәа
Ҵшьаҭыҵшәа
Ашьац ирыхьчон.

Багьыԥшқан,
Багьхбыцын,
Зны ббыргын –
Баҳкәажәын,
Ажәа – бахӡыӡон,
Ажәа – быхшон.

IV

Саида, бызцәыхараз
Ибнықәуан гәаныла,
Быззааигәаз хәыҷы-хәыҷ
Брыцрыҵны бнаскьон.
Иаԥыбҵаз бдунеиаҿ
Беиҭымха бзаҵәымхарц,
Бан лылаԥш хаа баҳәон,
Уи шәахәацшәа ибыхьӡон.

V

Адунеи ацқьара
Бнапсыргәыҵаҿ еизыбгон,
Бымшра акасышеиԥш
Ахаҳәараҿ ибырбон.
Ҟәара хаҳәқәак рҿымҭра,
Рҭынчра бырӡыӡон,
Маалықьҵас бзеигәырӷьоз
Абырлаш быҟәшәон.

VI

«Уа хынҳәышьак,
Хынҳәышьак» быздырӡом,
Амҩақәа ԥыбшәозаргь
Бгәы иҭамӡо дбырдырӡом.
Бызхысхьоу-бызҵысхьоу
Мшыкаҿ еизыбгеит,
Мшыкаҿ бшыҟаз
Зызгәамҭаз – бахԥырҵхьеит.

VII

Баҳәаӡом аразрагь –
Гәмаҷрак быздырӡом,
Амариа иашьҭам –
Гәхашҭрак ихьысӡом.
Ҳахьыҟаӡам быҟан,
Быҟоуп ҳахьыҟам.

Бымҩала ишәартәам –
Ишәартәоуп бахьыҟам...
13.04.2014

СБЫЗШӘА

Сбызшәа – сҿахәаҳәага,
Сбызшәа – сгәыхәтәы.
Сбызшәа – сышьха-сыга,
Сашьҭам аӡә итәы.

Сбызшәа – сыҩны, сгәара,
Сбызшәа – сдацԥашә.
Сбызшәа – сыблашара,
Исзаазыртуа са сгәашә...

... Сбызшәа – сымра шаша,
Сбызшәа – сызкәыхшаша!

ИЦАЗ...

1

Ицаз – цеит аӡы шцара еиԥш,
Ицаз – сқәыԥшра, схәыҷрагьы.
Ицаз – сааԥын алаԥшҵашәареиԥш,
Ицаз сырхынҳәуам акгьы.

2

Ицаз сымшқәа срышьҭаҵәуом,
Ицаз сҩызцәагь, иара убас...
Аха, изакәуи, сгәы ҭагылом, –
Аамҭа еижьагану абас?!

СРАЗҞЫ

А. Е.

Сиеиԥшхеит аӡҟы ҿыц игарҵыз,
Амрагь насҿаччеит хәыҷҵас.
Ижәылоит сгәыҕрақәа – ихьамҵыз,
Насыԥуп Анцәа исурбаз!..

...Зны, мдыршақә суныӡбон, сгаӡамзи,
Зны, схьаақәа насымдан сужьжьон...

Ашара аҵх аԥшрамзи,
Цәыкәбарҟәак сҳамҩаҿ икәкәон.

Сыгәжәажәо ашара санаԥылоз,
Зҵаарашәк усҭон, Ҳазшаз:
«Избан, сзыхурҟьоз?» Сызԥушәоз…
Сҳәахуан – зхы иаӷахаз.

Ԥсахран сгәаҵаҿ иуазыруаз,
Сыԥсҭазаара шон ҩбаны:
Сымшҟәа сызнымшәоз, исҿагылаз,
Иргон урҭ сымчҟәа шәаны.

Аха, абар, сымра ҿыцны игылеит,
Сҿыцуп иахьа схаҭагьы.
Ԥаимбарҵас жәҩанахь аҳә дсыԥхьеит,
Исгәахәуеит иҳбап ҳәа сразҟгьы!

***

Кәтыҿырҳасрак, – аамҭа иҳаҭоу,
Ҳҭамҳо, иҳацлеит ҳаҟара.
Ҳазҟәу адгьыл – иҳаҭан иҳамху…
Иҟам иаҟәны нагҳара.

Кәтыҿырҳасрак, – узыхьҳаз ауп,
Ицәгьа-ибзиа – уара иутәуп.
Илоуҵаз ауп, – иурҳаз ауп,
Уаныҟамгьы ухьҳ ахуп.

Кәтыҿырҳасрак, – аамҭа хҵәаха,
Насыԥ имоуп иҭаҳаз.
Изоуз згәыхәтәы ахьҳаха, –
Наунагҳа зыхьҳ ззанҵаз!

ШӘАБАҞОУ…

Аибашьраан аиааира ҳзыргаз –
Афырхацәа ирыхьҳынҩылоуп.

Шәабаҟоу ауаа цҟьаҟәа,
зыламыс ҳараку?
Шәааԥсара шәыхьҳама
аамҭала?

Дхуп шәара шәышьҭа –
згәы шҳамла иҭәу,
Дцом уи дшәаҩсны
аламала.

Шәабаӄоу, са сшәышьҭоуп,
згәы-цқьа нцәахәу?
Асаркьеиҵш ҳхаҿсахьа
зынхало…
Дыӄоуп зегь збарҭоу
хыхь Анцәа ду,
Хәыҷы-хәыҷ уи ишӄа
шәа шәхалоу?!

Издыруеит, шәа шәыӄоуп –
хьаалагь шәа шәҭәуп,
Шәыуаҩра зырҩашьо
дӄамлароуп.
Издыруеит, лашарак
цәашьушәа ишәхаркуп, –
Аиашамҩахь уи
ҳагалароуп!

НОСТРАДАМУС

Нострадамус узхәыцра хҭаскит саазқәылаз,
Сҵеиҵш-мҩа снаныҵшылоит усӄан, гәаныла.

Иӄалаша, исыхҭысхьоу, – ас сара сзыргәаӄыз,
Соуҳәар, аиашаз, – угәра згон, хаҭала.

Усӄан, снатәаашан схьаақәа наҵхьакны,
Хьтәы мардуанк ҵшыхәуа, сылаҵш зыдхалаз.

Изуша, исҳәаша сақәшәом аамҭала,
Сусқәа рыҿсырҭом ус, аламала.

Сиҳәоит сызшазгьы, лаҵшыда снимыжьырц,
Исыцрасуа мцабзкгьы лыҵхала сахижьырц.

Сыкәша исҵыло џьоук еицакуп рхаҿсахьа,
Изысгәалашәои усӄан, игәылымҵыц ахьа.

Сыбла иабо зегь еиҭахәашьа сзаҭом,
Инаҳәааҳәуа сценоуп, – сгәы уахь исызнагом.

Нострадамус, узхәыцра хҭаскит саазқәылаз...

БЫДЛАԤСА...

Ицәырҟьацәырасуеит бхаҿсахьа, игәыку,
Сызхара исзымбац уажәыгь, исызгәакьоу.
Сымшқәа иреиӷьу, бара ибызку,
Наскьазгоит, – зегьы-зегь шԥашоу?!

Бцәа рхызбаауеит, бџьабаа зегь зду,
Ҳаԝны-ҳгәара бнапала ибыргылаз...
Избахуеит ишәеиқәаҵәан абаҳчара иршәу,
Рымҵан зшьапышьҭақәа еинылаз.

Шьҭа, ҽа-дунеиуп быԥсы лаша зху,
Ԝынԝықәра ныбҵрашәа зызбеи?..
Быдлаԥса сеиҭымуп, згәы ҩаҩәала ихәу,
Сан, еиҭах, ԥхыӡла са бзызбеи?..

***

Аԥсҭазаара ҿыц сузхәыцуеит,
Исзымҵеит уҟазшьа...
Ҿыц сымԝахәастақәа сырнылеит,
Исықәҿырҭуеит – быԥсы шьа!

Ҿыц снықәыԥшит аԥсабара,
Зегь рхатәы мԝа ирнуп.
Ҿыцрак сашьҭоуп иахьантәарак,
Зегьы уск-уск ирҿуп...

Ишԥасҭаху ҿыцрак, ԥшӡарак,
Зегь ҳгәыхәтәы ҳахьӡарц...
Уаԝрак, иашарак – лашарак,
Аԥсҭазаара еикәаԥхаларц...

Ҿыц санылеит сымԝахәасҭа,
Исыздыруам исзыԥшу...
Ҿыц иснылоит ашәахәашьҭа –
Хьы-рахәыцшәа сыԥсы зку!

«ДАХЬЛЫРХӘИТ!»

Ажәабжь

Зыҟәрахь инеихьаз быргк, дкаҳаны лшьапы пҵәан, аиарҭа даман. Даараӡа ахьаа ҕәҕәа даргәамҵуан. Аҳаҟымгьы длыхәапшхьан, аха «ари, лыҟәра ыҟоуп, лшьапы ҳалакьысыр – илзыхгаӡом, ус ахала иҕьароуп» – аниҳәа, даарган аҩны дышьҭан. Абырг лхьаа аҵкыс игәнылгоз, лҭаца ҿыц батәыс дахьлоуз акәын. Аҭаца лакәзар, ланхәа длывагьежьаауа лымаҵ луан, лан леипшҵәҟьа дыпхьаӡаны. Лыӡәӡәаара иагмызт, лыфатә иагмызт.

– Сара, ипсыша, сыбзиара бзымдырӡо батәыс сбоит, нан! – лҳәеит Шьамсиа, лхы рацәашьо, лҭаца лхы налыҟәылкын.

– Ус шпашәҳәои, сан?! Сан шәысзылҩызоуп... Ан ианлылымшо дбатәыми! – лҳәеит, Мадина, – ланхәа дахьлыдтәалаз, лнапы аанкыланы ишьыышьуа. Шьамсиа, лҭаца лажәаҟәа лгәы дырпшаан, лылаҕырӡҟәагьы нхаддылеит.

Шьамсиа лхьаа лыхшыҩ дахнахуама уҳәартә иҕәҕәан. Зны-зынла ацхыраара Лас иапхьаны, амедеиҳәшьцәа ааганы, ахьаа ртәаага агәыр лзыҟарҵалон. Уи ҳамҭакы лыпсы ааивнагалон.

Абырг еилылкаауан лхьаа хәшәы шамамыз, анкьа еипш, лшьапы дыҟәгыланы дныҟәо дышзыҟамлоз. Аха лхьаа еипшҵәҟьа ҩныҵҟала илыҕрыхоз, лџьабаа здылҵахьаз, акәтаҕьцәа илкәыкәааны илааӡахьаз ҩыџьа лмаҭацәеи пҳак леипш дыззыҟаз лҭаца аиҳаби лбара иахьымаауаз акәын. Аха, лгәынамӡара адәахьы илынлырпшуамызт.

Ҽнак, Шьамсиа Мадина лындәылҵра лхы иархәаны, лыцҟәын аиҵбы даалыпхьан, ус иалҳәеит:

– Нан, уашьаипацәа аҭел урзаси, ак рмыхьзааит! Саргьы сзеипшроу рдыруеит, ран дрыманы иаар... Раб, псаҭа шкәакәа, амцхәгьы дгәыбылҩын... Ари, иҳаланагалазгьы сылцәыпхашьоит – уаҳа уаҩ дҳамамшәа...

– Иаап урҭгьы, сан, хьаас иҟабымҵан – иҳәан, аҧа иан лыгәшәамшәа иҳәан, лажәа ҩбамтәкәа, ҭелла адырра риҭеит: «ачымазаҩ лхьаа ҕәҕәоуп, шәылбар лҭахуп, шәыгәхьаалгоит» ҳәа.

Мадина тәамҩахә лымамызт. Ахәыцы, аду, чмазаҩбара иааиуаз агәылацәеи уҳәа, зегьы дрыхьӡон, зегьы рыҟәнага лҽаҟәлыршәон. Арахь, лыпшәмагьы ларгьы ҽынла итәамызт, уахынла ицәамызт. Мышкы иадамзаргьы ачымазаҩ дрымыздоз дрымазҭгьы...

Амшҟәа, амзаҟәа ыҟәҳа ацара иаҿын. Ачымазаҩ еиҕьхарак лымамызт, еиҳа-еиҳа дҵыкәкәон.

– Шәсыдынҵәалеит, сара иҟамхаша, апсцәаҳагьы сара сзы дышпаӡи, – ҳәа дыгәжәажәон.

Ус, шьыжьык, аҷараҳәа агәашә аартны, ашҭа иааҭалт абырг лыла ҭраа дыззыпшыз лмаҭацәа, ран дрыцны. Ачыс зҭаз рсумка ду аҿапараҿы иныҟәыргыланы, ачымазаҩ дахьышьҭаз азал иааҩнашылт амаҭацәа, ранду апсшәа наларҳәан, инаскьаны инатәаҟәеит. Аҭаца аиҳабгьы дааскьан:

– Сан, шәышԥаҟақәоу? – лҳәан, дгәыкыҵәыкуа ланхәа даалхагылт.

Шьамсиа дахьышьҭаз, илхагылаз блала дааимылдан, ицәышӡа, иҭашәаашәахьаз лқьышәқәа еихарҷабны, ажәак лыхәлымшәаӡо дышьҭан.

– Сышәзымдырӡеи?.. – дылҟәаҵуамызт уи.

– Уара, ҳан ацәажәарагьы лылымшо дҟалазаап, рыцҳа, – лҳәан, лыла ҭырхаха лыԥшәма днеиҿаԥшит, уи ишьҭаланы адәахьы индәылҵыз Мадина.

– Илылшоит, аха илҭахым!

– Илҭахым уҳәама?! Избан! – Мадина лыԥшәма иихәарц ииҭахыз цқьа еилылкаар лҭахын.

– Сан лҿымҭрала илҳәарц илҭахыз лгәынамӡарақәа зегьы лҳәеит. Убри ала, анхәа лҭаца дахьлырхәит!

РУСЛАН ҚАПБА

ҲЏАБЫРГХАҬЕИ ҲАЛШАРАҚӘЕИ[1]

Что ж стало бы с литературой, если бы дела её не защищались? У нас есть свой кассационный суд – это будущее. Счастлив тот, кто может предстать перед ним!

О. Бальзак

Ажурнал «Алашара» аредакциа ииашаны еиҿнакааит иҟәымшәышәу ацәанырра ссир зҵо, ианаҭахугьы иџьбароу, амцаԥшь иаԥызоу, ауаԥы иԥнуҵҟатәи дунеи иазааигәо алирика иазкны аимак-аиҿак. Ари афакт еиҳагьы уаԥ даргәырӷьоит уи зҽалазырхәуа ҳџарауаа, ҳашәҟәыԥҩцәа, ҳакритикцәа разыҟаҵара бзиа ирымоу уаназхәыцлак.

Зыӡбахә ҳамоу аимак-аиҿак хациркит акритик Вл. Аҵнариа «Ахәыштәаареи амцабзи» захьӡу астатиала («Алашара», №6, 1984 ш.). Ажурнал аредакциа уи машәыршақә инамҭеит раԥхьатәи ажәа ас еиԥш аҭакԥхықәра зду аус аҿы, избанзарааскьатәи абиԥара еиуоу иахьатәи аԥсуа критикцәа рахь аӡәыҳәа иаалырхуа дреиуоуп Вл. Аҵнариа.

Вл. Аҵнариа истатиа «Ахәыштәаареи амцабзи» ицәырнаго актуалтә зҵаарақәа ирыдҳәаланы иқәгылеит Владимир Занҭариа («Ажәа гәҭыхала ирҿиазарц», «Алашара», №7, 1984), Владимир Анқәаб («Арифмеиҿкаареи аритмикеи рзы ажәақәак», «Алашара», №8, 1984), А. Аншба («Иахьатәи аԥсуа лирика аҭагылазаашьазы ажәақәак», «Алашара», №9, 1984), Р. Ебжьноу («Агәрагареи аҭакԥхықәреи» «Алашара», №10, 1984), А. Гогәуа («Амԥақәа ҳазхысхьоу, амԥақәа ҳаԥхьа ишьҭоу», «Алашара», №12, 1984), Т. Аџьба («Угәуҽаныз: апоезиа!», «Алашара», №1, 1985), З. Џьопуа («Аԥсуа лирика: азхәыцрақәа» «Алашара», №2, 1985), С. Ҭаркьыл («Аԥсуа лирика: аизҳара амԥала», «Алашара» №3, 1985).

Иахьа уажәраанӡагьы аԥсуа лирика иазкны ас хықәкыла инарҭбааны ацәажәара ҟамлац. Ус анакәха, аҳәатәы ыҟоуп, изҳәашагьы ргәы цхлымуа игылоуп! Ари дамеигәырӷьарц залшом маҷӡак иадамхаргьы ҳмилаҭ литература уаҵәтәи алахьынҵа иазхәыцуа иззааигәо дарбанзаалакгьы. Абас шакәугьы, аимак-аиҿак ҟазҵаз астатиақәа радрес ала (С. Ҭаркьыл[2], истатиа «Аԥсуа лирика: аизҳара амԥала» аламҵакәа) исҭахуп исҳәарц ирзеиԥшны иҟоу хшыԥҵакык. Даҽаӡәы исыздыруам ишеиликааауа, аха сара сахьахәаԥшуала, избоит аимак-аиҿак маҷк узықәшаҳаҭымхаша тенденциак амоушәа. Џабыргуп, ауаԥы игу-ибзоу имҳәар ауам, ԥхьаҟа иишаны дцаларц, дыҿиаларц азы, аха зегьы ирымоуп аҳәаа, насгьы

[1] Р. Қапба истатиа «Ҳџабыргхаҭеи ҳалшарақәеи» анын ажурнал «Алашара» №4, 1985 ш. ад. 118–127.

[2] Ари сыстатиа анызыԥуаз аимак-аиҿак аҽалархәразы ажурнал «Алашара» адаҟьақәа рҿы иқәымгылацызт Ш. Инал-иԥа, Хә. Бӷажәба, Б. Гәыргәлиа.

хшыҩзышьҭра азулатәуп ҳмилаҭ рырҿиаратә мчхаратә потенциалгьы. Ус зегьы аԥшқа ихәеиԥш, иҟәыншьаны, аӡәык-ҩыџьак рыда уаҩ дыҟаӡам ҳәа аҵәы рыхьшьны, акьыԥхь аҿы ақәгылара иҟалап маҷк игәнааламзар, уимоу, иагьшәарҭазар? Уиала ԥхьаҟа ҳазцом, ҳаԥоу имоу зегьы ҟәнишьааит|

Аԥсуа литература асҵәҟьа иҟазар, иахьанӡа арҭ ҳавторцәа абаҟаз? Ҳлитература аҿиара иаԥырхаган ирбо агхақәеи алитературеи ртәы иаахҵәаны уанӡа ирҳәаларауеи, аӡәыр рнапы икума? Мамзар абас иҟоу ацәажәарақәа аимак-аиҿакқәа рзы иҵәахны ирымоу? Аԥсуа литература аҿиара иаԥырхагоу, ҳзашьҭоуи ҳәа иахәаԥшуа, иазнеиуа шьоукы ҿыц иалалазшәа аҳәарагьы џьашьатәӡами! Насгьы 60-тәи ашықәсқәа рҟынӡа аԥсуа лирика ыҟаӡамшәагьы аҳәара заҟа иҳақу сеидру. Ҳмилаҭ, литература аинылара аамҭазы иаҵагылаз апоетцәа қәраххымӡақәа, ихәыцы-иду, иҟарҵаз аҵакы дуӡӡа амоуп. Урҭ Дырмит Гәлиа дызҿыз амилаҭ ус ԥшьа аԥеиԥш лаша шазыԥшыз агәра идыргеит, ишьамхы иҵԥраауа дҟарҵеит.

Агени алитератураҿгьы дуарлашәарлоуп, икаҷбеиуп ашәышықәсақәагьы уи ицәырҵразы. Изҭахымда, иамеигәырҕьода агеницәа рҩымҭақәа рымацарала ҳлитература шьақәгылазар! Аха ари аҩыза азхьра алакә ҟазшьа амоуп акәымзар, лассы-лассы алитературатә ԥсҭазаараҿы изыҟалом. Ус анакәха, макьана џьаргьы иҟам ашәҟәыҩҩцәа дуӡӡақәа рыда ишьақәгыло литературак. Абри ахшыҩҵак аганахьала, аиаша ҳҳәар ами, аимак-аиҿак иалахәу авторцәа аӡәык-ҩыџьак рыда раҳәақәа ҭыхны иқәгылоуп ҳашәҟәыҩҩцәа зегьы Баграт Шьынқәба ҳиаҟарамхар ааумҳәаҵәҟьа иаҿушәа. Ус иҟалагәышьар ибзиоуп, изцәымӷыда, аха иалымшозар?

* * *

Вл. Аҵнариа истатиаҿы ажәашықәса рыҩнуҵҟатәи аԥсуа лирика аҭагылазаашьа ҳирбеит зыгәра угаша аргументла, аха уи илаԥшҳәаа иҵегьы аҵанакуеит. Акритик ҳлирика аринахысгьы арзҩыдаразы ихәарҭоу ахшыҩзцара бзиақәа жәпакы ҟаиҵоит. Уаҟа уи иқәымшаҳаҭхара залшом. Ҭыԥқәак рҿы иахьимауккәаша ыҟазаргьы, сара сыхәҭаахьала, аԥсуа жәеинраала аиҿартәышьазы В. Аҵнариа ииҳәо еиҳа ииашоуп, агәра аагоит, анаҩсан иқәгылақәаз егьырҭ раасҭа, избанзар ари аҵарауаҩ аԥсуа жәеинраала аиҿартәышьа ҷыдала иҭызҵаауа дреиуоуп. Ҳәарас иаҭахузеи, акыршықәса уи ҭҵаауа иадтәалоу аҵарауаҩ аԥсуа жәеинраалеиҿартәышьа адунеи еиҳа ибарҭоуп, ус аимак-аиҿак азы иааинырсланы (иага дазыҟаҵазаргьы) астатиа зыҩуа автор иаасҭа. Аимак-аиҿак хацзыркыз Вл. Аҵнариеи уи ашьҭахь иқәгылаз авторцәеи ргәаанагарақәа ирыдҳәаланы исҭахуп иахьынӡазалшо (ирҳәаахьоу еиҭамҳәакәа) хшыҩзцарақәак сырзааҭгыларц. Зегь раԥхьаӡагьы иҳәатәуп Вл. Аҵнариа алитературатә ҿырԥшқәа шицәмаҷхаз. Ҵоуп, апоетцәа аӡәырҩы рыхьӡқәа игәалаиршәоит, еиқәыԥхьаӡарақәак аҳасабала. Абаҩхатәра иаша злоу, насгьы зхатә ҩышьа ҷыда змоу аӡәы иакәны дцәырҵит апоет-лирик Г. Аламиа. Аха уи имацара ихаанны иауҟаху иахьатәи аԥсуа лирика. Сара сгәаанагарала, иахьатәи аԥсуа лирика уанахцәажәо аамҭазы аганахь иузныжьуа иҟаӡам апоетцәа К. Герхелиа, Ш. Ԥлиа, Т. Чаниа, Б. Гәыргәлиа...

Еилкаауп, Вл. Аҵнариа зегьы ртәы азаатҳгылара шилымшоз, аха иага ус акәзаргьы, маҷк дырзаатҳгылар акәын. Аха уамашәа иубаша, уи ашьҭахь иқәгылақәазгьы, абри аганахьала, рацәак рхәаақәа рызмырҭбааит, уимоу, ҳпоетцәа хатәрақәа Н. Ҭарҧҳа, Пл. Бебиа, Н. Кәыҵниа, В. Амаршьан зынӡагьы рылаҧш иҵамшәаӡеит. Сгәанала, маҷк иманшәалам, узиқәшаҳаҭхом Вл. Аҵнариа «иҟалап Д. Гәлиа иажәеинраалеиҿартәышьа уашьҭа иаҿыҧшуа маҷхо иалагазар» ҳәа ахьиҳәо аҭыҧгьы. Д. И. Гәлиа ҳаҧсуа доуҳатә культура аҿиараҿы зегьы рыла еснагь иҿырҧшыгоу иакәны дыҟоуп, дҟалоит.

Вл. Аҵнариа истатиа аимак-аиҿак аҿы аҳәатәы зегьы ирнаҭеит, амала, С. Ҭаркьыл иеиҧш, иаартны ихадароу азҵаарақәа рҿы игәаанагара ирҿамгылазаргьы. Аҟыбаҩ змоу акритик, апоет В. Занҭариа иқәҿиараҿы «Сара саӡәыкны сгәы еихьнашьуеит акритик еилирго аматериал ахьмаҷхаз» ҳәа иит̧о аҽыҧныҳәа шиашоу дырны, иара истатиагьы материалла иҵегьы ирбеиар акәын, насгьы иара Вл. Аҵнариа дзыхцәажәаз апоетцәа роуп В. Занҭариагьы дыззаатҳгылаз, егьырҭ ус инымҩатәшәа аӡәык-ҩыцьак рызбахә иҳәоит ауп.

«...Рымҩақәа каххаа иаатуа иалагеит иааинырсланы акалендартә рыцхәқәа инарықәыршәаны «ажәеинраалақәа» рыҩраҿы ифраҭу ауаа», – иҩуеит В. Занҭариа. Акы, «ҧсы зхам, гәы-зызҭам» ажәеинраалақәа зыҩуа зусҭцәоу, гәынхәҵысҭала акәымкәа, хықәкыла рыхьӡқәа иҳәар еиҳа ииашами? Ҩбагьы, акалендартә рыцхәтә жәеинраалақәа аҭахым ҳәа ҳәашьа ҳамам. Урҭ ҳсоциалисттә ҧсҭазаара иахылҵыз аныҳәамшқәа роуп еиҳарак изызку.

Сгәанала, инагӡаны диашамзар ҟалап зхы иақәиҭу аформазы В. Аҵнариа иихәаз агәаанагара, ҷыдала Г. Аламиа ирҿиамҭақәа ирыдҳәаланы. Г. Аламиа аҩформакгьы ҟазарыла ихы иаирхәоит. «Амала, урҭ макьана иашьцылам, ҳҿаҿы имааиуашәа ҳбоит акәымзар, макьанагьы иагу ыҟазаргьы (урҭ рахьтә акык-ҩбак хыхь иқәгылаз иазгәарҭеит). Г. Аламиа ипоезиатә бжьы ҿыцуп формалагьы, хшыҩҵакылагьы, аҧсҭазаара философиатә знеишьалагьы. Уи аҩформак рыла дшыҩуа дырҵабыргуеит «Алашара» (№2, 1985 ш.) ианылаз иажәеинраалақәагьы.

Зхы иақәиҭу ажәеинраала аформазы В. Аҵнариа иҩуеит: «Уи иадырҩуеит аҽхырцәажәаара, еидызкыло агәыцә аҟамзаара. Зны-зынла зхы иақәиҭу аформа зхы тлаз асакь иаҩызахоит, акомпозициатә еиҧхьыттара иахҟьаны». Ари ахшыҩҵак хьаҳәаҧаҳәаада иузудкылом. Баша имҳәеит Е. Межелаитес: «Ритм природы не умещался у меня в четырехстопную строфу – ведь в жизни он бьет ключом, обрушивается водопадом... и мне жаль того дорогого материала, который разбрызгивается по сторонам или переливается через край. Хочется уловить каждую каплю, каждую кроху и найти для них место. И пусть лучше деформируется, внешний вид стихотворения, лишь бы только в нем уместилось больше природы, жизни и человек»[1]. Зынӡа ииашаны илҳәозар ҟалап Ольга Овчеренко абас:

[1] Ольга Овчаренко «Русский свободный стих», Москва, 1984, стр. 187–188.

«Свободный стих был, есть и будет одной из полноправых стихотворных форм поэзии»[1].

Апоет Т. Аҵьба иахьатәи аԥсуа поезиаҿы иӷәӷәаӡа игылаз дреиуоуп. Уи ус шакәу аимак-аиҿак аҿгьы иаабоит.» ...Иҟоуп, сгәанала, Т. Аҵьба ипоезиа маҷк уацәыхаразтәуа ԥынгылақәак: мыцхәы ишәа-иза, икапанны ахшыҩзцара аарԥшра. Мыцхәы аҽырҟәышра, џьара-џьара аемоциақәа зынӡак аҽырҟәыҭхара. Арационалтә хәыцра апоет изын даара ишәартҭоу цәыртҵроуп, уи зегьы еицырдыруа хшыҩзцароуп», – иҩуеит В. Занҭариа.

Алирикатә ҩымҭа аԥҵаразы зегь реиҳа ароль ихәмаруеит аемоциа, ацәанырра, уи ҽаҟәыҭхашьа амам. Абри аганахь, аԥсыҽрақәа рацәамзаргьы, иубоит Т. Аҵьба илирикаҿы аԥсыҽрақәа, агхақәа.

Аҵарауаҩ, апоет В. Анқәаб иқәгылараҿы аԥсуа жәеинраала арифмеиҿкаареи аритмикеи рпроблемақәа еиҳа дырзааҭгылеит. Ари иуадаҩу иахьа уажәраанӡагьы наукала иҭҵаам азҵаараҿы, В. Анқәаб аинтерес зҵо, аимак-аиҿак ҟазҵаша апроблемақәа цәыригоит.

Аԥсуа жәеинраалеиҿартәышьа аформа хшыҩзышьҭра азырухьан 30-тәи ашықәсқәа раангьы ҳпоетцәа, избанзар аҿиарамҩа ианын. Изхысҳәаауа, аԥсуа жәеинраала аиҿартәышьа азҵаара аимак-аиҿак аҿы ҳаналацәажәо, иҟаз фактқәакгьы ҳгәалаҳаршәалароуп.

Апоет, апатриот Л. Кәыҵниа абри азҵаара даргәаҭеиуан, гәыҵхас иман. Ус шакәу арҵабыргуеит «Аԥсуа поезиа» ҳәа уи ииҩыз астатиа. «Егьырҭ амилаҭқәа ирымақәоу ажәеинраала ашәагақәа, аҩышьақәа иамб, хореи, анапест, дактиль, амфибрахи ҳәа изышьҭақәоу ҳара ҳаԥсшәа иацәыхараӡам, ибжьнахуа иҟаӡам.

Абарҭ ҳара иҳахәарҭам, аԥсшәа ианаало даҽа хазқәоуп ҳәа зҳәо аӡәыр уҟазар, иара ииԥшааз закәанк абасоуп ҳәа иаацәырыргар, ҳахәаԥшрын». («Алитературатә журнал», №3 – 4, 1938, ад. 44).

Абри астатиаҿы ҳпоет қәрахьымӡа аимак-аиҿак аҳасабала дықәгылоит аԥсуа жәеинраала аиҿартәышьа аԥсабара ианаало ашәагазагақәеи аформақәеи ирызкны.

Зҿлымҳара рзумурц залшом абраҟа иихҳәо ажәақәагьы: «Аԥсуа бызшәа ажәеинраала аҩраҟны, азакәан амам ҳәа згәы иаанаго аӡәыр дыҟазар, деиламгарц залшом. Убри аус знык ҩынтә ицәырыргахьеит, аха уинахыс уаҳа хшыҩзышьҭра амоуит» (иара уа, ад. 44).

Излаабо ала, аԥсуа жәеинраалеиҿартәышьа азҵаара ахы рыҵкәаахьан 30-тәи ашықәсқәа раангьы. Аха абри азҵаара наукала зегь раԥхьаӡа иҭиҵааит Б. Шьынқәба. Уи иусумҭа кьыԥхьын аԥсуа жәеинраалеиҿартәышьа иазкны 1952 шықәсазы (Альманах №3). Ауаҩы ихьаимгарц залшом, абри аԥсышәала зеиуа ҳамам аусумҭа иахьатәи ҳанбан ахь ииаганы иахьҭыжьым.

В. Анқәаб аԥсуа жәеинраалеиҿартәышьазы иихҳәақәо, ҳәарас иаҭахузеи, аинтерес рыҵуоуп, иҳагу-иҳабзоу ахь ҳхьаирԥшуеит, аха неиҩымсрыда зегьыцәҟьа узудкылом ртеориатә ҵаҵӷәы хьаҳәа-ԥаҳәа амамкәа ишьақәыргылам.

[1] Иара уа, ад. 188.

Иҟалап, В. Анқəаб диашамзар Р. Смыр илириказы В. Аҵнариа гəыбӷан ахьииҭо. Р. Смыр илирика цəырҵра бзианы ишыҟалаз аԥхьаӡцəа еицҿакны иазгəарҭахьеит. Уи ҳаигəырӷьеит зегьы. В. Аҵнариа иаликааует ус шакəу. Аха «алитературатəра илаҿуп», «ишицəеиԥшхо инерциатə рифмақəак, знык иманшəаланы ицааиз, нас амыцхə иширххацəо, ихы шеиҭеиҳəо» ҳəа уи иҟаиҵо агəаҭарақəа ииашам ҳəа дырҿагылоит В. Анқəаб. Ҳəарада, аҿагылара азин имоуп, досу игəаанагара иҳəоит. Аха хра злоу аиашаҵəҟьа ахьыҟоу ауп. Сара сгəанала, абри азҵаара аганахьала В. Анқəаб акыр фактқəа шаҳаҭра рурц иааигазаргьы, В. Аҵнариа еиҳа диашоу џьысшьоит. Иҵабыргыҵəҟьаны, абаӡхатəра злоу, аԥхьаҟа иҵагьы дыӷəӷəахап ҳəа хзықəгəыӷуа ҳпоет Р. Смыр инерциатə рифмақəак рыла ишьҭрақəлақəеи ихеиҭаҳəарақəеи зынӡа иҿырцəихьчароуп.

Апоетцəа ҿарацəагьы рацəажəашьа, сгəанала, ҳасаб азулатəуп, Гунда Сақаниаԥҳаи, Гəында Кəыҵниаԥҳаи, Анатоли Лагəлааи, Енвер Ажьибеи уҳəа реиԥш абаӡхатəра змоу аҿарацəа, досу рҷыдарақəа ҳхатəы гьама рыдаҳгало ҳалагар (ус аныҟалало маҷым), ԥсабаратəла дара ирхатəу рзымԥшаауа иҳарҟьалар алшоит ҳəа ахьиҳəо диашоуп. В. Анқəаб. Амала, заҟа ибзиаз абри агəаанагара зырҵабыргуа хшыӡзцарақəак ҳзырбо ҿырԥштəқəак аагазҭгьы.

Акритик, аҵарауаӡ А. Аншба истатиа «Иахьатəи аԥсуа лирика аҭагылазаашьазы ажəақəак» аҿы иаабоит аханатə ишицəаӡоу принципла, обиективла ацəажəара, аиаша аҳəара. Ас аҟазаара уи иҷыда ҟазшьақəа ируакуп.

А. Аншба истатиаҿы В. Аҵнариа ихадароу гəаанагарақəак дырҿагылоит, ииашам хшыӡлкаақəоуп ҳəа, иаҳҳəап, А. Гогəуа ипрозеи аԥсуа лирикеи ирыбжьалаз анырра, алирика анлирикаҵəҟьаха (аԥсихологиатə цəаӡа анышьҭнакаа), апоезиа аҿиашьа, ахырхарҭа аԥсахра, Г. Аламиа ипоезиазы В. Аҵнариа В. Занҭариа ргəаанагарақəа реиқəымшəаразы уҳəа жəпакы. Иара убас акритик инаҵшьны дазааҭгылоит аԥсуа жəеинраала аиҿартəышьа аформазы В. Аҵнариеи В. Анқəаби наҟ-ааҟ еиҿагылоу ргəаанагарақəа. Абарҭқəа зегьы рҿы уи иааирԥшуеит адырра ҵаула, ихшыӡ ҵар. Аха маҷк угəы унархьуеит теориала ас иазыҟаҵо акритик дзыхцəажəо аматериалқəа рхыԥхьаӡара ахьмаҷхаз. Уимоу, В. Аҵнариа еилиргаз аматериал маҷуп ҳəа В. Занҭариа иҟаиҵо аҿыԥныҳəа, иара уамашəа ибоит, ирацəеишьоит. Абар уи ииҳəо: «В. Аҵнариа ҿыԥныҳəас иаҳҭо жəабаҟа жəеинраала реилыргара ахьазирхиаз акəӡам, урҭ ҷыдала реилыргара амыцхə аҭыԥ ахьақəирӡыз азоуп».

А. Аншба зҿлымҳарала дазааҭгылоит «Аԥсуа ажəеинраалеиҿартəышьа апроблема. Абри азҵааразы еиҳарак уи дадгылоит В. Аҵнариа иалкаақəа, џьарак-ӡыџьара дахьаҿагыло ыҟазаргьы». Арифма змам ма зрифма ԥсыҿу ажəеинраала, иагьа ҵакыла иҵаулазаргьы, иахьа шьҭа гəынамӡарак узцəырымҵыр ауам», – иӡуеит В. Анкəаб. Аха А. Аншба, уи имаикуа, иазгəеиҭоит: «Ажəеинраала аиҿкаараҿы ихадоу аритм ауп. Арифма акəзар, уи аритм аҟаҵараҿы акырзҵазкуа, аха ицхыраагӡоу елементуп. Ажəеинраала аритм амамзар иажəеинраалахом. Ажəеинраала арифма амамзаргьы ҟа-

лоит. Антикатә поезиа арифма зынӡа иамаӡамызт. Арифма, шамахамзар, иуԥылаӡом ажәлар рпоезиаҿы. Рифмада (жәеинраала шкәакәала) иҩуп Пушкин итрагедиа «Борис Годунов». Ари атрагедиаҿы иуԥылоит ҭыԥқәак прозала иҩу, ма рифмала ихырҷоу ажәеинраалақәа рыла ишьақәгылоуп. Ҳәарада, В. Анқәабгьы изхәарым Пушкин итрагедиа гәынамӡарак унаҭоит ҳәа ахы инаркны аҵыхәанӡа рифмала иахьхырҷам».

Излаабо ала, араҟа А. Аншба қәымшаҳаҭхашьа имам, иуҭахы-иуҭахым, аиаша иара иҿы иҟоуп.

«Агәрагареи аҭакԥхықәреи» ахьӡуп зхатә принцип змоу акритик Р. Ебжьноу истатиа. Р. Ебжьноу аԥсуа критика аусхк аҿы лыԥшәа бзиала, гәбылра дула аус иуеит.

«...Аԥсуаа жәытәнатә аахыс ажәа еиҷаҳарыла, ҳаҭырқәҵарыла иазыҟан. Аҳәатәы змазгьы, аҳәатәы змамызгьы, ианаҭахызгьы, ианаҭахымызгьы ҿырбарак, ма хцәыргарак аҳасабала ацәажәаара рхы иаҭәаршьомызт. Уамашәа иҵаулоу, аетика иаҵанакуа абри азҵаара, иахьатәи ҳаԥсҭазаараҿы иҟоушәа-иҟамшәа инеиуеит. Алитературахь инаганы ҳазхәыцуазар, ҳәарада, хараӡа еиҕьны аԥыжәаара аҭалазар иҿырԥшыгоу, ииаӡагоу ари ажәытә ҟазшьа», – иҩуеит Р. Ебжьноу. Иҵабыргыҵәҟьаны, уи иазгәеиҭо аҷыдара даара уаҩ дазхәыцыртә иҟоуп иахьатәи ҳаԥсҭазаара зегьы аҿы. Уи еиҳагьы аҵакы ҿыц, аҵак бзиа аанахәоит алитературахь инаганы ҳхы иаҳархәозар, аха макьана, акритик ишазгәеиҭо еиԥш, ус ҳаҟам.

Аԥсҭазаара адиалектқәа уамашәаҵәҟьа иҟоуп – абзиа ҩадароуп, ашьҭкаара еснагь иуадаҩуп, ацәгьара ладароуп – уи мариоуп ашьҭкаара.

Акритик Р. Ебжьноу абри аимак-аиҿак аҟны иқәгылара, сгәанала, маҷк иҕьцәахеит, џьара-џьара акритикатә лкаақәа атәамбара рныԥшуа аҟынӡа. Убас иҟоу, сзықәшаҳаҭым ҭыԥқәак исҭахуп сырзааҭгыларц. «Ибаҩхатәрадоу ашәҟәқәа акатаҳәа иҭрыжьуеит, абаҩхатәраҵәҟьа злоу, еиҳарак аҿар, шықәсыла уи ишазыԥшуа ианынхало ыҟоуп. Алитература акыраамҭа иацәыхҟьахьоу, уаҩ игәы ззыблыша рҿиамҭак аԥимҵозар, ҩаԥхьа ирхынҳәра хырҳага алам», – иҩуеит Р. Ебжьноу. Убас иҟоу рахь иԥхьаӡоит В. Дауҭиа, З. Кәарҷиа, З. Быҭәба, Гь. Нарасқәуа, В. Паԥҳа. Уимоу, урҭ рышәҟә хәыҷқәа рҭыҵрагьы иакәымк еиԥш дахәаԥшуеит. Аха асҵәҟьа иҟамзар? Хәыҷык сналалар сҭахуп абри ахшыҩҵак. Р. Ебжьноу зызбахә иҳәаз авторцәа иҭрыжьхьоу ашәҟәқәа акык-ҩбак роуп, дара урҭгьы ркьыԥхь бҕьыцқәа маҷӡоуп, абаҩхатәра змоу аҿар рышәҟәқәа рҭыжьра изаԥырхагахом. Абаҩхатәра ду зманы ицәырҵыз, ашәҟәыҩҩы бзанҵык аганахь дынхом, ацхыраара ирҭоит акәымзар. Зегьы ҳацәымҩашьо иаадыруазароуп ажәҩан иаҵасуа, ахра еиҩыҵәақәа реиԥш, алитература игәылхәҳәо ашәҟәыҩҩцәа дуқәа реиԥшҵәҟьа ишаҭаху «обыкновенные таланты» ҳәа В. Г. Белински дзышьҭаз ашәҟәыҩҩцәагьы. Иаҭахуп акәым, урҭ рџьабаа, рырҿиаратә лагамҭақәа рыцымкәа амилаҭ литература абжьы акаҩҳәа изырго «арахәыцқәа» зегьы зышәаҳәом, ихьысҳахоит. Ус анакәха, баҩхатәрала идумзаргьы, ирыгәҭастәым, алитературахь изыхынҳәызеи ҳәа лахь рыҭатәым акритик дызқәызбо, авторцәагьы. Урҭ рахьтә шьоукы (В. Дауҭиа,

В. Паппҳа, З. Кәарҷиа) аҿар рааӡоит, аԥсуа бызшәеи алитературеи ҳашколқәа рҿы ахәыҷқәа иддырҭоит, алитература, бзиабаҩык иаҳасабалагьы, ирхьыԥшуа, ирҿыԥшуа рацәаҩуп. Даҽеашьоукых (Гь. Нарасқәуа, З. Быҭәба) аԥсуа акьыԥхь, ашәҟәҭыжьырҭаҿы амаҵ руеит. Насгьы урҭ иахьеи иаци ицәырымҵит, агазеҭқәеи ажурналқәеи рҿы ражәеинраалақәа акьыԥхь рбоижьҭеи акыр ҵуеит, аԥхьаҩцәагьы ирдыруеит, «ажәҩан иалыҩрны» имааит. Даҽа зҵаароуп, аамысҭашәала, ирыгу-ирыбзоу аарԥшны аҳәара, аԥхьаҩ ирбара. Уи еиҳа иҳақуп. Алитература абзиабаҩцәа ҳрықәӡбаны, иалаҳцо ҳалагар, ҳлитература иацәыӡуа рацәахоит, зегьы раԥхьаӡа зда ҳхәарҭам аԥхьаҩ!

Аԥхьаҩ изы заҟа ҳмаҵьаноу имырхьааӡакәа иаҳәоит ҳашәҟәҭирҭа амагазинқәа рҿы иԥхашьаԥхаҵо иҵахо ҳашәҟәқәа. Хәыҷы ҟарҵа, ду ҟарҵа икәалкәало ҳмилаҭ литература иашьҭоу ауаа, лымкаала ҳрызҿлымҳазароуп, игәцараҳкуазароуп. «Искренность драгоценна в поэте» ҳәа Пушкин ду ииҳәаз ажәақәа акритикцәа рзгьы ихшыҩрҵагамкәа иҟаӡам.

Р. Ебжьноу, иааркьаҿны акәзаргьы, дырзааҭгылоит еиҳа иалубаартә иҟоу апоет ҿарацәа Ан. Лагәлаа, Гунда Сақаниаԥҳа, Гәында Кәыҵниаԥха ражәеинраалақәа ирымоу хаз ҷыдарақәаки нырракәаки. Сгәанала, диашазар ҟалап уи Р. Ебжьноу абас анииҩуа: «Ражәеинраалақәа (Гә. Кәыҵниаԥҳаи Г. Сақаниаԥҳаи роуп дызҿу. – Р. Қ.) зны-зынла Р. Смыр ипоезиа ашьҭыбжьқәа рныҩуама ахьугәахәуагьы ыҟоуп». Анырра бзиоуп, аныҩра аҵкыс, ус шакәу заанаҵ ирдыруазарц рыхәҭоуп шьаҿа бзиала ҳлитературахь имҩахыҵыз арҭ апоетесса ҿарацәа.

Аимак-аиҿак аҿы дықәгылеит зырҿиамҭақәеи зажәеи ҳмилаҭ литература акырӡа иаԥсаны иҟалаз ҳашәҟәыҩҩы А. Гогәуа. Уи ибзианы иҟаиҵеит (ахыцқәа ирҭакны иаҳҳәап: аԥсуа литература аҿиара иадҳәалоу зҵаарак цоны уи ихы алаимырхәыкәа, ибжьы ақәмыргакәа бзанҵык давымсыц), абраҟагьы аинтерес зҵо азҵаарақәа рацәаны ишьҭызхуа астатиала дахьықәгылаз. Иццакны иаԥхьо ауаҩы азнык азы иамхаҳәар ауеит зеиԥшлашәа дцәажәацәеит, фактла ирҵабыргыр акәын ихшыҩҵаккқәа, игәаанагарақәа ҳәа. Аха инарҵаулан уаԥхьар, ухшыҩ азышьҭны уазхәыцыр, имҩашьо иубоит ҳашәҟәыҩҩы заҟа иҵауланы дхәыцуа, еиликааиа, дазнеиуа аԥсуа лирика мацара акәымкәа, иааизакны алитература зегьы, уи еилыхха ибеит ахыҵхырҭақәа, ахырхарҭақәа, аԥсуа литература алшарақәа, алымшарақәа, иаԥырхагахоз, иара иахьагьы иаԥырхагахо уҳәа жәпакы. Ас инарҵауланы, насгьы ихьаагауа, амилаҭ литература лоунытә агәылаԥшра зылшо хара ихәыцуа, иазыҟаҵо ашәҟәыҩҩы иоуп. А. Гогәуа иара иҟынӡа иқәгылахьоу зегьы раҵкыс иалкааны иазгәеиҭеит иахьанӡа араҟа уадаҩрақәас иахнагаз, иахҭынхьааз, аԥсуа поезиа, алитература зегьы. Иҳаҩсхьоу ауадаҩрақәа рхыԥша аԥсуа лирика аҟынӡагьы ишааӡаз имӡакәа иҳәоит уи. Аха зегь акоуп аԥсуа лирика аизҳара амҩа ишану агәра игоит. А. Гогәуа иҩуеит: «Раԥхьа иргылан, иахьа ҳпоезиа, ҳлирика аԥхьацара иаԥырхагоуп ашьҭракәлара, уа иахьыҟаз абзиеи ацәгьеи реилаҩашьара, насгьы урҭқәа зегьы иахьраҩрыжьуа. Еишьҭрақәло, ииазԥыхьашәалак

ажәеинраала алысхуеит ҳәа иалаго ааинырсыла поетцәа абӷыжә еиԥш икыдҳаз ажәеинраала ԥсадала ҳкьыԥхь зырҭәыз рымацара ракәымкәа, даара еицырдыруа апоетцәагьы, уеизгьы-уеизгьы ирацәамзаргьы, аӡымҭа бзиақәа зымпыҵыҵхьаз, зны зажәа апоезиа бжьы ахыӡуазгьы, зны-зынла убас иҟалалоит, ҳпоетцәа реиҳараӡык рӡымҭақәа апоезиа аҟынӡа иӡаӡо ажәеинраалак, рыламшәаӡакәа ус агазеҭи ажурналқәеи рдаҟьақәа андырҭәуа». Излаабо ала, араҟа имчны иҳәоуп иага ииашазаргьы. Убри аҟынтә арҭ иреиԥшу ахшыӡҵаккәа ахьиҳәо, сгәанала, хымԥада иахәҭан ихықәкылатәу афактқәа рарбара.

Апоет Т. Аҵьба истатиа «Угәуеаныз апоезиаҿы» арахәыц ҟаԥшь еиԥш игәылсны ицоит абри ахшыӡҵак: «Иарбан аамҭазаалакгьы ажәеинраалақәа иаҳа ирацәан, апоезиаҵәҟьа ааста, аха аиааира азынхоит апоезиа». Ари валарҭа амамкәа ииашоуп, избан акәзар аԥхьаӡгьы, акритикгьы, аимак-аиҿак аҵкысгьы, зегь зымчу аамҭоуп, уи иараӡоит, еилнахуеит ацәгьеи абзиеи.

Т. Аҵьба ииашаны иазгәеиҭоит: «Аԥсуа лирика аҵыхәтәантәи ажәашықәсазы иаҳа-иаҳа инарҵауланы ишьҭнахуа иалагеит уаанӡа игәыгәҭахоз ауаӡытәыӡсатәи иӡнуҵҟатә дунеи аԥшаара азҵаатәқәа. Иҟалап уи маҷк иааҭгылазар, ҭыԥкаҿ иаашьақәхазшәа иҟалазар ацәгьеи абзиеи цқьа реилкааразы, изхысхьоу агәаҭаразы, алшара ҿыцқәа рыԥшааразы».

Т. Аҵьба даеаҵьара иӡуеит: «Аԥсуа поезиа, ҵабыргыҵәҟьаны, ианыԥшит М. Лашәриа аҵыхәтәантәи аамҭазы акьыԥхь аҿы ицәырымҵра. Н. Кәыҵниа апрозахь имӡахыҵра, Ҷ. Џьонуа, А. Аҵьынџьал аԥсҭазаара ралҵра уҳәа убас иҵегьы».

Ҳәарас иаҭахузеи, ӡыџьа ҳпоетцәа бзиахәқәа ахьҳаԥхаз аԥсуа литература ианымԥшырц залшомызт.

Аха араҟа иҳәатәуп аеакгьы. М. Лашәриа аҵыхәтәантәи аамҭазы акьыԥхь аҿы дцәырымҵит ҳәа аеԥныҳәа аҟаҵара ииашам, аеакуп уи иоригиналтә ӡымҭақәа рыла имаҷны дцәырҵит уҳәар. М. Лашәриа ирҿиара усура ԥкым. Ԥсра зқәым М. Лермонтов ипоема «Аԥсы ҳарам» аԥсышәала иахьирцәажәаз амацарагьы абанӡанаӡои! Иеиҭагақәа реизга «Абиԥарақәа рашәа» иҭыҵыз маҷума? Аха Т. Аҵьбагьы дахьиашоу ыҟоуп. Аҵыхәтәантәи аамҭазы М. Лашәриа иеиԥш аԥсуа поет лирик бзиа, ихатә рҿиамҭақәа лассы-лассы иҳауам. Урҭ аабалар ҳҭахуп ҳаргьы, убас аԥхьаӡцәагьы. Аиҭагара атәы анысҳәа, абраҟа иацысҵарц сҭахуп аеакгьы. Ажәларқәа доуҳала еизааигәазтәуа аиҭагара аус иаҵанакуа сымӡашьо еилыскааует. Аха сара акы гәыҵхас ишьҭысхуа салагеит саазқәылаз, исыздырам агха сыхьуазаргьы. Ҳаԥсуа шәҟәыӡӡцәа, шамахамзар зегьы ӡымҭа дуӡӡак ӡымҭа дуӡӡак рымҵаҵан аиҭагара иаҿызар (ҳаԥхьаҟа аԥсышәала иҭыҵраны иҟоу адунеизегьтәи алитературазы), нас сазҵаауеит иара усгьы иҳәалахоу ҳашәҟәыӡӡцәа амилаҭ литература ҟазҵо рхатә ӡымҭақәа анбаԥырҵои? Урҭ амырааԥсеи, иамырцагәи арҿиараҿы зегьы реиҳа иуадаӡу аиҭагара аус. Заҟа иишаны иҳәазеи ақырҭуа шәҟәыӡӡ ду Константин Гамсахурдиа абарҭ ажәақәа: «...Сделать полный перевод

крупного произведения – это своего рода самоубийство для писателя»[1]. Убриазоуп иарбан литературазаалак аҿгьы ҷыдала аиҭагаӡцәа иаҵааӡаны изамоу. Ҳара уанӡа ҳалшара ыҟамзар акәхап, аха иҳамоу профессионал еиҭагаӡзаҵәыкгьы – Иасон Ҷоҷуа иахьа уажәраанӡа иџьабаа, ихә ҳзымшьац, уаӡҵас иҟоу статиакҵәҟьагьы изаҳамкыц…

Никәала Кәыҵниа апрозахь ииасра, уеизгьы-уеизгьы, апоезиатә рҿиамҭақәа рапҵараҿы ианыԥшны избом. Ас апоезиеи апрозеи ибзианы еилагӡо аус руеит Гь. Гублиа, Н. Ҭарԥҳа, Пл. Бебиа, В. Амаршьан, Т. Ҷаниа.

Иван Ҭарба Аԥсны мацара акәым, уи анҭыҵгьы ирдыруа абаӡхатәра змоу аԥсуа поетуп. Нас уи ирҿиамҭақәа аимак-аиҿак аҿы урхымцәажәакәа, рыӡбахә мҳәакәа узлацарызеи? Сгәанала, зынӡа ииашан иҳәоит Т. Аџьбагьы «И. Ҭарба иажәеинраала ҿыцқәа сара схаҭала ирыҵалазшәа збоит апоезиатә гәаҳәара ҿыцк, дара ҳаразкуа ахәыцра ҵаулақәа, алиризм». И. Ҭарба, иҵабыргыҵәҟьаны, апоезиаҿы ирҿиаратә етап ҿыц данылеит. Уи аԥсуа критикагьы алаԥш иҵашәарц ахәҭоуп. Амала, иазгәасҭарц сҭахуп аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы акәым И. Ҭарба ипоезиатә рҿиамҭақәа рҿы алиризм анцәырҵ. Сгәанала, уи ипоезиатә рҿиамҭақәа анцәырҵ нахысгьы аԥхьаӡ ибарҭан алиризм шрыцәтәымыз.

Иахьиашоу ыҟазаргьы, инагӡаны узрықәшаҳаҭхом Т. Аџьба абарҭ иажәақәагьы. «Агьамадахара иаҿуп аԥсуа поезиаҿ, ашьха ӡышқәа, арӡаш ҭрысқәа, ажәӡан саркьа, аеҵә шаша уҳәа зны иоригиналтәыз аепитет лыԥшаахқәа». Нас арҭ аепитет ссирқәа даҽа поетк иахьиҳәаз аҟынтә уажәшьҭа хархәашьа рымамкәа иажәыма? Роригиналра рцәыӡит акәушь?

Т. Аџьба иахьатәи аԥсуа критика алшарақәеи иҟанаҵахьои ҟәнишьоит. Ҳаизыӡырӡып иара: «Акритик заҵәык исубиектив хәшьара, игәаанагара заҵәык адырҷаблахо аӡымҭақәа рацәоуп, имаҷӡоуп еиҿагыло, ихеибарҭәаауа… акритикатә усумҭақәа». Ари ииашоуп. Аха сара иацысҵар сҭахуп аҽеакгьы. Аԥсуа критика, макьана баа дук, азхымжәазаргьы, иҟанаҵахьоугьы зынӡа иҟәнушьартә иҟам. Ус армаҷра, инықәырӡны ахцәажәара иаанарԥшуеит угәы ззымӡо фактгьы. Имаҷны ирдыруеит алитератураҭҵаареи акритикеи ирызку аԥҵамҭақәа. Убри азоуп акритика ҟәыншьо аханатә иааува гоугоу ацәажәара аҭыԥ замоу ҳлитературатә ԥсҭазаараҿы.

Аимак-аиҿак ихы алаирхәуеит аспирант З. Џьопуа «Аԥсуа лирика азхәыцракәак» ҳәа иирӡыз астатиала.

Ишдыру еиԥш, апрофессионал шәҟәыӡӡцәа рнаӡсангьы, алитература аизҳазыҕьареи иазыҟаҵоу аԥхьаӡцәа реиҵааӡареи иреиԥшу аусхкқәа рҿы ацхыраара ду ҟарҵоит ажәа сахьарк абзиабаӡцәа, насгьы убарҭ реилазаараҿы, ирацәаны акәымзаргьы, ирылҵуеит арҿиамҭа шьахәқәа аԥызҵо, изҭынхо авторцәа. Абас иҟоу рахь сыхәҭаахь исыԥхьаӡоит «аҿар рахьгьы иҟам, аиҳабыра рахьгьы иаҵанамкуа шьоукы-шьоукы» ҳәа Р. Ебжьноу ицырҕызны З. Џьопуа дзыхцәажәо авторцәа. Сгәанала ас «абжьараҿы» иҟоуи аҿари рыхцәажәара лымкаала иацклаԥштәуп, иуадаӡуп, аԥшқа

[1] Константине Гамсахурдиа. Сб. соч. том 8. Т, 1981, стр, 376.

иааӡара иаԥызоуп. Ҳара, ипрофессионалцәам, аха ҳлитература бзиа избо, ирылшо ала уи аҿиара иацхраауа ауаа наӄ иаҳӄәаҳӄьартә, ргәы аххаршәартә еипш азин ҳазҭада? Сгәанала, иаҳгәалаҳаршәап цәгьам «Уқәҵатәы баны, ушьапы еиҵых!» ҳәа ирҳәо ажәаԥӄагьы.

В. Аҵнариа аԥсуа литератураҿы ихадараны иаликааз астильтә хырхарҭақәа (асахьаркыра-пластикатә стиль, аметафор-символикатә стиль, ауаажәларра-публицистикатә стиль) З. Цьопуа дахьақәшаҳаҭу бзиоуп, уи ҳаргьы ҳадгылаԥуп, аха «асахьаркыратә пластиката стиль еиҳа иаднакылоит: Л. Тәанԥҳа, И. Аҳашԥҳа, Г. Сақаниаԥҳа, Гә. Кәыҵниаԥҳа, Е. Ажьиба ражәеинраалақәа, аметафортә-символикатә стиль еиҳа иаднакылошәа збоит А. Лагәлаа, В. Чыҭанаа, В. Кәаӷәаниа рпоезиа» ҳәа алкаа аӄаҵара макьана ииашам, изаацәоуп ҳәа сгәы иаанагоит, уи злашьақәҳарӷәӷәо макьана «аҽаԥра» ҳамам. Иара убас зынӡа ииашам, ҳлымҳа ҵнахуа иҳаҳауеит «зажәеинраала аформа ҭышәынтәалахьоу Б. Шьынқәба...» ҳәа ҳахьаԥхьоу З. Цьопуа истатиаҿы. Ҳпоет ду – аԥсуа поезиа анцәахәы Б. В. Шьынқәба изоума ас заххәо? Ари парадоксуп, иԥхаушьаратәы иӄоуп!

Аимак-аиҿак аҿы саԥхьа иқәгылаз авторцәа рыстатиақәа санрыԥхьа, исызцәырыргаз агәаанагарақәа мҳәакәа аганахь сзымгылеит, сызрывымсит.

Абраӄа иалскаауа, сара сырзааигәоуп, ҳпоезиаҿы акгьы ыӄаӡам зҳәо авторцәа раасҭа ҳгәы казмыжьуа «усҵәӄьа иӄам, ҳәарада, аусқәа» зҳәо авторцәа. Уи агәра згоит, агәалаӄара бзиагьы снаҭоит аԥсуа лирика ԥхьаӄагьы аԥеиԥш лаша шазыԥшу.

Абраӄа исҳәаз хшыԥҵакқәак иҵегьы рырҵабырграз иаазгоит ҳпоет лирикцәа ԥыҭԥык рӄынтә имырраҵәакәа ҿырԥштәқәак. Сара хыхьгьы исҳәеит, акгьы ҳамам зҳәаз рахь сыӄам, ҳалшарақәа рыгәра згоит, ҵоуп, «Большая часть людей принимает за поэзию рифмы, а не чувства, слова, а не образы»[1] ҳәа аурыс поет К. Н. Батиушков иазгәеиҭаз рԥызцәа шыӄоу шыздыруагьы.

Аԥсуа лирика иааизакны изнысыз амԥа иаҳҭнагаз ауадаԥрақәа, сара саԥхьа иқәгылаз авторцәа, ҷыдала, аимак-аиҿак хацзыркыз В. Аҵнариа, Ал. Гогәуа иазгәарҭеит ҭҵаарак аҳасабала. Убри аӄынтә ԥаԥхьа урҭ рзааҭгылара аԥсаны исыԥхьаӡом.

Апоет ирҿиаратә ҭакԥхықәра иныруент азоуп:

Зны зегь снаҭеит аԥсабара уахгьы-ҽынгьы
сзыргәаҭеиуа,
Аҿара, агәамч, абаԥхатәра – урҭ мракаԥхароуп.
Акакала исымнахырц иалагар сышнеи-шнеиуа,
«Сыԥсадгьылаз инысххьеит», – аҭак наҳароуп!

Иҵегьы ыӄоуп уззаҭгылаша В. Амаршьан ипоезиаҿы, аха уаҳа ҳалацәажәарым, иазҳархап. Амала, хыхь иаазгаз апоетцәагьы рырҿиамҭаҿы,

[1] К. Н. Батюшков. Соч. т. 3, СПБ, 1886, стр. 356.

рпоезиаҿы игхоуп, иҟазарц, аԥхьаӡ ибозарц иахәҭаны исыԥхьаӡоит амилаҭ аҳәаақәа маҷк инҭыҵырц, иахьатәи адунеитәи апоезиа ишьҭнахуа аглобалтә зҵаарақәа рахь философиатә думеихәаԥшышьала иазнеины ихьаԥшларц, усҟан, жәааҳәарада, аԥсуа поезиа алирика алаԥшҳәаа иаҳа иарҭбаауеит, лассы игылараны иҟоу XXI ашәышықәса ауаатәыӡса рзеиԥш гәҭыхақәа аԥсуагьы уажәнатә дшаргәаҭеиуа ҳнарбартә еиԥш. Иахьа, абжьааԥны еиԥшымкәа, ауаӡы дзықәгылоу адгьыл шәарҭоуп, ихьчатәуп. Уи ахьчаразы апоет иажәа зны иҟәымшәышәу, аҿазных иҵьбароу, алирика аҟара амч змоузеи!

Сара абри сыстатиаҿы аԥсуа лириказы критикк иаҳасабала аҵкыс дукатк, хьчаӡык ипозициала сазнеизшәа збо дыҟазаргьы ҟалоит. Усгьы акәзааит. Аха уи сара сацәшәом, иԥхасшьом, избан акәзар ҳаимак-ҳаиҿак ус аҭахызшәа снарбеит. Агәра згоит, иагу-иабзоу ыҟазаргьы, аԥсуа поезиа зынӡа ишьҭаханы ишыҟам, зны-зынла ауадаӡрақәа ахҭынхьаауазаргьы, аизҳазыгьара амӡа ианылан ӡада аҟазара аӡаӡарахь ицалартә еиԥш ахи-амчи еизхоит. Ус шакәу арҵабыргуеит ааскьа ҳаԥсадгьыл аҳҭнықалақь Москва алитераторцәа рцентртә Ӡнаҿы ҳдоуҳатә ԥсҭазаараҿы ихҭыс дуны иҟалаз Ал. Гогәуа иӡымҭақәа реилыргареи аԥсуа поезиеи ирызкыз алитературатә хәылԥазқәагьы.

1985 ш.

ВАХТАНГ АԤҲАЗОУ

Ажәеинраала ҿыцқәа

ГЕИ-ШЬХЕИ ИРЫҚӘЫМ МЫШШЬАРА

Ашьхақәа ирхымҵыц ашара,
Макьана амшын ахь илбааԥшуам.
Ашьхақәа ықәымлац ршьара,
Ҽыҭ-ҽыҭ ԥҭақәакгьы рхьыԥшуан.

Қәацәқәоушәа рықәцәақәа цәхаԥшьуп.
Шарккамҭоуп зцәаара снахьыԥшуа.
Аиқәара рхызгауа шәаԥшьуп.
Еицакуам шьхатәыла аҟазшьа.

Амш ахаҿыраз гәыбзыҕуа,
Ԥынгылак амамкәа ииуеит.
Шьардаѡ иароуп изықәгәыҕуа,
Жәѡангәашә аркызаауам, иаатуеит.

Ашьхақәа ирхыҵын ашара,
Иаразнак ага аалашеит.
Геи-шьхеи ирықәым мышшьара,
Мшаҽнеиԥш иазԥшымзи – ишеит.

АԤСУА ДГЬЫЛ ЦӘАЖӘОИТ

Инцәыҵаӡа џьоукы сеимашәкуеит,
Шәылаԥш «хаа» сыҵшәыжьуам зынӡа.
Ианеимҟьо ҳәа шәыԥшуп агәашәқәа,
Шәаҿа ианҵоушәа слахьынҵа.

Ақәылаѡцәа – тәымуааҭ, ҳаинаалом,
Иқәнагалахьаз шәрызҵаа.
Мақаррала сыѡны иѡнало,
Ԥеиԥш цәгьа змоу ҳәа дшәыԥхьаӡа.

Исхызгахьоу шәыԥхызгьы иалам.
Шьардаѡ жәылахьеит ара.
Агәҭылсақәа рҿагылон ҕәҕәала,
Рымч азхон хьызрацара.

Сышгәыӷуаз саанырмыжьит схала,
Сыхьӡ еицамкӡауа ииаргон.
Ианшәарҭахоз рҿадмырхала,
Рымҩа иқәлон, агәра ргон.

Аныҳәаԥхьыӡ ԥшьа рыгсырхозма,
Амч ацәыӡуазма сдоуҳа.
Аидыслараҿ иаҵахозма,
Агәамч ӷәӷәа рнаҭауан еиҳа.

Цәгьахәыцрала са сышҟа шәзааиуам,
Рхабаргьы жәбашам шәызҭаху.
Ԥсабарала дымииц исиааиуа,
Сыхьӡ мырҩашьауа исхуп.

Ҳазшаз ҳаиқәиршәарым бызшәала –
Аԥсшәоуп иқәыҩуа ара,
Сҿахәҳәагоуми, саманшәалоуп,
Сгәакьоуп, счарҳәаҩым сара.

Атәым бызшәа ара имҩасуам –
Ақәылаҩ ицны изаауам,
Игәакьоушәа сгәаҵа изҭыҩуам,
Мап, абжьы азыҭкаауам.

Иаркызаашт ишаркыц агәашәқәа,
Иҭало – шәақәыԥшып шәыԥсы.
Шәыхзыжьуада – сышәхымс еимашәкрым,
Ԥхыӡ цәгьак шәшалаӡоу шәааԥшып.

* * *

Ҳашлақәа рҵеицәа,
Гәыӷра-шәкы шәыцуп,
Шәреиуам инарцо,
Шәиааира хәрыбӷьыцуп.

Ҳадгьыл ҳаныҟәуеит,
Адагьы ҳамам.
Аԥсуа даныҟәу
Иааиуа дҵаауама...

Ҳадгьыл ҳахызар
Аԥшәма ишиаҭәоу,

Ҳадгыл ҳҭахызар,
Дцәырҵуам ҳзымшаҭо.

Ҳадгыл гәынқьуазар –
Сеидру ҳзыниаша...
Ҳамҩа лакьуазар,
Зны аҿариашап.

...Ҳадгыл ангәрымуа
Гәыӷрак ацәыӡуам.
Сыжәлар ԥшӡа рымҩа
Иқәнаҵ ихьаҵуам.

АЗЫХЬ АԤСЫ ЦҚЬА АХЬҬОУ

Ныҳәаԥхьыӡ згымыз аҵеиҩ ҭабеит,
Адагьы ԥсыхәа змаӡам ирбеит.

Рыжәтәыс ирыман рыԥсы зыҿҳәараз,
Амҩа иқәыз: ааигәаз, ихараз.

Кырӡа иаргәырӷьеит ианроуз аҿны.
Мап, ирымбацызт уажәада иҭацәны.

Ирурыз, рҵеиҩ еизнагеит ацуҭа –
Адгьыл иналабеит, ҿамҩакгьы ҭам.

Гәыхьхеит. Уи иаман изхымԥоз ҿҳәарак.
Зыда-ҵеиҩ ныжьны изцомызт арантә.

Зышхәаак иазхьуа шьыжьнаҵы еиниеит,
Зыда иаанхазаргь, ихкаам адунеи.

...Рыдгьыл иақәиҭми, аӡыхьгьы рыхәҭоуп,
Иақәшәашт, ирдырует аԥсы цқьа ахьҭоу.

АҞӘА АԤСҬАЗААРА ЕИЛАШУАН

Сылаԥш хаа баша амшын иххалоит,
Амш наскьоит, ихарахоит.
Сымҩа сықәлап, ара стәанхалеит,
Маҷк саангылар, ихьшәахоит.

Аҵнышқәагь рҿыршәеит, шьҭа иԥхьарылеит.
Амшын инхылашт шьыжьы...
Иааиуа амшгьы ҳаицаԥылап,
Жәҩангәы инхыларгьы ашәшьы.

Схала саанзыжьуаз хәылԥ-шәаԥшь наскьазгеит.
Ԥшьаала инхыӡлеит амшын.
Сымҩа снанылеит, аҩныҟа сҩазгоз.
... Аҟәа аԥсҭазаара еилашуан.

* * *

Қәаршҩык еиԥш ахысбыжьқәа наҩуеит,
Аԥшәма дахырбааит иҩны, имӡырха,
Жәҩангәы лаша инаҵачит алҩа,
Ԥсҭбарак азныжьны ицеит ирыҕҕа.

Аҩны еибакәеибаха игылоуп,
Амца ахрыжьзаргьы, азбжак аанхеит.
Ара ауаҩра ицәыӡит аҟәылаҩ,
Ихымца дзацәымцакәа аԥшәма дҭахеит.

Қьаԥҭак еиԥш иаанымхеи, еиужьхеит,
Ашҭа ҭбаа дықәланы днеиуам аӡәгьы.
Игәнызго ашьац иаҵәа ҩеижьхеит,
Алаҕырӡ иаблит, иазымчҳаит агәы.

Аҩнашә аазыртыша дахьыҟам,
Имыӡкәа еиқәхазаргьы аԥшәма ихԥша,
Сас-дахьк дымҩахыҵуам аҩныҟа,
Игәашә анаркуеит, иаанартлозаргь аԥша.

* * *

Мҩамш аҽԥныҳәа иаумырган,
Амш иунаҭарым гәыбҕан.

Амра ԥхазар – иҭабуп,
Қәакгьы леизар – иҭабуп.

Адгьыл амаӡа ҵәаахуп,
Уи изгәакьоуми иаху.

Уашьҭаз адгьыл иаҭаху –
Иҟоуп ииз иҿаҵахәы.

Амш ухылаԥшуеит маӡа,
Гәыӷарак умаӡам зынӡа.

Амш уаныӡбазар – ужьоуп.
Хырӷьа анаумҭа ишәыбжьоу,

Ҭакс иунамҭашеи: «ихьшәоуп!»
Уажәа уацклаԥшла –ихжәоуп.

Уқьышә иныҟәумҵан бзанҵы,
Ҭынч инаӷлап убзарӡы.

Уҵыруа иҭоукыз нагӡала,
Уныҳәаныԥхьо уцала.

Ҽнак, иатәамба аҟазшьа,
Ԥгала уоузар иҟәыншьа,

Цасҳәа иоумҭан аԥша,
Нас уаанымхарц угәышуа.

...Мӷамш аҽԥныҳәа иаумырган,
Амш иунаҭарым гәыбӷан.

АЛУ АЗЫМҴАР ИАЗЫԤШУП

Алу шьҭами еиқәыхьшәашәа,
Алу хьанҭоуп, иузырқәацом.
Аԥшәма иацирӷызып ашәа–
«Сау-нау!» – иныҵакшәа, ихааӡа.

Ашә аартыми аӡлагара.
Зных – аӡлагарахьча данаа,
Дцом, ашыла илагароуп.
Бжьык ахылҵуам даныӷнам.

Дашьцылт, дашьҭам ауаӷдура,
Ԥагьарак илам ҳәа ишьа.
Тәымуаам, игәылацәа идыруеит,
Дгәамҵуам, дақәымшәои рҟазшьа.

Алу амчқәа еизнагароуп,
Агәаҵа арҧхароуп ишгьежьуа.
Ашылагәӡа амҵәом аӡлагара –
Аҵых иналыԥроуп абжьы.

«Ашьха кәара, уааццакыроуп!
Инымхааит уӡышьҭра еиқәышьшьы,
Ишгәыҕуа иагхап аӡыхкыра».
...Алу аӡымҵар иазыҧшуп.

ШАРҨЫЕҴӘА САХЬЫГӠА

Аилашәшәымҭаз жәԥан иаҵәароуп,
Хәылҧыеҵәа ҿырбоит.
Аҵх ашәхымс сынхыҵуеит, сцароуп,
Макьанаҵәаҟьа ҳааибуеит.

Иааиуа аҵх цҳаражәҳәаԥс иамоу
Хәылҧыеҵәа, усырҵьом.
Сылаҧш уҵшәом, жәԥан ушалоу,
Уцәырҵла укаҷҷо.

Сымԥа ҧҵәом ихҟьазаргь бҕыла,
Ҭагалан сацәшәаӡом.
Аҵх-цәца, сымԥа қәҵазаргь хьыла,
Шарҧыеҵәа сахьыгӡа!

АЦАҞЬА

Аихымца нахьысызшәа ашьанҵа,
Ацаҟьа ашәахәац наҿаҷҷеит.
Иахьымӡеи – наххьынӡа-аахьхьынӡа,
Ацыҧхьқәа ҧсаҟьо иааилыҵьҵьеит.

Абааш еиҧш ахәқәа ирхагылоуп,
Иубарҭоуп еиҵыхәхәа.
Иахароузеи амра ангыло
Раҧхьа иаҿаҷҷозар ашәахәа.

* * *

Ацаҟьа иалҵны илеиуан хланҵы
Арҩаш ҳақьԥсықьуа. Иагхом аӡы.

Ацыԥхьқәа ацаҟьа иԥыххаа иаҿапсон.
Арҩаш ццакуазаргь, ианыԥшуам, иааԥсом.

Ашәа еихсыҕьуам, ухнахуеит шьыжьы,
Ҽынла, уахынла – еилнахуам абжьы.

Адгьыл иахьнықәлоз иадыруан иахьцоз,
Амҩа ду ылхымзи, шьарда иахьӡон.

Адыд еиқәтәазаргь, аԥша аҽаҟьеит.
Иҟала здыруада, арҩаш еиԥҟьеит.

Ацаҟьа аӡамҩа ацыԥхь наҿабеит –
Алаҕырӡ цәыкәбарқәа шазымҵәахуаз абеит.

...Адгьылаҿ арҩаш аӡышьҭра ҭабоит,
Арҩаш анагха акәара гәырҩоит.

ҚӘАРШҨЫЗААИТ...

Жәҩантәыла адыдбжьы алыҩуеит,
Инашьҭархх амацәыс хысуеит.
Рыбжьы цәгьа адгьыл иныкәыҩуеит,
Ацәа иҭарӡыӡо иахыҩуеит.

Аҽуреиԥш ага иныкәымсуеи
Аԥшадаас, ашьыцра ҵнагазшәа.
Инымҩатә аҵлақәа ирхыкәласуеит,
Иааннажьуеит рыжәҩақәа ҭҟьазшәа.

...Ақәа амҩа азылызхыз ракәушәа,
Ицеит идыдымацәысуа.
Қәаршҩызааит зҿаазхаз иақәыршәан –
Аурҭ аҽырцәгьаӡан иасуам.

* * *

Асахьа ссирӡақәа ҭыхуа,
Ҭагалан мҩахыҵит, иаҳҭоуп.
О, аԥшӡарала ҳахнахуеит,
Ҳаишьцылеит, ҳаинаалар ахәҭоуп.

Иаанымхеит аҵлақәа шгәыҕуаз–
Ихьамԥшӡо иныҟәаҳа имцеит.
Иаарыдгылт иргәыбзыҕуа,
Хьыԥшшәыла маҭәак рышәнаҵеит.

* * *

Ихәыҷра ццакуан,
Дкаҳабҕалауа днеиуан...
Иҿара ԥыруан,
Ихьаԥшкәаԥшуаз дреиуам.

Дыблаӷьо деихон,
Дышшьацәхныслоз изымҳаи.
Дымласыр даанхон,
Сааԥсаӡеит ҳәа дыхнымҳәит.

Ирацәоуп ихҭыс,
Иуаҩыбжарахь дныҟәлеит.
Имбаӡеит данҭыс –
Маӡа иажәра ихҭыгәлеит.

Адунеи ҭшәахон,
Ихьшәахом ҳәа даанхаргьы,
Данацәшәа дҭахон –
Дынкахәыцуа днеихаргьы.

* * *

Мшаҽенеиԥш, адгьыл ианылоит,
Ианыҵуеит ауаа.
Мшаҽенеиԥш, адгьыл ианыҵлоит,
Ианылар ауаа.

АЖӘҬЫСИ АХӘЫЛПҴЫСИ

Ажәҭыс ԥхьарылоит хәылбыҽхала,
Ҽынла – аҭра ҟанаҵоит.
Цхыраарак иаҳәашам, ахала
Иаԥшаауеит ҭәыцк аҽкынҵа.

Аилашәшәра аҽалак иаацәырҵуеит,
Ҽынла иубом ахәылԥҵыс,
Башаӡа аамҭа бжьазмырӡуа,
Иқәныҟәоит уи ахатә ҵас.

Аҵьынҵьахь ажәҭыс мҩахыҵыр,
Анасыԥ ацуп ҳәа ишьоуп.
Ажәҭыс акәтаӷьқәа хнаҵаргьы,
Аԥшқақәа ргәылҵуеит, имшуп.

Ԥсаатәҵас, ихнахуа ирыхӡыӡоит,
Аԥшқақәа рхәы аанагоит.
Ҵасым, уахынла ицом инархыҵны,
Иҭымҟьашеи аԥшқақәа ргәы.

Аԥсаатәқәа рдунеи ҵьашьахәызаап.
Ажәҭыс ашара иазԥшуп.
Уи ахәылԥҵыс иаҭахымзаап –
Ахәлара агәыӷра аԥшьуп.

* * *

Шьҭа аӡынра ашәхымс инхыҵуеит.
Шарԥазынӡа илеиуан ақәа.
Издыруада ҭагалан зызхәыцуа.
Икаԥсеит ашәаԥыҵьаԥ рыбӷьқәа.

Ирықәнамуц асы рызхымго.
Ара аҵлақәа ирҿоу быӷьқәаӡам –
Қәарыцқәоуп. Жәҩантәыла ԥҭа хымкәа
Илашеит ахаҿы гәыкӡа.

* * *

Ҵабалаа идыркьыкьуан, Далаа идырӷызуан,
Гәымаа инарымырдон, Бзыԥаа идырдыдуан,
Аӡын ҵхы наскьон.

Аублааи шаԥсыҕааи оумашәа ишьацәхыртәуазаарын,
Сас-дахьқәан еиқәымшәеи, абжьыуаа иртазаарын,
Ашарагьы ааскьон.

Цәыжьаа иреикануаз хылҵысаа идыршанхеит,
Хылҵысаагьы хәыдамызт, иҕәҕәазаарын ргәашьамхы,
Цлабҩы дызмаӡам.
Инеимырда-аамырдауан, аӡын ҵхы иалаӡон,
Рыбжьы еихсыҕьуамызт, жәҩанахь ихалаӡон.
Еҵәаџьаа шанхаӡон.

Ауыха бџьарқәак ныҭӄьазаргь, ԥагәырҕьаран,
Аҳауа иалыҩуан, инаҩуан ахара.
Ҭеи-мыш изҳарын.
Жәлар ражәа лыԥшаахқәа ирныԥшуеит рфырхаҵара,
Уи рашәа ианаалон, ирыцын хьызрацара.
Иашьҭан хьӡырҳара.

Аҕа иҿагылазаргь, рымч ҩбанамтәуази,
Ишырҭахыз ирыцныӄәон, рымҩақәа хнамтуази.
Иаламзи рдоуҳа.
Ахаҵарашәа рнаалоит агәымшәақәа,
Фырхацәоуп измырдаз ргәы ахымшәауа.
Ԥшӡала идырҳәа.

АҬАҲМАДА-ҚАБАДА

Жәлар рашәа иаҿырԥшны
Аҭаҳмада-қабада,
Ииуа дақәшәом, хлаҳәада.

Аҭаҳмада-қабада,
Игәы шиаԥысӡауа зҳәода?

Аҭаҳмада-қабада,
Илшаз ыӄам. Избада?

Аҭаҳмада-қабада,
Днымхеи, ус, маҵурада.

Аҭаҳмада-қабада,
Шьҭа дымныӄәои лабада.

Аҭаҳмада-қабада,
Дгәыҭуа днымхааит ҿахрада.

Аҭаҳмада-қабада,
Дахәом аҽыхацәа рыда.

Аҭаҳмада-қабада,
Иқәла дгәеиҭом, ҭынхада.

Аҭаҳмада-қабада,
Иажәа ҟәыҭа заҳахьада.

Аҭаҳмада-қабада,
Мцыла ахьӡ зырҳахьада.

Аҭаҳмада-қабада,
Иеиҧш аҭыҧқәа заухьада.

Аҭаҳмада-қабада,
Ҭыҧк изалгар, дзызхьуада.

Аҭаҳмада-қабада,
Уанӡа дныҟәалоит лабада.

АХӘЛАРА БЦӘААРА СЦӘАГЕИТ

Амш кьаҿ аузар сҭахын,
Амш анысмыхәа сҭахон.

Сшашьҭаз ацәаара наскьон –
Сгәыҭра бжьамырӡуа иаазгон.

Сгәыраз раҳаҭхон сбыхьӡар,
Гәҭыхақәак шсымоу сымӡар.

Сбышьҭан аргама, сеихон,
Сылаҧш наӡон – бхарахон.

Амш кьаҿ анҵәамҭаҿ саанхеит,
Амш кьаҿ бцәаара аҭынхеит.

...Сгәамҵзаргь, ажәак сымҳәаӡеит –
Ахәлара бцәаара сцәаӡеит.

ҬКЫС ИБШӘУП АӠМЫЖЬ

Аҭакар еихсыҩьуам ага.
Иҟәандаӡоуп амшын,
Агәаҵа арҧхоит амырхәага,
Ацыҧхьқәа аҿашын.

Иҧхалашт – баныӡбауам амра,
Аҧхын аҟазшьа.
Игәыбзыҕуеит, иаҵам ҳарамра,
Ишьшьылаҳауп аҧша.

Аҧсабара амш ҳанахнамбаа,
Иаламзи ҳразҟы,
Иара ҟәнымшьо ҳамч ҳанахнамҧаа,
Ҳажәҩақәа амырҟәит.

Иахьа бқәыҧшра аӡиас ахь быбналеит,
Агаҿа ааныжь.
...Ибызгәакьоуп, бцәеижь ианаалеит,
Ҭкыс ибшәуп аӡмыжь.

АХӘЫҶҞӘА РДУНЕИ АЗЫШӘАҲӘАҨ

Гунда Аӡынҧха аҟыбаҩ ҷыда змоу шәҟәыҩҩуп, журналиступ, еиҭагаҩуп. Лҿаҧыц абеиара мацара ихнамхра дарбану, лыҿцәажәара акыр иаҧсоуп, лдунеихәаҧшышьагьы ҭбаауп, илашоуп, иҵаулоуп. Аҧсҭазаараҿы лара агәаҟрагьы дақәшәаахьеит, анрагьы лбахьеит, андура аблақәагьы дырҭаҧшхьеит. Лырҿиаратә нысымҩа уздызхало афактқәа рыла ибеиоуп. Урҭ рахьтә зегьы ирыцку, аҧсуа литература аҭоурых азгьы еиҭаҳәатәны иҟоу – лара диит, лызҳаит Аҟәа ақалақь аҿы. Далгеит Н. А. Лакоба ихьӡ зху Аҟәатәи Ашьхарыуаа рышкол №10. (Аҟәа зызҳаны аҧсышәала иҩуа шәҟәыҩҩык, журналистк, ҵарауаҩк иахьазы ихьӡ аҳәаара уадаҩуп.) Ари иаҳәо, Г. Аӡынҧха лхатәы бызшәаахь агәыбылра ду шлымоу атәоуп. Қәҿиарала далгеит лара Аҧснытәи Аҳәынтҟарратә университет афилологиатә факультет. Аус лухьеит ашкол аҿы аҧсуа бызшәеи алитературеи рырҵаҩыс. Ҳазҭагылоу аамҭазы Аҧсны Аҵара аминистрра иатәу Арҵага шәҟәҭыжьырҭа аусбарҭаҟны редакторс дыҟоуп, ажурнал «Аҟазара» аредактор хада дихаҭыҧуаҩуп.

Г. Аӡынҧха лыхӡырымгара ахҟьаҧҟьала акьыҧхь ашҟа дцәырҵижьҭеи уамакгьы ҵуам – аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзоуп лсахьаркыратә ҩымҭақәа адунеи рбо ианалага, ахәыҷтәы журнал «Амцабз» лассы-лассы иакьыҧхьуеит ахәыҷқәа рдунеи блахкыга ҳагәылазырҧшуа лажәабжь кьаҿқәа. Уаанӡа лҩымҭақәа рнылахьан агазеҭ «Аҧсны», аҿар ирызку аизга «Ашацкыра».

Агәра ганы ҳаҟоуп ашәҟәыҩҩы ллитературатә «чыкьмаҵьа» иҭаҵәахны ишлымоу макьана акьыҧхь зымбац, аҧхьаҩцәа зыргәырҕьаша ажәеинраалақәеи ажәабжь кьаҿқәеи маҷымкәа.

Абраҟа иаҳкьыҧхьуеит Г. Аӡынҧха лажәабжьқәа рахыҧхьрак. Урҭ аҧхьаҩцәа гәахәа дула ирыдыркылап ҳәа ҳгәыӷуеит.

Ажурнал «Алашара» аредакциа

ГУНДА АЗЫНԤХА

Ажәабжьқәа

АЖӘԠАН ҞӘЫРҶАХА

Анасыԥ зауз лԥыза дырԥшӡо, ҭацаԥызас Гәдоуҭаҟа дшыҟаз ауп аибашьра ишалагаз. Уи акәхеит. Даанхеит, даанхаӡеит лԥыза лҟны. Иалымҵит Аҟәаҟа лаара. Ҿыц зынасыԥқәа еилазҵазгьы еишьцылаанӡа, иааиԥырҵыр акәхеит. Ҳаблала, қыҭала, қалақьла арԥарцәа рҽеидкыланы рҿынархеит рыԥсадгьыл ахьчара.

Аибашьра... Ажәа ахаҭа мацара уцәа уҭнарԥсаауеит. Уажәшьҭа фымз ҵит, аҭыԥҳа медиаҳәшьас аибашьцәа дрыцуижьҭеи. Шаҟа шьа, шаҟа ԥсҭбара... Уаҳа дзамышьцылеит дызлаԥшуаз. Иҭахоз ирыцҭахон лгәы ахәҭак.

Зны, ԥынтә еиқәымшәаз Марттәи ажәыларақәа раан, дышрыҳәозгьы дыргомызт. Ҷкәыни ӡԥаби зегьы дреиҵбын, илыхӡыӡаауан. Аха ларгьы уажәшьҭа илымуит. Иаашар идәықәлон, ихышхыҵәаны иааuаз Гәымсҭа ирыр акәын. Сцап анылҳәа, уажәшьҭа мыцхәгьы илымарымкит. Иҭахахьаз рацәан амедеиҳәшьцәа. Имцхәыз напы ыҟамызт. Зегьы нкахәыцуа итәан. Доусы ихәыцра далан. Доусы рлахьынҵақәа ирызхәыцуан. Ирацәан зылахь еиқәыз. Аха ргәы еибархаҵон, алаф рҳәон, иччон.

Аҭыԥҳа аибашьра ианалагаз аахыс аԥра дызҿыз лымшынҵа кны, уажәы-уажәы акы анҵо, насҭха дрылаԥшуа дтәан. Алаф лылырхлон лԥызцәа, ибыԥуа ҳарба ҳәа. Аха лара длафуан: «Нас, аибашьра ашьҭахь. Шәаԥхьар иҵьашәшьо рацәахоит» ҳәа, рызҿлымҳара иаҳагьы иацылҵон.

Ус, идәықәлоит, рҳәеит. Аҵх лашьца рҽалакны, Марттәи аԥшаҵәыҵәы ржьы иалакьакьо еишьҭагыланы инеиуан. Абар, еибах-еибафо Гәымсҭа ахьнеиуа, ихышхыҵәаны. Иааҽԥынгылеит. Реиҳа ифырхаҵазгьы игәы еиҭаԥарын, ацашьа ахьырбоз. Ашырҳәа ашаха ду азкалҭк лԥыза инаиркны, егьи иӡара иакәыршаны аӡы дынҭалеит аибашьԥы. Рыла еихмырсыҕьӡакәа ишихәаԥшуаз, аӡы дажәланы, иҽамхуа дырит нырцәҟа. Угәаҵа кылнажәо игон ахысбжьқәа. Ишарккон. Иццакыр акәын. Идәықәлеит еишьҭагыланы. Аԥҳәызба аӡы данӡаагыла, илылсыз ахьшәашәара лхәамц ардысит азныказыҳәа. Аха ичҳаны ддәықәлеит, илӡывасуаз ацәқәырԥақәа еимгәҳәо. Лшьапы дықәҟьацыԥхьаӡа, лыжәԥа нҭарс дааникылон, илышьҭалан иааиуаз арԥыс қәыԥш. Уаанӡагьы дшәоз џьылшьон лара, аха абыржәыҵәҟьоуп ашәара закәыз анылныр. Ахқәа иааuаз уҳәару, ршьапы рыҵызхуаз аӡ-жәыла уҳәару, лыԥсы лылышәшәон, илыхьыз лзеилмырго, ԥхызны дызлаз акы данаалҵ, аӡиас егьи аҟәарахьы инеирц ак рыгмызт. Илышьҭалан иааиуаз арԥыс изнапык ала ашаха кны, егьи инапала аҭыԥҳа диԥыҵракны, дидырԥәԥәала дшикыз ирит. Лышьҭахьҟа дыԥшӡомызт. Аимыггара иаҿыз аҵх рҽалакны, еишьҭагыланы инеиуаз агәыԥ днарышьҭалеит.

Аидыслара ԥәԥәа. Уаҳа ԥхьаҟа ишзымцоз анеилыркаа аибашьцәа, ишьыз усгьы ирызгомызт, ихәыз рԥызцәа рҳәазаны ирыман шьҭахьҟа идәықәлеит. Уаанӡа дыздырԥәԥәааланы аӡы дырызгоз аҷкәын, ижәԥахыр

иҩахыкны икылжәан. Дицаланы дырҳәазо днеиуан. Иҵьалшьон, зынӡа иқәыпшӡаз, ифархьӡа иќаз аҷкәын абас дзырхьанҭаз. Иҵьалшьон, мыч кәармак злаӡамкәа икарахахьаз аҭыпҳа ирҳәазара ахьлылшоз. Ишхысуаз мацара, ирулакгьы, рыпсы рыманы аӡиас аќынӡа иааит. Арахь ианаауаз иахьыӡхыцыз ҭыпмызт. Уи еиҳагьы ирзеиҕьын. Пытк иацәыхарахеит реиҳа ишәарҭаз аҭып.

Аҭыпҳа дызцаланы иаалгоз арпыс ашьшьыҳәа дныкәлыриеит, аӡы хҭалаанӡа, ҳапсы ааиваҳгап ҳәа. Лхы ларќәны, аӡы ҿамҩақәак днарҿыхәан, иналҿалҭәеит. Ихәызгьы уапсцәыла аӡы наиҿалырхәхәеит. Дырҩегьых апхыӡ баапс далазшәа, аӡы ишырыз ҳәа акгьы лгәалашәом. Лара дызцаз ахәгьы ларгьы егьырҭ аибашьцәа рыцаланы ирыргеит. Ахьҭа иарцааз лшьапқәа лмыхәо, аќәара лыҽныкәлыжьит. Еицыз аӡәгьы рыпсы рызҭымкаауа иқәиан. Аамҭа аума цазшәа рбон, аха шьыжьын макьана. Ахысбжьқәа, аҭагәыргәырбжьқәа аӡиас абжьы рыцарӡуа еихсыҕьра рымамызт.

Рыпсы ааиҭакны, иҩагылеит идәықәларц. Убри аамҭазы, бжьык ллымҳа инҭасит. Илаҳаз закәу еилылкааанӡа, пхаррак ќәандаӡа иналылсит. Ус, уи апхарра амцабз еипш иналылќьан, лгәы кылнаблааит. Ацәа хааӡа дынҭанагалазшәа, акы хааӡа даманы идәықәлеит...

Быжьқәак лгәы иқәыҩуан. Илҭахын дгылар, акы дашьҭуамызт. Илҭахын лылақәа аалыртыр, аха иаатуамызт. Илҭахын акы лгәалашәарц, аха изакәыз лгәалашәомызт. Аха лнапы ианыруан, ихьшәашәаӡа, ицәаакӡа ак шаныз. Хәыҷы-хәычла, илаҳауаз абжьқәа ирыцло, «лыхәра ҕәҕәоуп, дышәмырцысын» ҳәа лгәы иныкәҩит. Убасќан, мчыла, аарлаҳәа лылақәа аахылтит. Гәыҕрала иҭәыз алақәа днархыпшылеит. Аҳақьым иакәын, «Зегь бзиахоит!» – иҳәеит, аха ииҳәаз агәра шимгоз иныпшуа, инапы лхы инақәицеит. Дбылны дцон. Уи ҽеи иазҳәамызт. «Зегь бзиахоит!» – иҳәеит ҽазнык. Нас ишьҭаз днарылапшын, дындәылцит. Дзыниалаз лкаруаҭ апенҵьыр иацәыхарамкәа игылан. Илҭахын апенҵьыр ааимпааны, аҳауа цқьа лбаалдар. Адәахьы икыдцәан иауан ақәа. Лгәы иқәжьыз аидара иеипшны, ажәҩан ихьанҭаӡа апҭақәа хын.

Лнапы иакыз закәу збап ҳәа ашьшьыҳәа иаашьҭылхзар, аибашьра иалагазар аахыс лыгәҭыхақәа, лхәыцрақәа знылцоз лымшынца акәын. Гәаныла ҭабуп ҳәа ралҳәеит лҩызцәа, иахьлыцәдмырӡыз. Лнапы иахьадыркыз. Лгәы нҭыпсааит. Даалгәалашәеит аӡы дырызгаз, ихәыз, ирҳәазаны иаалгоз арпыс. Лгәы ахьанҭара, ахьанҭара нацлеит. Аарлаҳәа даанапшы-аапшит сзызцаарыда ҳәа.

Шьыбжьышьҭахьшәа, еиҭа дааит аҳақьым. Ахәцәа рацәан, дкараха дшыќаз инубаалон. Аҭыпҳа данаалхагыла дагьҵьеишьеит, дмыццакӡакәа лымшынца акы анцара даҿын. Иззеилымкаауаз иибаз даргәырҕьар ќаларын, аха апышәа змаз аҳақьым игәы еиҭапеит. Инапы лхы инадицеит, дбылны дцон. Лара аҩра даақәыцын, далцижьҭеи дзыргәаќуаз азцаара илҭеит. «Хьаас дќабымцан, бара бызоурала деиқәхеит уи арпыс», – иҳәеит аҳақьым. Лқьышә цәышқәа рыла даапышәырҷчеит. Амедеиҳәшьа иќалцаша налаҳәаны, дындәылцит аҳақьым. Лхала данаанха, дырҩегьых апенҵьыр ахь днапшит. Ихьухьуа лгәы иныцалеит игәхьаалгоз, шықәсыб-

жак еиҳаны илымбацыз лан, лҭаацәа. Лгәы ԥшаа-ԥшаауа, илызнымкылакәа лылаҕырӡқәа лӡамҩа инахьыкәкәеит. Раԥхьа ахы анлықәшәаз еиԥш, лгәы иныҵакны иааблит. Иаалзымычҳауа хьаак налылҟьеит. Адәахьы март мшы еилгахьан. Лыла ҭраа ажәҩан иаҵәа дшаҵаԥшуаз, дырҩегь ихааӡа акы дынҭанагалеит... Аха ари ацәа хаа, уаҳа дызлыҵуаз акәмызт...

Имтәоз лшоуреи иаалырҟьаны лалҵреи згәы икылхоз аҳақьым дшыҟоу ибарц данаалхагыла, игәы наимҟьеит. Лҿеиҵыхны, дыԥшӡаӡа дышьҭан зынӡа иқәыԥшыз аҭыԥҳа. Зыԥсҭазаара зегьы заԥхьаҟа иззыԥшыз. Иамуит, иамуит уаҳа. Дзамышьцылеит аԥсра мыжда. Еиҭа дныл ҿаԥшит. Лнапы илывaз иакын макьанагьы иаартыз лымшынҵа. Иаашьҭихын, днагәылаԥшит. Аҵыхәтәантәи лцәаҳәақәа: «Сан, бышԥагәхьаазго, сан. Аԥсҭазаара шԥашоу. Изыԥсоу узеилкааӡом зегь аныбзиоу. Бышԥагәхьаазго. Сара абыржәы аԥенџьыр аҟынтәи избоит амш шеилгаз.

Избоит иаҵәаӡа ажәҩан. Ажәҩан ҟәырҷаха...»

АЧА ԤХА

Ӡынран, аха амра хааӡа иԥхон, аҵарақәа аԥхарра еигәырҕьаны иҷырҷыруан. Мызқәак ракәын иҵуаз аибашьра еилгеижьҭеи. Алашара ыҟамызт, аҩнеихагылақәа рахь аӡы халомызт. Аплитақәа ргыланы, амца еиқәҵаны аҩнқәа дырԥхон. Аибашьра ахьеилгаз еигәырҕьаны, имгәамҵӡакәа рхәыҷқәа рааӡон ауаа. Ихадаз, аибашьра еилгеит, ахысбжьқәа гомызт. Зегьы гәыҕрала инхон, игәыҕуан, зегьы бзиахоит, аԥсҭазаара ҭышәынтәалоит ҳәа.

Ақыҭақәа рҟынгьы ауа-аҭахы ацхыраара ду ҟарҵон. Ашыла, ахрыҕ, аҟәыд зҳәаз еиԥш, ирымаз еимырдон, еицхырааны амгьалқәа рӡуан. Хәылбыҽхала аҳабла иналачуан аӡра иаҿыз амгьалқәа рыфҩы лаҳалаҳауа.

Ҳгәылара ҭаацәарак нхон. Андуи абдуи, ани аби, ҩыџьа рхәыҷқәа – ҷкәынаки ӡҕабки. Аб деибашьуан, ишьапы ахәра аиун, имҕьацызт цқьа. Аҩнеихагыла аԥхьа дгьыл ҿаҵак ҭахыркаан, ауҭра ҟарҵон. Ҭаацәаныла убра иҭахандеиуан, рхәыҷқәагьы хәмаруа уа ирыцын.

Ашықәс анҵәамҭазы арҭ рҭаацәара ахьынхоз аҳабла иазааигәаны ачаӡырҭа аадыртит. Уинахыс, аҳауа афҩы зырхааuаз амгьалфҩы иацло иалагеит, ачаӡырҭаҟынтәи иааuаз ачаԥха фҩы. Ахәыҷқәа зегьы рыԥсы цон, ргәы ԥызҵәахьаз амгьал акәымкәа, ача рфар рҭахын. Ихәыҷқәамзи! Аха иабаҟаз аԥара. Зегьы ирзаахәагәышьомызт.

Аҭаацәара ԥарақәак анроулак, зны-зынла ҩба-ҩба чахы аархәалон. Ахәыҷқәа агьама ргәаԥхагәышьон, аха рымгьал ахь ихнымҳәыр аулаӡомызт.

Ҽнак, еиҭах ԥарақәак роун, ан лыԥҳа хәыҷы длыманы дцеит ачаӡырҭахь. Саатк еиҳаны агәаран иқәгылан. Лгәы хыҭхыҭуан, ҳара ҳнаӡаанӡа ача нымҵәандаз ҳәа. Ус ахышә инадгылеит. Аӡҕаб хәыҷы лшьапы ҵыркьакьаны дыҩнаԥшыр лҭахын, абри аҩыза афҩы хаа здәылҵуаз ауада, аха дагь-

зынаӡомызт, а́хагьы лырҭомызт, рышьҭахьҟа лан илӡывасуан ачаахәара иахьӡарц зҭахыз ауаа.

Рмакәан хәыҷы афӷы лаҳалаҳауа, ишаҳәшаҳәуа иҭан ҩ-чахык. Аҳәыс ан ианавапало еиԥш, дышьҭыԥа-шьҭыԥо, лан длывапало днеиуан ахәыҷы.

– Нана, ача хәыҷык амхны исфар ҟалома? – дҵааит аӡӷаб хәыҷы.

– Сыӡӷаб хәыҷы, еснагь иамхны инаҳгоит. Нанду ишылгәамԥхо бымдыруеи? Аҩны ҳнеир, усгьы ҳнеидтәаланы креицаҳфоит, сбыкәыхшааит! – лҳәан, лнапы лхы иныҟәылшьит.

Ахәыҷы ацкы лымҳәеит, дымгәааит. Аха агәырӷьа шьҭыԥара дызҿыз даҟәыҵын, ашьшьыҳәа лан лнапы кны днеиуан. Ан лхәыҷы дахьлыхәаԥшуаз илбон хәыцраҟәак дышрылаз. Аҩны ианазааигәаха, ахәыҷы ус ҿаалҭит:

– С-Нана, нас, ҳанбеиахалак, ача рацәаны иааҳхәалар, акы ахала сара исыбҭалома? – ҳәа ҿаалҭит ахәыҷы.

Ан лгәы ааиҵаӷәӷәан, лылаӷырӡҟәагьы нхажжылеит. Лыӡӷаб хәыҷы даалгәыдлыҳәҳәалан, аҩныҟа лҿыналхеит.

АЖЬА ШКӘАКӘА

Аибашьра ашьҭахь акәын. Ҳгәылара дынхон зыҟәрахь инеихьаз, арыжәтә бзиа избоз аурыс хаҵа Валера. Ихы анитәыз, згәы разыз, иҳалалыз, иҭынчыз, ицхыраа-ҩыз уаҩын иара. Аха уи аҩыза аныҟаз маҷын, еснагь иҟьаф ыҟан. Арыжәтә шааижәлак, уаҩы даазымычҳаратәы дҟалон. Агәыла хәыҷҟәа зегьы ицәшәон уамашәа.

Абри Валера ажьаҟәа иааӡон. Ишьҭыхшәа, акәытҵарҭа еиԥшшәа, аҭатәарҭаҟәа рзыҟаҵаны иман. Ҩажәаҟа цыра изанын. Иара дҭаацәарамызт, хшара димамызт. Убри азакәхап, иааҵьоушьаратәы иԥстәы шкәакәаҟәа бзиа изибоз. Акранырҿаиҵоз драцәажәон, зегьы ахьӡҟәа рыман, ибжьы ырԥшҟаны, дҟәындҟәындуа ак реиҳәон, иара иакәӡамшәа, акалашәаҟәа дҟалон ижьаҟәа данрылатәаз. Даргьы ҟәаш-ҟәашӡа, иҳәарԥсаруа иваӷьежьуан, инапы аҟынтәи акрырфон. Ихшара изрыҟәимырӡыз ицәанырра ԥхаҟәа зегьы, убарҭ ижьаҟәа ирзишон. Иҵәахны имаз, ауаа идимырбоз итатара ахьааирԥшуаз ижьаҟәа рҟны акәын.

Аха иҟаланы иҟаз, иара иеиԥшҵәҟьа, урҭ ажьа шкәакәаҟәа рыԥсы рызцон аҳаблаҿы инхоз ахәыҷҟәа зегьы. Ицәаара анырымбалак, аанда рҿадырӷәӷәаланы, рызхара ирзымбо, абаҳча ашьацра иаҵәа илаз ажьаҟәа ирыхәаԥшуан, рыԥсы ӡаны. Дара ажьаҟәа зегьы неибеиԥшны ишкәакәан. Асырбылгьаҟәа ашьац иаҵәа илаԥсазшәа акәын ишыҟаз. Ахәыҷҟәа урҭ рхәы бымбыл рнапы рхьыршьырц шԥарҭахыз, аха иназышьҭуадаз! Аанда иадыӷәӷәала ианадгылаз ахәыҷҟәа есымша ирыцын, зегьы бзиа еицырбоз, еицыраа ӡаз рла Быркьа. Убри акәын дара есымша изырааргамоз. Уи ажьаҟәа шаабаз еиԥш, ашьапҟәа аанда икыдыргыланы, абжьы ҭагәаҩаӡа ашра, аҵарра иалагон. Быркьа абжьы шааиаҳалак, аҩны дыҩдәылҟьон Валера даӷьуа-дыԥсуа, дшәиԥшьииуа. Иҿыҟаԥшьаарыла иудыруан ижә-

ны дшыҟаз. Ахәыҷқәагьы, аӡы хьшәашәа рыларҭәазшәа, инеимбґьыжәаа, ршьапы рҽадыргон. Кашырран, Валера аԥсыӡкра данцоз. Ашьыжь иҵәгәыр ибґа иқәкны дандәылҵ, уаха зны, амра ҭашәааанӡа, ҭынчран. Ахәыҷқәа ргәазхара ажьақәа ирыхәаԥшуан, ашәырқәа еихырссаны, акапуста абґьқәа аанда иахырууааны идыршәуан. Ажьақәа раагәараӡа иааины, рқьышә хәыҷқәа қәацқәацо, ирыздыршәуаз рфон. Ахәыҷқәа ргәырґьара ҳәаак амамызт усҟан.

Ҽнак, ҳгәылаԥҳәыс дахьындәылҵыз, дыԥшызар, Валера иаанда аагәарахь ала ак кажьуп. Изакәызеи ҳәа днеины днахәаԥшызар – ажьа. Валера ижьа шәкәакәақәа руакы, иԥсны, икьакьаӡа, ахәы ԥшқа анышә ақәтата ишьҭоуп. «Валера, Валера» ҳәа ҿылҭит, ижьа ԥсны ишкажьу иалҳәарц. Аха Валера дыҟамзар ҟаларын, дцәырымҵит. Ус анакәха, ԥсыӡкра дыҟоуп. Иҟазшьа бааԥсы здыруаз ҳгәыла Марина, ари дгьежьны дааир, ҳхәыҷқәа ирхареиҵоит, аҭыӡшәа ҳаиргоит лҳәан, иԥсны ишьҭаз ажьа аашьҭылхын, анышә аақәлыршәшәан, пакетк инҭаҵаны илыман дцеит Валера иҩнахьы. Агәашә анаалыртуаз, еиҭах иҿылҭит ихьӡ ҳәаны. Аха аҭак лмаҳаит. Ажьақәа рыҭрақәа ахьыҟаз абаҳчара дныҵалан, агәҭахьшәа иҟаз ҭрак ашә аалыртын, иԥсны иҟаз ажьа нҭалҵеит. Ашә ныдылҵан, ашьшьыҳәа ашҭа дынҭыҵны, аҩныҟа дцеит. Дхьаԥшкәаԥшуа, цәиккрак ҟазҵаз ахәыҷ иеиԥш акәын дышнеиуаз.

Ассир аныҟала адырҩаҽеноуп. Асааҭ жәаҩаҟа ҟалахьан. Валера ижьақәа дышрылатәаз, адәқьан аҟынтәи иааиуаз Марина дибеит. «Марина, бааи абранӡа» ҳәа лызҿиҭит. Марина дныҵыккеит, исеиҳәарызеишь ҳәа, днаидгылеит.

– Бара, Марина, ашана басҳәоит. Ҩымш раԥхьа сжьа чмазаҩхан, иԥсит. Абаҳча аҵыхәахьшәа анышә иасҭеит. Иаха аԥсыӡкраҟынтәи санааи, сжьақәа рыҭрақәа аркуа сшааиуаз, руак аҟны, ҩымш раԥхьа анышә иасҭаз сжьа кьакьаӡа аҭра иҭоуп. Иахысҳәаара сыздырам, – иҳәеит.

Марина лыҽлызнымкылакәа дамхаччеит. Валера илақәа гызмалӡа дналҿаԥшит, алҩа зхылббуаз иҭаҭын ихаԥыцқәа ирыбжьакны. Лыччара акгьы ахимҳәааит, иҟалаз агәҩара кны. Лара Маринагьы еилылкааит иҟалаз Бырқьа ишахгам. Лхала дшыччоз лыҩныҟа дхалеит.

Абри аҩызагьы ҟалалоит.

ҾАША

Аҵх кауа, арашәыгақәа рыбжьада, бжьык мгаӡо иҭынчран. Амза аҭахамҭаз акәын. Илашьцан, ула аҵәыршы ҭакызар иумбо. Ажәҩан, иршәны акәасҭхақәа кыдрыԥсалазшәа, илацәҟәуа икыдыз аеҵәақәеи, ана-ара ицәырҟьацәырасуаз аӡыркәиқәеи рыда, даҽа лашарак џьара иубомызт. Убас иҭынчран, улымҳа «ҵуу» аргартәеиԥш. Аԥшаҵәҟьа асуамызт, ҵлабґьык мқәацаӡо, ҽынлатәи ашоура иарґьазкыз ашәаԥыцьаԥ рбыґьқәа хьыдышьшьы, уахынлатәи аҿыхьшәашәара рмыхәо иҟан.

Акызаҵәык, аԥхынтәи аҵх еилазгоз, амҩахәаста ианыланы иааиуаз аҽыуаҩ иҽы ашьапышьҭыбжь акәын. Аҽы карахан ишыҟаз мҩашьо, ашьиашьи еиқәҵо, ашьшьыҳәа иааиуан.

Ашьапқәа ҿыц ишчаԥаз ҩашьомызт, хаҳәык иныкәкьысыр, иссаӡа ацыԥхьқәа ҩыҵнарҟьон. Аҽыуаҩ иакәзар, дыцәоушәа-дыцәамшәа, ихы иқәыжьны, агәра аҽы иазоужьны, дымқәацо акәадыр дантәалан. Ари аҽыуаҩ – Ҟараман иакәын. Зыжәлари, зыуа-зҭахи рҟны апату, аҳаҭыр зқәыз, зажәа акралнадоз, унеишь-уааишь ҳәа зарҳәоз быргын. Аҵх дунарбомызт акәымзар, ҽынла инеигәыдыԥшылаз ауаҩы, дԥьеимшьар ауӡомызт. Уаҩы нарҳак, ижәҩахырқәа ҟьаҟьаӡа, ԥсыуа маҭәала деилаҳәан. Иԥаҵақәа ыршаны, аҩада ирханы, иӡамҩақәа иркыдын.

Ҟараман даҽа қыҭак аҟынтәи даауан. Иҭахык иҷқәын ичара ыҟан. Ҩаха дырмышьҭит, рызхара еибабеит.

Зынхара-зынҵыра ԥсыуала еиҿкааз, ԥсыуала инхоз ауаҩ бырг, насыԥ иманы ихы иԥхьаӡон. Иман ԥаки ԥҳаки. Иԥҳа ҭаацәара дцахьан. Уи лзы игәы ҭынчын. Аха абырг дзыргәаҭеиуаз хьаак иман. Абар, хышықәса иреиҳан иашҭа ду аҭаца хазына дҭанагалеижьҭеи, аха хшара дроуамызт. Уи аӡбахә ала аҭаацәараҿы аӡәгьы ажәак иҳәомызт, аха зегьы ишьны иаман. Абарҭ ихәыцрақәа дышрылаз, абна иахатәаз аҭынчра хьархьарбжьык аалҩит. Раԥхьа хрыҩ аимҭеит. Аха днаскьацыԥхьаӡа, абжьқәа еиҳахон. Иҽы аанкыланы, дынҽыжәҵын, илымҳа кыдҵаны дааӡырҩит. Иаԥхьа аҵьҵла ду гылан. Амҵаҟынтә акәын абыҕь ҩақәа рыхьархьарбжьы ахьынтәиааҩуаз, уи иналыҩуан ҕәиҵибыжькәак. Ахаан згәы еиҭамԥацыз абырг игәы нҭыԥсааит. Абгаҭра амоума аҵла ашьапаҟны? Сажәымҭыҽха абга сыркыр, ахьымӡҕ згеит иҳәан, ибҕа икыдыз ишәақь аакыдихын, аҵықь ааҭиргеит. Дааӡырҩит. Раԥхьа иҭынчран, нас иҵаҕаӡа, ҽыкьыркьырбжьык еиԥшны, бжьык илымҳа инҭасит. Закә аҩысҭаароузеи иҳәан, асԥычка ааихьшьны аҵла амҵа днаҵаԥшызар, ҽан дук еиҵыхәхәа, иԥсны ишьҭоуп. Сааҭкәак раԥхьа адунеи иқәлаз аҽҵыс хәыҷы гыргырууа, ан иавагьежьуан. «Ҳаи, уара рыцҳа!» – иҳәан, ишьамхы нарсны, аҽан днаха-аахеит, аха ихьшәашәахахьан. Ихҭырԥа аҽҵыс нылеиҳәан, ииулак иҽы днақәтәан, аҽҵыс иаԥхьа акәадыр иқәыкны, дындәықәлеит. Ашара адәы иқәлахьан, иҩны агәашә ду даннадгылоз.

Аҽҵыс ашҭа инҭеиҵан, икараха иҟаз иҽы акәадыр ааҟәхны иоуишьҭит.

Аҽҵыс цқьа днахәаԥшызар, алахь агәҭаҵәҟьа, ҭаҷкәымк иаҟараны, иҟәашӡа иҟан. Иара ахаҭа ахьаԥштәы аман инеибеиԥшны. Ашьапқәа хәхәааӡа, ҽынарҳарак злыҵша шакәыз убаратәы иҟан. Абырг дааԥышәарччеит. Бзиарак иазҳәазар ҳәагьы игәы инҭиҳәааит.

Ашьыжь, аҭаацәа зегьы ангыла, иҵьаршьеит, иеигәырҕьеит рашҭа иҭаз аҽҵыс анырба. Абырг ирзеиҭеиҳәеит ишибаз. «Мышьҭабзиала ҳашҭа иҭанагалазааит!» – иҳәеит аҵыхәтәаны.

Аҭаца қәыԥш лыԥсы илзалымхуа бзиа илбеит аҽҵыс. Инылымхыцыз ан лгәыбылра зегьы иара иадылҵон. Ацәымҳала акраҿалҵон, илкәабон. Иаргьы гыргырууа, аҵыхәа хапагәа ыркәаталеиуа, дахьцалак илышьҭан, иҩуа ашҭа иҭан. Хәыҷыс ари аҩнаҭаҿы иҟаз абри аҽҵыс заҵәык акәын.

Ицеит аԥхын. Уи инашьҭалеит ҭагалан барақьаҭ. Ҭагалан хьӡежь аԥсахит аӡын шкәакәа. Еиҭах иааит ааԥын. Аамҭеикәшара узынкылома? Ааԥын анҵәамҭазы, ажәҵарақәа рыҷырҷырбжьы иалыӡны игеит ахысбыжь. Абриаҟара иззыԥшыз аҵеи диит абри аӡнаҭаҿы. Ихысуазгьы абду Ҟараман иакәын. Ихахәы ӡышӡа, амрагыларахь ихы рханы, Анцәа ду диеихырхәаны, иҭабуп ҳәа иеиҳәеит, ишьҭамырӡга, ижәла иацызҵоз аҵеи, амаҭа дахьииҭаз. Дхысит хынтә. Ишаҭны игылаз ашәырҵлақәа рышәҭқәа рыҿнаршәашәартә игеит ашәакь абжьы.

Ақыҭа инарылаӡит ажәабжь-гәырӷьаҿҳәаша, Ҟараман иӡнаҭаҿы диит аҵеи!

Игәы ҭыԥрааны ицо, даакәашаргьы цәгьа имбо, дгәырӷьа-гәырӷьо иашҭа дныкәыԥшит. Ҿаша хәыҷы, ишьҭыԥа-шьҭыԥо, иӡны иааидгылеит. Ишьамхы нарсны аԥхьа днагылан, ахы иӡнапык инарыбжьакны, алахь аҿашра днагәӡит. «Ухаҵкы сцааит, Ҿаша, мышрақә уи ауха сухҭыгәлеит. Умшьҭа бзиан! Шықәсык шәыбжьоуп смаҭеи уареи. Раԥхьатәи ишьаҿақәа шааҟаиҵаз, убӷа дақәсыртәоит. Анцәа анагӡараииҭааит! Сышԥахаанымхари!?» – иҳәан, игәырӷьа-лаӷырӡ изнымкыло, аӡныҟа иҿынеихеит.

АГӘЫРАЗРА

Август мза алагамҭазы акәын. Ашколхәыҷқәа аԥхынтәи аԥсшьарамшқәа рыман. Аишьцәа хәыҷқәа Асҭани Алмаси ранду илыцны ақыҭарахь ицеит. Бзиа ирбон даара уахь ацара. Агәылахәыҷқәа ирыцны ӡҭалара ҳәа ицон, аԥсыӡ еицыркуан, хәылбыҽхала, агәаарабжьара бжьырцәажәаауа, ампыл еицасуан. Ахәыҷқәа рзы кашырран, аха ақыҭауаа рзы хҭацәыха ыҟамызт. Араса ҟалахьан, еизганы аҭыԥ иқәҵатәын.

Асҭани Алмаси рҭаацәагьы ирыман арасаҭра ду. Ауааҳәцәа рыдгаланы аизгара иалагахьан. Ахәыҷқәа иӡуа арасаҭра иахьалаз, иаҵаԥсаз абыӷь ӡа ахьырхьырҳәа абжьы гон, ус ишнеиуаз, ҟәырҿҳәа, аизгаӡцәа ирцәынханы ишьҭаз арасақәа инарыԥрагылон. Зны-зынлагьы, рведра хәыҷқәа кны, араса еизызгоз ирыцхраауан, аха ирласны ргәы аҟәыԥҵәон.

Аҽны, шаанӡа, ашоура ҟалаанӡа араса иаҵалахьан. Ахәыҷқәагьы ангыла, еибарыӡуа уахь ицеит. Арасаҭра ихәмаруа ишалаз «нанду, нанду, ара бааи» ҳәа рыбжьы геит. Ранду днеизар, ршьамхқәа арсны, рыхқәа ларҟәны акы иахәаԥшуеит ахәыҷқәа, лаба хәыҷык ркуп, ак надырҳәы-аадырҳәуеит. Анду раԥхьа ӡырлашәк рбаз џьылшьеит, аха днышьҭаԥшызар, аа, ахьаԥарч хәыҷы. «Нанду, аӡныҟа иаҳгап!» — ҳәа дыхҭаркит Асҭани Алмаси.

— Мап, нанду шәара дшәыкәыхшааит, ари зынӡа иԥшқоуп, ирыцҳауп, аныда иԥсуеит. Ан иацәҟьалазар ҟалап, дара еибаԥшаауеит. Аҭра ааигәа иҟамкәа ҟалом. Шәаламкьысын, — лҳәан, лусахь дцеит.

Ахәыҷқәа ԥыҭраамҭак итәаны иахәаԥшуан. Иҳәырҳәырyа абӷьыжә илаз ахьаԥарч хәыҷы. Аха ирзымычҳаит, ранду лҳәатәы иахыԥеит ахәыҷқәа. Асҭан ишәыз икьаҿ хәыҷы илаҳәаны, маӡала аӡныҟа игеит. Иашьа хәыҷы дишьҭаԥало дицын.

Ахәылбыҽхан, аҭаацәа караха ианааилатәа, Асҭан ианду илеиҳәеит ахьаԥарч хәыҷы аӡныҟа ишааргаз, нас аԥсшьарамышҟәа анынҵәалак, ашкол ахь иргар шырҭаху. Анду лҳәатәы иахьахыԥаз аалгәамԥхагәышьеит, аха ргәы дзамысит.

— Ари хәмаргаӡам, аԥсы ҭоуп, ишәцәымԥсааит. Ус анакәха, ааӡаразы аҭакԥхықәра шәара ишәыдуп. Аха ан ашьҭоуп, хымԥада, иаԥшаауеит, — лҳәеит.

Ауха ианышьҭалоз, ачанах хәыҷы ахш анҭәаланы иаздыргылеит, аха иара, макьана имкьакьахацыз аҟәыц хәыҷҟәа аҽрылаҳәаны, икәымпылӡа раԥхьа ишьҭан. Ахәыҷҟәа хәыҭ-хәыҭла ишеицәажәоз, ишахәаԥшуаз, иамхацәеит.

Аҵх акыр инеихьан. Бжьык даанарԥшит Асҭан, аха изакәыз изеилкаауамызт. Илымҳа кыдҵаны дааӡырӷьит. Аҵх кауа иҭынчран, амза аҭәымҭа иҭагылан аҟнытә, илашаӡа зегь убарҭан. Маҷкгьы дшәеит Асҭан, иашьа диӡывасуа дааирԥшит. Рӷьыцьегьы ааӡырӷьит. Адашьмаҟны, риарҭа аԥхьаҵәҟьа, хьарчбыжьҟәак гон. Ҳахьаԥарч ахш ажәуазар ҟалап ҳәа, рыхҟәа ҳдырҳәҳәазар, ахш зныз ачанах ҭацәуп. Рыхьаԥарч ан акәхап, шәхак иаҟараз хьаԥарч дук ацуп, ашьацәхыԥ ҵарҟәа адашьма иҟәыкшо, ауада иӷьноуп. Ахәыҷҟәа раԥхьа иҟарҵара рзымдыруа иаашанхеит. Асҭан ибжьы ныҵакны, ари ан акәзар ҟалап, аԥа аԥшааит иҳәеит. Игәы иаарыцҳанашьан, Алмас хәыҷы иахьаанага изымдыруа, илаӷырӡҟәа рҿаархеит. Иашьа диҳәеит, уааи адәахьы идәылаҳгап, аӷьныҟа ицааит ҳәа. Асҭан дақәшаҳаҭхеит иаразнак, уи ихаҭагьы ус игәы иҭашәахьан. Рӷьыцьегьы ашьшьыҳәа иӷьагылан, реимаа ахацлакала, зыҽзыркәымпылыз ахьаԥарч дуи ахьаԥарч хәыҷи, ашәхымс аҟынӡа иқәырҳәазо инарган, абарҵахь иоурышьҭит. Нас рыԥсы ӡаны ашә инавагылеит. Ианааҭынчраха, ахьаԥарч ду аҽааԥнартлан, фырҟь-фырҟьҳәа аԥа хәыҷы инафӷьын, ԥынҵала иаӡывасуа, амза рықәыҷҷа, рыӷьбагьы ҳәаарԥсаруа индәықәлеит.

Ус дук ҟазҵаз реиԥш рхы бауа, игәырӷьаҵәа иаагьежьын, инышьҭалан ицәеит ахәыҷҟәа.

Алмаси Асҭани ашьыжь ԥыҭк ианышьҭаха, ранду днеит иахьышьҭаз, иҟоу збап ҳәа. Руада даныныӷьнала, ахьаԥарч збозар ҳәа даанаԥшы-ааԥшит, ахш зныз ачанахгьы днаныԥшылеит. Аха илымбеит џьаргьы, ирцәыбналазар ҟалап, лгәаахәит. Ашьшьыҳәа лхы лалырҟәын, лмаҭацәа шыцәаз игәыдылкылеит, лнапы разҟәа нархьылшьит. Алмас хәыҷы дааҳәыцымыцын, илаҟәа аахитит. «Нанду, нанду, иаха ҳахьаԥарч хәыҷы ан иаԥшааит, иианы иагеит», — иҳәан, инеимеиҭәеит. «Уи бзиоуп, нан, ани ахшареи еибааӡароуп», — лҳәан, илаӷырӡҟәа аалрыцқьеит. Нас дааԥышәырччан: «Угәы ԥшҟацәоуп, нанду дукәыхшааит. Ибзианы иҟашәҵеит иахьоушәышьҭыз», — лҳәан, даагәыдылкылеит. Нас, дылгәыҵаҳәҳәаны дахьылкыз имырбаӡакәа даԥышәарччеит, иҭаацәа гәхьаaигазар ҟалап ҳәагьы лгәы инҭылҳәааит.

АЛЬБИНА АНҚӘАБӶХА

УАҬӘТӘИ ҲАМШ ДАԑАКХОИТ…

Ажәабжь

Ас цыраҟәа абла инҭаӷсо аҵьармыкьа агәҭаншәа итәоуп аласба. Амлеи ахьҭеи иакуеит, уи анагәалашәалак алабжыш аахаҟәҟәалоит, ианазымычҳалак аҭәыуабжьы ааҭнагоит. Аӷхьа ииасуеит ауаа рацәаҩны, аӡәы аҩада дцоит, даԑеаӡәы - алада. Зегьы уахатәи аныҳәа рԑеахьырагӡарц иаҿуп. Аӷсаӡҟәа, ахәмаргаҟәа, алашарбагаҟәа аархәоит, ашәыраҟәа рызна афатә ҟаҵаны рмашьынаҟәа инарҭатәаны ицоит. Хьаас измада амла ахьҭа иакуа аласба хәыҷы. Аҭәыуабжьы ауаа ршыкьыбжьы иалыҩны аӡәы иаҳауам.

Аласба хәыҷы зынӡа агәы ҿкаауа, ихьҭакуа ианалага аҭыӷ аӷсахырц аӡбеит. Инаӷшы-ааӷшит. Аҵьармыкьа иаӷну амҩа ду еихҵәаны ауаа уахьтәи адәқьанҟәа ирыҩналоит. Амашьынаҟәа зынӡа ҵыхәаӷҵәара рымаӡам. Аласба хәыҷы кыргьы иӷшны игылан. Уажәшьҭа амҩа аихҵәара иаамҭоуп ҳәа анагәахә аҿынанахеит. Амҩа агәҭаны инеиуан еиӷш, иццакны иааyаз машьынак аӷхьа иаангылан, «пиип-пиип» ҳәа иааҟәымҵӡакәа абжьы аргара иалагеит. Аласба хәыҷы шәан амҩа агәҭаны иаанхеит. Уи еилнакаауеит амҩа ишаныҵтәу, аха ашьапҟәа еиҭаҵуам. Амашьына абжьы гацыӷхьаӡа ашьапҟәа зынӡа иаҵаҟәалоит. Уи ахҭыс иаҟәшәаз ҷкәынак иҟалаз аниба, аласба днамҵасын, иааигәыҵакны амҩа ааихиҵәеит.

– Аныҳәаха иууазеи, уԑеушьуама аласба?! – иҳәан, аҷкәын хәыҷы аласба наиргылеит.

Аласба хәыҷы аҵәа иҭаӡыӡон, иҟыҵьҟыҵьуан, ашьапҟәа ҵысуан, абжьы иацәыӷхашьошәа иныҵакны аҭәыуара иалагеит. Аҷкәын хәыҷы еиликааит аласба ахьҭеи амлеи ишакуаз. Амҩа ахә ҳәа иан илҭаз аҟнытә 100 мааҭк изынханы иҵьыба иҭан. Иаразнак ааигәа игылаз адәқьан дныҩналан алаҟәа рхәы ахьырҭиуаз ахь днаӷшит. Дынрылаӷшын, аласба иазыфоз афатә азаахәан афырҳәа ишьҭахьҟа дхынҳәит. Иаахиртлан, аласба хәыҷы инамҵеиҵеит. Уи амла ишакуазгьы, имыццакӡакәа, ифатәу-ифатәыму еилнаргошәа инафҩыаафҩит, нас ашьшьыҳәа акрыфара иалагеит. Аласба акрафонаҵы аҷкәын дгыланы дазыӷшын, игәгьы иааҭиҳәааит, ас иӷшҟоу, иӷшӡоу аласба акажьра згәаӷыда, гәыс изҭоузеи уи ауаҩы?..

Аласба уамашәа иӷшӡан, ҩ-ӷштәыкны еилыӷрааӡа иҟан. Акаҳуаӷштәи ашкәакәеи еиманакуан. Алымҳаҟәа рыҩбагьы каҳуаӷштәҟәан, абла армарахьтәи аган шкәакәан, арӷьарахьтәи каҳуаӷштәын, аҵыхәа ахьынҵәоз нацәак аҟара икаҳуаӷштәын, иахьаанҵәоз ашкәакәа ӷштәы алыҳәҳәон. Аӷштәҟәа реилаӷсашьа уамашәаҟәа иҟан. Аласба акранафа ашьҭахь аҷкәын ивагьежьуа иалагеит. Уи ахы анҩышьҭнах аблаҟәа днырхыӷшылеит, иӷраӡа, ираӡӡа, ахаҿы уамашәа еинаалон.

– Уажәшьҭа сцароуп, аҩны исзыӷшуп, – иҳәан, аласба ааныжьны иҿынеихеит. Игәы ишрыцҳанашьоз ашьшьыҳәа днеиуан.

– Абри адәны иказыршәызи уареи еиҩыжәгозеи?! – ҳәа бжьык игәы иныҟәыҩит. Иара уаҵәҟьа дагьаагылеит, ишьҭахьҟа даахьаԥшит, аласба ахьиргылаз имҟәацаӡо игылан изыԥшуан. Даалаҟәын, ара уааи ҳәа ибжьы наҟәиргеит. Аласбагьы уи иазыԥшызшәа иҩны иааины инапҟәа ирынтәалеит. Аҷкәын аласба ааигәыҵеикын ашьшьыҳәа шьапыла иҿынеихеит. Имҩа ахә уиезгьы иниххьан. Уи аамҭазы, аҷкәын иан аҩныҟа иаара даыԥшын, даазгоз автобус аахьан, иара дацмааит.

Схәыҷы дабацеи, акы даниазар ҳәа лгәы хыҭхыҭуа уажәы-уажәы агәашә ахь дыԥшуан. Ааилашәшәымҭаз аҷкәын агәашә аартны ашҭа дынҭалеит.

– Ииуазеи, уабаҟаз асҟаамҭа? – лҳәан, ан лыҷкәын днеиԥылеит, дихӡыӡаауа, лыгәгьы нханы ишыҟоу ирбо.

Аҷкәын хыхь ишәыз имаҭәа ԥха аҳәынҵәараҟәа ааиртын, игәыҵаҳәҳәаны иааигаз аласба хәыҷы ахы аакылнарҳәҳәеит.

– Абри сыннархеит, ҳаҩны иаанхааит, акыс ала сҭахижьҭегьы акрааҵуан. Мап ҳәа бымҳәан, бахәаԥши шаҟа ибзиоу, шаҟа иԥшӡоу! – иҳәан, ихаҿы лашо аласба лирбеит.

Ан лԥа деибга-дызҩыда, игәы ҭгәырҕьаауа данылба, лгәаара лыхнарԥсааит. Зыблаҟәа аразра зхыҳәҳәыло иикыз аласба данахәаԥш, иҟазааит, – лҳәеит.

– Уаха ныҳәоуп, Ашыҟәс Ҿыц ҳаицаԥылоит. Уаҵәтәи ҳамш даҽакхоит, иахьатәи еиԥшхом, даҽа гәырҕьарак ҳацны ҳаицаԥылоит, – лҳәан, лԥа даалгәыдылҳәҳәалеит.

09.10.2024 ш.

САНДРО САНГӘЛИА

Ажәеинраалақәа

АМШЫН

Уцыԥхь сықәҭәо уааигәа сгылоуп,
Ишьҭыҵны ихалоит уцәқәырԥа,
Алым гәрымра уа уаҩызоуп,
Уасуеит, уасуеит аӄәара.

Наӄ уҵаӄа, амца еиқәушәа,
Ахәараҳәа ушуеит иахьа!
Иуршәуа ацыԥхь раӡын ӡушәа
Ихамлои хыхьӡа еилыԥха.

Аӄәа ааныжьны аҕба неиуеит,
Гарас уамоуп уи уара,
Канџьақәакгьы хара имҩасуеит –
Избоит ӡыкәтык иаӄара...

Уцыԥхь сықәҭәо уааигәа сгылоуп,
Ишьҭыҵны ихалоит уцәқәырԥа,
Алым гәрымра уа уаҩызоуп,
Уасуеит, уасуеит аӄәара!

ԤҲƏЫЗБА ХƏЫЦҨЫ, ДАД ДБЫКƏЫХШОУП...

Шьҭа сыҷкәынам, схахәы шлоуп,
Ихыҵны иҭалаз сымшқәа еишьҭоуп,
Ба бсабиуп, бцәеижь ԥшқоуп,
Быкәра абаӄоу – зеижә быртоуп.

Бара ибасҳәауа – схәыҷыҳәоуп,
Алаф араӄа иԥхашьароуп...
Ԥҳәызба хәыҷы, дад дбыкәыхшоуп,
Бҩеырбоит, аха са сышлоуп!

СХӘЫЦРАҚӘА

Ашьхыҵә шәеиԥшны шәысхапапа
Шәысхалоит шәааины схәыцрақәа.
Шәгылоит саԥхьа шәеивҵарыԥхаа,
Ҭынч аԥсшьаха сымҭакәа.

Слымҳа ԥшьаала шәҭахәыҭхәыҭуеит,
Ацәгьа-абзиа еилыргауа.
Даҿеазныхгьы шԥыла шәнеиуеит,
Аиаша, ақьиа дыхьчауа.

Шәысԥырцангьы зны шәдәықәысҵеит,
Зны амца шыра шәаласыжьт!..
Уа шәа шәбылуаз џьысшьауан, –
Шәымца қьоуқьадны шәгылауан!..

Нас уаҳа шәабазгари?
Аӡы шәагааит, шәасҭауеит,
Аха аӡгьы шәабагари,
Цәқәырԥа дуқәан шәжәылауеит!

Шәнаган абнаҿ шәысҵәахит уа,
Ҭынч са сықәиан сыцәарцы:
Ӄармаҵысшәа шәныкәԥрааиуеит –
Ашәа хаала схышәхрацы!

Сахьцалакгьы шәсышьҭоуп, шәсыцуп,
Саргь са сакәым – шәыӄамкәа...
Аԥсҭазаара баша ҭәыцуп,
Иреиҳауп ахәыцрақәа!..

ГЬАРГЬ МИХАИЛ-ИԤА ЧАЧБА ИԤСЫМҬАЗ АԤСУА ЖӘЛАР РАХЬ ИҞАИҴАЗ ААԤХЬАРА (ИУАСИАҬ)

Сашьцәа Аԥсуаа!

Ҳара ҳабацәа, ҳабацәа рашьцәа, ҳашьцәа Аԥсадгьыл ахьӡи уи ахақәиҭреи рзы игәаҟуан, рхы ақәырҵон. Урҭ рдоуҳатә ҩаӡареи рхақәиҭреи иаҭахӡамызт, иагьаднакыломызт Аурыс система амчра; иагьауамызт аԥыхра зқьышықәсала иԥшьаз урҭ рқьабзқәеи, рҵасқәеи, уи азоуп урҭ бџьаршьҭыхла изаҿагылаз иҩәҩәаӡаз усҟантәи Урыстәыла иҳазгуакьоу Аԥсны азы ақәԥара. Урҭ рахьынтә имаҷҩым иаԥылаз аԥсра, зықьҩыла иаҵаӡуан Сибратәи аҵаарҭшәыреи, Урыстәылеи, аиҳаракгьы жәаны-зықьҩыла, иҟалаз амчымхара иахҟьаны Тырқәтәылаҟа ихҵәеит, аха ршьамхгьы адмырсит ацәгьауцәа рҿаԥхьа рхы ҳаракны ишыркыц иркын.

Абас ауп ҳара ҳабиԥаракәа шазықәԥоз ахақәиҭреи ахьыԥшымреи ҳаԥсадгьыл азы. Ҩаԥхьа ҳзызхьаауаз ахақәиҭра аамҭа ҳанҭагылеит ҳаргьы иаҳхылҵуагьы. Уи ҳгәҳәеанӡамкуа иҳауааит, ҳара шьақаҭәарак ҟамҵакәа - ус ианын ҳлахьынҵа.

Аԥсуаа! Ҳара ҳабацәа рҳаҭгәынқәеи, насгьы атәым жәҩан аҵаҟа иҩызуа ҳашьцәа рыбжьи иҳаԥхьоит еиқәшәырхa ахақәиҭра, иагьышьақәшәыр-ҩәҩәа иара ҳәа! Мшәан, ҳабацәа ҳрыԥсаӡами ҳара?

Ҳеeидаҳкылап иҳазгәакьоу таацәарак еиԥш – ҳаԥсадгьыл Аԥсынтәыла ашәарҭара иҭагылоуп. Урыстәыла зегьы, нас уахьынтәи Кавказ иалоуп ауаа, рыхгьы цәырыргоит ажәлар рхьаа иаԥхьагылоушәа, ирыладырҵәоит еиҟаразароуп, еиҟарауаахароуп зегьы зинла, маллашьаллагьы, аха уи аҩыза адунеи лашараҿы иҟаӡам, ҟалашьагьы амаӡам.

Ус еиԥш иҟоу ауаа амал змами, амал змоуи еичдырчоит, еиҿадыргы-лоит, убас еԥш еиларцалоит ауаажәларратә ԥсҭазаара, ажәлар ҭоурыхла ишьақәдырҩәҩәахьоу рхатә ԥсҭазаара еиланарбгоит. Уи аҩыза аларҵәа-ракәа ҳара лабҿаба иаабоит.

Иахьыр алшоузеи ҳара ҳ-Аԥсынра хәыҷы, абри аҩыза ҳалацәажәар ҳаҩныҵҟа!

Ас еиԥш иҟоу аларҵәаҩцәа убри аҟынӡа инаргоит, аԥа дырхамыӡгыло иҭаацәа, аишьцәа ажәақәа еимаркуа, агәылацәа еибаҭахымхо, аиҳабгьы дҟамло, аиҵыбгьы дҟамло, иқәӡаауеит алеишәа, ақьабз аҵас. Аԥсуаа игәыразу, иаԥсоу амилаҭ ҳәа Кавказ зегьы рҿы ҳардыруеит, ҳара зегь ҳгархоит, иагьаанхаӡом ҩнаҭакгьы жәаҩык ауаа ахьеидтәало, аԥсуаа ҳнарылаӡыҭуеит егьырҭ амилаҭқәа, иагьаҳцәыӡышт ҳаԥсадгьыл.

Абри ауп ҳара иаҳзыԥшу!

Изусҭцәаада арҭ аларҵәаҩцәа?

Шәҟәыла мацара иааӡоу арԥар зыжәлар рҭоурыхи ркультуреи иаз-хьамԥшуа, насгьы азакәанқәа адунеи зегь еибаркны измоу ирмы-хәаԥшӡакәа ирҭахуп иаларгаларц дара зыԥхьо шәҟәқәак рҿы иарбоу дацгьы-ԥашәгьы змам ҳара ҳаԥсадгьыл азы.

Сашьцәа аԥсуаа!

Иҟаӡам ҳара ҳабжьараҿ амалуаа, иҟам агәаҟцәа – зегьы ҳхәы ҳаҭәаҳәан иаҳфоит; насгьы ҳара аԥсуаа, аҭауадцәагьы, аамысҭацәагьы, анхаԥгьы – аишьцәа гәакьаҟәа ҳауп – аԥсадгьыл Аԥсынтәыла ҳаҵеицәоуп.

Ҳара-ҳара ҳаиҵашьыцуа иҟахамҵап. Аҵашьыцра бааԥс ҳалазҵо аҳьныш иоуп. Еикәҳаршап ҳнапқәа еишьцәаҵас, ҿаҭахьа уны ҳцалап ҳаивагыланы ԥхьаҟа, ҳажәԥахыр еибыҭаны, ҳабацәа реиԥш, ҳабиԥаракәа реиԥш ҳаԥсадгьыл аиқәырхаразы.

Аԥсынтәыла аиқәырхаразы еилшәарада ҳақәныҟәароуп ҳҳәынҭқарра ақьабызқәа, мамзар, иарбанызаалак ажәлар қьабзда анхара амԥа иқәло – иқәӡаауа жәларуп.

Гь. М. Чачба

Аҟәа,

февраль 18, 1918 ш.

Еиҭ. Амиран Какалиа

ВАЛЕНТИН КӘАГӘАНИА,
афилологиатә ҭҵаарадыррақәа рдоктор, апрофессор

ТАИФ АҨЬБА ЗААТӘИ ИПОЕЗИА АФОЛЬКЛОРТӘ ШЬАҬАҚӘА

Аԥсуа жәлар рҩаԥыцтә рҩиамҭақәеи Таиф Аҩьба ирҩиареи реимадара, реинырра азҵаатәы – акыр иҭбаау, иҵаулоу, насгьы хазы иззааҭгылатәу литератураҭҵааратә темоуп. Араҟа зегь раԥхьаӡагьы хшыҩзышьҭра зҭатәу: апоет еиуеиԥшым аамҭақәа рзы иаԥиҵаз ажәеинраалақәеи аепикатә рҩиамҭақәеи (еиҳарак, илакә-поемақәа) рҟны афольклор аҭыԥи уи ахархәашьеи еиуеиԥшым, дасу рхатә ҷыдарақәа рымоуп. Убри аҟнытә, уажәазы, иҳақуп ҳгәахәуеит, логикалагьы ииашахоит зыӡбахә ҳамоу, афольклорҭҵаареи алитературадырреи еицырзеиԥшу ари апроблема, хацҳаркыр заатәи ипоезиа азхьаԥшрала. Убри аан уснагӡатәқәаны ҳҩаԥхьа иқәҳаргылоит абарҭ азҵаарақәа: ҭыԥс иааннакылозеи афольклор Т. Аҩьба раԥхьатәи иаԥҵамҭақәа рҟны? Ихы ишԥаирхәо апоет аҩаԥыцтә рҩиамҭа? Изеиԥшроузеи аҩаԥыцтә рҩиамҭақәа шьаҭас измоу иажәеинраалақәа рхаҿра композициалеи сахьаркыра-стильтә еиҿкаашьалеи?

Зыӡбахә ҳамоу азҵаатәы ҳеагәылаҳхалаанӡа иахәҭаны иҳаԥхьаӡоит, мҩасшақә акәзаргьы, апоет дызхылҵыз иабашьҭра иазкны ҩбаҟа ажәа аҳәара. Уи иҳазхнатуа маҷым арҩиарауаҩ ииндивидуалтә хаҭареи ирҩиаратә кредои рхыҵхырҭа, рышьақәгылара аилкаараҿы.

Таиф Шьаадаҭ-иԥа Аҩьба (1939–1992 шш.) диит адоуҳауаа рҭаацәараҿы. Апоет иаб, хәҩык аҷкәынцәеи ԥшьҩык аҭыԥҳацәеи зааӡаз Шьаадаҭ Еслам-иԥа, иқыҭауаа рыбжьара ҳаҭыр-пату зқәыз, зхәы иаҭәҳәан изфоз нхаҩын, хымҩаԥгашьалеи дунеихәаԥшышьалеи алыԥшаахқәа дреиуан[1], Анцәеи ауааи дрыбжьаҟазоит ҳәа ззырҳәоз уаҩын: ижәлантәқәа рцәашьхәы икын, дныҳәаҩын, имшьҭа бзиан, дуаҩымшын.

Аԥсуаа рдоуҳаибаркыраҿы дызусҭадаз аныҳәаҩ? Уи астатус заҭәашьахоз дарбаныз?

Ҳәараҭахума, хылҵшьҭрала инагаз, ақыҭауаа рҿы зыгәра газ, дунеихәаԥшышьала иҩырԥшыгаз, шьаҿеихгашьалагьы аҩнгьы анҭыҵгьы ҽыԥныҳәа змамыз адоуҳауаҩ иакәын. Апоет иан, Елениа Қьаамын-иԥха Бганба-Аҩьба лакәзаргьы, зхаҵа ивагылара иаԥсахаҭаз ԥҳәыс ҟәышын,

[1] Р. А. Коӷониа-Аҩьба лыԥшәма Таиф Аҩьба изку лгәалашәарақәа рҿы, лабхәараа дрыхцәажәауа, иазгәалҭоит: «Таиф аҩни ауаа рҿи – зехьынҵьара деиԥшын, иҭынчра шицыз ицын. Дызлыҵыз иҭаацәагьы ахаан еиқәгәамҵуа исымбаӡеит. Санрыланагала нахыс игәасҭаз – рыцқьара, рыуаҩра, рыламыс, раԥсуара акәын. <…> Аҵандараа иҭынчу аӡә дырбар, «Уара иҟалеи, у-Аҩьбоума, ушԥаныҟәо, ашьац урҟьацыр ҳәа ушәозшәа» ҳәа иарҳәон. Убас иҟаз уаан сабхәараа, Аҩьаа, аамсҭара рымаӡамкәаны иаамсҭацәан» [Коӷониа-Аҩьба 2019: 26].

зхәыҵқәеи згәылацәеи рҿы аҳаҭыр ду змаз, «лыхьӡ ҳәаны аӡы иахәомызт» ззырҳәоз ан-аҭқәажәын. Аҵьаа рҭаацәа ду аҩныҵҟа ахәыҷқәа рааӡараҿы аҳра зуаз – аилибакаареи, аҳәатәеиқәшәареи, аиххәыцреи ракәын. Уи аганахьала ани аби рхымҩаԥгашьа, рдунеихәаԥшышьа, дара-дара аамсҭашәалатәи реизыҟазаашьа – рхәыҷқәа рзы иҿырԥшыган. Ауаҩы дзааӡо – аԥхьанатә иҿырԥшыганы иибо ауп, хымԥада. Т. Аҵьба иаб игәараҭа иҭигаз адоуҳатә культура ду ахыԥшала ихырҿоуп инеизакны ирҿиамҭақәа зегьы (иаҳгәалаҳаршәап ипоема «Аԥхынтәи ашәа», иажәеинраалақәа «Уааи сыҩныҟа», «Сымӡырха», «Аҭаца», «Аԥсуара», «Аԥсраҿы», «Аԥсуашәа», «Ауаа рныҳәаҿа» уҳәа убас егьырҭгьы). Уи ус шакәу арҵабыргуеит «Уааи сыҩныҟа» ҳәа хыс измоу заатәи иажәеинраалақәа руак. Абар уи ацыԥҵәахагьы:

Лнапы ргьежьуа сан дуԥылап,
Аԥсшәа уеиҳәап саб дыччо,
Наҟ-ааҟ сашьцәа аауваголап,
Саҳәшьа дцәырҵып дыԥхашьо.

Урыма илеип аҩныҟа рысас,
Ҳаҭыр уқәҵан удыртәап.
Саб дызхаану, саб дызхысыз –
Ажәабжь ссирқәа уа иуаҳап...
[Аҵьба 1968: 4]

Шәахәаԥш закә хәшьароу иаиҭо абри ажәеинраала апоет Рауль Лашәриа: «Аа-цәаҳәак рҟны заҟа хкы еиларсузеи: Ан асас изы лнапы лыргьежьуеит; Аб аԥсшәа иҳәоит дыччо; Наҟ-ааҟ иашьцәа ивагылоит; Иаҳәшьа дцәырҵуеит дыԥхашьо... Ахырҿехәаразы акәымкәа, абарҭ аҟазшьақәа зегьы даҽаҵьара иабоуԥшаари, улаԥш абархьысри. Мшәан, абри акәӡами Аԥсуара захьӡу?! "Иҟалозар, уааи сыҩныҟа, Иҵегь бзиа ҳаибабап" иҳәоит аҭыхәтәаны. Абри ахшыҩҵак еиҳау иҟоузеи?!» [Лашәриа 2019: 815].

Аԥсуара адунеи иагәылиааз аԥсҭазааратә хҭысқәа автор поезиатә хаҿсахьаны ацәыргара шилшо атәы ҳанаҳәоит даныҷкәыназтәи иажәеинраала «Шьыбжьон» захьӡугьы:

Сыԥсы сшьон шьыбжьон ашәшьыраҿ,
Аԥшахь асуан ихааӡа.
Жәҩан иаҵасуаз абахә ԥагьа
Саҿаԥшуан иҳаракӡа.
Саргьы сыҟан сааԥса-скара,
Еразнак ацәа сҭанагалт.
Аха сҿыхеит нас сыҭрысны,
Ахысбжь аҵықьҳәа ианга.
«Иҟалазеи, ҳаи!» ҳәа сҩаҵҟьеит,

Аха дааиуеит саб дыччо!
Ажәабжь: – Ҳгәыла Шьрыф ԥа диоуит,
Ԥшьынҩажәи хәба шықәса иртәоу!
[Аҿьба 1968: 18]

Асиужет хәыҷ ала еибарку ари аҩымҭаҿы аԥхьаҩ азҿлымҳара иоуртә поезиатә сахьажәа шьахәла еиҭаҳәоуп аԥсуара иатәу-иамаау, аԥсуаа рыбзазаратә культура иузаҟәымҭхо иадҳәалоу аҵасқәа ҩба – аҵеи иира хысрала аԥылареи ақәранҵыра ду афеномен иахылҟьаҿылҟьоу ажәабжь-гәырҕьаҿҳәашеи. Апоет раԥхьатәи ишәҟәы «Ажәеинраалақәа» (1968) анҭыҵ, уи зыбжьы ақәзыргаз ашәҟәыҩҩы Платон Бебиа иҳәашьала, ажәеинраала «Шьыбжьон» «абырҵкал икылхны, ирҭәаны иҟаҵоуп, автор изқәикыз аҵәҟьарагьы абла ҭиҵҟьаауеит» [Бебиа 1968: 3].

Т. Аҿьба поет-лирикк иаҳасабала иаԥиҵеит хәанчара злам ихатә поезиатә дунеи. Уи адунеи хыҵхырҭас, дацс-ԥашәс иамоу зегь раԥхьа иргыланы аԥсуа жәлар рсахьаркыратә ажәоуп, рыԥсҭазааратә философиоуп. Апоет ақыҭаҿ диит, изҳаит, мҽхакыҭбаала аԥсуара далааӡан, ажәлар рыцәгьа-рыбзиа далахәын, дшыхәыҷыз «аԥсуа фольклор агәҭа далагылан» [Аҿьба 2000: 252], «дырҩышьны дрыман» рҿаԥыцтә беиара, иахьеиуахеи иаҳауан нарҭаа рҳәамҭақәа, алакәқәа, ажәабжьқәа, ашәақәа уҳәа. Иаҳҳәар ауеит, аинститут аҿы иҵара анхиркәшоз аамҭазы, уи ифольклортә «шәындыҟәра» ширҭәара ирҭәхьан ҳәа. Уи атәы арҵабыргуа ҿьаҳшьоит анаҩстәи афакт мацарагьы.

1962 шықәсазы адунеи абеит нарҭаа ирызку аԥсуа фырхаҵаратә епос зымҽхазкуа ашәҟәы «Нарҭ Сасрыҟәеи ԥшьынҩажәи зежәҩык иара иашьцәеи». Ари ашәҟәаҿы иаҳԥылоит нарҭаа ирызку афольклортә баҟа ду аперсонажцәа руаӡәк, Ажәеиԥшьаа раҳәшьазаҵә, лҭеиҭыԥш ссир аарԥшра хықәкыс ишьҭызхуа абарҭ аҵәаҳәақәа: «...алашара илхылҵуаз, *амра иамакуа* (акурсив ҳара иаҳҭәуп. – В. Кә.), адунеи зегьы арлашон» [Инал-иԥа, Шьаҟрыл, Шьынқәба 1962: 89]. Аиҿырԥшра шьаҭас измоу ари асахьаркыратә хаҿсахьа – «амра иамакуа» – Т. Аҿьба 1967 шықәсазы иаԥиҵаз ажәеинраала «Аҭыԥҳа» иагәылаабоит:

Иамалкуеит амра,
Иамалкуеит амза,
Ашьха ӡыхь еиԥш уи аԥҳәызба дыцқьоуп!
[Аҿьба 1968: 41]

Имашәырума ари? Имашәырымзар ҟалап ҳгәаҳәуеит. Уи игәҩарамкәа иҳанаҳәоит: апоет датәнатәны дшамаз, «ишьа ишалалахьаз», игәы-иԥсы ишалачаԥаз хкырацәала еиласоу аԥсуа фольклор асахьарыкатә еибаркыра. Ҳаԥыҩланы иазгәаҳҭоит: Т. Аҿьба ипоезиа, заатәигьы убрахь иналаҵаны, аԥсуаа ражәа гәылшәа-лыԥшаах ԥсыс иахоуп, дац-ԥашәла ажәлар рсахьаркыратә дунеихәаԥшышьа аҟынтәи иааует. Апоет алитератураҿы

иҿаԥхьа иқәиргылоз аҳасабтәқәа рынагӡаразы, афольклор зда дмаҭәам доуҳатә ҵыргәаны ибон хымԥада.

Аԥсуа жәлар рпоезиатә традициаҿы, ҷыдала алирикатә ашәақәа рҟны, лассы-лассы иаҳԥылоит аиҿырԥшра ашьаҭала аҭыԥҳа лҭеиҭыԥш аарԥшра хықәкыс измоу ахаҿсахьа еилаҕьақәа (аформулақәа). Амилаҭ рсахьаркыратә дунеидкылараҿы ишьақәгылахьоу урҭ аиҿырԥшрақәеи символра зуаны ажәлар зызхьаԥшуа аобиектқәеи (амсыр қьаадыш, ашьауардын, ашәуа ҟамчы, ашьха каԥкаԥ уҳәа) цәаҳәацыԥхьаӡа ицәырҵуеит (шәахәаԥш уи иазкны иаҳа инарҭбааны: [Кәаҕәаниа 2010: 126–127][1], иаҳҳәап, «Арԥызбеи аԥҳәызбеи рыхьӡибартәра» захьӡу ашәаҟны ишцәыргоу еиԥш:

Амсырқьаадыш цәеи-жьи бықәуп,
Ашьауардын ахшыҩ бымоуп,
Аҵысмҩас асахьа ҭыбхуеит,
Ашәуа ҟамчеиԥш беихатыруеит,
Раӡын даҷшәа беихаԥсоуп,
Ашьхакаԥкаԥ абжьы бхоуп.
[Шьынқәба 1959: 230]

Т. Аҵьба илирикаҿы цәгьа дазгәакьоуп аԥсуаа рҿаԥыцтә поезиа иахаҿырбагоу абри асахьаркыра-поетикатә цәырҵра. Уи зырҵабыргуа акоуп апоет заатәи ирҿиамҭақәа иреиуоу абзиабаратә жәеинраала «Быбла ршанхагақәа...»:

Быбла ршанхагақәа
Ӡыжьшәа ииаҵәоуп.
Быцьымшьқәа шьҭыхны –
Икыду мзаҿоуп.

Бхы-бҿы гьежь ҵәахаҳауп,
Иԥшӡоуп бныҟәашәа.
Иҵҟәашааӡа быхәда,
Ичаԥоуп уамашәа.

Быгәчамақәа хыгьежьаа,
Бӡара паны.
Бшьапы ԥшӡақәа ибыҵоу
Уасҭа напла «ицәны»...

---

[1] Ус еиԥш аабоит аӡәырҩы ажәларқәа рмузыка-поезиатә рҿиараҿгьы, хәҭакахьала аурысқәа рлирикатә ашәақәа рҟны [Соколов 1926: 39]. Ари аҩыза апоетика ицәтәыммызт Б. Шьынқәбагьы, иаҳҳәап, иажәеинраала «Ԥҳәызбак лахь» аҟны ишаабо еиԥш: «Ԥҳәызба қәыԥшык, лыбла еиқәаран, // Лҟәаҟәа аҩычо уи лыхцәы, // Лхахәда артәаашьа лӡара ианаалан, // Лажәеи лҿаччеи мыцхәы ихааран, // Са дыздыруеит ус аӡәы» [Шьынқәба 1987: 90].

Иреиҕьу ҳәа иалсхуа
Ба бакәхон, бара,
Бсахьа мацара
Сызхозар сара!
[Аџьба 1968: 47]

Ажәеинраала злахыркәшоу ахшыԥҵак акәзаргьы, ажәлар рдунеихәаԥшра иашьашәалоуп: аԥсуаа еснагь пату ақәырҵон аҭыԥҳа адәахьтәи лҭеиҭԥш инаҷыданы, лыбаԥ аласра, лыԥнуҵқатәи абеиара – лыхшыԥ, лҟәыҕара, леилкаара («Ашьауардын ахшыԥ лымоуп», «Аҵыс мԥас асахьа ҭылхуеит», «Ашьхакаԥкаԥ абжьы лхоуп»). Автор иаахтны уи атәы имҳәозаргьы, зыӡбахә имоу, аҭыԥҳа лҟынтәи «изымхо» урҭ аҟазшьақәа шракәу ԥашьом. Аԥымҭа иҳаднагало убри ахшыԥҵак иаҳа иаахтны иҳәоит апоет «Аҭыԥҳацәа: – учара аабароуп...» ҳәа зхы ку, афольклортә естетика ахырхарҭала иаԥҵоу егьи иажәеинраалаҿы:

Зыхцәы духаз – лыхшыԥ кьаҿхеит,
Зыхшыԥ бзиоу – лыхцәы кьаҿхеит,
Са исҭаххеит, абригьы, абригьы:
Икьаҿымкәа лыхцәгьы лыхшыԥгьы!
[Аџьба 1968: 45]

Афольклортә дунеихәаԥшышьа, уи асахьаркыратә хәыцшьала иаԥҵоуп Т. Аџьба заатәи ибзиабаратә жәеинраалақәа руак аҟынтәи иаагоу абарҭ ацәаҳәақәагьы: «Ажәԥан дуӡӡа хыбрас иҳазхоит, / Ашьац ҟәымшәышә иарҭас иҟалоит, / Амра шаша ашәахәа ҳарԥхоит, / Арԥаш хьшәашәа рыжәтәуп, еилаҽҽоит» [Аџьба 1968: 52]. Иаразнак ухаҿы иааиуеит аԥсуа жәлар рыбзазаратә поезиаҿы иаҳԥыло, аашьаԥ, анымхахымҵәа изынархоу анаԥстәи ахаҿсахьа ҵарқәа:

Жәԥанымзаргьы хыбра имам,
Дгьылымзаргьы цәардаҕә имам[1].
[Гәлиа, Бҕажәба 1972: 86]

Иаагоу аҿырԥштәқәа рҿы асахьаркыратә хаҿсахьақәа шьаҭас ирымоу – аԥсабареи ауаԥи еишьашәаланы ахаҿы аагара иазҳәоу арҿиаратә принцип ауп[2]. Апоет ибзиабаратә жәеинраалақәа рҿы (иаҳҳәап, «Астудент

[1] Арҭ ацәаҳәақәа аԥсуа жәлар рфырхаҵаратә ашәақәагьы ирҟазшьарбагоуп: «Адгьыл еиужь цәарҭас имоуп, / Ажәԥан цеицеи хыбрас имоуп» [Шьынқәба 1959: 107].

[2] Реиԥш зеиԥшу аҿырԥштәқәа маҷым аԥсуа жәлар рпоезиаҿы, иаҳҳәап:

Адунеи ду ашәаԥыџьаԥ,
Абҕьы ирҿоу мсырқьаадны,
Изҿоу ахәҵәы калам ҵарны,
Амахә-ашәахә писарцәаны,
Уахгьы-ҽынгьы имтәа-имгыла,
Исахьа ажәала иҭырхырц иашьҭазаргьы,
Дызлашоу зегь урҭ ирзанҵом.
[Шьынқәба 1959: 247]

ибзиабараз ашәа») сахьаркыратә цхыраагӡақәаны ихы иаирхәоит жәлар рпоезиа иаҟазшьарбагақәоу аепитетқәеи аиҿырпшрақәеи: «Ох, ишпаста-ху бааигәа сгылазар, / Са сыхцәы қамыз, сыхьӡыркы», «Бара быблақәа, ахьшьыцбаблақәа, / Сыргеит, сыргеит сытҟәаны» [Аҷьба 1968: 63].

Апоет абзиабара иамҽхакны иамоу илирикатә фырхаҵа зны-зынла дромантикны дцәыргоуп, уи хәыцшьалеи дунеихәапшышьалеи жәлар рлакәи рфырхаҵаратә епоси рперсонажцәа нагақәа (геи-шьхеи, дгьы-ли жәҩани ззеипшу, арашь ма аҽы иақәтәоу) ргәамч изҭаны даабоит. Ажәеинраала «Аҵыс» аҟны афырхаҵа дыхнахуеит аҵла амахә иқәтәаз, ашәа хаа цәырызгаз, игәыкӡа иҟоу аҵыс иаҵәа. Аха иабаҟоу ипсы злахаз («Исызкыр, иҭасҵарын сыкәа, / Иаусыжьуамызт сызхара имгәыӡыкәа!» [Аҷьба 1968: 26]) уи аҵыс «иныкәҧрааит, жәҩан ахь ихалеит». Иага ус иҟазаргьы, игәыхәтәы дахьӡарцы акы дыннакылом иара:

Са сакәзар, сгәы еибафеит, сеицралеит,
Ашырҳәа снақәтәеит уа срашь,
Аҧшӡа хәыҷы снашьҭалт сҧыруа.

Инеиуеит аҵыс хәыҷ ҧырны,
Сацрыҵуама, сашьҭоуп саргьы!
Арҵәааҳәа са сыҳәҳәауа,
Ажәҩан ду саҵоуп скауа.
[Аҷьба 1968: 26–27]

Ари аҩыза ахымҩаҧгашьа идаабалоит ажәеинраала «Сеибыҭа амҩа саныкәлоз...» аҿы ицәыргоу алирикатә фырхаҵагьы. Анашанатә лакәқәа рҟны ишыҟоу еиҧш (уаҟа аперсонаж хада «уи амҩа шәарҭоуп, уаным-лан» ҳәа иабжьыргоит, аха иара рҳәатәы хамҵакәа уахь иҿыҩеихоит), «умцан» ҳәа шиарҳәоз «“Чоу” ҳәаны ашҭа дынҭыҵуеит» иара: «Снеиуан зны ажәҩан ахь сышьҭыҵуа, / Адгьыл ахь зныхгьы слаҟәлон, / Аҧсҭҳәақәа шызбоз еилыҵуан, Сымҩа есааира ицҟьахон. / Иарбан иаҧызго са сеы-лас... / Исҿагыларгьы ашьха баагәаран, / Абас санагәыдла ибгарын. / Ишьҭыҵыргьы амшын ду мақаруа, / Сгәы ашырала уи ҭабарын!» [Аҷьба 1968: 55–56]. Афырхаҵа абарҭқәа зегьы изырҟаҵо, «адунеи зегь инапаҿы иҟоушәа, иааилымшо акгьы ыҟамшәа изырбо», ҳәараҭахума, дырҧеиҧеиуа дызмоу аҭыҧҳа лоуп:

Аҧшацәгьа еимыцҟьаауа шҧыла
Саҧхьаҟа сымҩа нашьҭын.
Избанзар, издыруан бшысҧылоз,
Избанзар, бара бысзыҧшын.
[Аҷьба 1968: 56]

Иҳәатәуп, Т. Аҷьба акырҷьара иажәеинраалақәа (иаҳҳәап, «Аҧсуа ҧҳәысҳәара дцоит», «Ҳаи, сааукәыхшоуп, ахаҵа!») рҿы дфырхаҵаны дыш-

цәыргоу аҿыхәа иақәтәоу, аԥсуара ныҟәызго, ахьӡи ахьымӡҕи рзы адунеи иану, Абаҭаа Беслан ишьашәалоу аҿыуаҩ хаҵа нага. Уи атәоуп иҳанаҳәо абраҟа зцыԥҵәаха ааҳго ажәеинраала «Аԥсуа ԥҳәысҳәара дцоит»:

Апҟара-пҟара, апҟара-пҟара,
Аҿеимаа амца ацрыдды,
Аҿыхәа кәаруа, ишыҭҟьара
Ладеи ҩадеи еибарганы,

Аԥсуа ԥҳәызба лымӡырха
Иҭалап. Арԥыс дҿырбаӡап.
Лара лакәзар, дымраха
Аԥсуа хаҵа диҿаҷҷап.

[Аҷьба 1968: 8]

Иҟалап, аҩымҭаҟны иаарԥшу – «згәы ԥыруа, зхы ԥыруа» ԥҳәысҳәара ицо аҿыуаҩ – иеиԥш зеиԥшу ажәытә фырхацәа (арыцарцәа ҳәа изышьҭаз) уажәшьҭа рԥыхьашәара мариамзаргьы, аха апоет-аромантик дара рыдлаԥса аԥсуара иахаҿы изаагом, иаҳауеи анаассынди, иахьагьы ус иҟандаз ҳәа агәаҳәара имоуп. Убас, «Ҳаи, саaукәыхшоуп, ахаҵа!» захьӡу ажәеинраалаҿы згәы каҳаз, «Сыԥсы шҭаҵәҟьоу цқьа исыздыруам» ҳәа ихәыцуа, зхы змагәхьааха иҟоу ауаҩ изы иԥсҭаҵагахеит дшақәымгәыҕуаз акәымкәа дзыниаз анаҩстәи ахҭыс:

Ус, закәызеи? Ашҭа аҭыхәаахь
Сылаԥш иқәшәеит афцырҟьа:
Хаҵак даҵаҟьеит иҿыхәа,
Иԥрит аҳауаҿ ихҭырԥа!

Схәыцра еиқәаара цеит, иабаца!
Сыԥсы ҭоуп, иҭоуп сыԥсы!
Ҳаи, саaукәыхшоуп, ахаҵа!
Убас, убас, убас уԥры!

[Аҷьба 1968: 15]

Араҟа инаҵшьны иазгәаҭатәуп даҿакгьы. Аԥсуаа рыԥсҭазаараҿы анкьа, уимоу, иахьагьы аҿыжәлара иааннакыло аҭыԥ инаҷыданы, рдунеихәаԥшышьаҿы аҿыхәа символра зуа хаҿсахьоуп – аԥсҭазаара лаша, аԥеиԥш бзиа, аизҳазыҕьара иадыргоуп. Апоет дзызхьаԥшуа атемақәеи урҭ раарԥшразы ицәырига асахьакыратә хаҿсахьақәеи, ҳәараҭахума, ирҿиамҭақәа амилаҭ цәа рыҟәнаҵоит, аԥхьаҩгьы лымкаала агәыбылра идыркуеит.

Т. Аҷьба ибзиаӡаны иҭиҵааит ҳгәахәуеит дызлиааз ажәлар рҿаԥыцтә поезиа асахьаркыра-стильтә еибыҭашьақәа, хәҭакахьала жәлар рмузы-

ка аԥсабара, аԥшӡара, уи аҟазшьарба хадақәа, апоетикатә ҟәартәрақәа. Ҭакылеи еиҿартәышьалеи жәлар рашәақәа ирышьашәалоуп апоет заатәи иажәеинраалақәа рыхәҭак. Аԥсуа фольклор асиужетқәа данрызхьаԥшуа, жәеинрааланы ианеиҿирцаауа, иара ҟаимаҭла иалиршоит урҭ иргәыҵаҵәаху абеиара, аиумор ҷыда уеизгьы-уеизгьы рызныжьра, иара убас жәлар рпоезиа аиҿырцаашьа акәамаҵамақәа реиқәырхара, убрахь иналаҵаны ркомпозициа аиҿкаараҿы инарҭбааны хархәара зызуу – *адиалог, ахазырха*. Уи аганахьала иҿырԥшыгоу акакәны ҳазхьаԥшыр ауеит асиужет хәыҷ змоу ажәеинраала «Ашәа». Аӡымҭа аҵакы излаҳәо ала, аҭыԥҳа маӡала хаҵа дахьцаз азы, лан дыҳәҳәаны агәылацәа еизылгеит:

Уа, ижәдыруама сзыниаз, лҳәеит,
Сабаҟахыу, сыԥсит, лҳәеит,
Сыԥҳазаҵәы сылшьит, лҳәеит.
[Аҷьба 1970: 52]

Лыҳәҳәабжь еизнагаз агәылацәа рҟынтәи ан илаҳауа аҭак – абри ауп аӡымҭа аидеиатә пафос зныԥшуа, аиумортә еффект ҟазҵогьы:

Агәылацәа егьҟамлеит, рҳәеит,
Уи лынасыԥ дазцеит, рҳәеит,
Наҟ аҳәҳәара баҟәыҵындаз,
Ба быҷкәынрагь базхәыцындаз,
Ибгәаларшәа, ашә шырыхьчоз,
Ахышәала бышцаз, рҳәеит.
[Аҷьба 1970: 52]

Иазыҟаҵоу аԥхьаӡ ибарҭоуп: аӡымҭа аиҿырцаараҿы апоет иҽырҭеигӡоит жәлар рпоезиа ажәеинраалеиҿартәышьа иазҷыдоу апринципқәа, аҟаҵарба шьаҭас измоу атавтологиатә рифмақәа: *лҳәеит//рҳәеит*. Актәи аҿырԥштәаҟны иазхьаԥшуп аԥсуаа рпоезиатә ажәарҿиараҟны лассы-лассы иаҳԥыло, ӡба-ӡбаны ицо аҟаҵарбатә рифмақәа: *сыԥсит, лҳәеит// сылшьит, лҳәеит*. Аԥсуа жәлар рпоезиа иазҷыдоу, редиф ҳәа изышьҭоу абри аритмико-синтаксистә стиль акырынтә дазхьаԥшуеит апоет. Иаҳҳәозар, убри ашьаҭала иаԥҵоуп ахы инаркны аҵыхәанӡа иажәеинраала «Уа деилагеит, рҳәеит...»:

Уа деилагеит, рҳәеит,
Ассир аабеит, рҳәеит,
Дыҵҟьеит убас, аха –
Амбатә ҟалеит, рҳәеит,
Арҵәаа даныҳәҳәа –
Аҭуан леилабгеит, рҳәеит...
[Аҷьба 1977: 64]

«Ашәа» аҩбатәи аҿырҧштәаҿы иҳамоу, аҟаҵарба аинфиниттә формала иаарҧшу арифмаҟәа – баҟәыҵындаз//базхәыцындаз – ракәзаргьы, изҟазшьарбагоу – аҧсуа милаҭ ражәеинраалеиҿартәышьоуп. Ари аҩымҭа ашәа замана алихит акомпозитор Кәасҭа Ченгьелиа, ажәларгьы ирылаҵәеит. Иаиуз аҟәҿиара зыбзоурахаз, зегь раҧхьаӡагьы, – ҵакылагьы, еиҿырцаашьалагьы апоет жәлар ражәарҿиара аҳәаақәа иҽеахьырҭеигӡаз ауп. Ус акәымкәа даҽакала дныҟәазҭгьы автор, игәахәтәы дшахьӡашаз атәы аҳәара уадаҩхон[1].

Т. Аҷьба «Ашәа» иазааигәоу егьырҭ илирикатә «новеллаҟәагьы», иаҳҳәап, ажәеинраалаҟәа «Аҧҳәыс», «Ахаҵеибеи аҧҳәысеибеи», «Ҟәацәи Машьеи» уҳәа аҧсуа жәлар рҿаҧыцтә рҿиамҭаҟәа роуп шьаҭас ирымоу. Убри аан, иҳәатәуп, автор дышрызҿлымҳау амилаҭтә иумор ҟаимаҭ згәылыжжуа, абзазаратә еиҿыхараҟәа (аконфликтҟәа) рыла еибыҭоу асиужетҟәа, еиҳарак хаҵеи ҧҳәыси рыбжьара имҩаҧысуа. Убас, ажәеинраала «Аҧҳәыс» аҭакы аагоуп еицырдыруа аҧсуа бзазаратә лакә «Агәылшьап аҵеиҷь иҭызцоз» [Зыхәба 2013: 33–34] аҟнытә (уи авариантҟәа иреиуоуп «Адауы атыша дҭызцаз» [Зыхәба 2011: 381–383]). Алакә излаҳәо ала, хаҵак, зыбз бааҧсыз, злеишәа цәгьаз иҧҳәыс данылмыхәа, дганы атыша (авариант: аҵеиҷь) дҭаижьуеит. Уи атыша агәылшьап амазаарын. Уахь инанагаз аҧҳәыс агәылшьапгьы ыҟәылмыргылеит (авариант: атыша иҭылцеит). Цыҭрак ашьҭахь ахаҵа иҧҳәыс илыҧсҭазаашьоу збап ҳәа дахьнеиз, ахлымӡаах ила иабеит: иҧҳәыс агәылшьап, аума азаацо, икҿацаланы илыман. Суҳәоит, дахьынтәааугаз наҟ дга ҳәа аҳәара ҟанаҵоит арыцҳара иаҟәшәаз агәылшьап.

Абри алакә асиужет хәыч ала, алаф аҟәынҵаны, ажәлар лыҟәыӡбоит зыбз бааҧсу, злеишәа цәгьоу аҧҳәыс. Нас, иабанӡаилшеи апоет ажәытә лакә аҭакы иахьатәи аҧхьаҩ дыхнахыртә поезиатә бызшәала аиҭаҳәара? Ҳгәанала, автор ихыҟәкы уаҳа наҭахымкәа инаигӡеит. Убри аан, зегьы ирху-ирҵыхәоу – алакә асиужет хәҭаҟәа зегьы (хаҵеи ҧҳәыси рҭыӡшәа, ахаҵа иҧҳәыс дганы атыша дышҭаижьыз, цыҭрак ашьҭахь дшыҟоу ибарц дышцаз, уаҟа ахаҵа ила иабаз) еилацала-игәылҭәааны жәеинраалала ишырцәажәахаз ауп. Ахәҭаҟәа рыхҧагьы рсиужет еидара ажәеинраалаҿы ишьҭырхуеит ҩба-хба строфа зымҽехазкуа акомпозиациатә еиҿкаашьа: *хаҵеи ҧҳәыси рҭыӡшәа* – «Ицәгьахагәышьеит / Лыбз аҧҳәыс. / Лхаҵа митәеиҟәаҵәаан / Илахь ианыз. / Агәылацәа лмыхәеит, / Иҭылҟьеит рхы. / Лхаҵагьы аҵыхәтәаан / Иҧҵәеит игәахы»; *иҧҳәыс дганы атыша дышҭаижьыз* – «Атыша ҵаула, / Агәылшьап дуӡӡа зҭаз, / Днага дҭаижьит /

[1] Убри инамаданы араҟа ҳхаҿы иааиуеит аурыс поет, алитератураҭҵааҩ Валери Бриусов арҿиараҿы ицнагаҩ Константин Бальмонт, жәлар рҿаҧыцтә рҿиамҭаҟәа рышьаҭала иаҧиҵаз ипоезиатә шәыҟәҟәа «Злые чары», «Жар-птица» ирызкны иихәо акритикатә ажәаҟәа: «Бальмонт не сделал и меньшего из того, что должен был сделать: не сумел перенять миросозерцания старой, былинной Руси. Искажая стих былин, искажая их фабулы, поэт все-таки мог быть верным духу народной поэзии... Но Бальмонт постоянно нарушает его разными неуместными выходками, характерными "бальмонтизмами"» [Брюсов 1987: 291].

Иҧҳәыс дналыгәҭас. / "Слылгеит, оҳ, гәышьа" ҳәа / Аҩныҟа дхынҳәит. / Гәырҩада инхара / Нап аиркит...»; *ҧыҭрак ашьҭахь дшыҟоу ибарц дышцаз* – «Ҿнак ныҟәарантә / Уи ахаҵа дшаауаз, / Даахыҟәгылт атыша, / Иҧҳәыс дызиргаз, / Иҟоу ибарцаз / Уи дахьҭаҧшыз, / Алаламбатә, ассир, / Абар, дызлаҧшыз»; *уаҟа ахаҧа ила иабаз* – «Лыбз ду ҭых, / Даҿагыла агәылшьап, / Даҟәымҵӡакәа аишра / Даҿымзи "ааҧ, ааҧ!" / Илыцлан, дузымдыруа / Дыҟан аҧҳәыс. / Агәылшьап рыцҳа иагхан, / Иаҟаран анацәкьыс» [Аҷьба 1968: 33–34]. Ажәеинраалаҿы ухызхуа – алакә иалху асиужет апоезиа абызшәала иахьырцәажәоу, насгьы ааӡаратә, алабжьаратә ҵаҵгәы ахьамоу мацара акәӡам, – иумор зҩыдала иахьеибарку ауп.

Апырпылца иаҩызоу иуморла ихыркуп иара убас жәлар рҳәамҭа иалху, асиужет змоу ажәеинраала «Ахаҵеибеи аҧҳәысеибеи» [Аҷьба 1968: 31–32]. Уи иугәаланаршәоит жәаҩантә хаҵа иҵаны ажәаҩантәгьы икарыжьыз аҧҳәыс илызку аҧсуа жәлар рыбзазаратә лакә [Кәаҕәаниа 2013: 191–193]. Араҟагьы аимак-аиҿак шьагәыҭс иамоу, ихәыҵзырҟьо – «абысҭа еицызфарц» еибагаз ахаҵеибеи хәынтә икарыжьхьаз аҧҳәысеибеи роуп. Хәынтә икарыжьхьаз аҧҳәыс лҟазшьа иалаз «амалыр» имӡакәа лхаҵа ҿыц иҿаҧхьа ицәырылгоит:

> – Иуасҳәоит уажәнатә, уи усгьы исызӡом,
> Агра иахьа иуҵәахыргьы, уаҵәы ицәырымҵыр ауӡом.
> Исзааилоит «аҳкәажәрак» аамҭала сара,
> Занааҭс усҟан исымоуп сшьамхы еиқәыршә атәара.
>
> **[Аҷьба 1968: 31]**

Ари аҩыза ажәабжь заҳаз лхаҵа, иаргьы грак шимоу аҟара лыҵамкыкәа, абас налаҭеикуеит:

> – Аа, уигьы бзиоуп, – иҳәеит лхаҵа усҟан убра, –
> Саргьы акы згым сакәым, исымоуп саргьы агра:
> Исзааилоит аамҭала, ишҧасҳәари, «мшәрак»,
> Ахага сиҩызахоит усҟан сара...
>
> **[Аҷьба 1968: 31–32]**

Аҧҳәысеиба, ишылҳәаахьаз еиҧш, «Абарҭқәа рышьҭахь имҵыцкәа рацәак, Аҧҳәысеиба "лаҳкәажәра" аакылсит ус ҿнак – / Днеины ашәшьыраҿ лшьамхы еиқәыршә днатәеит. / Лаҳкәажәра шааиз лхаҵагьы ибеит» [Аҷьба 1968: 32]. Абрантәи ихацыркхеит аҩымҭа алыреиҧш изхагьежьуа аконфликт: ахаҵеибеи аҧҳәысеибеи рыграқәа «аҧышәаара ианахысша» аамҭа ааит – «ма уара, ма сара» ҳәа наҟ-ааҟ хахаҵәҟьа иааиҿагылт «лаҳкәажәреи» «имшәреи»:

> – Уа, бара, еи! – иҳәеит, лықәҿиҭт иҧҳәыс,
> Аха аҳкәажә – даҳкәажәуп, дылкуазма уи хыс!

На «имшәра» аацәырымҵи лхаҵагьы уа,
Иԥҳәыс даалызцәырҟьеит дбыбуа, дыҳәҳәаауа.

Даалысуа, даалысуа, даалысуа дипҟоит,
Дипҟоит, дипҟаӡоит, лцәа аӡы аанамго дҟаиҵоит...
Иангәалҭа дшылҟәамҵуаз ма игәы ԥҵәаны,
Аԥҳәыс мыжда дцәажәеит лымч еизганы:

– Суҳәоит, Анцәа даахәан, исҳәо хаҵа,
Ишьҭасҵоит са «саҳкәажәра», уа «умшәарагь» шьҭаҵа.
[Аҵьба 1968: 32]

Аԥҳәысеиба «лыхәшә» здырыз ахаҵа изы аԥхьаӡ игәы иҭашәо ахәыцракәа ҵоуроуп, аҟыԥҳәа иҿаҿгьы иааиуа ажәақәа ауеилкаам: «Ҳаи, уқәақәра згааит, илықәнагоз ахәшә шԥауԥшааи!». Амала арҭ ажәақәа ззынархатәыҵәҟьоу ажәеинраала шьаҭас иазышьҭоу абзазаратә лакә аԥызҵаз ажәлари, уи ҟазарыла апоезиатә бызшәахьы ииазгаз апоети ракәхоит хымԥада. П. Бебиа иҳәан еиԥш, Т. Аҵьба «аиумор ҟаимаҭҵәҟьа иҿоуп» [Бебиа 1968: 3]. Аха уи мацарагьы акәӡам, иазгәаҭатәуп афольклортә материал аиумор ҟаимаҭ згәылыжжуа ажәеинраала алҵырц азы автор иааирԥшуа асахьаркыратә ҟазарагьы: иҟаӡам иӡымҭаҿы имыцхәу, жьымдырны иалыҳәҳәо цәаҳәак, жәеидҳәалак, ажәак, – рыззегьы рҭыԥқәа рҿы игылоуп, аус руеит хҭак еицҭаршәауа.

Жәлар рҳәамҭа иалхуп Т. Аҵьба «Қәацәи Машьеи» захьӡу анаӡстәи иажәеинраалагьы [Аҵьба 1968: 29–30], аха, аҵакы аҵауларала атәы ҳҳәозар, хыхь ҳаззааҭгылаз аӡымҭақәа рҟынӡа иҟам ҷьаҳшьоит. Ари ажәеинраалаҿгьы фырхацәа хадақәаны иаарԥшу хаҵеи ԥҳәыси роуп – Қәацәи Машьеи. Урҭ рыбжьара иҿио аконфликт зыхҟьо – ақыҭауаа рыбзазараҿы зны-зынла аҭыԥ змоу аашьареи аҳәатәеиқәымшәареи роуп: Машьа «“Умца еиқәым” ҳәа Қәацә дылкуан, / Есымша мҿаагара длышьҭуан» [Аҵьба 1968: 29]. «Аха Қәацә мыжда даашьон... / Фархьмархьқәак аарлаҳәа иааигон» [Аҵьба 1968: 29]. Ус ишыҟаз акәымкәа, ҽенак хаҵеи ԥҳәыси иззыԥшымыз арыцҳара «агәақьҳәа рашҭа иҭаҳауеит»: Қәацә, абна аҟынтәи дшааиуаз, ибеит иқәацә амца шацраз иахыҵәаны; иԥҳәыс лакәзар, агәарԥаҿ дтәоуп «Амца аԥхара ду лныршуа» [Аҵьба 1968: 29]. Анаӡсан ҳала иабо аҭагылазаашьа – адәышкәаҕьаз иқәхаз Қәацәи Машьеи рхымӡаԥгашьа – абри ауп аиуморгьы ҟазҵо, аԥхьаӡ икьатеиах ԥцәартә аччара иззырҵысуа, аха, ҳақла иуҳәозар, уи – арыцҳара згәыҵаҵәааху сценоуп:

«Бааскьа, Машьа, сызкәыхшоу,
Амҿы, амҿы ҳәа уажә башшуоу!
Иббома ҳамца ду зеиԥшроу!
Анцәа дҳацхраауеит, иббоу!»

Қәацәи Машьеи ҭынч абас,
Еицәажәо рымца ишахатәаз,
Иналҟьан рқәацә ибылуаз,
Аҳәынаԥ нацҟьеит, ишәаҟьаз.

Даамақарит Қәацә уа: «Ааԥ!
Аҳәынаԥгьы уҵыхәтәа ԥҵәап!
Уа утәы егьыҟам, шьҭа иуфап!
Уҵыхә ҩызҙа, уахьыцәо збап!»
[Аҵьба 1968: 30]

Т. Аҵьба «Қәацәи Машьеи» аҟны ихы иаирхәоит аԥсуа фольклор аҿы еицырдырҩуа, сиужет наҙааҙак змам алаф. Хаҭала академик С. Л. Зыхәба ианиҵеит уи алаф авариантқәа ԥшьба «Аҙә иҩны былуан» ҳәа хыс иаманы [Зыхәба 2013: 278–279]. Урҭ шәагаала ҳәоук, ҩ-ҳәоук, х-ҳәоук иреиҳам, иаҳҳәап: 1) «Аҙә иҩны былуан, агәылацәа еизан, уахасаха ҳәа арцәара иалагеит. Аԥшәма ихаҭа даарылҵын, “Аа, уара, ус ирласҵәҟьаны ишәмырцәан, ҳазхара ҳаҽеҳарԥхап!”, – иҳәеит»; 2) – Ииашоуп, сыҩны блит, аха аҳәынаԥқәагьы рҵыхәа ԥысҵәеит, – иҳәеит зыҩны блыз аҙәы [Зыхәба 2013: 279]. Абри аҩыза атекст иалхны ажәеинраала анаԥиҵоз автор, жәлар рҿаԥыцтә рҿиамҭаҿы гәыцәра зуа – аиумор зырҿио – асиужеттә мотивқәа («амца шәмырцәан, ҳазхара ҳаҽеҳарԥхап», «аҳәынаԥқәагьы рҵыхәа ԥысҵәеит») драҩымсит («Амца аԥхара ду лныршуа, / Дтәан аԥҳәыс агәарԥаҿ уа» [Аҵьба 1968: 29]; «Аҳәынаԥгьы уҵыхәтәа ԥҵәап! / Уҵыхә ҩызҙа, уахьыцәоу збап» [Аҵьба 1968: 30]). Аха урҭ рымацарагьы иеҽрылаимыгӡеит: ифырхацәа, хаҵеи ԥҳәыси, ирзиԥшааит ахьӡқәа. Убриаан, ҳәараҭахума, ахьӡ Қәацә ахалагьы «ицәажәоит», аиумор ҟазҵо амарҭхәқәа иреиуоуп (ақәацә ҩны дадкыланы уизхәыцуеит, мамзаргьы мыцхәы иҭаҳаҭыҕьара ашҟагьы ухьанарԥшуеит). Уи адагьы, хаҵеи ԥҳәыси аимак-аиҿак, аҟыҟҿыҟ рыбжьеиҵоит аашьареи аҳәатәеиқәымшәареи ирылҵшәоу. Ажәакала, Т. Аҵьба хаҭалатәи ифантазиа иабзоураны еиҿырцаахеит афольклор «ацәеижь иаҟәнымыз» акы-ҩба сахьаркыратә елементқәа, асиужет лахҿыхгьы убрахь иналаҵаны. Ибзиангьы еиҿирцааит. Амала, иазууазеи, ицәыргоу алаф аччара уқьышә ишықәнархҳуагьы, зегьакоуп, апоезиатә рҿиамҭазы «ицәышцәоушәа», «иссоушәа» аабоит. Уи азакәхап П. Бебиа ажәеинраала данахцәажәоз иԥсыҽуп ҳәа алкаа зыҟаиҵазгьы [Бебиа 1968: 3].

Аҩада ҳзыхцәажәаз реиԥш зеиԥшу арҿиамҭақәа иҵегь ыҟоуп Т. Аҵьба заатәи ипоезиаҿы, иаҳҳәап, 1969 шықәсазы икьыԥхьыз, жанрла алегенда ҳәа иҳәаақәҵоу, ҵакылеи шьҭыбжьгашьалеи Ҳенрих Ҳаине иҩымҭа «Лорелеи» иазааигәоу «Анԥсы» [Аҵьба 1969: 19–20], абаллада «Агәыҕреи аԥшреи» [Аҵьба 1970: 114–115].

Иқәымгылар ҟалом азҵаара: иабаантәааигеи апоет уаҳа назҭахым ажәеинраалақәеи абалладақәеи злихыз, ажәлар ҵа змаҙам рхәыцра ҵау-

лақәеи рҟәыҕареи згәылыжжуа аҳәамҭақәа? Агәра ганы ҳазлаҟоу ала, урҭ раҕырак иаҳаит иара иҩны, иаби иани ирҳәамҭаны, еиҳарак иан лҟынтәи.

Аҿапыцтә рҿиамҭа ахархәара аганахьала Т. Аҵьба рапхьатәи иеизгақәа «Ажәеинраалақәа», «Аҵхи амши» рҿы иаабо изнеишьа – афольклортә сиужетқәа ишиашоу поезиатә формала реиҭаҳәара, – анаҩстәи иапҵамҭақәа рҿы, шамахаӡак акәымзар, мап рцәикуеит, ахәыҷқәа ирызку илакә-поемақәак алаҳамҵозар. Убри аганахьала иҿырпшыгоу ракәны иаабоит афольклортә сиужетқәеи афырхацәеи рызхәыцра ашьаҭала иапҵоу, афилософиатә ҵаҵгәы змоу анаҩстәи иажәеинраалақәа: «Апхыӡ», «Алакә аҟнытә», «Алакәқәа», «Абрыскьыл изхәыцра», «Ажәа», «Ахәрашәа» уҳәа убас егьырҭгьы.

Т. Аҵьба заатәи исахьаркыратә пышәарақәа иреиуаны ҳзызхьапшыз аҿырпштәқәа иаҳдырбоит, аепикатә рҿиамҭақәа рапҵараҿы уи ишизҭаҵәахыз арҿиаратә лшара бзиақәа. Араҟа зегь рапхьаӡагьы ҩапхьа инаҵшьны иазгәаҭатәу – автор дзызхьапшуа ани аума, ари аума жәлар рҳәамҭа асиужет композициала иманшәаланы, апхьаҩ азҿлымҳара иоуртә ашьақәыргылара дақәшәоит. Убри аан ипоезиатә ажәа асахьаркыра-метафоратә стиль иатәышьҭроуп – ихыркуп, илыпшаахуп; жәлар рҳәамҭа аҵакы зеипшроу инацыртәны, иара есиҟалалакгьы иҩымҭа иазипшаауеит иакәнагоу, згәынкылара мариоу аритмика-метрикатә шәагазага.

Т. Аҵьба афольклор иагәылигаз заатәи ипоезиатә рҿиамҭақәа аус рыдулара иацыз акәамаҵамақәа инаҭеит ипоезиатә ҟазараҿы апышәа бзиа. Анаҩсан уи апышәа уасхырхеит, дук хара имгакәа ҩ-напыкла иҽыззикыз, кәҿиаралагьы имҩапигаз арҿиаратә ус ду анагӡараан – иаҳа инарҭбааны афольклор ахархәарала ахәыҷқәа ирызку алакә-поема ссирқәа «Амшәи абгыӡреи», «Сабажәгьалеи», «Лакә иқыҭантәи алакә», «Ҕәакьын илакә» уҳәа убас егьырҭгьы рапҵараҿы. Урҭ арҿиамҭақәеи афольклори реимадара азҵаатәы ҳапхьаҟа чыдала ҳазааҭгыларaны ҳаҟоу ҭҵаарадырратә уснагӡатәуп.

Алитература

I

Аҵьба 1968: Аҵьба Таиф. Ажәеинраалақәа. Аҟәа, 1968. 67 д.

Аҵьба 1969: Аҵьба Таиф. Анпсы (Алегенда) // Алашара. Аҟәа, 1969. № 1. Ад. 19–20.

Аҵьба 1970: Аҵьба Таиф. Аҵхи амши. Ажәеинраалақәа. Аҟәа: «Алашара», 1970. 120 д.

Аҵьба 1977: Аҵьба Таиф. Сара сҭынчра. Ажәеинраалақәа. Аҟәа: «Алашара», 1977. 108 д.

Аҵьба 2000: Аҵьба Таиф. Ажәақәак ҳарҿиаратә усқәа рзы // Аҵьба Таиф. Иҩымҭақәа. Ҩ-томкны. Аҩбатәи атом. Ахәыҷтәы рҿиамҭақәа. Ажәабжьқәа. Астатиақәа. Амшынҵа. Еиқәиршәеит / акьыпхь иазирхиеит, азгәаҭақәа иҩит В. А. Кәаҕәаниа. Аҭакз. аред. Ш. Хь. Салаҟаиа. Аҟәа» «Алашара», 2000. Ад. 267–276.

Бебиа 1968: Бебиа Платон. «Ааит, аҳаҳаи!» // Апсны ҟапшь. Аҟәа, 1968. Сентиабр 3. Ад. 3–4.

Гәлиа, Бҕажәба 1972: Аԥсуа жәлар рпоезиа / еиқәдыршәеит Д. И. Гәлиа, Хә. С. Бҕажәба. Аԝбатәи аҭыжьра материал ҿыцла ихарҭәааны акьыԥхь иазирхиеит Хә. С. Бҕажәба. Аԥхьажәа иԝит, аредакциагьы азиуит С. Л. Зыхәба. Аҟәа: «Алашара», 1972. 160 д.

Зыхәба 2011: Аԥсуа жлар рҿаԥыц рҿиамҭа 12 томкны. 6 атом. Актәи ашәҟәы / Еиқәиршәеит, акьыԥхь иазирхиеит, азгәаҭақәа иԝит академик С. Л. Зыхәба. Томрацәалатәи аҭыжьымҭа апроект ҟаиҵеит, асериа азеиԥш аԥхьажәа иԝит, азеиԥш редакциагьы азиуит академик Ш. Хь. Салаҟаиа. Аҟәа: АИ, 2011. 456 д.

Зыхәба 2013: Аԥсуа жәлар рҿаԥыц рҿиамҭа 12 томкны. 6 атом. Аԝбатәи ашәҟәы / Еиқәиршәеит, акьыԥхь иазирхиеит, азгәаҭақәа иԝит академик С. Л. Зыхәба. Томрацәалатәи аҭыжьымҭа апроект ҟаиҵеит, асериа азеиԥш аԥхьажәа иԝит, азеиԥш редакциагьы азиуит академик Ш. Хь. Салаҟаиа. Аҟәа: АИ, 2013. 636 д.

Инал-иԥа, Шьаҟрыл, Шьынқәба 1962: Нарҭ Сасрыҟәеи ԥшьынԝажәи зежәԝык иара иашьцәеи: Аԥсуа жәлар репос / Еиқәдыршәеит: Ш. Д. Инал-иԥа, К. С. Шьаҟрыл, Б. В. Шьынқәба; аԥхьажәа иԝит Ш. Д. Инал-иԥа; аредактор Б. В. Шьынқәба. Аҟәа: «Аԥҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа», 1962. 366 д.

Коҕониа-Аҵьба 2019: Коҕониа-Аҵьба Римма. «Таифи сареи ҳаԥсҭазаара алакә еиԥш иҟан...» // Аҵьба Таиф. Аизга. Ԝ-шәҟәыкны. Аԝбатәи ашәҟәы: аиҭагақәа, ажәабжьқәа, астатиақәа, амшынҵа, агәалашәарақәа / аиқәыршәара, аԥхьажәа В. А. Кәаҕәаниа. Аҟәа: «Аԥҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа», 2019. Ад. 865–880.

Кәаҕәаниа 2010: Кәаҕәаниа В. А. Аԥсуаа рҿаԥыцтә поезиа аиҿартәышьа. Аҭҵаарадырратә редактор Ш. Хь. Салаҟаиа. Аҟәа: Аԥснытәи аҳәынҭқарратә университет, 2010. 325 д.

Лашәриа 2019: Лашәриа Рауль. Гәыла еибадыруаз // Аҵьба Таиф. Аизга. Ԝ-шәҟәыкны. Аԝбатәи ашәҟәы: аиҭагақәа, ажәабжьқәа, астатиақәа, амшынҵа, агәалашәарақәа / аиқәыршәара, аԥхьажәа В. А. Кәаҕәаниа. Аҟәа: «Аԥҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа», 2019. Ад. 807–829.

Шьынқәба 1959: Аԥсуа жәлар рпоезиа / Еиқәиршәеит Б. В. Шьынқәба. Аҟәа, 1959. 330 д.

Шьынқәба 1987: Шьынқәба Баграт. Иԝымҭақәа реизга ԥшь-томкны. Актәи атом. [Апоезиа]. Аҟәа: «Алашара», 1987. 544 д.

II

Брюсов 1987: Брюсов В. Я. Сочинения в двух томах. Том второй. Статьи и рецензии (1893–1924). Из книги «Далекие и близкие». Miscellanea. М.: «Художественная литература», 1987. 576 с.

Соколов 1926: Соколов Б. Экскурсы в область поэтики русского фольклора // Художественный фольклор. М., 1926. Вып. 1. С. 30–53.

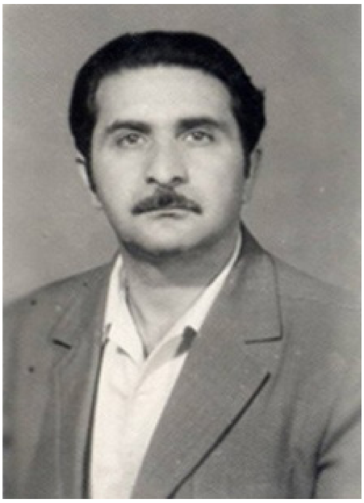

ЗУРАБ ЏЬАПУА,
академик

АРТУР АРТИОМ-ИԤА АНШБА

(90 шықәса ихыҵра иазкны)

Кавказдырҩы нага, афольклорҭҵааҩ, аетнограф, аепосдырҩы, алитературатҭҵааҩ, алитературатә критик, нарҭаа репоси асахьаркыратә литературеи рызҟаза Артур Артиом-иԥа Аншба (1936–1985)1 2026 шықәсазы 90 шықәса ихыҵит.

А. А. Аншба диит 1936 шықәса, ажьырныҳәамза 2 рзы Тҟәарчал ақалақь. Иаби иани шьҭрала Лыхнытәқәан, аха усҟан Тҟәарчал инхон. Иаб – Артиом Еслам-иԥҕа Аншба – занааҭла дынџьныр-енергетикын, Москватәи аенергетикатә институт далгахьан, иан – Татиана Иасыф-иԥҕҳа Џьергьениаԥҕҳа – декономистын, аҵара лҵеит Москва, усҟантәи Амрагыларатәи аџьажәлар руниверситет аҿы. Артур дшыԥҕшқаз (аабаҟа мзы шихыҵуаз), иаб – усҟан ззанааҭ ала Тҟәарчалргылараҿы аус зуаз – дҭаркит. Хышықәса Воркута ихганы, 1939 шықәсазы дхынҳәит, аха Аԥҕсны анхара азин имхын. Уи азы шықәсык аҟара иҭаацәеи иареи Қырҭтәыла ақалақь Миха

[1] А. А. Аншба иԥсҭазаратә мҩеи иусумҭақәеи ирызку алитература маҷҳам: Алиева 1972; Бигуаа 1983; Зыхәба 1986; Қапба 1987; Дамениа 2017: 333–342; Џьапуа 1995; 1996; 2009; 2011; 2012: 112–134; 2016; 2024:33–39; Аҵнариа 1998; Джапуа 2012; 2016: 72–79; 2016а; 2016б; 2016в; Ҳашыг 2014; Бигуаа, Джапуа 2015; Авидзба 2016; Агрба 1980: 90–102; Джергения 2019; Кәаӷәаниа 2016; Кәаӷәаниа 2016а; 2016б; Кәаӷәаниа 2017: 155–159; Аҭҵаарадырра зыԥсҭазааразы 2016; Бигуаа, Абхазоу 2017: 120–121; Ҷанба 2019; Марухба 2019; Анқәаб 2019; Зымҿхак ҭбааз аҵарауаҩ 2021.

Цхакаиа (иахьа Сенаки ҳәа иахьашьҭоу) нхара диасит, изанааҭ ала аусура далагеит. Ашьҭахь, иҧшәмаҧҳәыс данычмазаҩха, ииулак Аҧсныҟа дааит, ақалақь аҿы анхара азин имамызт азы, Гәдоуҭа араион, ашьха ақыҭан анхарҭа иҧшааит, Хәаҧ аматематика арҵаҩыс аусура далагеит. Аха дук хара имгакәа, 1942 шықәсазы (Артур фышықәса дшырҭагылаз) ицрымҵуа ишьҭаз деиҭадырбаандаҩит. Уи акәхеит, иус ӡбаны, аашықәса иқәҵан Қырҭтәылаҟа дахыргеит. Изыҧҵәаз аамҭа нҵәарц хымзҟа шагыз, 1950 шықәсазы, асҟатәи ааӡаб изымчҳакәа, абахҭаҿы иҧсҭазаара далҵит. А. М. Џьергьениа ишазгәеиҭо ала, Артиом Аншба адырра ҵаулақәа змаз, акрыздыруаз аҧсуа интеллигенциа дреиуан. Кавказҭҵааҩцәа дуқәа, иаҳҳәап, Н. И. Марри Е. М. Шиллинги, Аҧсны анапхгара рыдҵала, аҧсуа қыҭақәа рҿы рекспедициатә усурақәа мҩақәиҵон. Ас иҟаз ауаа, хымҧада, аҧсуаа рқырҭуатәра иаҧырхагахар ҟалон. Абри акәхоит Артур иаб ирӡра шьаҭас иамоугьы (Джергения 2019: 30, 31).

Артур иаҳәшьеи иареи шыхәыцӡақәаз зымала изанахаз иан арҭ ашықәс хьанҭақәа иаалылымшо ддыркареит.

Абас ала, Артур даныҧшқаз инаркны раб илакҭа аҭаҧшыха имаӡеит. Данқәыҧшӡаз изцәырҵыз агәыхь иан ианылдыр, хара дзымнеит, дахыҧсаит (1960).

Быжьшықәса анихыҵуаз, Лыхнытәи ашкол ахь дцоит Артур. Аха х-класск рҿы дыштәаз, 1945 шықәсазы, аҧсуа школқәа зегь реиҧш, Лыхнытәи ашколгьы ақырҭшәахь ианиарга, иан илулак Аҟәаҟа дааганы, Аҩбатәи аурыс школ дҭалҵоит. Убри аан ҩышықәса ицәыӡит Артур, актәи акласс аҿы деиҭадыртәеит. Ашкол ашьҭахь, 1955 шықәсазы дҭалоит Аҟәатәи аҳәынҭқарратә арҵаҩратә институт (афилологиатә факультет).

А. А. Аншба даныхәыцыз инаркны ашәҟәыҧхьара акультура ҧсабарала ишилаз убарҭан, еиҳаракгьы асахьаркыратә литература дазҿлымҳан. Иҩызцәа-иқәлацәа ашәҟәқәа дрызрыҧхьон, дзыҧхьаз рзеиҭеиҳәон (шәахә. Джергения 2019: 34, 35). Истудентра шықәсқәа раан еиҳагьы дыргәылархалон аурыси адунеитәи литературақәа. «Читал он книги непрерывно и целыми собраниями сочинений; <…> обладал хорошей памятью, он мог рассказать полно и понятно все что прочел» иҩуеит А. М. Џьергьениа (Джергения 2016: 76). А. А. Аншба идыррақәа есааира ирҵаулон, «данбаҧхьо, излаилшозеи уҳәартә ашәҟәқәа дрыҧхьон» (Зыхәба 1986: 3).

Арҵаҩратә институт аҿы А. А. Аншба, ақыҭа иааӡаз аҧсуа ҷкәынцәа рыгәҭа даныҟала, аурыс школ аҿтәи ахалаҟазаара дацәцеит, аҧсуа иҧсҭазаара дагәыланахалеит, аҧсшәагьы бзианы иҵеит; аҩызцәа бзиақәа идырит, дырдырит, иаҳҳәап, ҧсраҽенынӡа еиҩызцәа гәакьақәаахеит В. Л. Аҵнариеи иареи. Иҩызцәа А. А. Аншба «иҟыбаҩ иаразнак еицгәарҭеит, уи иналукааша студентын» (Аҵнариа 1998: 87).

Аинститут анхиркәша, 1960 шықәса инаркны 1962 шықәсанӡа иара уа – аҧсуа бызшәаеи алитературеи ркафедраҿы – аҧсуа литература даҧхьон. Анаҩс А. А. Аншба Москваҟа СССР Аҭҵаарадыррақәа ракадемиа иатәыз, А. М. Горки ихьӡ зху Адунеитә литература аинститут даспирантхоит.

В. Л. Аҵнариагьы иаргьы, аконкурс рацәа иаиааины, аспирантура иҭалеит (аԥсуа ҵарауаа рааӡара азааԥсаҩ Ҳ. Ф. Хонелиа иаамсҭашәарагьы рыхәеит). Аспирантура ашықәсқәа раан (1962–1965), Москватәи аҵарауаа рыҩныҵҟа, А. А. Аншба итеориатә дыррақәа иаҳа-иаҳа ихаирҭәааауан, маҷмаҷ аҭҵаарадырратә ԥсҭазаара иеагәылеихалон. Наукатә напхгаҩысгьы диман аепосҭҵааҩ Арфо Аветис-иԥҳа Петросиан (уи нарҭаа репос иазкны 1963 шықәсазы имҩаԥгаз еицырдыруа Аҟәатәи аконференциа аиҿкааҩцәа дыруаӡәкын). Иара убас Адунеитә литература аинститут аҩныҵҟеи анҭыҵи лымкаала дырзааигәахеит – Л. И. Тимофеев, К. Л. Зелински, Г. И. Ломиӡе, В. В. Кожинов, Л. Н. Арутиунов, П. В. Палиевски, И. Б. Борев, В. М. Гацак, А. И. Алиева, М. А. Кумахов уҳәа – аҵарауаа нагақәа.

1966 шықәсазы иара уа – Адунеитә литература аинститут аҿы – ихьчеит акандидаттә диссертациа, аԥсуаа рнарҭтә епос апоетика азҵаарақәа ирызкны.

А. А. Аншба Аԥсныҟа данаа, иара аусура ахьиҭахыз Аԥсуа институт – Қырҭтәылатәи аҭҵаарадыррақәа ракадемиа иаҵанакуаз, Д. И. Гәлиа ихьӡ зху Абызшәеи, алитературеи, аҭоурыхи Аԥснытәи ринститут (иахьа – Аԥсны аҭҵаарадыррақәа ракадемиа иатәу Д. И. Гәлиа ихьӡ зху Аԥсуаҭҵааратә институт) аҿы аҭыԥ ахьыҟамыз азы, 1967 шықәсазы агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» аредакциаҿы аҟәша аиҳабыс аусура далагоит. Иара убри ашықәсан ԥхынҷкәынмза 28 рзы диасуеит Аԥсуа институт ашҟа. Абра аус шиуц иуан ԥсраҽенынӡа – ԥхынҷкәынмза 19, 1985 шықәсанӡа. Аҵарауаҩ Анцәа изоуижьыз аамҭа абас икьаҿхеит, иԥсҭазаара ҽыцәааит 50 шықәса дшырҭагылаз, ирҿиаратә аамҭа 20 шықәса иреиҳамхеит.

А. А. Аншба ХХ ашәышықәса аҩбатәи азбжазы иааиҵагылаз аԥсуа филологцәа, аԥхьатәи апрофессионалтә фольклорҭҵааҩцәа дреиуан. Усҟан аԥсуаҭҵаара ахаҭагьы инагӡаны ишьақәгылангьы иҟамызт, мҽхакы ҭбаала иҿиартә амҵәыжәҩақәа еиҵнамхыцызт. А. А. Аншба аԥсуаҭҵаараҿы дрықәныҟәон аклассикатә филологиа, иааидкылан агуманитартә ҭҵаарадыррақәа ртрадициақәа. Аҵарауаҩ итеориатә ԥшаарақәа рҿы рҳарҭасырҭа умбо еилышьуп, еицааиуеит атрадициатә ҭҵаашьа формақәеи аметодологиатә хырхарҭа ҿыцқәеи. Уи ирҿиаратә ԥсҭазаара аԥсуа филологиа аҭышәынтәалара, аҿиара аамҭа иақәшәоит. Иара иҟазшьан аҭҵаарадырраҿы – аҵаулара, апринципра, аԥсҭазаараҿы – ахӡырымгара, аиаша адгылара, ахеицәамҳара. Уи ианакәзаалак акониунктура иҽеимҭеит, игәи ихшыҩи ракәын дымҩақәызҵоз иразҟы изаанагоз иԥсҭазааратә ԥышәарақәа зегьы рҿы. «Аншба илшон аҵабырг хаҭа ҳәа иипхьаӡоз, аԥсҭазаара аҟнеиԥш, аҵарадырраҿгьы хьаҳәаахьачрада ахьчара, избан акәзар аҵарадырра иара изыҳәан иԥсҭазааран, аԥсҭазаара иара изын иҵарадырран, еилкааран, пшааран» (Аҵнариа 1998: 89).

Акыр еиҵыхуп А. А. Аншба ирҿиара аҳәаақәа, иԥсҭазаареи иусуреи рымҽхак. Уахь иаҵанакуеит: аԥсуаа рҿаԥыцтә фольклор аҭҵаареи анҵареи, лымкаалагьы – нарҭаа репос амаӡақәа раартра, асахьаркыратә литература аҭҵаара, акритика азура, арҵага шәҟәқәеи арҵага програм-

мақәеи рыԥра, реиқәыршәара, иара убас аԥсуаа рмилаҭтә хақәиҭразы хацәнымырха ақәԥара.

Урҭ рахьтә, хымԥада, А. А. Аншба иҧсҭазаараҿы ус ҳаданы иҟалаз аҧсуаа рҿаҧыцтә культуреи рсахьаркыратә литературеи рыҭҵаароуп. Аԥсуа фольклори алитературеи рызҵааракәа рзы аҵарауаԥ ԥсышәалеи урысшәалеи иаԥиҵеит 100 рҟынӡа ҭҵаамҭа, урҭ рхыԥхьаӡараҿы ашәҟәқәа (иԥымҭақәеи, иеиқәыршәамҭақәеи, дызлахәу аусумҭақәеи неиҵханы) 19 ыҟоуп.

Иуҳәар ҟалоит, адоуҳатә традициа аҭҵааразы А. А. Аншба ицнит ҳәа абаԥхатәра ҷыда. (Ихаҭагьы ажәлар рашәақәа ҟазарыла иҳәон.) Абри аус еиҳа ихаҭәааны ианыҧшит аҵарауаԥ ихшыԥи ибаԥхатәреи рымчхара. Аҧсуа фольклорҭҵаара (иара аҧсуа филологиа ахаҭагьы) инагӡаны ҳхаҿы иаҳзаагом А. А. Аншба иҭҵаамҭақәа агны.

Аҵарауаԥ аԥсуа нарҭтә епос аҭҵаара иазикит ԥ-шәҟәыки хыԥхьаӡара рацәала астатиақәеи. Афольклорҭҵааԥ икандидаттә диссертациа ашьаҭала 1968 шықәсазы аԥсышәала иҭижьыз ишәҟәы («Аҧсуа нарҭаа рҳәамҭақәа рсахьаркыратә ҷыдарақәак») (Аншба 1968) злаҿыцу аҟазшьақәа ируакуп изларԥу абызшәагьы. Избан акәзар уанӡа аҧсуа фольклорҭҵаараҿы аҧсышәала иԥу инеиҵыху аусумҭа ыҟамызт. Абри аҭҵаамҭа ишьҭнахуа азҵаарақәа еиҳа ихарҭәаауп 1970 шықәсазы аурысшәала иҭыҵыз А. А. Аншба имонографиа «Аҧсуа нарҭтә епос апоетика азҵаарақәа» (Аншба 1970) аҿы.

Аҭҵаамҭа зегьы цәаҳәа хаданы иагәылгоуп аепикатә традициа аҭоурыхтә знеишьа, апоетикатә цәырҵрақәа рыҿиареи рҭоурыхтә ҽыԥсахрақәеи роуп аҵарауаԥ лымкаала дзыцклаԥшуа.

А. А. Аншба иҭҵаарадырратә усураҿы аҭоурых-типологиатә метод ахархәара еиҳагьы аҽарҵаулеит 1982 шықәсазы иҭыҵыз аҵыхәтәантәи имонографиа «Аҧсуа фольклори аҵабырги» (Аншба 1982) аҿы. Аҵарауаԥ хыхь ҳаззааҭгылаз иусумҭақәа аепосдырԥы, нарҭаа репос аҭҵааԥы дҳарҭазар, А. А. Аншба ари ишәҟәаҿы аԥсуа фольклор егьырҭ ажанрқәагьы дрыҭҵааԥхеит, насгьы ифилологиатә фольклорҭҵааратә дыррақәа рҳәааҟәа рҽеиҵырхит, рыҽдырҵаулеит, аетнографиатә фольклорҭҵаара дазааигәахеит. Аҭҵаамҭа аҵарауаԥ шықәсырацәалатәи иԥшааратә, итеориатә усура иахылҵыз идоктортә диссертациа акәхеит. (Ҵоуп, автор официалла уи ахьчара иҽазимкит, ирҿиаратә аамҭа кьаҿ деиҷаҳаит.)

А. А. Аншба аҿаԥыцтә фольклорҭҵааразы абаԥхатәра шилаз еиԥш, алитературатҭҵааразгьы, алитературатә критиказгьы аҟыбаԥ бзиа иман, акьыԥхь ахь дызлацәырҵыз аԥхьаӡатәи истатиақәагьы асахьаркыратә литература иазкын.

Абас ала, А. А. Аншба иқәыԥшра шықәсқәа иаадыркны, афольклорҭҵаара инаваргыланы, алитературатҭҵаареи алитературатә критикеи инапы рылакын, иҟаиҵазгьы даара ишьардоуп, 50 усумҭа иреиҵам. Иара икритикатә, илитературатҭҵааратә статиақәа рҟазшьа хада – ртеориатә хаҭәаара, рсистематә еиҿкаашьа, реиҿырԥшратә контекст ҭбаа акәзар ҟалап, актәи

ацәаҳәа инаркны аҵыхәтәантәи ацәаҳәаҟынӡа рнаӡааӡара, ргәылҭәаара. Убри азы урҭ, даҽакы иаламҩашьо мшаҽнеиԥш ишҿыцу иҟоуп иахьагьы. Насгьы дара рыда изхаҭәаахом аԥсуа литература аҭоурых, апоетикатә ҷыдаракқәа, аҿиашьа формақәа, ахырхарҭақәа рыҭҵаара.

А. А. Аншба иуаҩреи иаԥсуареи рыҩаӡара акыр иҳаракын, иԥсҭазаара лаша ҳдоуҳатә дунеи иузагәылхуам. Иҩыза гәакьа афилософ О. Н. Дамениа А. А. Аншба идунеихәаԥҗшышьа иазкны иҩуеит: «Артур ихаҭара, уи ирҿиаратә ҭынха – ари хҭысуп, цәырҵроуп аԥҗсуадырреи аԥсуа литературеи рыҭҵаареи рҿы мацара акәымкәа, иара аԥҗсуа милаҭтә культураҿгьы. Аҵарауаҩ ӷәӷәала иныԥҗшуан аԥҗсуа милаҭтә культура аҷыдаракқәа, уи ҳаамҭазтәи аҭагылазаашьа. Иара иԥҗсҭазаара – Аԥҗсуара аӡыргареи, уи аиқәырхареи, аԥҗеиԥҗш азыԥҗшаареи ирызкын. Аԥҗсуареи иареи аӡә ракәын, Аԥҗсуара акәын доуҳатә субстанциас имаз, уаҩытәыҩсатә ԥҗсыс ихаз; Аԥҗсуара амчра – иара имчран, аԥҗсыҽра – иԥҗсыҽран. Аԥҗсуара азыҳәан уи дыхьчаҩын, дықәԥҗаҩын, дырҿиаҩын! Аԥҗсуареи аҵарауаҩи хеибарҭәаауан, еизыразын; урҭ реизыҟазаашьа доуҳала ираӡан, ицқьан» (Дамениа 2017: 339).

А. А. Аншба ифольклорҭҵааратәи илитератураҭҵааратәи усура инаваргыланы аԥсуаа руаажәларра-политикатә қәԥара, аԥсуаа рхақәиҭра иазкыз аҭоурыхтә хҭысқәа ршыраҿы дышгылаз дгылан, еицырдыруа «Аԥсуа шәҟәы» авторцәа, аредакторцәа дыруаӡәкын. 1977–78 шықәсқәа рзы Аԥсни аԥсуааи рразҟы иадҳәалаз азҵаарақәа иара ида ирылацәажәомызт, иара иажәа хадаран. Иҩызцәа изларҳәоз ала, уи адәаахьала мыч дук идубаломызт, аха ҩныҵҟала принцип ӷәӷәала деибаркын. «Игәыжәла цәгьан, агәаӷьра илан, аиаша баны даагыломызт, уи аҿы ицхраауан адырра ду имази, Анцәа ииҭаз аҟәышреи, идоуҳатә мчы аӷәӷәареи» (Ҷанба 2019: 45). А. А. Аншба иуаажәларратә қәԥара иара дшыԥшқаз идырӡыз иаб иус аcҵара акәны сахәаԥшуеит.

А. А. Аншба абри ипринципра, еицакра зқәымыз иуаҩра, ҩныҵҟала иӷәӷәара бзианы ианыԥшуеит иҩыза гәакьа В. Л. Аҵнариеи иареи Москва Адунеитә литература аинститут аҿы аспирантура ианҭаз ус хьанҭак иақәшәаз рҩызцәа украинаа аҵарауаа рхеилак аҿы рызҵаара аныргбоз, аспирантцәа ргәаанагара ианазҵаа, иихәаз: «Ҳара ҳреиуам зҩызцәа зыԥсахуа, ус еиԥш иҟоу ажәлар ҳархылымҵит ҳара» (Аҵнариа 1998: 89, 90).

50 шықәса дырҭагылан А. А. Аншба аҵыхәтәантәи имш анҿыцәааз... Ҳара иаҳзаанхеит аҵарауаҩ иаша, алитературатә критик еиҿамс, аԥсуа жәлар рхақәиҭратә қәԥара аԥхьагылаҩцәа руаӡәк дзыхьӡазгьы дызхьымӡазгьы...

Алитература

1

Агрба В. Б. Аԥсҭазаареи ахәрыбӷьыци: алитературатә-критикатә статиақәа. Аҟәа: Алашара, 1980. 122 д.

Анқәаб А. В. А. А. Аншба – арҵагатә шәҟәқәаеи апрограммақәаеи равторк иаҳасабала // Международная научная конференция, посвященная памяти А. А. Аншбы (Сухум, 24–27 октября 2016 г.). Сухум, 2019. С. 71–73.

Аншба А. А. Аԥсуа нарҭаа рҳәамҭақәа рсахьаркыратә ҷыдарақәак. Аҟәа: Алашара, 1968. 63 д.

Аҭҵаарадырра зыԥсҭазаараз // Аамҭа. Аҟәа, 2016. № 1, 2 (38). Ад. 3.

Аҵнариа В. Л. Артур Аншба: Ауаҩы. Аҩыза. Аҵарауаҩ // Алашара. Аҟәа, 1998. № 1. Ад. 86–96.

Зымҽхак ҭбааз аҵарауаҩ // Аамҭа. Аҟәа, 2021. № 1, 2 (96). Ад. 4.

Зыхәба С. Л. Аҳәатәы змаз, аҳәашьа здыруаз // Аншба А. А. Аамҭақәа реиқәҿыҭра: Астатиақәа. Аҟәа: Алашара, 1986. Ад. 3–8.

Кәаӷәаниа В. А. Зыхьӡ еицамкуа аҵарауаҩ // Ашколи аԥсҭазаареи. Аҟәа, 2016. № 1. Ад. 50–51.

Кәаӷәаниа В. А. Зықәра иахьымӡаз аҵарауаҩ (А. А. Аншба диижьҭеи 80 шықәса аҵра иазкны) // Алашара. Аҟәа, 2016. № 2. Ад. 120–122.

Кәаӷәаниа В. А. Зыхьӡ еицамкуа аҵарауаҩ (Артур Аншба диижьҭеи 80 шықәса аҵра иазкны) // Аԥсны. Аҟәа, 2016. 09. 02. № 8. Ад. 3.

Кәаӷәаниа В. А. Акәицқәа хәышҭаарамцаны иҟаларц: Алитература-критикатә статиақәа. Аҟәа: Аԥҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа, 2017. 167 д.

Қапба Р. Хә. Аамҭақәа еиқәҿырҭларц // Алашара. Аҟәа, 1987. № 7. Ад. 117–124.

Ҳашыг Н. Ч. Артур Аншба игәалашәара // Алашара. Аҟәа, 2014. № 2. Ад. 191–194.

Ҷанба Р. Кә. Артур Аншба играждантә позициа // Международная научная конференция, посвященная памяти А. А. Аншбы (Сухум, 24–27 октября 2016 г.). Сухум, 2019. С. 45–61.

Џьапуа З. Џь. Артур Аншбеи уи ифольклортә нҵамҭақәа рышәҟәи // Аԥсуаа рфольклор: Артур Аншба ианҵамҭақәа / Еиқәиршәеит, атекстқәа акьыԥхь иазирхиеит, аԥхьажәа иҩит, азгәаҭақәаеи арбагақәаеи шьақәиргылеит З. Џь. Џьапуа; аҭҵаарадырратә ред. В.Г. Арӡынба. Аҟәа: Алашара, 1995. Ад. 3–20.

Џьапуа З.Џь. Аԥсуа ҵарауаҩ иаша (Артур Аншба диижьҭеи 60 шықәса аҵра иазкны) // Аԥсны. Аҟәа, 1996. 05. 23. № 26–29. Ад. 5.

Џьапуа З.Џь. А. А. Аншба 70 шықәса ихыҵра иазкны (Аиубилеитә конференциаҿы ақәгылара) // Аԥсуаҭҵаара. Аԥсуаҭҵааратә институт Аусумҭақәа: Абызшәа. Афольклор. Алитература / аредактор хада З.Џь. Џьапуа. Аҟәа, 2009. Аҭыжьымҭа 3. Ад. 222–231.

Џьапуа З. Џь. Ԥсра-ӡра зқәым аҭынха аанзыжьыз аҵарауаҩ нага // Алашара. Аҟәа, 2011. № 1. Ад. 142–150.

Џьапуа З. Џь. Аԥсуа фольклори алитературеи рзы згәаҭарақәак / аредактор Ш. Хь. Салаҟаиа. Аҟәа: Аԥҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа, 2012. 315 д.

Џьапуа З. Џь. «Анапылаҩырақәа иҵаулара сыҵарҳәон…» (Аиҿцәажәара) / акьыԥхь иазирхиеит Д.П. Габелиа // Алашара. Аҟәа, 2016. № 2. Ад. 114–119.

Ҵьапуа З. Ҵь. Нарҭаа ирыхҳәааиу аԥсуа епос: аҭҵаамҭеи атекстқәеи. Аҟәа: Academia, 2024. 484 д.

2

Авидзба В. Ш. О литературоведческом наследии Артура Аншба // Сухум. 2016. № 4. С.60–70.

Алиева А. И. Поэтика нартского эпоса // Вопросы литературы. 1972. № 3. С 229–231.

Аншба А. А. Вопросы поэтики абхазского нартского эпоса / отв. ред. Ш. Х. Салакая. Тбилиси: Мецниереба, 1970. 113 с.

Аншба А. А. Абхазский фольклор и действительность / отв. ред. Ш. Х. Салакая. Тбилиси: Мецниереба, 1982. 281 с.

Бигуаа В. Л. Абхазский фольклор: проблемы и исследования // Заря Востока. 1983. 16. 04. С. 3.

Бигуаа В. А., Абхазоу В. В. Абхазские писатели: Биобиблиографический словарь. Сухум: Абгосиздат, 2017. С. 120–121.

Бигуаа В. А., Джапуа З. Д. Аншба Артур Артемович // Абхазский биографический словарь / под ред. В. Ш. Авидзбы. М.; Сухум: АбИГИ, 2015. С. 87–88.

Дамениа О. Н. Беседы о культуре. Сухум: Абгосиздат, 2017. С. 333–342.

Джапуа З. Д. Из истории издания полевых материалов (Записи А. А. Аншбы) // Славянская традиционная культура и современный мир. Вып. XV.: Стратегия и практика полевых исследований: Сборник научных статей / Сост.: В. Е. Добровольская, А. Б. Ипполитова; отв. ред., руководитель проекта А. С. Каргин. М., 2012. С. 192–200.

Джапуа З. Д. Абхазский нартский эпос: Текстология. Семантика. Поэтика / отв. ред. А. И. Алиева, В.В. Напольских. Москва: Наука – Восточная лит., 2016. 381 с. (Исследования по фольклору и мифологии Востока).

Джапуа З. Д. Абхазский нартовед Артур Артемович Аншба (К 80-летию ученого) // Сухум. 2016а. № 4. С.51–59.

Джапуа З. Д. Вклад А.А. Аншбы в нартоведение (к 80-летию со дня рождения ученого) // Вестник Академии наук Абхазии / главн. ред. З. Д. Джапуа. Сухум: Academia, 2016б. Вып. 6. С. 403–410.

Джапуа З. Д. Первое монографическое исследование поэтики нартского эпоса // Ингушетия в контексте научных проблем и перспектив изучения Кавказа (К 90-летию Ингушского научно-исследовательского института): Материалы Международной научной конференции (г. Магас, 14–16 ноября 2016 г.). Магас: ИнгНИИ им. Ч. Э. Ахриева, 2016в. С. 97–100.

Джергения А. М. Жизнь, отданная науке // Сухум. 2016. № 4. С. 71–77.

Джергения А. М. Жизнь, отданная науке // Международная научная конференция, посвященная памяти А. А. Аншбы (Сухум, 24–27 октября 2016 г.). Сухум, 2019. С. 29–36.

Марухба И. Р. Артур Аншба: вклад в национально-освободительную борьбу абхазского народа // Международная научная конференция, посвященная памяти А. А. Аншбы (Сухум, 24–27 октября 2016 г.). Сухум, 2019. С. 62–70.

«АДГЬЫЛ ИҬАЗ АБЏЬАР ААҬХНЫ АИБАШЬРА ҲАЛАГЕИТ...»

Аҧсны Афырхаҵа Славик Қәычбериа иҿцәажәара

(*Рекаа рбаталион адҵаҟаҵаҩ, Аҧсны Афырхаҵа Славик Қәычбериа иҿцәажәара анҵан 29.12.2022 шықәсазы Очамчыра ақалақь аҟны.)*

– Ҳаицәажәара алагамҭаз исзеиҭашәҳәарц сҭахын шәыҩнаҭа иазку, шәхәыҷрашықәсқәа ирызку шәхәыцрақәа, ахшара шаҟаҩы шәыҟаз.

– Ҳара аҩнаҭаҿы фҩык ахшара ҳаҟан: ҧшьҩык аҷкәынцәа, ҩыџьа аӡҕабцәа. Сара сеиҳабуп. Саб 70 шықәса ихыҵуан иҧсҭазаара даналҵыз. Сан 75 шықәса нылҵит. Сани саби рыҧсы анҭаз сахьеиҳабыз аҭакҧхықәра уи аҟара исызгәаҭаӡомызт. Сани саби ансыгха нахыс, исныҧшуа салагеит. Ус иҟоуп аҧсҭазаара. Ҧшьҩык аҷкәынцәа ҳаҟан. Ҳанхәыҷқәаз ацәгьарақәагьы аныҟаҳҵоз ыҟан, ҳарзыӡырҩӡомызт. Аҷкәынцәа ус иҟоуп. Уажәы аӡә дызмоу дырзыӡырҩӡом, ҧшьҩык ҳахьыҟаз акәым. Саб иаҳәшьа уа ҳқыҭаҿы Кәартаа дрыман. Саб иаҳәшьаҧацәа хҩык ыҟан, урҭгьы ҳара ҳҿы иааиуан, ма ҳара дара рахь ҳнеиуан. Нас ҧшьҩык ҳара, дара хҩык – быжьҩык ҳаныҟалалак, аҩны хылагәыла иааҳархәуан.

– Шәара Река ақыҭа ииз-ииааӡаз шәоуп. Арахь, Очамчыраҟа, нхара ҳәа шәанбаиаси?

– 2005 шықәсазы Очамчыраҟа нхара ҳәа сааит. Уаанӡа Река сыҟан. Уа сынхон-сынҵуан, саб инхарҭа, ҳаҩны-ҳгәара зегьы уа иҟоуп. Ахәыҷқәа ашкол аҿы ахҧатәи акласс аҟынӡа аҵара дзырҵоз арҵаҩы дыҟан, аха аҧшьбатәи, ахәбатәи ахь ианиас, арҵаҩцәа маҷхеит. Нас шықәсык дуӡӡа ахәыҷқәа ныҟәызгон Очамчыраҟа. Ашкол ахь иааганы, нас асааҭ хҧанӡа

рзыԥшра даара ицәгьан, усдаҳәысда ара атәара. Уаҳа ԥсыхәа аныҟамла, Очамчыра аҩны сыхәҳан, сиасит.

– Ақыҭараҿы инхо аҷкәынцәа заа абџьар ркуа иалагоит, ишәарыцоит. Шәара шәыҩнаҭаҿы абџьар ыҟазма, шәаб дшәарыцозма, шәара шәхаҭа ашәарыцара бзиа ижәбозма?

– Ашәарыцара ҳара аҷкәынцәа бзиа иаҳбон, аха ҳаб уи аҟара дашьҭаӡамызт. Дынхаҩын саб. Арахә-ашәахә рацәаны иман. Ашәарыцара аамҭагьы иоуӡомызт. Иман ашәакь, аха ашәарыцара рацәак иҿазикӡомызт. Ҳара ашкол ҳашҭаз, ҳашхәыҷқәаз ҳалагеит ашәарыцара. Аишьцәа зегьы бзиа иаабон. Ашьха ҳцомызт, аха аԥсаатә ҳшьлон, ҳқыҭаҿы, ҳраион аҿы ҳшәарыцон. Абыжьбатәи-аабатәи акласс сантәаз абџьар скхьан. Очамчыра ашәарыцацәа рхеилак ҳәа иҟан, ахәыҷқәа ирырҭаӡомызт азин, аха ҳнеины иҳаиҳабацәаз ҳрацәажәон. Убарҭ аԥара рыҭаны иҳахәҳауан ахәшәи аҵьаԥҳани.

– Аԥсуа ҩнаҭаҿы аҷкәын дшыхәыҷыз иларааӡоз иарбан ҟазшьақәаз, шәара шәхәыҷра шәазхәыцны ишәҳәозар?

– Аԥсуара. Ҳара ԥсышәыла акәын аҩны ҳашцәажәоз. Сан даԥсыуан, саб даԥсыуан. Ақыҭараҿы, цәгьароума-бзиароума, аԥсуа ҵасқәа рныҟәгара ҳалараазон. Сара сшазхәыцуа, аԥсуара, ҳҵас рдыруазароуп зегьы. Иҟан аамҭақәак, аԥсуаа ақалақь аҿы ианынхоз, аха аԥсуа ҵас рацәак ианырзымдыруаз. Иахьагьы ус иҟоуп. Ақыҭа иааӡаз ишидыруа, егьырҭ ирыздырӡом. Ақалақь аҿы идурҵароуп ахәыҷқәа.

– Шәара арра шәабахысуаз, иарбан архәҭақәаз шәахьыҟаз?

– Арра Ҟазахсҭан сахысуан. 1985 шықәсазы сыргеит. Раԥхьа Свердловск фымз ҳазыҟарҵон, нас Ҟазахсҭан. 1987 шықәсазы арра салгеит. Артиллериа сақәшәеит. Мызкы-ҩымз раҟара ицәгьан. Арантә октиабр азын ауп арра саныргa, иԥхарран. Уа саннеи 35° ахьҭа сақәшәеит. Ҳашьцылеит. Ҟазахсҭангьы убас иҟоуп. Аӡынра ӡынроуп, аԥхынра ԥхынроуп. Аԥхын ашоура ыҟоуп 40° аҟынӡа, аӡынгьы убас иҟоуп ахьҭа. Арра – уи даара ҵара дук уалгаз иаҩызоуп. Милаҭс иҟоу зегьы убоит. Насгьы абџьар аума, иулшо-иулымшо агәаҭара аума, иунарҵо рацәоуп. Ҳарра уажәтәии уаанӡатәии еиԥшӡам, ҳәарада. Ҳара ҳхаан адисциплина ыҟан. Ианаамҭамыз утәар ауӡомызт, уқәҩар ауӡомызт. Зегьы ишахәҭаз, ашәҟәы ишаныз иҟазар акәын.

– 1987 шықәсазы арра шәалган шәааит. Ишԥашәгәалашәои 1989 шықәсазтәи ахҭысқәа?

– Исгәалашәоит, Река ақыҭан иаадыртыр рҭахын ақырҭуа школ. Река ҩыџьа ракәын инхоз ақырҭуа жәла змаз, агырцәа ыҟан, аха убарҭгьы аԥсыуааны иагырцәахаз ракәын. Ҳқыҭа нахыс наҟ агырцәа рқыҭақәа ыҟан:

Ҵарча, Чхәарҭал. Аҳәса ааргон уахьынтәи, нас рхәыҷқәа агыршәахь еиҳа рҿы азцон, акәымзар дара аԥсацәан.

Ҳара иаҳмуӡеит ашкол аадыртыр. Мириан Лабахәуа ҳәа дыҟан, ақыҭа аиҳабы. Ҳара ҳхәыҷқәан, иара ахадара иуан. Ақырҭцәа ҩыџьа инхозгьы рхәыҷқәа ашкол иҭаӡамызт, ма иалгахьан, ма ирымаӡамызт, иззааҳар-трызи?

Аҟәа амитингқәа аныҟаз ҳалахәын рекаа: саб иаҳәшьаԥацәа, ҳара Қәычбериаа, Кәартаа, Кьышьмариаа аҷкәынцәа. Аибашьраан Рекантәи ф-ҭӡык роуп наҟ ицаз, иагырцәоуп ҳәа рхы рыԥхьаӡеит, егьырҭ зегьы аибашьра иалахәын, ақыҭараҿы шә-ҭӡык рҟынӡа ахьыҟаз.

– 1989 шықәсазтәи аиҿагыларакәа рыла иубартә иҟазма аибашьра ҟамлар шамуаз?

– Иубартә иҟан, избанзар Рекантәи автобус Охәреи ианааилак, уа ашәанцәа ҭалон, агырцәа ҭалон, ақырҭқәа нхон. Есымшагьы аԥсуаа ҳатәаарбаӡомызт. Ихәмарны ианырҳәозгьы ыҟан, агырцәа аҩызцәа исымақәаз, ацәгьа-абзиаҟны ҳанеиқәшәалак, дыҷкәына бзиоуп, аха даԥсыуоуп ҳәа. Дара рацәан, ҳара ҳмаҷын, ҳатәаарбаӡомызт. Очамчыра ақалақь аҿы уанааилак, ԥсышәала ицәажәоз даара дмаҷын. Дыҟаӡазаргьы, дцәажәаӡомызт. Убранӡа ҳнеихьан. Усҟан Очамчыра 35-нызқьҩык нхон. Убарҭ рахьынтә 4-нызқьҩык ракәын аԥсуаа иҟаз. 31-нызқьҩык ақырҭцәеи агырцәеи ракәын. Ари 4-нызқь иҟаз узгәаҭаӡомызт.

– Аԥсуаа, иҟаз амаҷгьы, аидгыларазы шәышԥаҟаз?

– Аидгылараз, ақыҭараҿы ҳара ҳаидгылон, аха ақалақьқәа рҿы иахьын-ӡеидгылаз сыздырам, ақыҭақәа рҿы ишыҟаз еиԥшҭәҟа иҟамызт. Избанзар аԥсуа қыҭақәа зегьы аибашьра иалахәын. 90% рҟынӡа аибашьра иалахәын аԥсуа қыҭақәа рҿы. 10% рҟынӡа – аӡә дычмазыҩхазар, дақәымшәазар, дшәазар, илымшазар ҟалоит, аха ақалақь аҿы ус иҟаӡамызт.

Ҳара ус ҳҳәахьан, ақыҭараҿы аӡәы дцазар, арахь хынҳәышьа имам ҳәа, аха уазхәыцар, аԥсуаа усгьы ҳмаҷуп, арҭгьы ааумышьҭыр, 10% еибашьыз ҳхала Аԥсны ҳазныҟәгаӡомызт. Уажәы ҳара ҳқыҭараҿы ицаз цеит, аха аӡәы Урыстәыла дшыҟаз аибашьра иалагеит, уа даанхеит. Иашьа дыҟан, деибашьуан, иаб деибашьуан. Урҭ рҩызцәа ҳара иааҳашьҭит. Ҳара ҳаԥ-сыуааӡам, аԥсуаа ҳазшәыдгылаӡом ҳәа ицаз, уи ақыҭа ицәыӡит, Аԥсны ицәыӡит. Ус иҟақәаз ҳара ҳқыҭахь уаҩ дааҳмышьҭӡеит. Егьырҭ ақыҭақәа рзын исызҳәаӡом. Дара ақыҭақәа рҿы аибашьра зҽалазмырхәыз, идыр-гьежьыз ҳәа аӡәгьы дыҟам, ақалақьқәа рҿоуп игьежьқәаз ахьыҟоу. Аӡәы диуахеит, аӡәы диашьахеит, диаҳәшьахеит, диаҳәшьаԥахеит.

– Аибашьра ахы шакуаз мҩашьозҭгьы, бџьарла аҽеиқәыршәаара шәазхәыцхьазма?

Славик Қәычбериа аибашьраантәи ифото, Гьаргь Ҵәыцә иҵыхымҭа

– Аибашьра иалагаанӡа, 1990 шықәса нахыс, агвардиа еиҿыркаауа иалагеит. Уи ҳалахәын ҳаргьы. Қыҭацыԥхьаӡа, Очамчыра араион, жәаӡык ахьыҟаз ыҟан, хәӡык, ӡажәаӡык аԥсуа ҷкәынцәа, еиҳарак, аҿарацәа, 20–26 шықәса зхыҵқәоз ҳакәын. Абџьар аинтересгьы ҳаман.

Ишаҳаԥшааз сзымҳәаргьы, ԥшьӡык аишьцәа ҳаҟан, ԥшь-автоматк аӡны иҳаман, ижны. Мҿҭәы ӡнык гылан, сашьа инхарҭа ҳәа саб иалиххьан, убра аиашьык иҭаҵаны, автоматқәа ԥшьба жны иҳаман. Аибашьра ианалага аҽны, нанҳәа 14 рзын, иҵаххит. Ӡышықәса анышә иҵан. Иахьеиԥш исгәалашәоит, атауат ахьшьны, ацаха акәыршаны, ацеллофан акәыршаны, иара аиашьыкьгьы ацеллофан акәыршаны, ижны иҳаман. Хәыҷык ажьакцаракәа рахь ахы архон. Даара иҳахәеит убарҭ ԥшь-автоматк. Ақыҭа ахадацәа акака рырҭахьан «Аидгылара» аҟынтәи, Мириан Лабахәуагьы акы иман, ҳара ԥшьба ҳаман – убри аԥхьа ҳаналагоз иҳамаз ауп.

Охәреи аибашьра ианалага, ҳ҆еыԥсахуа ҳақәгылон, иахьа ҳара, уаҵәашьҭахь ҷлоуаа. Нанҳәа 14 рзын рекаа ҳаушьҭын, ӡымш-хымш ҳрышьҭуан, аӡнгьы ак ҟаҵатәымзи. Убри аҽны Маркәыла сыҟан, сӡыза ҷкәын Нугзар Зарандиа иҟны. Иаргьы агвардиа далан. Ҳашцәажәоз ахысбыжькәа ҳаҳаит. Изхысуеи ҳәа ҳааизҵаакәеит, аха санцоз акгьы ыҟаӡамызт, аҷкәынцәа уа игылан. Нас сшаауаз сакәшәеит. Араион ахада Игор Гәыргәлиеи аҷкәынцәеи ныркылахьан. Сара 50 метр раҟара рҿаԥхьа сааныркылеит ақырҭцәа. Қырҭбызшәала иҵааит, уабацои ҳәа. Сара ақырҭшәа сҳәоит, еилыскааует. Галҟа сцоит анысҳәа, уахь ацара ҟалаӡом рҳәан, сдыргьежьит.

Аибашьра иалагоит, ақыртцәа аарц ргәы иҭоуп ҳәа рҳәо ҳаҳахьан, аха рацәак ихаҳтцаӡомызт. Абрахьынтәи уцозар, Река абжьаларҭаҿы унеиаанӡа, ГАИ апост ахьыҟаз аҿапхьа акәын, избеит атехника рацәаны ишгылаз. Сгьежьын, 200–300 метр раҟара ашьҭахьҟа ҳагвардиа ахьгылаз аҭыԥ ыҟан, убра амашьына сыргылеит. Акапот аасыртын, амашьына бжьысны, акы уаҿушәа ҟаца ҳәа исыцыз аҷкәын иаҳәаны, иҟоу гәасҭап ҳәа ҳархәҭахь абна сылалан сцеит. Архәҭаҿы дара атехника наргахьан, ҳаҷкәынцәа зегьы рдәылгара иаҿын. Устәи Охәреи сцан, сгьежьны еиҭа Река абжьаларҭаҿы сааит, сакәшаны. Уа санаа, атехника рацәаны еилагылан.

Рекаҟа ҳцеит. Аҽны ҳабџьар ыҵаҳхын, аибашьра ҳалагеит. Кәартаа аҷкәынцәа, ҳара, зегь ҳаизан, Тҟәарчалҟа ҳцеит. Тҟәарчал ҳахьнеиз, Заза Занҭариа уа даҳбеит, Вова Анцупови иареи еицын. Пшьҩык аишьцәа иҭахаз, Езыгәбаиақәа, руаӡәк, Асҭамыр, убра даҳбеит. Шьапеимаада дыҟан убри ахәыҷы. КШМ ргеит, аус адырун, иара аҩныҵҟа дҭатәан, аимадара дадтәалан. «Сҿыхан сыԥшызар, иҟоу збоит, иҳәеит. Абна илалан арахь амҩахь ицәырҵаанӡа, ашә аасыртын, сҭыԥеит» – иҳәеит, еимаада. Убригьы убрахь дақәшәеит, ажәакала. Виктор Какалиагьы уа дыҟан. Ацәаҳәа ҳақәиргылеит Тҟәарчал авоенкомат аԥхьа. 27-ҩык ҳаҟан абџьар змаз. Адҵа ҳарҭеит. Шьоукы абрахь Тҟәарчал амҩеихдахь, абжьаларҭахь иааит. Уа иахьааиз аҷкәынцәа ҭахеит. Гогьиа Резо ҳәа дыҟан, агвардиа дҳацалан, уи дҭахеит. Нарсиа ҷкәын дҭахеит аԥхьатәи амшқәа рзын. Адырҩаҽны урҭ иҭахаз ҳгеит. Убас иалагеит аибашьра.

Нас агәыԥ еиҿаҳкааит, Заза Занҭариа напхгара зиҭоз. 14–15-ҩык ҳаҟан, зны иацлон, зны иагхон. Усҟан ақыҭақәа рҿы ахырҕәҕәарҭақәа кны иҳамаӡамызт. Охәреиааи ҳареи ҳаицәажәеит, ҳаиԥырхагамхарц. Уахь аӡәгьы дымнеиуа, арахь аӡәгьы даармышьҭуа, убас еицәажәарақәак ыҟан аԥхьатәи амшқәа рзын. Ҳара ҳгәыԥ амҩаду ахь ицәырҵуан, амҩақәа ҳкуан. Иҭаҳархоз ирымаҳхуаз абџьар ганы аҷкәынцәа ираҳҭон. Абџьар акыр еизаҳгахьан. Нас ақыҭақәа рҿгьы ашәарҭарақәа ҟалеит азын, ҳқыҭақәа рахь ҳгьежьит.

Ҳқыҭаҿы командирс сҟарҵеит. 26 шықәса схыҵуан. Иахьа сазхәыцуеит, сыҷкәын 26 шықәса ихыҵуеит, изныҟәгару уаа ҩышәҩык рҟынӡа ахьыҟоу ҳәа. Схаҭа иџьасшьоит. Усҟан сара иахьа исықәлацәоу реиԥш иҟақәаз, 55–60 зхыҵуаз, аибашьра иалахәын ҳқыҭараҿы. «Сшьақәыҕәҕәаара ҳаракуп, схы сыхьуеит, сгәы сыхьуеит, сызцом» анырҳәалак, амц рҳәоз џьысшьон, исзеилкааӡомызт. Згәы бзиоу, зхы бзиоу аӡәы ичымазара изеилкааӡом. Акгьы шәыхьӡом, шәцароуп ҳәа сақәымчны ианысҳәоз ыҟан. Убри даара сгәы иалоуп. Схәыҷцәан.

– Шәара 26 шәхыҵуазҭгьы, шәашьцәа ирхыҵуази?

– 24, 22, 20 шықәса. Ҩба-ҩба шықәса ҳабжьоуп. Ҳаиҵбы 20 шықәса ихыҵуан. Уи арра дыҟан, Гиви Камыгә-иԥа дныҟәигон. Ҩымш-хымш ҳәа

аҩныҟа дааны дшыҟаз, аибашьра иалагеит. Ақытараҿы ахырҭәҭәаарҭа ҟалеит. Сашьцәа Ҳаџьымаа ыҟоуп, Тҟәарчал, убарҭ зегь сара сахь иааит. Река иалҵыз Қәычбериаа, Тҟәарчал инхоз, Очамчыра инхоз, зегь сара сахь иааит, сбаталион иалан. 14 километр ахырҭәҭәаарҭа ҳаман, Аҿгәара аганахьи Охәреи аганахьи. 200-ҩык рҟынӡа ыҟан ҳбаталион аҟны. Џақәашь 500-ҩык ыҟан. Уа мчыбжьык ахь зны ахырҭәҭәаарҭақәа рҿы рҿырыпҵсахуан, шәарҭа ҭәҭәаак аныҟамыз. Ҳара ҳҿы есҿены иҳапсахуан. Иахьа дықәгылоуп, уаҵәы ипсы ишьоит, уаҵәаашьҭахь еиҭа дықәгылоит. Избанзар ауаа ҳазхаӡомызт. 14 пост ҳаман. Ес-хәышә метр километрк апост ҳаман, захьынҵьара еипшымызт. Аҳаракырақәа, ахәқәа ыҟан, убарҭ ҳхы иаҳархәон. Ахәқәа рҿы уапхьа иҟоу зегьы убон, 4–6-ҩык азхон. Урҭ аҳаракырақәа ҳацәгаразы акырынтә рыҿҵыршәахьан Аҿгәара аганахьала, Охәреи аганахьала, аха зны аҭа дҭалан, Кьышьмариа хаҵак дыршьит, иштлаз ҳазгәамҭакәа. Ахысбыжь анҳаҳа, урҭ наҟ иқәаҳцеит, уаҳа аӡәгьы днаҳмышьҭӡеит, аибашьра цонаҵы, Река аҭа дзаламлаӡеит. Егьыс иҳалахысуан, бзарбзанла, танкла.

Ҳкыҭаҿы дыҟан аҷкәын, Иура Қәычбериа ҳәа. Гәдоуҭа аганахь деибашьуан, ҩбаҟа-хпаҟа мзы ҵхьан, арахь дааит. Беслан Кьышьмариеи иареи ПТУРС ааргеит, атехника злаҧыржәашаз. Мрагыларатәи афронт аҿы уи даара имаҷын. Кындыҭаа ирыман, ҳара иҳаман, уаҳа аӡәгьы имаӡамызт. Иура абри ПТУРС иҵеит. Дзеихсуаз 100% дақәшәон. Насгьы ҳара ҳҿы мацара акәӡамызт, Патрахәыҵа, Баслахә, Џақәашь, Маркәыла атехника халар, дыргон. Дахьнеилак ак џимжәар џсыхәа ыҟаӡамызт.

Тамшь абаржа ҳанапылоз дҭахеит Иура. Иара иҩыза даара дмаҷын. Зегьы злоу ҳәа ауаҩы дыҟами, иара зегь илан. Аибашьра анцоз, абензин ыҟаӡамызт узланыҟәоз, адизель еиҳа уаҩы ипшаауан, атрансформатор иҭарҭәо абылтәы аума, печное топливо ҳәа изҿу аума, амазут аума. Иара УАЗик амотор ақәихын, абензин збылуаз автокарк ипшаан, адизель збылуаз амотор ақәиргылеит. Убри ала ҳныҟәон.

Тамшь адесант ҳанапылоз, Заза агәыҧ зегьы еизигеит. Абас-абас, уаҵәы ҳцоит, абаржа аауеит, ҳапылароуп ҳәа. Ари амашьына ала ҳцарц акәын. Иара Иура даҳгарц ҳгәы иҭаӡамызт. Уи иҩыза дгатәӡамызт, ақыҭаҿгьы даҭахын. Имуит дҳацымцар. Сара сымцар, ари амашьына шәызкацаӡом ҳәа мзызс иҟаиҵеит. Инапала еизигеит. Ушнеиуаз амҩан ибжьысыр ауан. Убра дҳацәҭахеит. Ҩымш дара рганахь дыҟан, нас зыпсы ҭаз акырҭуа даҳкын, еиҭнаҳапсахлеит. Иара даџибазаҵәын. Ҩыџьа Қәычбериаа ҭахеит. Зураб ҳәа Қәычбериеи, иара Иуреи, адесант аныӡхыҵ аҿены, пхынгәы 2 рзы.

– Шәара шәгәыҧ зегь реиҳа иҭәҭәааз ааха аншәоу иарбан аамҭоу?

– Аибашьраан жәҩык рекаа ҭахеит. Ҩыџьа иара уа Река иҭахеит, егьырҭ – Тамшь, Ахалдаба, Мишьвел. Мрагыларатәи афронт аҿы иҟаз ажәыларақәа зегьы ҳрылахәын ҳара. Рекаа зегьы алахәын ҳәа уҳәар мцуп, аха ҳара аишьцәа, 10–15-ҩык рҟынӡа. Зегьы узгаӡом ажәыларақәа

рахь. Аӡәы ахырӷәӷәартәқьы дыҟазароуп, уа еиҳа изыманшәалоуп. Даҽаӡәы даҽак илшоит.

Цьыганиа ҷкәынак дҭахеит Мишьвел. Убригь даара иџьаушьартә иҟалеит. Мираб Кьышьмариа адҵа сиҭеит, жәаҩык цхыраара иушьҭыроуп Мишьвелҟа, аҷкәынцәа рыцәмаҷуп ҳәа. Постцыԥхьаӡа аимадара ҳаман, арациақәа рыла. Сырзасит аӡәаӡәа шәааи ҳәа. Мишьвел ҳәа иахьашьҭоу, Бедиа ахырхарҭахь ишцатәыз расҳәеит. Иааит зегьы рабџьар, рџьаԥҳаны рыманы. Абни Цьыганиа ҷкәыни сареи ашкол ҳаицҭан, ҳаицәлацәан. Апатронқәа ааимгаӡеит.

– Патронда узааи, уа аӡәгьы иуиҭаӡом. Аӡә дагхаргьы егьаурым, жәаҩык шәца, – сҳәеит.

Атрактор аус аҳаруит, иалацарц. Ишьамхы аирсит.

– Суҳәоит, хә-минуҭк аамҭа сыҭ, сцан иаазгоит, – иҳәеит.

– Абри аҟара дануҳәа, ҳааԥшып, – рҳәеит зегьы.

Дыҩны дцан, иҩнгьы рацәак бжьамызт, апатронқәа ааигеит.

Ицеит. Иахьнеиз дҭахеит. Дымцазҭгьы деиқәымхоз...

Саб иаҳәшьаԥа Рома Кәартаагьы убас дҭахеит. Раԥхьаӡа Река ашәанцәа анҳақәла аҽны акәын. Дареи ҳареи ҳҳәааҿы ацҳа ыҟан. Убри ацҳа ԥижәеит сашьа. Изахымсӡеит арахь. Уа смашьына гылан, ирблит. Ус аума, анс аума, инаҳкылеит. Дед Ԥачлиагьы убра дыҟан. Сашьеи иареи аминақәа рыҵаҵара иаҿын. Смашьына рблит, аха ма Нива, ма УАЗик ҳамазар акәын, егьырҭ амашьына хәыҷқәа рыла узныҟәаӡомызт. Аҩбатәи амашьына аҩны исызгылан, аҷкәынцәа сышьҭит еиқәдыршәарц, иагқәаз ыҟан. Арациала исзасит, иҟаҵоуп, абылтәы шәыман шәааи, ижәга ҳәа. Ромеи сареи ҳдәықәлеит. Мҩабжара ҳнеихьан, угьежьы ҳәа сеиҳәеит.

– Сабагьежьуеи? – сҳәан, – угьежьы, Одикраа аминақәа ахыҵарҵо срыцхраароуп, – иҳәеит.

– Уара, амашьына ааҳгарц ҳцоит, иабатәи миноу, ҳгьежьыр умнеиуеи! – сҳәеит.

– Мамоу, абыржәыҵәҟьа угьежьыроуп, мамзар амашьына аҟынтәи сыԥоит! – иҳәеит.

Сгьежьит, сагьиацәҳаит. Сгьежьны сахьнеиз, убра машьынак гылан, днақәтәаан ҵаҟа дахьнылбааз, амашьына дагьҭыҵит, ахы иқәшәеит. Нонна Ҭхәазԥҳа убасҟан ҳара ҳҿы медиаҳәшьас дыҟан, лареи сареи дҳаманы ҳдәықәлеит. Ԥақәашь ашкол аҟынӡа ҳнеит, убра дыԥсит. Убригьы иаџьал ааихьазар акәхарын, хә-минуҭк ракәын иаҳҭахыз, ҳнеины, смашьына аашьҭыхны арахь ҳаауан, аха имуӡеит, сиргьежьит.

– Аибашьрагьы еибашьроуп, аха алахьынҵагьы ыҟоума?

– Ааи, иҟамызҭгьы ус ҟаиҵомызт. Иџьаушьаша, иареи сареи ҳаицәажәаны, аӡәы амашьына имаҳхын, ҳцаны смашьына ааҳгарц акәын. Ауха ҳмыцәаӡеит, доусы дахьгылаша рҭыԥқәа ылаҳхуан, хәҩык ахьҳаргылаша, ԥшьҩык ахьҳаргылаша, аӡәы ани дицни иҭахын, ҽаӡәы даҽаӡәы дицны

иҭахын, убарҭ зегьы еиқәшәаша еихшаны, рҭыԥқәа рҿы рыргылара ҳаҿын. Адырҩаҿны абас ҟаиҵеит. Иаҵьал ааины иҟазар акәхарын.

– Шәара шәхаҭа аԥсра сахыԥеит ҳәа анышәҳәашаз шәақәшәама аибашьра цонаҵы?

– Изныкымкәа, уи аҩызақәа рацәан. Тамшь ҳаиқәхоит ҳәа сыҟаӡамызт сара. Убра анышәынҭрақәа ыҟоуп, ашкол аԥхьа, Ерик ҳәа саб иаҳәшьаԥа дыҟоуп, Кәартаа, иареи сареи ҳаиваиоуп, ҳпатронқәа зегьы ҭаҳарцәит, дара ҳамоуп, аха еиҵаҵаӡам. Амчгьы ҳамаӡамызт, крымфа-крымжә ҳаҟан. Захьынџьарантә ихысуан. Убра быргцәак ҳәазаны инеиуан. Руаӡәк, убоума, арҭ аҿарацәа ахьышьҭоу, уссгьы ирымаӡам иахьхысуа иҳәеит.

Усс ишԥаҳамамыз, аха иҳалшомызт, ҳааԥсаны ҳаҟан. Аиашаз, ҳаиқәхап ҳәа сыҟамызт, аха ҳаиқәхеит. Аибашьра ахьцо аиқәхара цәгьоуп.

– Шәцароуп ҳәа адҵа аныҟоу, аха шәшьапы шәаннанамгоз, акы шәанамшьҭуаз, убри аҩыза цәаныррак аншәызцәырҵлоз ыҟазма?

– Аибашьра анцоз имшәоз ҳәа аӡәгьы дыҟамызт, аха ашәарҭара ыҟоуп ҳәа, ацхыраара рҭахны иахьыҟаз ҳамнеир ҳгәы иауӡомызт. Ҳамцаргьы, шәзымцеи ҳәа аӡәгьы иҳаиҳәомызт, аха захьынџьара ҳалахәын. Акы – ҳаҷкәынцәан, ҩба – ҳгәы былуан, ҳа ҳамцар, егьи дымцар, рхала ирылымшар ҳәа ҳазхәыцуан. Иахьагьы убас изҳәақәо рацәоуп аҿарацәа. Иҳазҵааует, аибашьра даара аинтерес рымоуп. Анцәа иҟаумҵан, ашәарҭара ҟалар, аӡә дыбналап ҳәа сыҟаӡам. Избанзар ибналан ицақәаз ахьӡ шрымам рбоит. Аҿар даара урықәгәыӷыртә иҟоуп.

– Шәгәыԥ аҩныҵҟа зегьы иреиҵбыз аибашьҩы ҳәа ишәымадаз, ихыҵуаз?

– Нарманиа ҷкәынак дыҟан, 14 шықәса ихыҵуан, дҭахеит. Зарқәуа ҷкәынак дыҟан, иахьагьы дыҟоуп, 15 шықәса ихыҵуан. Аибашьра анынҵәа, аибашьра иалахәыз арра дыргаӡомызт. Абарҭ 15 шықәса зхыҵқәоз ҩыџьахҩык ыҟан сара сҿы, арра игатәӡам анысҳәоз, ихарҵаӡомызт, ҟалашьа амам рҳәон. Мчыла иҳаццон. Рабацәагьы апост иқәгылан, даргьы уа иҳацын.

– Иҟоума лассы-ласс ишәгәаалашәо хҭыск?

– Аибашьра цоит. Асы шьҭоуп. Аԥшьлаа ҷкәынак (иахьагьы иԥсы ҭоуп, дыҟоуп), аштаб аҿы дыҩналан, – Ак уасҳәар сҭахуп, – иҳәеит.

Дыԥхашьаԥхаҵо акы иҳәар иҭахуп.

– Иҟои, иҳәа? – сҳәеит.

– Ԥҳәыс дызгар сҭахуп, – иҳәеит.

– Уара, аибашьра цоит, иабатәи ԥҳәысаагароу, уеилаԥсама, наҟ уца! – сҳәеит.

Даагьежьын, акгьы ахымҳәаакәа ддәықәлеит. Ашә аҟынӡа днеиаанӡа, «абри ԥҳәыс дисмыргар, нас ак ихьыр» сҳәан, дааныскылеит.

– Иуго дазусҭада? – сҳәан, лыхьӡ-лыжәла иҳәеит.

Иара убра апост ыҟан, рыҩны аварақәы. Убра еибадырзар акәхап. Ҳқыҭа ӡгаб лоуп.

– Нас, ишпаҟаҳҵари? – сҳәан, – Иууазар, даҳгон, – иҳәеит.

– Дызлаҳгои?

Уигьы ҳамаӡам. Ҳнеин, асовхоз адиректор иуадақәы акреслақәа ҩнагылан, абарҭ лбааҳган, Т-16 атрактор акәын усгьы Мрагыларатәи афронт ақәы транспортс иҳамаз, аҩкреслак нанҳаргылан (арахь асгьы метрбжак шьҭоуп), лара днанҳартәалан, ҳаргьы ҳнақәтәан, абас аҭаца даҳгеит.

Иахьа хҩык аҷкәынцәа имоуп. Арра иалгахьеит. Убасҟан мап сҳәазҭгьы, иҟалап џьара машәырк ихьызҭгьы. Иаргьы деиқәхеит, ихшарагьы иахьа зегьрыла Аԥсны зыхьчо ҷкәынцәоуп.

Иура Қәычбериагьы ӡгабк дигәаԥхеит, Нонна захьӡыз, сынтәа лыԥсҭазаара далҵит. Ҳцеит лара лахь Тҟәарчал. Маркәылаа иҩызцәа аҷкәынцәа ыҟан, Ҭенгиз ҳәа Кәакәасқьыр дыҟан, Малыш ҳәа Харчлаа дыҟан. Ҳаиманы ҳнеит.

– Нонна, абас-абас, – ҳәа ласҳәеит.

– Уара, Славик аибашьра цоит, ауаа ҳхыччо иҟашәымҵан, – лҳәеит. – Мчыла сыжәгаргьы шәылшоит, аха ауаа ҳхыччоит, иабатәи хаҵацароу?! – лҳәеит. – Аибашьра нҵәап, нас дақәа аамҭак ҟалап, – лҳәеит.

Иура сара дсеиҳабын, 30-ҟа ихыҵуан. Аҷкәынцәагьы срызҵааит, абас лҳәеит, иҟаҳҵои ҳәа. Мчыла даҳгоума ҳҳәан, ҳаҟәыҵит. Адырхақәны дҭахеит иара. Ларгьы хаҵа дымцаӡеит. Ааигәа даачмазыҩхан, шықәс 50 рҟынӡа ауп инылҵыз, лдунеи лыԥсахит. Даара сгәы иалан. Уи ашьҭахь лара исалҳәеит, – Шәзысзызырҩи, сыжәгар акәын мчыла, – лҳәеит.

Иҟалап еибагазҭгьы, иаргьы деиқәхар. Иаџьал убас иҟан. Аӡәы шәышықәса днеиуеит, аӡәы дшыҷкәыноу…

– Абиԥазаҵәқәа рацәаҩны ишәылазма?

– Ааи, иҟан. Абиԥазаҵәк иҳәон, ҩыџьа-хҩык змоу рыхшара еиҳа ирцәымӷума ҳәа. Умеибашьырц азыҳәан амзыз уашьҭалар, иуԥшаар ауеит. Сычмазҩуп уҳәап, сабиԥазаҵәуп уҳәап, аха апатриотцәа ус ҟарымҵаӡеит. Владиславгьы иҳәон, абиԥазаҵәқәа зынӡа ахы иақәашәымгалан ҳәа, аха уара уаангыл, уара уца ҳәа узиаҳәаӡомызт. Нас ус ҟасҵо салагеит, абрахь ицатәуп, жәаҩык ауаа аҭахуп, изҭахыда ҳәа сразҵаауан. Уара уца, уара умцан ҳәа акәымкәа. Рхала иалҵуан.

– Иҭахаз аҷкәынцәа рҭаацәара рахь ианнаргоз шәара командирк иаҳасабала шәрыцызма?

– Зегь раҵкыс исцәымӷыз убри акәын, иувыршьааз иаагара, иҭацәа рқәы унеины аҳәара. Уи еицәоу ыҟаӡамызт. Захьынџьара салахәын.

Исгәалашәоит, саб иаҳәшьаԥацәа ҩыџьа ҭахеит. Рома аԥхьа дҭахеит, нас Резо дҭахеит. Абри даннаҳга ауха, агәашә ҳалагылоуп зегьы.

– Славик! – ҳәа ҿиҭит аб. – Ара уҟоума уара?! – иҳәеит.

– Ааи, – сҳәеит.

– Дарбан иааугаз?! – иҳәеит.

Хҩык аҷкәынцәа иман, аӡәы дҭахахьан, даҽа ҩыџьа ыҟан. Руаӡәк дышҭахаз идырит. Дарбан иааугаз иҳәеит... Абарҭқәа хашҭшьа рымам. Зегьы ирцәымҕын аҳәара, анеира. Абыргцәа еизаҳгон, урҭгьы, – Аа, ҳашәшьы, ҳазцом! – рҳәон, ирцәыбаргәын анеира, аҳәара.

– Аибашьраҿы зегь реиҳа ихьанҭоу убри аума?

– Уи еицәоу ыҟаӡам. Жәҩык ҭахеит рекаа, аибашьра анцоз. Аибашьра анынҵәа, даҽа жәҩык ҭахеит апост иахьыҟәгылаз. Зынӡак жәааҩык ҭахеит рекаа.

– Абарҭ жәааҩык иҭахаз рыҩнашә ахьакыз ыҟоума?

– Иура Қәычбериа ҳәа зызбахә сҳәоз, иҩнашә акит. Иаҳәшьа хаҵа дрымоуп. Иаб иԥсҭазаара далҵхьеит. Иан лхала дынхеит. Ларгьы дхәыҷӡам уажәшьҭа. Ахаангьы ихәыцуадаз абри ан лхала дынхоит, абри аҩны ахала инхоит ҳәа, аха аԥсҭаазара убас иҟалеит. Лыԥҳа лҟынтәи амаҭацәа лымоуп, аха урҭ рыҩнаҭа хазуп. Даара ҳгәы иалоуп. Хшарак диҭынхазҭгьы, аха илахьынҵамызт.

– Аибашьраҿы абџьар зку шаҭаху еиԥш, иаҭахуп урҭ аибашьцәа фатәыла-жәтәыла, маҭәалаҩыҭәала еиқәзыршәо ауаа. Убри аганахьала шәышԥаҟаз?

– Абџьар зкыз иаасҭа аџьабаа збақәаз ыҟоуп. Еибашьуаз крырҿаҵатәын, крыдыржәтәын, уи мариаӡам. Насгьы, ирҿоуџогьы ыҟаӡамызт. Ақыҭараҿы ус иҳаман: ԥшьба-хәба бригада ахьыҟаз, бригадак ирбар акәын мчыбжьык. Нас егьи абригада, аха шықәс дуӡӡак инҵәеит арахә, раагарҭа ыҟамызт. Аибашьра анынҵәа, Река хык арахә ыҟаӡамызт. Тур ҳәа Кьышьмариа дыҟан, Валикәа Кьышьмариа, абарҭ афатә иаҿын. Иҟан убри аҩыза апостқәа, уахынла ада ҽынла уахьзымнеиуаз. Убарҭгьы афатә рызнагатәын. Еиҳа иахьшәарҭақәамыз аӡә дрышьҭуан, афатә аагаразын. Даара аџьабаа рацәаны ирбеит уи иаҿыз.

Ахысыҩгьы дызхысӡом атыл аус амур. 200-ҩык ахьсымаз, 60-ҩык зны асменахь ицон, даҽа 60-ҩык адырҩаҽны ицон. Уи 120-ҩык. Егьырҭ атыл, аимадара ирҿын. Амедиаҳәшьа дҳаман, Тҟәарчалнтәи, Лиуда ҳәа Чачба, иахьа Аҟәа дынхоит. Лхала дааит ақыҭараҿы. Аибашьра нҵәаанӡа Река дыҟан. Занааҭла медиаҳәшьан. Иура иан Ламарагьы дмедиаҳәшьан. Иахьагьы аус луеит.

–

Еибашьуаз Рекаа, иахьа зыԥсы ҭаны еидгылаша, шаҟаҩы шәыҟада?

– Иахьа еиҳа ҳмаҷуп, аха шәарҭарак ҟалар, иҩагылаша 60-ҩык раҟара ҳаҟоуп, уа Река инхо. Егьырҭ ақыҭа иалҵқәаз ыҟоуп, аха урҭ араион аҿы

инхоит, Аҟәа инхоит. Уахь нхара ицаз, урҭ уа иҭаӡуп, ар рганахьалагьы уа иқәгылоуп.

– Абаталион аӡныҵҟа зегь реиҳа ихадоу аилибакаара аума, агәреибагара аума?

– Уи адагьы ԥсыхәа ыҟаӡам. Ҳара ҳҿы аӡәы аӡәы дизымӡырӡуа, уи аӡыза ыҟаӡамызт. Аизыӡырӡра ҳаман. Апост иагхаӡомызт аӡәгьы.

– Иахьынӡаҳдыруа, еиҳарак, хацәнамырха аибашьра иаҿагылаз аҿар роуп, ус аума?

– Аиеи, аҿарацәа ракәын. 20 инаркны 30 рҟынӡа зхыҵуаз. Еиҳарак арра зхызгахьаз, аха иҟан изхызымгацызгьы. Ақалақь аҿы 17–18 шықәса зхыҵуаз аибашьра иаҵанакӡомызт ҳәа иԥхьаӡан, аха ақыҭақәа рҿы 17 захьӡуи, 14 шықәса зхыҵуаз, 15 шықәса зхыҵуаз – зегьы алахәын.

– Иҟазма даара згара цәгьаз ақыҭақәа, аҳаблақәа?

– Ахалдаба агара цәгьан. Ауха ҳанцоз, аерманцәа ахьынхо Аҭара ҳақәгылан. Санԥшы, алашара рымамзи дара (ҳара ҳакәын измамыз ҳәа), алашарақәа шаҟа акыз ала, абарҭ ҳара иаҳзықәцома ҳәа схәыцуан. Ақыҭа дуун. Акаҭранмӡа ыҟан захьынҵьара. Рхыԥхьаӡара рацәан, аха рықәцара ҳалшеит. Рекааи Ԥақәашьааи 200-ӡык ҳалахәын уа. Дара реиԥш ибзиан инхоз маҷын. Амала, ӡны захьӡыз акгьы наҳмыжьӡеит, зегь ҳаблит. Ґбала ирзааргама, сыздырам, ӡныцыԥхьаӡа ачуанқәа гылан, 100 литрак зкқәоз, рызна аҵьыкахыш ҭан. Убасҟак аҵьыкахыш ҵәахны ирыман зегьы. Авагонқәа дырҳәу сыздырам. Ӡнаҭацԥыхьаӡа 200–300 кьыла аҵьыка ыҟан. Ачанқәа, ачуанқәа, ауалырқәа ирҭаҵаны ирыман. Убра аҷкәынцәа сара стәқәа ҭахеит. Кәартаа ҷкәынак дҭахеит, акыҭа анаҳгоз.

Ииашаран, ҟьаҟьаран азыҳәан ацара цәгьан. Ҳҳәазаны акәын ҳашцоз. Убра Кәабахьиак, саҳәшьа лабхәа иакәын, дааит, жәеизаӡык аказакцәа дрыцны. Сгәыԥ иадырҵеит. Котик ҳәа Кәабахьиан, Аӡӡыбжьатәын. Имоҭацәа Река иҟан, уахь иаҳгахьан. Смоҭацәа шаҟарахахьои, избару ҳәа дҵәыуон.

Иара иланы дыҟан. Ҳҳәазо ҳцон. Сааигәара дыҟан.

– Котик, ушьҭал, ушьҭал! – схәеит, аха дышьҭамлаӡеит.

Ахы иқәшәеит. Дсываҳаит. Угылан цашьа ыҟаӡамызт, ҟьаҟьаран. Ҳара ҳҿы Река аҳаракырақәа ыҟоуп, хәыҷык улбаар, уныҟәар ауеит, абахә уахьчоит, аха уа каршәран. Иахьилаз азын дзымҳәазозар ҟаларын. Ахы иқәшәеит, сывараҵәҟьа дкаҳаит.

– Ахәцәа цхыраарак ахьроуша аҭыԥ аҟынӡа ианшәызнамгоз ыҟазма?

– Акырынтә иҟалахьан. Тамшь ахәцәа рацәан. Иҭахаз рацәан. Еизаҳгеит Заза Занҭариа иашҭаҿы, иҭахазгьы ихәызгьы. Излаҳго ҳмоуит. Пахәа ҳәа Шьанаа (аабыкьа иԥсҭазаара далҵит, авариала дҭахеит), иареи сареи ҳцан,

Кәтол абжьалартәҿы машьынак гылан, КАМАЗ, Бебиа ҷкәынан иақәтәаз, даахгеит. Актәи арад аҟны аԥсцәа шьҭахҵеит. Ахәцәа хыхь ирықәахҵеит. Уаҳа ԥсыхәа ҳмоуит, хазы иаҳгартә. Убригьы ишеихсуаз ианит амашьына. ГАИ апост аҟынтәи еихсуан.

– Абжьааԥны ахәцәа злажәгоз ҳәа ишәымази?

– Иҳамази, убра абри Кәтолтәи аҷкәын дҳахәеит, акәымзар иабаҟаз. Тамшь ҳахьыҟаз, адесант ҳахьаԥылоз, уа танкк ҳаман, уаҳа акгьы ҳамамызт излаҳгоз ҳәа. Амашьынақәа абаҟаз. Ԥлиа ҷкәынак иԥсы еиқәсырхеит, иахьагьы иԥсы ҭоуп. Ахалдаба дырхәит. Ихәда иақәшәан, наҟ иалҟьеит. Ачра далагеит. Илақәа акуа иалагеит. Лиуда ахьаартәага изыҟалҵеит, аха ихәаӡомызт. Машьынак ҳаԥшааит, убра ꙩнык аҿы иꙩнагылан. Иаадәылызган, аус асырун, амашьына дҭаҳартәан, Лиудеи сареи дҳаманы Цьгьарда ҳнеит. Даур Гәыргәлиа иҟны днаҳгеит. Даур данихәаԥш, ари дыԥҟатәуп, ара аоперациа сзыҟаҵаӡом, Тҟәарчалнӡа дузгар иҳәеит.

Амашьына изгаз абылтәы азна ҭан. Даҳгеит Тҟәарчал. Иаразнак дԥырҟеит. Иахьагьы иԥсы ҭоуп. Илақәа акхьан, ихы убысҟак ичит. Абас Лиудеи сареи иԥсы еиқәҳархеит.

Ақыҭараҿы еснагь иҵәахны исыман абылтәы 10 литрак. Аӡә дырхәыр, дызлаҳго ҳәа. Уи ҳамаӡам ҳәа иԥхьаӡан. Тҟәарчалнӡа иазхон урҭ 10 литрак.

– Дыҟоума абри аибашьраҿы аӡәы ишәызидымкыло аибашьꙩы?

– Аибашьцәа зегьы Анцәа агәабзиара риҭааит, иахьа зыԥсы ҭоу маҷуп, аха урҭ раԥхьа иургылаша иакәын Заза Занҭариа. Иара иаҟара апатриот иԥшаара цәгьоуп. Сара иааигәара схы сзыргылаӡом. Иара убас дыҟан, игәы былуан, дбылны дцон. «Сышьҭахьҟала срымшьыр, саԥхьала аӡәгьы сизшьӡом» иҳәон. Ус иагьыҟалеит. Иара иеиҳау апатриот сара дсыздырам. Саргьы спатриотуп ҳәа схы сшьоит, аха иара иҟынӡа даара исцәыхароуп.

– Убас иҟаз ҭамхашьа рымазма? Реибашьышьа шыҟаз ала, рҟазшьа шыҟаз ала, еиқәхашьа змамыз аибашьцәа ыҟазма?

– Заза ақырҭцәа дрызшьӡомызт. Ҳахьеибашьуаз, амꙩакырақәа рҿы ҳанхысуаз, сара аҟәҟәааҳәа схысуан. Иара дыҳәҳәон, «Иушьыз ҳәа аӡәыр дубоума?! Иушьыда, иушь?!» ҳәа.

Иара зны акәын данхысуаз. Ус баша дхысӡомызт.

Зны Тамшь, иахьа абаҟа ахьгылоу, убрахь ҳцеит.

– Убра калоннак мцар ԥсыхәа ыҟам. Сара аанҿасырҭаҿы сгылоит, – иҳәеит, ҳҿаԥхьа.

– Уара, арахьынтәи ахысра ҳалагар, иуқәшәоит, – сҳәеит.

– Сара шәысмеихсын, – иҳәеит.

– Уахь узцои? – сҳәан, – Реихсра шәалагар, ихәны иҟақәоу абацои, еиқәхаз абацои? Наҟ ами иахьцо, – иҳәеит. – Сара уа сырԥылоит, – иҳәеит.

Гәадала ҳәа дыҟан Бганба, убарҭ аꙩыцьа наҟ ииасит. Ҳара 14-ꙩык ҳаҟан.

Зегь рапхьа сара сгылан, наҟтәи ахаҿы Анцупов дгылан. Ҳеиҵыхны ажра ҳҭаиан. Машьынак ииасны ицеит. Анцупов ҿиҭит: – Арҭ апшыхәцәа роуп, шәырмеихсын, – иҳәеит.

Иҳашьҭит. Нас ихынҳәны иахьынтәааз ицеит уи амашьына. Ус ҳаштәаз, амашьынақәа рацәаны рыбжьы го иалагеит. Акалонна ааuан. Жигулик рапхьа игылан, УАЗ-иккәа, КАМАЗ-қәа, ЗИЛ-қәа, абарҭ зегь еицын.

– Актәи уара иутәуп, – ҳәа ҿиҭит Анцупов.

Иара наҟ ахаиы дгылан. Актәи амашьына сыцәцеит, Жигули, исзақәмыршәаӡеит. Сықәҵәраан, шьамхыла сықәсит. Иақәымшәаӡеит. Ашьҭахь УАЗ-ик ԥежьк ааuан, уи сеихсит. Уи ааҳәит. Нас КАМАЗ уахь ииасит. Виталик ҳәа Чыҭанаа дыҟоуп, карате иазыҟазҵо, уигьы сааигәара дгылан, даҽа ҭыркәа жәлак змаз ҷкәынакгьы дыҟан, агранатаршәга ркын.

– Иҟахҵои? – рҳәан, – Абри шәеихс, – сҳәеит.

Еихсит абырзент зқәыршәыз КАМАЗ. Ачашыла рзақәзаарын. 30–40 метр раҟара акәын иҳабжьаз. Аҳауа иаларҵеит. Абри ачашыла зегь аҳауа иалалеит. Акгьы ҳамбо. Ауаа ҳшьит, аха акгьы ҳбаӡом. Заза, наҟтәи аганахьала аӡәаӡәала ишьуан. Иԥны ицоз иара ишьуан. Нас ҳнеин, ԥба-ԥба автомат шьҭаҳхит. 14-ԥык иҟаз ԥба-ԥба автомат ҳгеит. Ани жигули иҳацәцаз уахь иреиҳәазар акәхап, авертолиот ҳхалеит. Чаарқыҭ, ҳмашьынақәа ахьгылаз, Тамшьтәи амԥаду инаркны, уанӡа 800 метр бжьан, убранӡа цәгьала ҳнеит. Уа евкалиптҭраны иҟоуп. Анцупов ишьапы иақәшәеит. Ажьы ауп, абаԥ иамаахаӡеит. Уаҳа аӡәгьы акгьы имыхьӡеит. Иаҳгаз автоматқәа кәтолаа ираҳҭеит. Урҭ гәыпҟ еизыргеит иаразнак. Нас Тҟәарчал ҳшахәапшуаз апсуа программа, дара ус рҳәеит: «Ақырҭқәа рганахь 60-ԥык ҭахеит, апсуаа рганахь 100-ԥык нырҵәоуп». Ишырҳәаз ала, убра 60-ԥык ҭахархеит. Иара Заза ҳҿапхьаҟа дгылан. Арахьынтәи ҳашхысуаз анырба, дара наҟ идәықәлеит, зыпсы нхаз. Заза уа дырзыпшын. Иара ихәыцшьа ҽакын.

– Аибашьраҿы алафгьы умҳәар ауӡом. Иара Заза алаф иҳәозма?

– Имҳәоз. 100 граммк ижәуан, нас аполитика далагон. Убра аӡәы иҿы ҳнеит, иакәым ак ҟаиҵан. Даара пату ҳақәырҵеит. Иара дыҟаӡамызт. Иани иаҳәшьеи акәты ҳзыршьит, афатә дырхиеит, ауаткагьы ықәдыргылеит.

– Абри ауатка абантәиаажәгеи? – иҳәеит. – Аҷкәынцәа ҳжуеит, ирызхаҳҭәалогьы ҳамам, шәара иабантәиаажәгеи? – ҳәа икит.

«Оо уара, урҟәаҵ наҟ, пату ҳақәырҵоит» ҳәа сигәҭасуеит. Уеизгьы иара итәы иҳәеит. Убас дыҟан иара, диашаӡа. Иҽеим ауаԥы, уҽеим ҳәа иеиҳәар акәын. Давалаӡомызт. Дышиашаз дыҟан.

Хԥык аишьцәа ыҟан дара: Заза, Аслан, Асҭамыр. Заза деиҳабын, егьырҭ еицықәаз ракәын. Асҭамыр (уажәаабыкьа ипсҭазаара далҵит) игәабзиара уашәшәыран. Заза иҳәон, – Ҳара ҳҭахар, ҳаргьы ҳаужыроуп, ҳангьы уара дужыроуп, – ҳәа. Идыруазшәа дара шҭахо, иара дшаанхо. Ус иагыыҟалеит. Аслани Зазеи ҭахеит, Асҭамыр иан иара дижит.

– Уара, абри узырҳәои? – ҳәа иасҳәон Заза есымша.

– Ҳара аибашьраҿы ҳҭахар алшоит, аӡә даангылароуп, – иҳәон, дигаӡомызт.

Зны, – Амҩаду ахь ҳцәырҵыроуп, – иҳәан, Цыгьарда ҳаԟан, амашьына ҳҭалан ҳашцоз, Заза даангылеит.

– Уалга, уҭыц! – иҳәан, дҭицеит Асҭамыр амашьына. – Ҳан улхылапшлароуп, – ҳәа.

Имаркӡомызт. Иара иҳәеит – дара рзын уи закәанын. Зынӡагьы аҭак ԟарҵаӡомызт.

Дара Занҭариаа аишьцәа, уа Дым ҳәа Занҭариа дыԟан, уа Стиопа Занҭариа дыԟан, урҭ Занҭариаа аҷкәынцәа зегьы аџьабаа збаз, иблыз роуп. Ҩныда-гәарада иԟан, избанзар рыҩнқәа нрыжьыр акәхеит. Аҩны змоу мчыбжьык ахь зник уҩныԟа умцои. Сара сакәзар, ҳаҩны ыԟан, ақырҭцәа ирымгеит, ирымбылӡеит. Мчыбжьык ахь зник аҩны сцан саар сылшон, сҿысыпсахыр сылшон. Арҭ ҩны рымаӡамызт. Урҭ Тамшьаа ирхыргаз аиҭаҳәаара даара ицәгьоуп.

Даҽазны, Аныуаа рхәы (убра афлагшток гылоуп иахьа) амҩа кны ҳақәтәоуп. Заза, – Абра аҵыс мцароуп! – иҳәеит.

Ҳақәтәоуп, шәкԟа метр ҳкуп ҳҿеиҵыхны. Баҭал Занҭариеи сареи ҳаиваиоуп. Ус, ҳәа дук цоит амҩа ианылааны.

– Исшьуеит ари аҳәа, – иҳәеит Баҭал.

– Сыздырам, иуҭаху ԟаҵа, – сҳәеит.

Аӡәымзар аӡә дыԟам, ҧсызхоу ҳәа, деихсны ишьит.

Заза дыҳәҳәеит, – Иԟауҵои?! – ҳәа.

– Уара аҵыс шәмышьҭын уҳәеит, нас аҳәа дуӡӡа сышьҭуазма?! – иҳәеит.

Нас ҳнеин, аҳәа ааҳгеит, иаҳфеит.

Дкахәхәа ҩ-метрк дыԟан Баҭал Занҭариа. Аибашьрашьҭахь даачмазаҩхан, дыҧсит.

Дым Занҭариеи Стиопеи еицыршьит Аныуаа рхәы. Руаӡәк данырщь, егьи дышьҭысхуеит ҳәа даннеи, уигьы дыршьит.

Тамшьаа рзын мацара акәмызт, Заза зегьы ҳзын дхадан. Сзашьҭои ҳәа дыԟаӡамызт. Гәыкала даҿын. Деиқәхар акәын Заза иҩыза. Резо уа дҭахеит, Заза уа дҭахеит, Тарзан Џлиа. Убри Тарзан Џлиа, сара Рекаԟа санца, сҭыҧан дышьҭырхит амҩан. Сара сеиқәхеит[1].

Резо Кәартаа иреиҳаӡоу аҵараиурҭақәа ҩба дрылгахьан. Қарҭ далгеит аҵара, ақыҭанхамҩатә хырхарҭа. Адекан иеиҳәеит, сақырҭуоуп ҳәа уҿанҵар, адиплом усҭоит ҳәа. Еисын, икажьны даан, ҿыц ара ГИСХ дҭалан, далгеит. Уа ирымҭаӡеит адиплом, иаҧсуара ахьимҧсахыз азын.

– Аҧсны Афырхаҵа ҳәа ахьӡ ауаҩы ианихыла, ианихырҵа убри даҽа ҭакҧхықәрак, даҽа хымҩаҧгашьак уднаҵома уҧсадгьыл аҿы, ужәлар рҿы? Абри ахьӡ иухырҵаз, агара, арҳара аибашьраҿы аҵкыс аҭынч ҧсҭазаараҿы аиқәырхара еиҳагьы иуадаҩума?

---

[1] Аибашьҩы ара зыӡбахә иҳәо Аҧсны Афырхаҵа Заза Занҭариа иҩызцәеи иареи рҭархара иазку аицәажәара ахәҭа дырны ибжьажьуп.

– Ахьчара, аныҟәгара еиҳагьы еицәоуп. Избанзар уара ари ахьӡ уалахәмарыр ауӡом. Хымҩаԥгашьалагьы уалахәмарыр ауӡом. Аԥсны Афырхаҵа ихы шымҩаԥигo убома рымҳәартә.

– Шәызлеибашьуаз абџьар, шәызлеибашьыҵәҟьоз, еиқәханы иҟоума?

– Маԥ, сара автомат АКСУ ҳәа иҟоуп, ахәыцы, убри сыман, адугьы. Урҭ ҳамҭас исшеит, АКСУ ада. Уи сымоуп. Аибашьра аахижьҭеи исымоуп. Атапанчақәа сымоуп аибашьраантәиқәагьы. Еиуеиԥшым сымоуп. Аныҟәгара бзиа избаӡом. Аҕацәа сымаӡам. Аҟәа сцозар, Ԥсоу сцозар, иныҟәызгартә еиԥш аҭахра сымаӡам.

Аибашьра ҟалаанӡа, сара исгәалашәоит, ақыҭараҿы абџьар рыман аӡәык-ҩыџьак. Ирдыруан ишрымаз, аха аӡәгьы имбаӡацызт. Иахьа абра исывҵоуп ҳәа ианыддырбо ыҟоуп. Убри аҩыза аамҭоуп иахьа, уи ала аӡәгьы уџьеишьаӡом, аҳаирпланқәа аархәоит, атапанча акәым. Насгьы, хәыҷгьы-дугьы зегьы иныҟәыргоит иахьа. Убри иахҟьаны амашәырқәа ыҟоуп. Абри аҭаца данаарго иааҟәымҵӡакәа ирымоу зегьы анҭдырҟьо даара ииашам. Аҳәса ыҟоуп, ахәыҷқәа ыҟоуп, зегь ацәшәоит урҭ ахысрақәа. Убри иаҟәыҵыроуп. Иазхоит шьҭа автоматла ахысрақәа. Ахәыҷқәа шәоит, амашәыр ҟалоит. Иара аџьаԥхангьы абаҟоу асҟак? Иахьааухәогьы ыҟам. Иҟазаргьы, зегьы ирзаахәом. Абџьар уманы, иҭауҵо умамзар, уигьы ԥхашьарами. Сара сымхысижьҭеи иҵуа сыздырам. Сызхысуа ҳәа акгьыҟам, џьара ҽазыҟаҵарақәак аныҟоу ада. Ара ақалақь аҿы уабахысуеи. Схысындаз ҳәагьы сыҟаӡам. Анцәа иҟаумҵан, ихыстәхартә.

Анҵамҭа ҟалҵеит, атекст акьыԥхь иазлырхиеит
афилологиатә ҭҵаарадырракәа ркандидат Саида Ҳаџьым

ИОСИФ БРОДСКИ

***

Есымша исҳәон – анасыԥ хәмарроуп,
Иалаҳхуеи аԥсыӡ ақәырҭ анҳамоу?!
Аготика шиаауиуа – хырхарҭа маанала,
Агәыр ҟамҵаӡакәа еиԥш ақьафура алшара.
Ахышәаҟны стәоуп. Ҵлак гылоуп адәны.
Бзиа избақәоз мачҳын. Аха бзиа избон иҕәҕәаны.

Сгәы иаанагон абна – амҿы иахҵәахоуп,
Аҭыԥҳа дызҭахыда лхаҭа лшьамхы анҳамоу.
Ашәышықәса ишьҭнахыз асаба аҟнытә аурыс ила
Аԥсы еивнагашт аестонтә ахагылаҿ.
Ахышәаҟны стәоуп. Исыӡәӡәеит ачысмаҭәа.
Насыԥ сыман ара, аха снасыԥдоуп уажәшьҭа.

Исыҩуан: алашарбагаҿ – адашьма амбатә.
Абзиабара, ахҭыс еиԥш, аҟаҵарба шамху.
Евклид ишизымдыруаз ақәацәахь илбаагахо
Акымзара аҭыԥан амаҭәар Аамҭа шаанахәо.
Ахышәаҟны стәоуп. Сқәыԥшра сгәаласыршәоит,
Зны саарԥышәарччоит, зны сгәы иҵхны иҭсыршәоит.

Исҳәеит абҕьыц ишарбаауа абла,
Ибааԥсу адгьыл иалашәаз ажәла
Ахҵәыр ахылҵуам; адәи адәҳәыԥши
Алаԥсра ҿырԥшыгоуп Аԥсабара ианыԥшуа.
Ахышәаҟны стәоуп, сшьамхы иакәыршоуп снапқәа,
Еимаззоу сыгагеи ҳаидтәалоуп ара.

Сара сашәа амотив амхын,
Амала хорла ҳәашьа амаӡам, лакәым
Са сзыҳәан – исҳәақәо рзы аӡәгьы ҳамҭас
Ишьапқәа кнаҳан сҟәаҟәа ахьалимхуа тәарҭас.
Ахышәаҟны стәоуп, илашьцоуп. Адәыҕбалас еиԥш
Игәрымуеит амшын ицәқәырԥарку аԥарда анеҩс.

Акгьы зҵазымкуа аамҭақәа рҭәылауаҩы,
Ҳаҭырла иазхасҵоит ихадам маҭәахәны.

Иреиӷьу схәыцрақәа – иааиуа амшқәа
Уԥсы зкуа аҿагылара ԥышәас ирзаанхарц.
Алашьцараҿы стәоуп. Уи еицәам ауадаҿ
Адәахьы иҟоу алашьцара аԥкьыс.

***

Ауада ныжьны удәылымԥын, агха умыхьааит,
Амра захьӡу иузалои – даҽа хкык уамыхои?
Уахьдәылԥуа иԥакыдоуп зегьы – агәырӷьара абжьакәзаргь,
Анапызәӡәарҭахь ундәылԥыр – ухынҳәы иаразнак.

Ауада ныжьны удәылымԥын, амашьынагь уамыԥхьан.
Избанзар ауадабжьароуп ҭаӡарас иҟоу –
Аԥхьаӡагагьы нԥәамҭоуп. Дыԝналар иҿыхоу
аҭыԥҳа, дҿырҳасуа, улыгәҭасны днаскьагы деилымхкәа.

Ауада ныжьны удәылымԥын, уҟаз агәаԥәыхь учаԥазшәа,
Адунеиаҿ иаҳа игәазырҳагои – аҭӡи аҟәардәи раԥкьыс.
Уздәылԥуеи уаантәи, хәылԥазы ҽыц уахьааиуа
Ушыҟаз уеиӷьымкәа, – агра́ уман, ухьаауа.

Ауада ныжьны удәылымԥын. Босанова нагӡа уазыԥшны
Уҽеилыхны уацкәаша, ушьапкәа аимааҿ ихтны.
Ашәаԝақәа ирхьыршьуа аҟәыԥсы́ иԝначуп ауада.
Иуԝхьо усгьы имаҷӡам, даҽа акы мыцхәхоит, ҳәарада.

Ауада ныжьны удәылымԥын. Иауазар, ауада ахала
Иадыруазааит сахьас иумо. Сахьдырым ауп, хаҭала, –
Сыҟазаара зыршаҳаҭуа, – ус а́шьаҭа игәаан аԥшра́ иазгәанаҭон.
Ауада ныжьны удәылымԥын!.. Адәныҟа, мшәан, Франциа акәхаӡом.

Гаӡас ухы ӡырумган. Егьырҭ ирылымԥыз улырша.
Ауада ныжьны удәылымԥын. Аԝнымаҭәа укәырша,
Аҭыӡқьаади ухаҿи еилалааит, шьқаԥла анеирҭа аркы
Акосмоси, ероси, арасеи авируси, аамҭеи рыҟнытә.

Еиҭ. Аслан Занҭариа

ШЬАЛИКӘА ЏЬАПУА ИХӘАМҬАҚӘА[1]

Шьаликәа Кьарантыхә-иԥа Џьапуа диит 1922 шықәсазы Ҷлоу ақытан. Анԥамҭақәа аныҟаԥаз, 1988 шықәса рзы, 66 шықәса ихыԥуан.

Инысымҩа даналацәажәоз, «Схатәы бызшәа здыруеит ибзиан, аурысшәа здыруеит ицәгьамкәа» ихәон. Ҩ-класск аԥара иман, ашәҟәыԥхьара бзиа ибон. Аԥсуара, аԥас, ақьабз иаԥанакуа бзиа-ны идыруан, иагьныҟәигон. Бзиа ибон аҽықәҭәаара, ашәахәара. Аамҭала ара-ион аҿы еиҿкааз Кә. Ченгьелиа напхгара зиҭоз абыргцәа рансамбль далан.

Иажәабжьеиҭахәашьа ианыԥшуеит алитературатә бызшәа, иналаршә-аалаpшәны иихәало «до» алахәамԥозар.

Ҭҩа рымамызт иажәабжьқәеи илакә-қәеи. Иахахьаз бзианы игәалашәон. Ажәабжь еиҭахәан даналгалак, зҟын-тәи иахәаз ихьӡи ижәлеи нациԥон. Мам-заргьы ажәабжьк анузеиҭеихәалак, еиҭеихәаз шыгәнукылаз еиликаарц азы зԥаарақәак уиҭалон.

Дшыхәыцҷыз иани иаби иԥхеит, 11 шықәса анихыԥуаз деиҭымны да-анхеит. Иара иаԥкыс аашықәса еихабыз иахәшьа дыҟан, уаха лхы насыԥ амҭакәа илааӡеит лашьцәа хәыҷқәа ҩыцьеи лахәшьеи.

Иахәшьеихаб илгәаларшәо, «Шьаликәа ихшыҩ, игәырԥҟәыл бзиан, ал-шара ахьҳамамыз азы ашкол дҭымԥыр амуит», лхәалон.

Далахәын Аџьынџьтәылатә еибашьра Ду (1941–1945 шш.). Деибашьуан Рокоссовски напхгара зиҭоз, 2-тәи Беларуссиатәи афронт аҿы. Артил-лериаҿы дыҟан.

Аибашьраҿы ихигаз рацәак аиҭахәаарақәа бзиа ишимбозгьы, зны иах-зеиҭеихәеит:

– Ҽнак убри аҩыза ахҭыс ҟалеит. Абзарбзан аҿы аӡәы дхысуеит, аӡәы иааигоит излахысуа арҭҟәаацгақәа, аӡәы иҭеиԥоит, хҩыкны аус еицыруан, рҽеиҭнырыԥсахлон. Ахысра бааԥс ыҟан, излахысуаз, иҭарԥоз арҭҟәаацгақәа аагатәын, иаазгаран иҟаз дшәоу, ихьыз сеидроу, – «Сызцом», – ихәеит.

[1] Ажәабжьҳәааҩ иажәаҳәа еиқәырхоуп, алитературатә бызшәахьы иагаӡам.

Уаҳа сымхәыцҙакәа, сыҩны атабиа сталаны сцеит. Аиашьык аснариадкәа ҩба-ҩба тан. Иашьыкьк 40 кьыла акапануан, ихьантан, аха сыҷкәынамзи, аснариадкәа зтаз аиашьык акы сыжәҩа иқәсыргылт, акы рҳәазаны, сеиханы исыман санааи, ҳабзарбангьы ауаагьы цӄьашәӄьа иагахьан. Убысӄан тоуба зуит, адунеи сықәнаҵ сшымаашьара ҳәа. Иара имаашьара деиқәнархеит ҳәа иҵхьаҙон. Ауаҩы зегьы ианаижьуан, аашьарада.

Имҵсыша итәы иҳәалон. Даеазны, ахысра ҕәҕәак аӄны абомба дажит. Асанитарцәа аҵсцәа, ахәцәа анеизыргоз, ишьнел аҿацә ыҵыҳәҳәон. Ашьнел аҵыхәа ианаха иаргьы дыҵырхит, аморг ахь дыргеит. Ашьтахь аҵсцәеи абзацәеи анеилырхуаз, ишыӄалахыз здыруада, иҵсы ахәага штаз гәазтаз агоспиталь ахь дыргеит. Ҩажәи ҩба мшы ихы изымдыруа агоспиталь аӄны дышьтан. Аконтузиа бааҧс иман. Ишьапы дықәгыларатә даныӄала, ихы дақәитыртәит, ахымхәа (инвалид) ҳәа ашәӄәқәа иҵҵаны. «Аҵсны снеиргьы ахымхәа ҳәа сызтаххода?!» ҳәа иртаз ишәӄәқәа ҧжәаны, деитахынҳәуеит аибашьрахь. (Уаҳа ишьақәимыргылеит урт шаҳатра зуаз ишәӄәқәа.) Аиаирамш даҵылеит Германиа, ақ. Шнаидемиуль. Аибашьра анынҵәа ашьтахь даеа ҩышықәса арра дахысуан Германиа.

1947 шықәса рзы Аҵсныӄа даныхынҳә, Пицунда анемец тӄәацәа дрыцырҵоит.

1949 шықәса рзы атаацәара далалеит, иқытахь дхынҳәны анхара далагеит.

Идунеи иҵсахит 2006 шықәса ҧхынгәымзазы.

АҲӘЫ КЬАМСЫСИ БИГӘАА АЛИАСИ ЗЫҚӘШӘАЗ АХТЫС

<...> Кәыдры ахықәахь бнак аҿы Кьамсыси Алиаси неины итәеит рҩызцәа ирзыҧшны. Аҵых бзиоуп, амза каххаа агәыр кауршәыр иубо иыӄоуп. Абарҭ рҽыҧхьакны иыштәаз акәымкәа, ҳәсақәак шьапыла иышнеиуаз рбеит.

– Уара уаха ҵхыбжьон абарҭ аҳәсақәа иӄарҵозеи абра? – ҳәа ааибырҳәеит маҙажәала.

– Иыӄарҵо ҳамбари, – иҳәеит Алиас.

Абарҭ шааиуаз амҩадыу агәҭа иангылаз џьык амҵан иаангылан, рҽааилырхыит. Асаба каҩҩы иыӄан, амш бзиан, инышьҭалан ибылгьеит. Ианбылгьа ақәыцьмақәа ааины иаарыдгылт. Ҳаргьы ҳшанханы ҳаҧшуеит иаҳзымбатәбарахан, иҳәеит. Ақәыцьмақәа ааины иаарыдгылт. Ҳаи-сеи, ҳәа аҽқәа иышрықәтәо аиҧш, иыҧан ақәыцьмақәа иҩарықәтәаан, абарҭ аҳәсақәа илылашәкәа ицеит. Рымаҭәақәа хаҳәқәак рывара иышьҭарҵеит, иҳәеит. Абри Алиас дҩагылан, иҳәеит, иышцазҵәӄьа рҩыцьагь рымаҭәақәа ааиган, иааиларҳәны, хаҳәык иаҵаҵан дтәеит, иҳәеит.

Ҳтәоуп абра ҧыҭк, даара жәа-минуҭк, жәохә-минуҭ мҵыцкәа, ақыҭа алашра ӄалеит, аҳәҳәара ӄалеит, ахысра атәыла бгеит, иҳәеит. Акаамеҭ

ыҟоуп, абгаҟәа арахә ирылалазар акәхап, арахәхәаара, аҳәҳәара, ахысра атәыла бгеит, уа иаҟәыҵит шаҳҳәо, нахьхьи ицо аҟыҭа иакәшеит. Даара саатҟи бжаки аҟара иынхазар акәхап, иҳәеит. Абгаҟәа ирыҟәтәан, аҽышьҭыбжь аиҧш ашьҭыбжь аасуан. Уыс ҳшыҧшуаз, – Иааиуеит, иаа! – иҳәан, иааины иааҽыжәҵит, иҳәеит.

Иааҽыжәҵын илышьҭалан, иаашьҭабылгьахын, абгаҟәа лылахәаша ицеит, иҳәеит. Дара ҳамаҭәаҟәа аагот ҳәа инеизар, рымаҭәаҟәа абаҟоу, иыҟаӡам.

Аҳәса ҟьантазҟәа адәы иааҟәхеит, иҳәеит. Иыҟарҵозеи?

– Аа, нан, нан, – лҳәеит, иҳәеит, – нан, ҧҳәыс иылхымшаз уао дыҟам, ҳаргьы ҳуаатәыосоуп, уаха ҳхәаҧсаны ҳажәбеит, аха ҳуаауп, адәы ҳаҟәшәмырхан, ҳамаҭәаҟәа згаз, – лҳәан, дматанеиуа далагеит.

Уыс такәаамҭагь ҳцәырымҵит, иҳәеит. Ани Алиас захьӡыз сабхәа, иҳәеит, ашәара иыздырӡомызт, иҳәеит. Уыс такәаамҭа игәаҟуан, игьыжьуа иҳакәшон, ҳа ҳахьыҟаз дара знеиуамызт, дара ахьыҟаз ҳа ҳнеиуамызт. Уыс дсагылан, даацәырҵит, иҳәеит.

– Иабатәи нану?! Нан гызмалхеит! Уаха аҵхыбжьон иыҟашәҵооз ара! – иҳәан, даацәырҵит иҟама агәҭа кны. – Шәысшьуеит уажәыҵәҟьа, шәымаҭәагь шәысҭом, шәоыҭәагь шәысҭом, шәцәырызгоит! – иҳәеит.

Иматанеиуа иҳаҳәо иалагеит, иҳәеит.

Аҵыхәтәан зны, – Шәысҭ шәымаҭәаҟәа, ашьжьымҭан ҳнеиуеит, ишәыхшазгьы ираҳҳәоит!

– Шәанацәа ирыҟәло уаауп, ҳтакәажәцәоуп, – лҳәеит. – Иҳахшазгьы ирашәымҳәан, дгьыл ҳаҟәнаҵ Аҳәбеи Бигәааи гызмал дырҧырхагахан иҟаҳҵом! – ҳәа иҳаҳәеит, иҳәеит.

Ахаҳә шкәакәа иыҟәгылан ҭоуба руыит, иҳәеит. Рымаҭәаҟәа раҳҭан, илоуҳажьын, ицеит, иҳәеит.

Абрыи сылала иызбахьеит ҳәа Аҳәы Кьамсыс исеиҳәеит. Сижьазар, баргьы бызжьеит. Аҳәсаҟәа уаанӡагь идыруан.

АОӠЫ БАДРАҞИ КЬАХЬЫР-ИҦА КАДЫРИ ЕИБЫРҲӘАЗ

Кьахьыр-иҧа Кадыр ҳәа дынхон аӡәы Бзыҧ аҧшаҳәа. Уао беиа дыук иакәын. Анхара, амазара рацәаны иызмаз аӡә иакәын. Абра Нестор Лакоба Аҧсны ҿыц данахагыла акәын. Нестор Лакоба иҟынӡа даар иҭахын, аха анеирҭа-ааирҭа анхацәа иаҳцәыуадаоымзи. Аҟәа дааит, аха Нестор иахьгьы дзымнеит, анеирҭа даҟәымшәама, дназго ауаоы дыимоума, иыхьседроума, дзымнеикәа дынхеит. Ауыха Аҟәа абаимаз, уыи аиҧш адырцәа иымамызт уаҟа. Уыбри азын Аоӡы Бадраҟ ҳәа дынхон Ешыра. «Абри Бадраҟ иҟны сцан Бадраҟ сиылаҧхьап, уаҵәы Нестор иҟынгьы сааигап» иҳәан, ауыха Бадраҟ иахь дцеит. Ахәылбыҽха Бадраҟ Кьахьыр-иҧа Кадыр дсасны диҭааит.

– Уа, хәлыбзиа! Бзела уаабеит.

Аԥсыуак асас дышиыдыикыло аиԥш диыдыикылеит. Ауыха қәаштқ[1] изыишьт. Бадраҟ иыԥшәмеи иареи ракәхын аҩн иыҟаз, иылшоз ала ҳаҭыр иықәыиҵеит, дыибеит, диаҳаит, иышьҭалт. Ашьжьымҭан Бадраҟ дангыла, дыԥшызар, абрыи иысас иаха иҭаз, абри Бадраҟ иқәаҵа дыҵоуп, ибаҳча еимидоит, агьиуеит.

– Уара, Кадыр шаанӡа угылт, уанаҵьалбеит, узыргәаҟуазеи, хәыҷык уыԥсы уымшьарыз?!

– Ааи, снықәла-аақәландаз-агьиндаз сгәахәт, – иҳәеит. – Уыбзазашьа збон, – иҳәеит.

– Иыбзиоуп, – иҳәеит.

Иааины итәан еицәажәон. Кадыр уыс иҳәеит иахьцәажәоз:

– Аҩӡы Бадраҟ уыхьӡ даара идыуны инаҩхьеит, аха абри уыхьӡ шнаҩуеиԥш уынхарала уи аҟара уеиԥшым, – ҳәа иеиҳәеит.

– Аиеи, дад, дасыу иызлаҳалшо ала ами ҳазланхо, – иҳәеит. (агьахыимҳәааит уысҟан.)

Акәац ҭарҵан иыржәит, итәаны акрыфара иалагеит. Акрырфо, аҩы ржәуа, агьиуа иахьтәаз, – Уара амԥхьан ак соуҳәан, даара сазхәыцит, аха Кадыр ишышьақәсыргылара сзымдырит уаҳа, – иҳәеит. – Уара анхарақәа иуымоу зегь здырууеит сара, иуымоу зегь ценкала ихыбуп, агьиуп, амазара рацәа уымоуп, арахә уымоуп, аха абри уара ухыбрақәа ценкала ихыбу шеибакәу зегь ласала иҭәуп, – ҳәан еиҳәеит. – Сара схыбра хәыҷқәа, абри уара угәы иамыхәаз, ихәыҷқәоуп, аха убарҭ зегь ламысла иҭәуп. Ҵакыс иамоу шьҭа уара ҳасаб азуы, – ҳәа еиҳәеит.

Кадыр иысас диыманы Нестор Лакоба иыҟны дааит Аҟәа. диирбеит, еиырцәажәан, Кадыргьы аҩныҟа дцеит, Бадраҟгьы иыҩныҟа дхынҳәит, абас еибырҳәаахьеит.

Еибырҳәааз ҵакыс иамоу са иысзеилкаауам, аха иазыӡырҩуа еилышәкаап.

БАБАЛ-ИԤА ИУАНА

Дынхон Маршьанк. Абри Амаршьан инхоз иыхьӡ сгәалашәом. Уа бзиак диыман, нхыҵтә ҭауадк. Абри нхыҵтә аҭауад дхыҵны дааит сасра абри Амаршьан иҿы. Маршьанаа аҭауадцәа дара-дара анеиҭанеиааиуаз еидыҽеырбалон, ашьтәақәа изыршьт, ачара дыу изиуит, агьит. Ари аҟарач ҭауад дыццакуамызт, иахьтәаз иахьеицәажәоз абри аҟарачтә аҭауад Амаршьан убыс еиҳәауеит:

– Уара сара сшыудырууеиԥш сыҟоуп, ахатә хылԥ ахаҵарԥыс дысхылымҵит, ӡгаб заҵәык дсымоуп, абри сыӡгаб лыда уаҳа сызхәаԥшуа уаҩ дыҟам, ҷкәынак иҟатоу, тәыс акәымкәан, дсааӡар ауыртә, ауаҩра злыцыртә иыҟоу, ҷкәына ҟатак дысҭахыуп, дысзыуԥшаарауазеи, – ҳәа еиҳәеит.

Рацәак даҿамхакәан, Амаршьан убас иҳәеит:

[1] Ақәашҭ – шықәсык зхыҵуа ауаса.

– Дыузысыҧшаап, уанцо аамҭазынӡа, макьана умыццакуазар, – ҳәа еиҳәеит.

Ари диыргәыҕит. Абри Амаршьан игәылара иынхон Бабал-иҧацәа ҳәа шьоукы. Рыжәла сыздырам аиашаз убарҭ. Абарҭ Бабал-иҧацәа хҩеишьцәа аҟан, абарҭ рашьеиҵыб Иуана иыхьӡын. Иуана захьӡыз иыҧшреи исахьеи уамакала дыбзиан, иҭеиҭҧш бзиан, иоура-иыҭбаара днаӡан, акала дсыуандаз ҳәа ззыугәаахәрыз ҷкәынан, абрыи иыҧхьан дааргеит.

– Дад, абрыи аҟарачтә ҭауад, сысас иыҟоу данцо шәҽыжәлан днаскьажәга, – ҳәа еиҳәеит.

Ари аҭауад, ҭауади-амысҭеи уысҟан иырҳәоз ахыҧашьа ауамахыз. Дзахымҧеит. Аҽы, акәадыр, амаҭәа бзиа изыиҧшааит, аҭауад деилеиҳәан, деилеицан, арыи аҟарачтә ҭауад данҽыжәлоз асынтәи ҽецәа шәҩык иыцҽыжәлеит, иаргьы аҩызцәа иыцын.

Абрыи ашәҩык рхыҧхьаӡараҟны абрыи Абабал-иҧагьы дрылашәеит. Наҳар икаҵәара аҟынӡа дыргон. Наҳар икаҵәара ихыҵны ицон Ҟарачыҟа. Наҳар икаҵәара ианнеи, – Уара аҩынӡа усыцаала, дад, нас ианыуҭахыу уаап, – иҳәан, иҩызцәа даарыцрыиган, Бабал-иҧа Иуана, аҟарач диыман дцеит.

Ҟарачы иахьнеиз арыи дыбналан даузаахуаз, уа дныикылт. Дныикылт, аха ишыиҳәаз аиҧш, тәыс акәымкәа, иферма дыуқәа, ирахә ахьгылаз, иуаса, иыцьма, иыҽқәа ахьгылаз изыхьчоз дырхылаҧшуан. Дҽыжәлан, дцаны мызкахь знык-ҩынтә дакәшан ибон. Сас бзиак дааиыргьы диыдиыртәало, агьиуа, ари зыҧшреи зсахьеи бзиаз ҷкәынан, иаргьы жәибыжь-жәааҟа шықәса ихыҵуан уиаамҭазын. Ас ихныҟәгашьа бзиан, иыҧсҭазара бзиан, агьин даныҟала, иаргьы дацәымбналакәан, даангылт. Ҩажәаихәба шықәса дыҟан уыбра, аха ари ахьыӡ иырҳаит, аҧша иырҳаит, дуаҩхеит. Дабаҟоу, абар шықәс ҩынҩажәа дырҭыст.

– Сыҭауад ак уасҳәон, угәы иалымсуазар, – иҳәеит ҽенак.

– Изакәызеи?

– Уара, сара сангьы дыҟан, сашьцәагьы ҩыџьа аҟан, сара сшақәшәаазаалакгьы сааугеит, ара сыҟоуп. аиашазын, сара уара угәы нсырхом, суаӡеит, суаҩыутәит, абызшәа сҵеит. (Аҵара хәыҷыкгьы иҵеит. Аҟарачқәеи аурысқәеи еизааигәоуп уа, аурысшәа бзиан иҵеит, аҵарагьы напынҵарак, агьик, уеизгьы-уеизгьы кааметқ, гимназиак далымгеит, аха аҵара хәыҷык иҵаны, агьины дҟалеит.) Ҳаҩнынӡа сцоит, снықәыҧш-ҩықәыҧшуеит, сан дыҧсхьазаргьы збот, сан дыҧсхьазаргьы, сашьцәа рыҧсҭазаашьа збар сҭахыуп, – ҳәа еиҳәеит.

– Уца, дад, – иҳәеит.

Хҩык аҽцәа иыцыиҵеит, аҽы бзиа, хышықәса акәадыр зқәырымҵацыз, аҽы бзиа дақәиыртәеит, деилеиҳәеит иыбзиан, хышә-мааҭ ахьгьы ииҭеит, – Уца, ухы иауырхәап, уалалеиҩеип, – иҳәеит.

Ддәықәлан иҿааихан, Аҧсны дааит. Аҧсны дахьааиз рыҩнқәа, рынхара ахьгылаз аҳәира ахыҵәан, абна ахыҵәан иыҟоуп, уаҩ дықәӡам. Аҳабла, ақыҭан дахьҵааз, – Уан дыҧсгәышьахьеит, уашьцәа еимҵәаны ииргеит, – рҳәеит.

– Ҟаҳ, иыҟалазеи, уанаџьалбеит! – иҳәан, иашьцәа дрышьҭалан, аӡәы абри Цхакаиа шыҟоу Агыртәылан џьара дыхьчан, аҭыԥ дшыҵаиаз дыикыит, дыибеит.

Уа Иуана дахьнеиз итәы ылымҵыр иуамызт, абызшәа, агьыи деиқәшәаан уысгьы, дахьынӡаҟаз иихьчаз ахәгьы рымхны, иырахә-иышәахә, диыман даан, деиҵаԥԥы, рыԥсадгьылаҿ қәацәк изыҟаиҵан, – Абра уынхала иықәынҵәаз, шьҭа уаԥы уыигарым, – иҳәан, уа дыниыжьит.

Агьи иашьагьы диышьҭалан дшеимдоз абрахь, уыи аиашаз Аԥсны дыҟан. Бзыԥ аԥшаҳәа, шьоукы рҟны дшыҟаз дыибан, уигьы дааигеит. Уии-уии рыбжьара шықәсыки бжаки раҟара бжьысит, абарҭ иашьцәа шыиԥшаауаз, ишыниырхоз-агьиуаз.

– Сцап сабаӡӡеи иыҟны, – иҳәан, дықәлан деиҭацахт Ҟарачыҟа.

Арҭ ицааз ауаагьы ицыуп. Еиманы Ҟарачы инеит. Иахьнеиз иабаӡӡеи деигәырҕьеит, агьит, кампаниа изыҟаиҵеит.

– Дад, иыубази, иуаҳазеи?

Иибаз иаҳаз еиҳәеит, иҭагылазаашьа зеиԥшраз.

– Дад, уара са снапаҿы уыҟеижьҭеи акыр ҵуеит, абра уынхарц-уынҵырц, саргьы сыԥсыр, нышәк сауҭарц, сынхара уымазарц сҭахыуп, аха уа угәы иаанагоузеи? – ҳәа диазҵааит.

– Сгәы сҭахәыцп, – ҳәа еиҳәеит.

Мчыбжьык ашьҭахь дааит.

– Угәы уҭахәыцма?

– Сҭахәыцит.

– Иыуҭахыузеи?

– Сыԥсадгьыл ахь сцар сҭахыуп, – иҳәеит.

– Уцозар усышьҭуеит, дад, уџьабаагьы сырӡуам, – иҳәеит.

Ауахьад ԥҵәаны иыиҭеит ҽышәк. Ашьамаҟа иыиҭеит, убас жәы-шәк, ԥынԥажәижәаба-цәы, ауасеи аџьмеи еилаԥсаны, хәышә раҟара иыиҭеит. Абарҭ аазцашагьы ауаа иыҭаны, чара уны, жәра изыуны, пату иықәҵаны, аԥара маҷымкәа иыиҭеит. Убысҟантәи ахьы иыманы дхыҵны Аԥсны дааит. Аԥсны дахьааиз, – Бабал-иԥа Иуана дааит, – рҳәан, ачара изыруит, ажәра изыруит, иырахә-иышәахә наган иашьцәа ирыиҭеит, аԥара маҷымкәа ирыиҭеит, анхарақәа рзыҟаиҵеит.

Иара дазхәыцын, дҭаацәарамызт уыбриаамҭазыҳәан, «сара сҭаацәараханы, агьины, сышьҭамҭа даара иыбзиан ишыҟало седрома, уыбри аҵкыс ақалаҿь ахь сцап» иҳәан, дықәлан Аҟәа дцеит. Аҟәа убасҟан секретар обком дыҟамызт, даҽаӡә дыҟамызт. Аҟәа иыҟаз начальник милициа иакәын. Аначальник милициа даԥсыуаӡамызт, уыбра аначальник даԥсыуазаргьы ауаа рыҿцаауан, аурысқәа аҿцаауан, ақырҭқәа аҿцаауан, агьиуан, абызшәа аҭахын. Бабал-иԥа Иуана уыбра даангылт ҭырџьманс. Уыбра ауыс шыиуаз дажәын дыԥсгәышьеит. Анхара дыу ҟаиҵеит, амала Бабал-иԥцәа рхьы инымҵәааӡо ҳәа ззырҳәо зырҳаз Бабал-иԥа Иуана иоуп иааган ирызҭаз. Иашьцәа иахьагь Арасаӡыхь иынхоит рҳәоит, са исыздыруам, уырҭ дара, аха...

Ари ажәабжь сазҳәаз Аӡыԥбжьатәын, Џьыкырбан Сандра иыхьӡын.

АНХАҨЫ ԤКӘЫН АНЦЬУР-ҬЫԤХА ДШИГАЗ

Дыҟан нхаҩ арԥыск. Аҭаацәара даланамгалацкәа дахыԥашәа дыҟан. Иара дуаҩызаҵәын, уаҩ диымамызт. Иан дыҟамызт, иаб дыҟамызт, агьымызт, зхала иыҟаз уаҩын. Хәыҷык дахыԥахьан, аха аԥҳәыс дааигеит. Еицынхо, еигәырӷьаҵәа анхара иалагеит, аха иазыууазеи, абри гәаҟрас иыҟалаз, иыԥҳәысгьы хшара дылмаут, иырахәгьы мыҿио иалагеит. Иырахә иымаз маҟхеит, аҟата миыит, иыԥҳәыс хшара дылмоут, иыхиымагәыхьха дҟалеит. Арыи хәышықәса ҵит, жәашықәса ҵит, хылҵт дырмоут, арахь рырахә ҿиом, иышьны иырфеит, акәымзар ак ацло, зҳарак рымаӡамкәа, абас аҩны иыҩнаханы иыҟоуп, иыхиымагәыхьха амҩаҿ дыштәаз акәымкәа, ҽуаҩык даауан.

– Мшыбзиақәа! – иҳәан, – Бзиа убааит! – иҳәан, дҩеихан, дҩагылт.

– Уылахь зеиқәыузеи, иуыхьзеи? – иҳәан, – Сылахь зеиқәыу уасҳәар, акыр сыуҭозар иуасҳәап, аха уаргьы акыгь сыуҭом, иазыууазеи, сылахь зеиқәыу, – иҳәеит.

– Акы суыхәаргьы уыздырам, – иҳәеит.

– Акы усыхәозар сылахь зеиқәу уыбриауп: сара ԥҳәыс даазгеит, сабиԥазаҵәын, жәашықәса ҵуеит, сыԥҳәысгьы хшаа дылмоут, сырахәгьы ҿиом. Абас омакы сақәшәеит, – иҳәеит.

– Ахшара дуоуыр иҭабуп ҳәа сарҳәартә узыҟаҵозар, уырахәгьы ҿио ахшарагьы уоуа уҟасҵоит, – иҳәеит.

– Закәызеи, уанаӡьалбеит?! Ҭабуп ҳәа шԥауасымҳәо, – иҳәеит.

Ҵәахаҳа ҟаԥшьык иӡьыба иҭан, иааҭыхны иыиҭеит [иԥылаз аҽыуаҩ]:

– Абри аҵәа аацәырԥссаны абжак уыԥҳәыс иылҿаҵа, абжа уара иыф, аҵәа цәа иахыухуа уырахә ирыҭ, зегь арҟьашь, уырахәгьы ҿиоит, уаргьы уыҿиоит ҳәа, – еиҳәеит.

– Иыбзиоуп, – иҳәеит. – Иыбзиоуп, – иҳәан, иҵәа иыман аҩны дааин, иҵәа аацәырԥссаны... (Уыи рацәакгьы иамеигәырӷьеит.) Абрыи ииашахоит ҳәа дыҟамызт, аха «сзашьҭоузеи, иҟасҵап» иҳәан, иҵәа абжа иыԥҳәыс илыиҭан иылфеит, абжагь иара ифеит, иҵәа ацәа иааҵәиырԥссаз иырахә иымаз, ишьамаҟа инарылагалан иырҿеиҵеит.

Ашықәсан иыжәқәа цәтәит, ихьеит, иыԥҳәысгьы ԥа длоут. Дмарымажахан дыбзиахеит. Иыԥҳәыс хҩык аҷкәынцәа лоуит. Иырахәгьы гәырӷьахәха, есшықәса ирызҳауа-агьиуа иҟалеит. Иыҷкәынцәа ииз мшызҳа ирызҳауа идухеит, рԥарцәахеит. Шәарыцара ицоит рыхҩыкгьы, еицышәарыцон, игьежьны иааиуеит, уаха аҭамҳа[1] иаҵатәоуп. Рыфара-рыжәра Анцәа ишыиҳәара иҟалеит.

Уахык зны иахьааилатәаз, – Дад, ҳара уалк ҳақәыуп, иҟаҵамзар ԥсыхәа змам, – [иҳәеит аб].

– Изакәызеи?

– Изакәыу ус ауп: ҳара хшара дҳауӡомызт, ҳарахәгьы ҿиаӡомызт, абас

[1] Аҭамҳа – ашәарыцаҩцәа акәац ахьдырҩо.

ҳаӄан. Хаҵа ҿыуаԥк даауан, абра дсықәшәеит. Сыхсымагәыхьха сыштәаз дсықәшәан, ҵәа хаҳак сыиҭеит. «Абри аҵәа цәырԥссаны иышәфар, шәаргьы ахшара дшәауеит, шәырахәгьы ҿиоит» ҳәа сеиҳәан, ишыиҳәаз ҳӄалеит, шәаргьы хԥык шәиын, шәҳааӡеит, ҳарахәгьы адунеи иамкуа иыӄоуп. Абас иыӄоуп. «Мышкы зны уыҷкәынцәа дыухан иӄалар ҭабуп ҳәа сарҳәааит» ҳәа сеиҳәахьан, – иҳәеит.

– Уара уыи ҭабуп ҳәа иаҳҳәап, аха ҳазлацозеи? – иҳәан.

– Иҿы ашьҭа абра амԥа уахьынымԥахыҵуа иҵарпыӄӄа игоуп. Абри аҿышьҭа ашьҭа уынхылар, дахьыӄо уыԥшааует, шәыԥшаауеит, – иҳәеит.

Ҳаи-сеи, рҳәан, ахԥыкгьы дәықәлеит, амԥаныфақәа шьҭырхыит, абџьар рымоуп, агьиуп, шәарыцацәоуп арҭ. Идәықәлан иахьа ицеит, уаҵәы ицеит, амԥа нҵәом, арыи аҿышьҭақәа нҵәашьа рымаӡам, иықәлан ицот. Арҭ ауаа ахьынхоз амшынгьы иацәыхаран. Абас иышцоз, иышцоз амшын ахықәаҿ ахыуҳәа иынкылсит. Амшын дынҭалан дцеит, уаҳа иышьҭа џьара игам, абрыи дышиашаз дшааиуаз амшын иҿынҭаиыжьын, амшын аӄны иҿышьҭа ауыубахуеи. Абра иыԥшит, иыԥшит, ԥаха-хаха иыԥшит, ахԥыкгьы еицыуп, аха аҷкәынцәа аиҳабацәа аԥыџьа, – Ара ҳабанӡаԥшуеи, – рҳәан, игьыжьын, рыԥныӄа ицеит.

Аиҵбы дынхеит.

– Саԥырҵуам абра иыӄало збаанӡа! – иҳәеит.

Дынхан жәохә, мыш, мыш-ԥажәа раӄара дшыӄаз акәымкәа, ҿуаԥык иҿы дасны даауеит, амни аҿышьҭа иаагоу шыӄоу дхыланы, аӡы дынҭалахьан, дгәеиҭеит.

– Оо, уара! – иҳәан, дыҳәҳәеит.

– Иыууазеи?

– Уара иызуа уыбриауп, абасгьы-абасгьы цатәыс исымоуп, аӡә иышьҭа схын, дсымԥшаар ԥсыхәа сымамызт, абра амшын дҭалан дцеит, амшын сзыруам, сырга ухаҵазар, иыуқәнагоугьы уысҭоит, – иҳәеит.

– Сара уықәнагагьы сҭахӡам, акгьы сҭахӡам, уааи, – иҳәан, дԥаихьӡан, дырыигеит.

Дырыиган, диазҵааит уашьҭа:

– Уара абасгьы-абасгьы џьара сцоит, сахьцогьы абасоуп, сзышьҭоугьы абриоуп.

– О, уыи иыӄны анеирагьы цәгьоуп.

– Нас иышԥазуеи? – иҳәан, – Абри адә иыубо аҵыхәан ҭакәажәы бааԥсык дынхоит. Уыбри аҭакәажә зыӄны уцо иан лоуп, абрыи даныцәо иақәыршәаны лгәыԥхәы узацҳар, иыуҭахыу узыӄалҵоит. Дааԥшуаны унеир, уылшьит, – иҳәеит. – Иыбзиоуп, – иҳәан, ари аҷкәын ддәықәлеит.

Арыи аҿыуаԥгьы иҿы дасны дцеит. Арыи адә иыибоз уаҳа шәаԥыџьаԥ гылаӡамызт, аха адәы аҵыхәан ацара хаха-хымыш бжьан. Арыи дныӄәо, ашәадәы[1] дықәԥшуа-агьиуа, абрыи ақәацә ахьгылаз днеит. Ақәацә ахьгы-

[1] Ашәадәы – шәаԥыџьаԥ ахьықәгылам адәы.

лаз даннеи, аҭакәажә длеиҩеиуа дыибеит. Дыиҷаԥшьоит. Дшыиҷаԥшьоз аҭакәажә дышьҭалеит. Даныцәа, дшыцәаз лгәыԥхәы дацҳаит, ишьамхы ларсны. Аҭакәажә дааԥшит.

– Аа, нан, нан, иыуҭахыузеи?

– Ысҭахыу уыбриауп, абри аиԥшгьы, абрыи аиԥшгьы ауаҩы иҭабуп ҳәа иасҳәарц сыҟоуп. Уыбра сцоит, ацашьа амҩа сықәыбҵарц сааит, – иҳәеит.

– Амҩа уықәсҵап, – лҳәеит. – Абрыи быжьҩык аԥҳацәа иымоуп, – лҳәеит. – Абыжьҩык аԥҳацәа иымоу амшын ахьҽыкәабара ицауеит. Фҩык еицны ицоит. Афҩык уымч рықәхом. Зегь реиҵыбӡа зегь реиҳа дыԥшӡоуп, аҵыхәтәан дцоит. Убарҭ фҩык рҽыкәабан, рыҽрыхьны ианыхынҳәуа аамҭаз лара аӡахьы дцоит. Уыбрыи лымаҭәа лшәыхны аӡы данҭало лымаҭәа уызгар, уымшәакәа лареи уареи шәеицәажәар, уҳәатә аҟны дыузаагар, уыбри ауыс узыҟалҵоит, иыҟаҵатәу зегь узыҟалҵоит.

– Иыбзиоуп, – иҳәеит.

Аҭакәажә лҿы акрыифеит, акрыижәит, иҿылеихан, иахьиалҳәаз аҭыԥаҟны дцан дыԥшит. Дыԥшын иаауеит анӡьуркәа, фҩык аӡӷабцәа, афҩык иаҩиыжьын, ицеит. Рҽыркәабеит, рыҽрыхьны, ихынҳәны иааит. Рыҩныҟа ицеит. Рыҩныҟа инеиуазаргьы инеит аныигәахәуаз аамҭазыҳәан, аӡӷаб заҵәык лымацара дааует, аха арҭ иыибахьаз афҩык еицызгьы дреиԥшым, хазынак дааует, анӡьурк, хырзаманк. Длеин амшын аҟны лҽааилылхын, амшын дҭалт. Амшынҭалара данца, лымаҭәакәа ахьышьҭалҵаз дынкылсын, лымаҭәакәа иӡеит. Лымаҭәакәа иӡан, иываҵан даатәеит. Лҽылкәабеит, лҽылшьышьит иахьынӡалҭахыз, дҭыҵны дааин лымаҭәакәа ыҟаӡам.

– Аа, уанаӡьалбеит, сызшьыда, сымаҭәакәа згада? – лҳәеит, дӷьаҵәыӷьаҵәит, алада-аҩада, – са сымаҭәакәа ргара згәыӷьыз уара унаԥаҟны сыҟоуп! Иахьыуҭахыу сыҟоуп, ухаҵазар, ламыс уымазар, сымаҭәакәа цәырган исыҭ, – лҳәеит.

Дцәырҵит. Аҷкәынгьы иыԥшра-исахьа бзыиан, иаргьы лымаҭәакәа лыиҭеит, иҳәатә аҟны дааигет. Еицәажәет.

– Уаха унеи, уыи ауыс уаха иҳаӡбап. быжь-уадак амоуп, абрыи аҩнашьҭахь быжь-цәашьык акуеит. Афба ыцәоит. Афба ыцәан, абрыи иынхо са сҭәоуп, уыбра унеир, ауаҭах аҟны акьыба ааигәа иыҟоуп, акьыба кыдсыргылот, акьыба ухал, ҳаицәажәап уыбра, – ҳәа иалҳәеит.

Лымаҭәакәа лыиҭан, ла дцет. Иаргьы дцыргацырго длышьҭалан даан, аҩны, ҳәа игылоузеи, акаамеҭ гылоп, днеин дыԥшыит, дыԥшыит, аха уабанӡаԥшуеи, асааҭ жәаҩа ҟалеит, ак ҟалеит, ак аныҟалоз аамҭаз ацәашькәа афба ыцәеит.

Ак аркыуп, ак иаркыз аҟны днеин, акьыба кыдыргылан, дхыҵны дыҩналт. Дыҩналан, – Иыҟоу удыруама? Саб адҵа уыиҭоит. Адҵа уыиҭар «иахьа иысзыҟаҵом, уаҵәы иҟасҵап» ҳәа иауҳәоит, уаар, са иуасҳәоит ишыҟауҵо, – лҳәеит.

Ауыха уа дыҟан, ашьыжь дгылан, аӡаӡа иыхьшы, дгәаҟны дыҟоушәа дааит.

– Уа, шьыжьбзиакәа!

– Уа, бзиа убеит, бзела уаабеит! Уабаҟаз, уызуысҭа? – иҳәан, – Са сызуысҭоу абри ауп: Уара зны уҽыжәлан Аҧсны уаныҟаз ҵәа хаҳак аӡәы иыуҭеит, иыҧҳәыс хшара длоуамызт, иырахә ҿиомызт, ҳара хҩык аҧацәа ҳиызиыит, иырахәгьы ҿио, бзиа дҟалеит. Ҳа ҳандуха, ҳанхацәаха, абас «ҭабуп ҳәа иауҳәароуп» ҳәа сыдыиҵан, сааит ҭабуп ҳәа уасҳәарц, – иҳәеит.

– Аа, уыс аума?! Уыс акәзар, ҳара ҳҭаацәа дууп, – иҳәеит, – ҳанхара-ҳанҵыра зеиҧшроу убоит, уыбриаҟара анхара иҳамоу аҧшьыра ҳамам, абрыи аҭаацәа зегь ҳазҵаӡо ҵлак ааганы ҧшьырара ҳазнауыртә иаҳзыҟауҵарц сҭахыуп, – иҳәеит.

– Иыбзиоуп, иыузыҟасҵап, – иҳәеит.

– Ианбаҟауҵо?

– Иахьа иысзыҟаҵом, уаҵәы.

– Иыбзиоуп, уаҵә ашьжьымҭан уааи, – иҳәеит.

Уаҵәы захьӡыз аҷкәын дгылан днеин, ауыха уа иызҕаб аиҵыб лҿы дышьҭалеит.

– Иышҧасыҧсыхәоу?

– Уца махәык, алаба ҩа-дыук иылҭеит, – абрыи арс, иара дышьҭны ерыӡк азна аӡы иааргa, абри аирыӡ ала, инапала аӡаҵаиҭәааит, абрыи уара иауырсуеит. Иара инапала аӡаҵаиҭәоит, аирыӡк аӡаҵаҭәаан данаалго, иара аҧшьырара ауыртә иҟалауеит, амӡырха ҭырҭәааны. Иага дуацәажәаргьы, уара аҭак ҟаумҵан, уара алаба ахы уаҟәыҕәҕәан икыз, иаҵаҭәаан даналго, иааууыжьит – ҧшьырара ауа иҟалоит, – лҳәеит.

– Иаазгеит аиҭаҳатә, уцан еирыӡк азна аӡы сзаага, – иҳәан, аҧшәма ихаҭа дцан, аирыӡ азна аӡы ааигеит.

Арыи алаба ҩа лыҵеиҵан, аӡы аҵаиҭәо далагеит, аӡы аҵаиҭәот, ацәажәара хҭеикыит, агьит, аха арыи аҷкәын дцәажәаӡом. Дымцәажәаӡакәа, аирыӡ иҭаз аӡы ааҵеиҭәеит, аҷкәын илаба ахы аауиыжьын, ишырбоз иазҳаит, ихазынаханы, аҧшьырара ауа аҭаацәа моу, абжьыуаа еизаргьы иыҵагылартә, уыбриаҟара идыуны, аҵла аагылеит.

– Уца, уыҧсы шьа, уаҵә ашьжьымҭан уаа, даҽа дҵакгьы уысҭоит, – иҳәеит.

Акрырфеит, акрыржәит, аҷкәынгьы дцеит. Дцан ауыха иызҕаб лҿы...

– Иҟоу удыруама?

– Ыы? Арыи адҵақәа уыиҭо далагеит, ҟазшьа змам уыиҭара дыҟоуп, – лҳәеит, – уиаҵкыс ҳабналап, – лҳәеит.

– Ҳазлацозеи, банаҵьалбеит?

– Аҽеиқәеи аҽыхәеи ҭакыуп аҽҭраҟны, акәадырқәа рықәҵан иҭыга, аҭаацәа аныцәалак ҳцоит.

Аҽеиқәеи аҽыхәеи акәадырқәа нарықәҵаны, лара шкәакәала лҽааилалҳәан, иара еиқәаҵәа-маҭәала иҽааилаҳәан, идәықәлеит. Аҵхыбжьон лан дааҧшит. Лан дааҧшын, – Аа, уымцахә ыцәеит, ҳаӡҕаб диыман дцеит аҧшьыра ҳзыҟазҵаз, – лҳәеит, – угыл, уиышьҭал! – лҳәеит.

Дҽыжәлан, дрышьҭалт. Диышьҭалт, аха уабаиыхьӡо.

– Аа, саб дҳахьӡоит, – лҳәеит, – иышҧаууеи?

– Ишаауа уыс ауп: абрыи аҽыхәа уахәамахеит, аҽеиқәа баагәарахан иакәшеит ауахәама, иара апап иакәхеит, иыԥхәыс ла лакәхеит.

Ауахәама аҟны дааит иара:

– Абра шьоук ыиасуа жәбазар, аҽеиқәеи аҽыхәеи? – иҳәан, – Иҳамбеит, – рҳәеит. – Иҳамбазар, шьҭа иыҟаҳҵозеи? – иҳәан, дхынҳәит.

Иара дхынҳәны данырба (ани лара лҿаҳәатәы ҟалон), аҟәаққәа иҽыжәлан идәықәлеит. Дхынҳәны данааи, [иԥҳәыс] – Уара уахьнеиз дара ракәын, абрыи абаагәара иакәыршаз ҳҽеиқәа акәын, ауахәама игылаз шәҽыхәа акәын, – лҳәеит, – апап иыԥҳәыси иареи иыԝназ дара ракәын, иыузымдырит, – лҳәеит. – Аа, сцот! – лҳәан, лҽы дақәтәан ддәықәлеит.

Уыбра араса рыҟәшәеит имаҷымкәа, агәмыркатыл ажәла рыҟәшәеит, ирацәаны, абна жәлақәа рыҟәшәеит имаҷымкәа. Иандәықәла, абарҭ икалыԥсоит дахьцо. Абна еилаԥеит, акаамеҭ ҟалеит, арыи абна рхны дрышьҭалт, аха дрыхьӡаанӡа, амшын иҭалт. Амшын аҟны лара даиаанӡа, дара амшын иҭалан, абжа еиԝыршахьан, амшын аҟны данааи, исыцәцеит лҳәан, дхынҳәит.

Рыԥҳагьы диыман дааит, аиааирагь игеит. Аҷкәын иыԝны даит иаб иҿы. Иаб иҿы дахьааиз, ачара руыит уаԝ ишыимбац.

Ачараҟны сыҟан, какалк кны саауеит.

АҬАҲМАДЕИ АҶКӘЫН ХӘЫҶИ

Нхаԝык дыҟан. Дҕарын, иыԥхәыси, иареи, иыҷкәын хәыҷи уаҳа уаԝ диымаӡамызт. Иыԥхәыси, иареи, иыҷкәын хәыҷи есиаашар аркьыцқәа аашьҭыхны ԥсыӡкра ицон. Аԥсыӡ ркуан, уыбри аԥсыӡ кны иааган иырфон, уаҳа акгьы рымаӡамызт. Ас ишыҟаз, ишыҟаз акыргьы ҵит, уыбриала рхы ныҟәыргагәышьон, уаҳа акыгь рымаӡамызт.

Зныӄ дырԝегьых ԥсыӡкра ицеит шьжьымҭанк. Аԥсыӡкра иахьнеиз аԥсыӡқәа акы икыит, ԝба икыит, хԥа иыкит-агьит, аԥсыӡ хәыҷқәа иыкуа-агьиуа, ишыҟаз акәымкәа, иыркьыц ахьдәықәыиҵаз, ихьанҭаӡа иҟалеит изышьҭымхуа. Ԥсыӡк, идыуӡӡаз амԥыхьашәан иаанагеит, арыи аԥсыӡ ииршәын, арахь иааин икаҳаит. Иыркьыцгьы ԥнаҵәеит, аркьыц аԥҵәахагьы аԥсыӡ иалахеит, аха ани иалахазгьы уысс иамамкәа, абрыи аԥсыӡ аҟәаққәа иахькажьу иышьҭыԥо, иышьҭыԥо, иышьҭыԥо, атәыла арбго иалагеит. Арыи аҭаҳмада иыркьыц аныԥҵәа, иыҷкәыни иыԥхәыси уыс реиҳәет:

– Абрыи аԥсыӡ аӡахьы иышәацәымцаат, ашьҭыԥашьа цәгьоуп, сара сцот аркьыц аҽак аазгот, – иҳәан, аԝныҟа ддәықәлеит.

Аԝныҟа дандәықәла, арыи ахәыҷы, иыҷкәын хәыҷы абриы аԥсыӡ рыцҳаишьет. Арыи аԥара иаҟәымҵӡеит, «ирыцҳауп, иыԥсӡам» иҳәан, аӡы ааҭыиган, дынкылсын, аӡы ақәыиҭәет. Аӡы анақәыиҭәа, иыҵегь еиҳан ашьҭыԥара иалагет. Иышьҭыԥо, иышьҭыԥо иыԥан аӡахьы ицеит. Уыс иаб даит.

Иаб данааи, – Сыҵсыӡ адыу иыскыз абаҟоу? – аныиҳәа, – Уара абас ауп, ахәыҷы дшашьҭаз аӡахьы иыцәцеит, – лҳәеит иан.

– Ҟоҳ! Ҭаацәак хынтә иҳазхоз аҵсыӡ аӡахьы иышҵаууышьҭи! – иҳәан, ахәыҷы дааиысуа диыпҟеит. Уысҵырҵны уца, уара ихәарҭахо уаҩым, уысҭахым, иахьарнахыс! – иҳәан, иҵа дыҟәыицеит.

Ахәыҷы даныҟәыица, дыҟәаҵны дцеит. Иыҵҳәыси иареи аанхеит. Арыи ахәыҷы дцеит дырҵырҵны.

Дцо, дцо, дцо – дныҟәаот рыцҳа иахьагьы-уахагьы аныҟәаара даҿуп. Дышцоз акәымкәаны, дышнеиуаз аӡә дааиҵылеит.

– Дад, уабацо уара? – иҳәан, – Сахьцо сыздырӡом, абас ауп, саб сипҟан сцот, сызбо аӡәы, сныҟәызго аӡәы иыҟны амаҵ зуеит, сҷьаранҵьуеит, – ҳәа еиҳәеит.

– Ҟоҳ! Абра уышнеиуа, абра нхаҩык дынхот, уыбри анхаҩ иынхо, нхаҩ бзиоуп, уыбри иҿы унеи уныҟәыигот, уыбри ухы иыдкыл, – ҳәа еиҳәеит.

– Бзиоуп, – иҳәан, иҿынеихан, ани анхаҩ иҿы днеит.

Дахьнеиз анхаҩы, – Дад, уызтәыда уара, уабатәиу, уышҵаҟоу?

– Абас ауп: иысфо сымам, иызжәуа сымам, ҭынха дсымаӡам, сныҟәызго ҳәа абас сдәыҟәуп, – иҳәеит.

– Нас ара уыҟаз, – ҳәа еиҳәеит.

– Сыҟоуп суыдукылозар, – иҳәеит.

Диыдыикылеит.

– Суыдыукылеит, аха науынагӡа саагылаӡом. Уахыкыи-ҽнакыи акрысҿаҵа, уахыкыи-ҽнакыи амаҵ зуеит, уинахыс сцот, саагылаӡом, – ҳәа еиҳәеит.

Уахыкыи-ҽнакыи дныикылеит.

– Уара уахыкыи-ҽнакыи ракәым, ҵыҭк уаагыл, – иҳәеит, аха иымуит.

Арыи ахәыҷы иуам, дымцар иыуӡом.

– Нас иуысҭарызеи уахьцо?

– Седро, иыуҭахыу сыҭ, – ҳәа еиҳәеит.

Ҩаха-ҩымш ажәҭра ирыцҟьон, амаҵ изыиуит, агьит, ахәыҷ иылшоз зегь ҟаиҵеит. х-еимаак иыиҭеит, абри асахҭан еимаақәа хҵа иыиҭеит. Арҭ ахеимаак амҩан иуымазааит, иуышьоуҵап, иыуҭахызар, аӡәы иыуҭап, уаҳа иуысҭо агьсымам, – иҳәеит.

Аимааҟәа ааиҩыҵракны ддәыҟәлеит. Ас дышцоз, данҵшы ибеит хҩык шырашәоз. Ахҩык ирашәоз, – Уабацо, уара ахәыҷы, уабацо? – ҳәа ианиазҵаа, – Сабацо сара сыхныҟәгага сымам, амла сакуеит, крысҿазҵо дсымам, сыхныҟәгага азыҳәан сныҟәот, – ҳәа реиҳәеит.

– Нас аҩны унеи, кыргьыуҿарҵап, агьип, – ҳәа иарҳәеит. – Нас иыукыу закәызеи? – анырҳәа, – Еимааҟәоуп, – иҳәеит.

Аимааҟәа ирыхәапшын, аимааҟәа ргәапхеит.

– Аимааҟәа уыман аҩны унеи, ҳаҳәсаҟәа ирыҭ, иышҵауҭиуеи, – рҳәан, – Жәкы ҳәа иысҭиуеит, – ҳәа реиҳәеит.

Арҭ хҩык ыҟан, рыҳәсаҟәагь хҩык ыҟан. Иыман аҩны днеит. Аӡәк иыҟны дахьнеиз, – Иышҵауҭиуеи? – лҳәан, ианылиырба, ианылгәапха, – Жәкы ҳәа

ыстіуеит, – иҳәеит. – Бцан бхаҵа биазҵаа, – иҳәан, дцан лхаҵа аниызҿылт, – Иасҳәет, жәкы иыт, – ҳәа леиҳәет.

Жәкы аалцан, ажә иылтеит. Агьи апҳәысгьы ҿылтын, лхаҵа даниазҵаа, уигьы лыжә аалцан иылтеит, ахәыкгьы жәкы-жәкы ааргaн иыртан, ажәқәа ашаха ҩахарҵаны, иыман ддәықәлеит.

Ажәқәа иыман дышнеиуаз, ауардын азна ахьы иыман аӡәы дшааиуаз дыибеит. Арыи даныиба, – Аура уықәуп! – иҳәан, – Бзиа убааит, агьиааит! – иҳәеит. – Нас иаауго закәызеи? – иҳәан, – Иаазго хьуп, нас, дад, – иҳәеит, – уабацо уара? – иҳәан, – Сахьцо абас ауп сшыҟо, агьи, – иҳәеит.

– Уара ак уасҳәоит, – иҳәеит, – иыузыҟаҵозар, уыхныҟәгага уысҭоит, – иҳәеит.

– Закәызеи? – иҳәан, – Абыржә саауеит, абар аҳәыҳәқәа, х-ҳәыҳәк абра иааины иықәтәоит. Абра уыҩхалан, абырҭ аҳәыҳәқәа имыртрыскәа иыукуазар, суардын иану ахьы уысҭоит, мамзар абарҭ уыжәқәа сыт, – ҳәа еиҳәеит.

Арыи ани рапхьа нахьхьи ипылаз убыс еиҳәаахьан иара: – Уара уҳәатәы аамҷыдахаз аӡәы иҳәатәы хаумҵалан, – ҳәа.

– Иы?

Арыи уыс анеиҳәа, – Иыбзиоуп, – иҳәеит.

Аҳәыҳәқәа ааины иаақәтәеит. Аҳәыҳәқәа анаақәтәа, – Уара ухаланы икы рапхьа, – ҳәа еиҳәеит, ани ахәыҷ иоуп иызҳәо, ани ауардынхьча изыҳәан. – Уара ухалан икы, – ҳәа еиҳәеит.

– Уара иыукыр, – уажә иара икыр ажәқәа игоит, изымкыр иуардын иану ахьы игоит.

– Арыи уара икы, – ҳәа ниеиҳәа, ани ауардынхьча дхалан дышҩеиуаз, ани аҳәыҳәқәа ана иаангылозма, аҳәыҳәқәа ҧырны ицеит.

Ицан, даҿеаџьара иықәтәеит.

– Ана уца, икы, – иҳәан, – Ант са исызкуандаз, уажәыраанӡагь сықәымлози, исызкуам азыҳәан ауп иызуасҳәаз сара, ауардын иану ахьы сара иыстәуп, – ҳәа еиҳәеит.

Арыи еилаӡахьеит, шьҭа мап иҳәар ҟалома?! Иуардын ианыз ахьы ааиымыихын, иыжәқәа еидҳәалан, ауардын иладҳәалан, ахьгьы иыман ддәықәлеит ани ахәыҷы. Ахьы иыман ддәықәлан дцо, дцо, дцо, дцо дышнеиуаз, акәымкәан быжь-гәыжьк реидара аматәа ақәҵаны, аӡәы иыманы дaaуеит. Арыи быжь-гәыжьк реидара иыман дыипылт.

– Уара арҭ иаауго закәызеи? – иҳәан, диазҵааит.

– Аматәа аазгот, – иҳәеит.

– Уара уабацо? – иҳәан, – Са сабацахуеи, абас ауп сышгәаҟуа, сыхныҟәгага сымам, сныҟәызго сиыццот, – ҳәа еиҳәеит.

– Уара уныҟәызго, сара абриаҟара мал сыман саауеит, сара уныҟәсымго, са усыцца, – ҳәа еиҳәеит.

– Ҟаи, сара уыс џьаргьы сцаӡом. Сара наџьнатә џьаргьы сцаӡом, сара иахьа, уаха крахьысфазоп, акәымзар, уаҳа џьаргьы сцаӡом, – ҳәа еиҳәеит.

– Уаала, – иҳәан, диыман ддәықәлеит.

Диыман ддәықәлан, ицо, ицо, ицо иышнеиуаз акәымкәан, ӡ-дук иныҽеԥынгылеит.

– Уара абрыи аӡы, – иҳәеит, – абра иааиԥҵәаны, унырны, уцан уаауазар, абарҭ сгәыжькәа ирықәу аба зегь уысҭоит, – ҳәа еиҳәеит.

– Уара уцан уаауазар, сыхьгьы, сыжәқәагь уысҭоит, – ҳәа еиҳәеит.

Арыи аӡы ӡ-дуӡӡан, ана ицан аара цәгьан. Уашьҭа арҭ еисеит, уаҳа ԥсыхәа амоут. Арыи «уцан уаа» аныиҳәа, аҟәаққәа аӡ иыҽԥалаиыжьын, аӡы даман ицеит. Агәыжькәа риадара абагьы изынхеит, агьыгь ааизынхан, ари ахәыцы иыман ддәықәлеит. Ауардын азна ахьгьы, иыжәқәагьы, арҭ агәыжькәагьы ак аиада́ра ақәыихын, ауардын илақәиыжьын, гәыжьк дԥақәтәеит, агьырҭ зегь ԥаиаԥыицан, иыман ддәықәлеит.

Иыма ддәықәлан, дцо, дцо, дцо – иаб дахьынхоз ааигәаара днеиуа далагеит. Днеиуа даналага, уажә днеир иаб дыишьыр ҳәа дшәо далагеит. Иаб дыршәаны ддәықәиымҵахьази. Иҿынеихан дышиашаз аԥны днеит. Аԥны даннеи, арыи рыцкәын дырдыруама шьҭа, илырдыраауеи. Заҟа ҵхьоу седро, дырзымдырт. Ариаҟара амал иыман, уардынк азны ахьы, ажәқәа хԥа, агәыжькәа риадара амал, иҵьаршьеит:

– уызуысҭа, уабатәиу?

Нас иан уыс леиҳәеит:

– Бааи, – иҳәан, диыман дныԥналан, – сан, сара шсакәу бымҳәан, сара соуп, шәыцкәын соуп, саб иабҳәар сыишьыр ҳәа сшәоит, иабымҳәан са шсакәу, абриаҟара амал сымԥыхьашәеит, ииазгеит, быцкәын соуп, – ҳәа леиҳәеит.

Аа, диыкәшеит, диыӡӡатәит, атәыла лырбгеит, ахлымӡаах ҟалҵеит.

– Уара-мыжда, уаб уыишьуама, ариаҟара амал анҳзааугa, уа уоуп адунеи иаҳзықәу, иышԥаҟаҳҵо уыс. Уара уаб уыишьуам, уымшәан.

Днеин иаб иалҳәеит:

– Уара, уанаҵьалбеит, ари иааз ҳацкәын иоуп. абрыи иыпҟан идәықәыуҵаз ҳхәыц иоуп, ариаҟара мал иыман дааит. Уыцкәын иоуп, уааины аԥсшәа иаҳә, – ҳәа иалҳәеит.

Дааин, иыцкәын дгәыдыикылт-дхыдыикылт, дыибеит, адунеи диыцәнымхо, – Баба, сара уысҟан уыс сыхьт, аха сыцкәын уами, уымцар акәын, уанцагьы, уыбзиахәха уааит, – иҳәан, адунеи дгәырҕьаҵәа диыкәшан, диыдыикылеит.

Дабаиыкәымшо, мал гәарҭак изааигеит. Арыи ахәыцы уашьҭа дҳәынҭқархеит, адунеи амал дуӡӡа ааигеит: уардынк азна ахьы, ажәқәа, агәыжькәа риадара аба. Ариаҟара зегь иыман данааи, дҳәынҭқархан, дкәаԥӡа, ԥсызда фатә змамыз, дкәаԥӡа дааҟалеит.

Ас иыҟоуп. Иыҟоуп, иыҟоуп, акыраамҭа ҵит. Арыи ԥсыӡкра дцеит. Арыи иаб ани ауаԥы дзышьцылахьоу дзаҟәыҵуама?!

Ҽнак ԥсыӡкра деиҭацеит. Деиҭацеит, арыи иыцкәынгьы диыццеит, ицан, ԥсыӡкра иахьнеиз, абри аԥсыӡ дыу еиҭаҿашәет. Дахо, дахо, дахо, абрыи аԥсыӡ дыу ҭыигеит, иааҭыиган, аҟәара илаган илықәиыжьт. Аҟәара

ианаақәиыжь, иуаԥхан иагылт ани аԥсыӡ. Иуаԥхан иаагылан, ани аҷкәын иааиыдгылт:

– Уара, абна нахьхьи иыуԥылаз сара соуп, абра аӡаӷны уаб сыӡны сифарц игәы иҭан, аӡы сазҭаз, сыԥсы ҭазырхаз уара уоуп[1]...

АЦӘЫХЦӘЫФА ҚЬААБА ДЦАН ДШААЗ

Ажәытә Аԥсны иқәынхоз ауаа зегьы қьырсианцәан. Абрыи ашьҭахь аҭырқәа иымпыҵаихалан, хышә шықәса Аԥсны аҭырқәа аҳра иуан. Аԥсны иалаз алцәыцәаа игон, иҭыиуан. Аԥсуаагьы аԥсылманра шьҭырхыит, рыбжаԥык моу, реиҳараԥыкгьы аԥсылманра шьҭырхыит. Шьоукгьы хәаџьацәахеит, шьоукы аԥсуаа рҵасқәа изаӷәымҵӡакәа, аӷьычра, ақәылара иаҿыз ыӷан, агьин. Абас аамҭа цон.

Ахәаџьацәа ԥыџьаӷа рықәра афаны иааит, ихәаџьеижьҭеи кыр ҵуан. Идәықәлеит Қьааба ҳцот ҳәа. Ӷьычԥы цәыххаакгьы дыӷан, абрыи аӷьычыԥгьы, – Саргьы сцоит, – ҳәа ддәықәлеит.

– Дад, уҳашьҭамлан, уыххь аагааит, ҳара Қьааба ҳцоит, ҳшьамх ацәа ахыҵхьеит, ҳгәаӷхьеит, Қьааба ҳҭаларц ҳцоит, уара уҳашьҭамлан.

– Шәара шәшьапала сцома, шәыфатә сфом, шәыжәтә зжәуам, сцоит саргьы, – иҳәеит.

Арыи аӷьычыԥгьы ишәақь иыхәда иахагьыжьуа, амԥаныфагьы шьҭыимхыит, аԥара шьҭыимхыит, акымзарак акыгь иымаӡам. Арҭгьы шьапыла ицоит, иахьыԥхьо рааигәара џьара дтәаны дыԥхьот. Џьара акы иӷьычуеит, акы иӡот, ифот, ак ижәуеит. Иықәлан иышцоз, хәылбыҽхак, арҭ ҵлақәак рыԥшьыраӷны инеины итәеит:

– Уаҳа ҳазцом! – рҳәеит.

Арыи аӷьычԥы иҿылахан, уырҭ длархысын, – Џьара хәыҷык сфап, акрысҿазҵо аӡәы, – ҳәа ԥнык аҿы днеит.

Аԥнаҿы дахьнеиз, ахаҳә ҭаԥсаны амца аҵаҵан илымоуп, быжьԥык ахәыҷқәа лымоуп, илыкәшан итәоуп. Ԥхәысеибак лакәзаап, лхәыҷқәа иырҿалҵо лымам.

– Абрыи кәакәаруп, ижәыр иышәҿасҵот, – ҳәа ахәыҷқәа алалжьо абас иышкнаҳаз днеит.

– Уа, хәлыбзиақәа!

– Уа, бзиа убеит!

– Сан, уаԥ иыифо акыр бымазар, амла сакуеит.

– Нан, уаԥ иыифо абасымо, абрыи ахаҳәқәа ҭаԥсаны, абарҭ ахәыҷқәа алажьан исырцәарц саҿуп.

– Ӷоҳ! Иыӷоу бдыруама? – иҳәан, – Ыы? – Ақәабгьы ӡәӡәаны иыкнаҳ, ахьуырӡгьы кнаҳ. Ашылагь аазгот, акәацгьы аазгот абыржәыҵәӷьа.

Даагьыжьын, иҿылеихан, уа ӡлагарак даԥысхьан, аӡлагараҿ днеин, ашыла лаган иыҵаз ааҵыихт, аҳаҭа азна. Дшааиуаз иызтәыз ҳәа дазҵа-

[1] Атекст анҵәамҭа еиқәымхеит.

ауама, агәылара қаблак, ҵьыкьалк ибан, аҵьыкьалгьы лышьҭагәа иыкны, ашаха ахаҵаны, уигьы иыман, ашылагь иыман дааит. Аԥшәамаԥҳәыс ашыла лхәит, ахьуырӡы кналҳан, уысгьы иылзыкнаҳан, иҵьыкьал ахәда ааԥыиҟан, ашьҭахьтә шьапгьы аамихын, акәац еиҿыхны иынҭеиҵеит.

Уыи аԥҳәыс лбысҭагьы луит, лкәацгьы лжәит, лхәыҷқәагьы, ларгьы, иаргьы тәан рызхара рфеит.

– Бамеигӡакәа иырҿаҵала, акәацгьы ыҟоуп. Сара Қьааба сцот, саныхынҳәуа еиҭа сааихуеит, даҿакгьы бзынсыжьуеит, бхәыҷқәа амла ибымшьын, – иҳәеит.

Акрырфеит, акрыржәит, агьит, қьаф иуын ауыха, дықәлан дахьцоз дцет, анҭ ахәыҷқәагь крырҿеиҵеит. Адырҩаҿены ианша, арҭ еиҭеиқәшәаахын ицот. Қьааба хароуп, иабыкәу, Ҭырқәтәылан ауп. Арҭ еицраҳауа, дара цо, иара дрышьҭо, уыс иага цәгьа иуит, иага ҟаиҵеит, иага бзиа иуит, иага цәгьа иуит.

Қьааба инеит.

– Иа, Аллаҳ ҳаубот, абриаҟара ҵьа аабеит, Қьааба ҳааит, ҳаҩнауыжьларц, – Анцәа иыҳәеит, агьит.

Арҭ амулацәа ршьамхарсны Анцәа иыҳәот. Изыҩнамлеит.

– Уара, саргьы суаҩуп, абарҭ зшаз сыушеит, ԥсыхәа аман иыҟазар, абарҭ иырҳәо са исыздыруам, аха Аԥснынтә Ҭырқәтәылан сааит. Абра сыҩналарц сыхәҭазар, сыҩнауыжьларц суыҳәоит, – иҳәеит.

Аҷараҳәа ашә аатын, Қьааба длыҩналан, длыҩнаԥшы-ҩыҩнаԥшын, агьин, даадәылҵит. Ддәылҵырц данааигьы, аҷараҳәа ашә аатын, дыҩдәылҵит. Қьааба арҭ амулацәа зшьамх ацәа ахыҵхьаз нармышьҭит.

– Шәымш бзиахет! Шәареи сареи ҳаимҩалацәам, са сцет, – иҳәан, иҿааихан, шаҟа дықәыз седрома, арыи аԥҳәысеиба лҿы дааит.

Аԥҳәысеиба лҿы дааин, – Бышԥаҟоу, шәышԥаҟоу, шәкәац нҵәаахьоума, шәшыла нҵәаахьоума?

– Аа, акыгь ҳагым, – лҳәеит.

Ауыха уа длылаԥхьет, акрырфет, акрыржәит, агьит. Ианаалашьца дҩагылан, даҿа ҵьмакгьы ааган иылзыиишьит, аӡлагарақәа ааимыидан, шыла ԥыҭкгьы аалзеизган, дҩықәлан дааит.

– Абарҭ, Ақьаабаҟны изыҩнамлаӡет, ацәгьацәыфа дзыҩналоз ҳәа иыбдыруазеи бара?[1]

– Уи сара иыздырует.

– Иыбдыруа бымҳәо, нас.

– Уи дзыҩналаз уыбри ауп. Уи ацәгьа шыҟаиҵоз аиԥш абзиагьы ҟаиҵон, аԥсаԥагь ҟаиҵон, агәнаҳагь ҟаиҵон, уырҭ ԥыибаҟон.

– Уыбри азакәхап саргьы убыс сгәы азҩон. Бара даара ахә ақәыбҵеит, Аллаҳ илыԥха бауааит!

[1] Ажәабжьҳәаҩ дзызҵаауа, аҭакгьы ҟазҵо иԥшәма лоуп: Дарсалиаԥҳа-Цьапуа Шьураниа (Нелли). Диит 1927 шықәса рзы Арасаӡыхь ақыҭан.

АԤХӘЫЗБА ЛХАЦӘА АУАӠРА ШИЛЫЛХЫЗ

Ажәытә зны иыҟәын ауаа. Ауаа игаӡаз дгаӡаӡан, иҟәышыз дҟәышӡан, агьин, убас иыҟан. Арԥыс бзиак дыҟан, иыҟәрагь крыифахьан, аамҭала аҭаацәара даланамгалацкәа дыҟан. Ишыҟаз акәымкәа, абрыи аԥхәызба бзиак лыӡбахә иаҳан днеит, длацәажәеит:

– Бара, банаҵьалбеит, саргьы уеизгьы-уеизгьы ссабиим, сыҟәрагь крысфахьеит, агьит. Ба бҟны сааит, сара иабалак аԥхәыс дысҭахым, бсышьашәалашәа збоит, – ҳәа леиҳәеит.

– Мамоу, ҵьым, сара уа сызуыццом, – лҳәеит.

– Иызбан? – иҳәан, – Иызбан уымбо, уаргьы иыкәҿахо аӡә даага, саргьы иыкәҿахо аӡәы сиыццот лҳәеит. – Ҳа ҳӡыҵьагь ҳабзиаҟәоуп, ҳаибагар, уысгьы ҳшыбзио ауаа иырдырыуеит, уи интересӡам. Интерес зԥоу уыбри ауп: уаргьы ӡгаб кәҿаха хәыҷык дааган ауаӠра лылыухыр, уыбри ауп иыбзио. Саргьы кәҿахак сиыццоит, ауаӠра сызиылхыр, илысхуеит, – ҳәа абас еибырҳәеит.

Иаргьы аума зыхьыз еиԥш ихы иыԥхьаӡан, дгьыжьны дцан, нхаӠ ԥхәызба башак, уиаҟара инагамыз аӡә дыигеит. Лара днаԥшы-ааԥшуа-агьиуа дшыҟаз хьчакы, ахьчареи абнеи ада акгьы ззымдыруаз, аӡә иыҟны ауыс лоун, диыццеит. Диыццеит, аха абрыи уашьҭа абас лҭахуп, абас дцәырылгарацы, дуаӠны аизараҿ днеиуа, дахьнеиуа ихаԥгыло, дахьнеиуа иҳәоу ылԥуа дҟаларацы лҭахын.

Ишыҟаз акәымкәа, абрыи деилалҳәеит, деилалцеит, диыцхрааит. Лҿыналхан, абра еиҳабык дыҟан рҟыҭаҿ акыр зынԥоз, – Суыҳәоит аказын, – ҳәа диызнеит.

– Изакәызеи, дад, ба бзызсыҳәо, уи аиԥш сызлаҟоу?

– Абрыи ауаӠ са сзыццаз аизарахь деилаҳәа-деилаца днасышьҭуеит. «Уа мшыбзиаҟәа!» ҳәа игәаҕьны иызҳәаар, «Уа, бзиа убеит, бзела уаабеит!» ҳәа уысзыихаԥгыларц суыҳәоит, – лҳәеит.

– Ҳаи, дад, бзиоуп, – иҳәеит.

Арыи деилалҳәеит, деилалцеит. (уысҟан аҽыжәлара акәын иыҟаз.) Иҽы икәадыр акы еиԥшымкәа дҟалԥеит. Ицәамаҭәа зынӡа иссирны иҟалԥеит. Арыи уиаҟара ҵьара иымнеицыз ауаӠы дыԥхашьаԥхаԥо аизараҟны даннеи… Абрыи лхаԥагь иалхәаахьан…

– Уа, мшыбзиаҟәа! –ҳәа днеины ианыиҳәа, – Уа, бзиа убеит, бзела уаабеит! – рҳәан, хар змам ауаа ахьтәааз ихаԥгылеит.

– Арыи дызусҭа?

– Абрыи, абрыгь, абрыгь ауаӠ иоуп, – рҳәан, арыи дангыла, иыдтәалаз агәырҟьҳәа зегь гылт.

Ари иахьа, ари уаԥәы, арыи хынтә, жәантә ас ианыҟала, ауаа ахьцәажәо ианиаҳа, иаргьы зынӡа дыбзамыҟәымзар акәхарын, ауаӠра иылԥит. ДуаӠхеит, ихалагь ауыс ахьырыӡбоз дадыргало иалагеит, аизара ахьыҟазгьы, уааишь, ҳәа изыԥшуа иалагеит. Хар иымамкәа дҟалеит.

Абрыи аԥхәызба лхаҵагьы ларгьы рҽааибырҭан, иыҩҽыжәлан, арыи ԥахьа илышьҭанагалаз арԥыс бзиа иахь идәықәлеит. Ԥҳәыс дааигахьеит, ахәыҷқәа иқәыԥсеит, агьит. Арыи аԥҳәыс иааигаз мцахәыцәак лакәын, алада бца ҳәа лоуҳәар, аҩада зхы рханы ицоз аӡә лакәын. Амҩа иацымныҟәоз аӡә лакәын.

– Дад, абас быҟаз, абас еиҕьуп, абас ҳанхап, абас ҳанҵып, – иҳәеит, аха арыи данылмыхәа, ахәыҷқәа анрықәԥса, игәы цан, аҩны дыҩнахеит.

– Уа, хәылбызиақәа, агьи! – иҳәан, иынкылсит лхаҵагьы ларгьы.

– Уа, бзиа жәбеит, бзела шәаабеит! – иҳәагәышьеит.

Акы дахеит, аҽакы дҩахеит, аха аҩнаҭа аԥҳәыс лхала идырны иылзыҟамҵо лхаҵа иауыизыҟаҵахуа, арыи цәгьарагәышьоуп. Иыла лиырбеит: «Асасцәа ҳзааит, беиха, абааԥс, ҳабмырԥхашьан!» ҳәа.

– Ула аҵәы иыҭнахт, – лҳәеит.

Ажәаакала, ауыха уыбра иыҟан. Еилаԥхьеит, еицәажәт, аха аԥҳәызба даиааит, лхаҵа ауаҩра илылхт. Уыи арԥыс бзиа ҳәа иыҟаз иыԥҳәыс даара длыхеит, агьит, аха илымшеит ауаҩра лылхра.

АҬӘМАА ҬАМШЬЫГӘ

Самырзаҟантәи аԥсуаа рҿы дынхон Ҭамшьыгә ҳәа Аҭәмаак.

Абрыи Аҭәмаа Ҭамшьыгә иықәла бзиак дынхон Ажара агәаҟны. Абрыи зны ныҟәара дыҟан дшаауаз, «сҩызагь дызбап, сыԥсгьы сшьап» иҳәан (иҩыза ды-Шларбан Ажара иынхоз, дымҩахыҵт иҩыза иыҩны.) Иҩызеи иареи еиқәымшәеижьҭеи кырҵуан. Иҩыза ԥҳәыс дааигахьазаап, иыԥҳәыс амӡырхаҿы дтәаны дшыӡахуаз дынкылсит.

– Уа, мшыбзиақәа!

– Бзиа убеит, агьи! – лҳәан, дҩагыт.

– Дад, аԥшәма дыҟоума, дысҭахын? – иҳәан, – Аԥшәма дыҟаӡам, – лҳәеит. – Хара дыҟоума? – иҳәан, – Оо, асынтәи уыԥшыргьы иыубом, хара дыҟоуп, – лҳәеит. – Иыбзиоуп, уыс акәзар, сыԥсы сшьап, – иҳәан, иоупа нкаршәны, иҽы акәадыр ақәхны ашҭа иынҭаҵаны, акәадыр ихы иаҵаҵан днықәиеит.

Лара аӡахра дызҿыз дагьаҟәымҵит. Ҭамшьыгә акыраамҭа дықәиан дыцәан, иыԥсы ишьеит. Данааԥш дгылан, арыи иҩыза бзиа иыԥҳәыс дтәаны дшыӡахыц дӡахуеит, уаҳа акгьы даҿӡам. Дгылан иҽы акәадыр ақәыиҵеит. Иыфара, иыжәра акгьы дзашьҭамлеит уыи аԥҳәызба. Иа́ха цқьа илымамзар акәхарын.

Арыи дҽыжәлан дцо даналага, – Дад, иысҳәо баҳауама? – иҳәан, – Иза-кәызеи? – лҳәеит. – Изакәу уиоп. Сҩыза дааиуазар, убыс сызиаҳә, анхара бзиа ҟаиҵеит, «зегь рыла уыбзиан уыҟоуп, ара уынхоижьҭеи смааицызт, аха иазыууазеи, абрыи иҿоуҵаз уыҩнашәқәа хәарҭам, абарҭ ҿыхны наҟ икажь, акәымзар даҽазны санааиуа иышҿо збар, амца ацраҵаны иызбылуеит, ҳәа сызиаҳә, – ҳәа ажәа изыниыжьит.

Арыи апҳәыс иауеилылкаахуаз иыҟаз, дахыччеит: «Ҳара аҩны ҳаргылазар, иара былтәыс иызҭада?» лҳәеит лгәы дҭаччо, иаргьы дцеит.

Уыс ишыҟаз рацәак мырҵыкәа лхаҵагьы дааит. Лхаҵа данааи, – Уара абра уҩыза хагак даан дыҟан, – лҳәеит.

– Дарбан бара сҩыза хага? – иҳәан, – Ҭамшьыгә сыхьӡуп, с-Аҭәмааууп, – иҳәеит. – Нас, ибеиҳәазеи? – иҳәан, – «Абри уыҩн иҟоуҵаз Ажара иагьанаалоит. Аҩны бзиагьы ҟауҵеит. Иагьхәыҷӡам, агьым, аха абрыи уыҩн иуыргылаз иақәнаго ашәқәа ҿам. Иҿо ашәқәа ааҿыхны икажь, акәымзар даҽазны санаауиуа ашәқәагьы иаргьы еилазбылуеит» ҳәа ажәа узыниыжьт, – лҳәеит. – Ааи, иаргьы баргьы иышәхабгаауит! – иҳәеит.

Ари хаха-хымш раҟара ҵхьан, агәылара дыҟан дааит, д-Шларбан (уыбри иыхьӡ сгәалашәом) апшәма. Дахьааиз, – Бара акамеҭ ҟалеит, банаҵьалбеит.

– Иыҟалазеи?

– Иыҟалазеи бымбо, бан дычмазаҩ гәаҟуп, лыпсы мцац ҳәа ауаҩы дааит хцароуп, – иҳәеит, – бҽызлабыпсахшагьы маҭәақәак шьҭыбхроуп. Пытраамҭакгьы бзымааауазар акәхап, дыпсуоу, дынхоу седрома.

Лымаҭәақәа аашьҭылхын, аилаҳәарак инылаҵан, иаалыҽхьнылҳәалеит. Лҽы акәадыр нақәылҵеит. Рыҽқәа аакәадырны, лхаҵагьы ларгьы иыҩҽыжәлан инеит. Агәаарабжьара иыбжьалан иышнеиуаз ианыпшы, лан дкаххаа ауыҭра дҭаны, лашьцәа еилаҭыруа ишыҟаз лбеит.

– Уара сжьаны сзааугазеи? – лҳәан, – Бызжьома, дгәаҟуеит рҳәан, ҳааит, дгылазар акәхап.

Агәараҟны ианнеи, абрыи Ашларба иабхәында иыхьӡ ҳәаны иыбжьы наиырган, иабхәындцәа ааипылт.

– Уара, сара цьара сымцар ауам, абрыи апҳәыс лымацара аҩны лызбаратәы дыҟам, саанӡа абра дыҟаз, – иҳәан, уыи иыпҳәыс дзықәтәаз лыҽгьы, лкәадыргьы, ларгьы днаган иабхәындцәа дҩарыиҭан, дҩагьыжьны дцеит.

Уыи уаҳагьы днеираны дыҟаӡамызт. Дагьымнеиӡеит. Апҳәыс илыхьыз лзымдыруа дшыҟаз, арыи Ашларба даагьыжьын, рацәак мырҵыкәа пҳәызбак дыигеит иара иыиҭахыз. Арыи Ҭамшьыгә Аҭәмаа-мыжда, данбаауеи ҳәа дыпшуп Ашларба. Исеиҳәозеи ҳәа дшыпшыз, арыи Ашларбагьы аҩны итәоз уаҩӡамызт. Ныҟәара дцан дшыҟаз акәымкәа, иыпҳәыс амӡырхаҿы акы дшаҿыз ҽуаҩык дылбеит.

– Мшыбзиақәа! – иҳәан, – Бзиа убааит! – Дад, апшәма дыҟоума? – иҳәан, – Апшәма дыҟоуп, абас дынҭыҵт, даауеит, – лҳәеит. – Шәааи, апшәма дыҟамзар, ҳа ҳапшәымацәами, – лҳәан, дааҽыжәылхыит.

Пхынын. Апшьыраҟны уарҳалк иызкалыршәит, амарҭақ изаалгеит, – Абра шәхы ныкәшәҭца, шәыпсы шәшьа, – лҳәеит.

Иҽы аулыжьын, амӡырха иынҭалҵеит. Иыҽгьы ҳәуан, иаргьы уа дыҟан.

Лара дгылан агәылара дцеит. Лгәылацәа бзиақәа хацәақәак аалган, уаткак, агьик хьыхьмыхьк, хьшәашәала ихәы лырхиан, ауатка ржәуа, ицәажәо иыштәаз лара даалаган, лхаҵа иыцәқәа иреиҕьыз акы лшьит. Уахыкыи-ҽнакыи чаран, жәран, крыруит, крырҿалҵеит, пату иықәылҵеит, илылшоз зегьы ала.

Адырԥаҿены дцо даналага, – Дад, бара иыҟабҵазгьы збоит, аха аԥшәма дааны дҟалозар, убас сызиаҳә: «Аԥнгьы уыргылт, ашәгьы ҿоуҵеит, угәашәгьы ԥшӡоуп, ахаирра убааит!» – ҳәа ажәа изынииыжьит. – «Абыржә сгәы уахәеит, ԥыхьа цқьа уысгәаԥхомызт», – иҳәеит.

Ажәа изынииыжьын, иара дықәлан дцеит. Лхаҵа данааи, – иыҟоузеи? – ҳәа данлазҵаа, – Уара абас, абас, сас бзиак даҳҭан, патугьы иқәысҵеит, исылшоз ала, агьи, – лҳәеит.

– Иихәазеи? – иҳәан (ԥыхьа ииҳәаз иылдыруази.) – Ииыҳәаз уиоп, сара иысзеилымкааит иыиҳәаз, аха «уыԥнгьы бзиоуп, уынхарагьы бзиоуп, уынхара иҿоуҵаз уышә-угәашә сгәаԥхеит, ахаирра убааит!» ҳәа ажәа узыниыжьит, – лҳәеит.

– Аа, иыбзиоуп, уыи уыс акәзар, – иҳәеит.

Ахаҵеи аԥҳәыси ҭынч аицынхара иалагеит, ахшарақәагь роуит хԥык аҷкәынцәа.

АДАУԤҲӘЫС

Иҟалахьоу ажәабжьуп. Абра Ҭхьына дынхон Едгьы ҳәа Гьанабак. Гьаны Едгьы захьӡыз ак иацәымшәоз аӡә иакәын. Ацәгьа аҟны, абзиа аҟны иаргьы ҕәҕәак иакәын, акгьы дацәымшәо, дԥышәаан дыҟан абжьыуаа рҟны.

Абрыи Баҕлан агаҿа ҳәа иахьашьҭоу, абра шьоукы изаарыцҳаит: – Уанаџьалбеит, абра дауԥҳәыск дцәырҵны дыхәмаруеит, уеизгьы-уеизгьы узықәгәыҕуа ҷкәынцәақәак уман уааи, – ҳәа.

Дзықәгәыҕуаз ҷкәынцәа ҕәҕәақәак аашьҭыхны, дыԥҿыжәлан дцеит. Дҿыжәлан зыҟны днеиз ауаа идыруан, еиқәшәаан.

– Изакәызеи, иыжәбазеи, ишәаҳазеи, ԥхыӡ жәбама? – иҳәан, – Уара ԥхыӡума, лабҿабоуп иаабаз. Абра агаҿаҿ дцәырҵны дыхәмаруеит. ахьаԥарчқәа хылҵоит, амаҭқәа хылҵоит, акәтеиԥш инаган, рыҭрақәа ҟаҵаны дрылахәмаруеит. лан дшаалыхшаз дҟьантазуп, ауаԥ бза-ҟьантаз, ҕәҕәакгьы лоуп, ддууп.

– Неҳ, нас шәара мыждақәа, ддузаргьы ауаԥы дыззымиааиуа уаԥ дыҟам. Ишәыхьзеи? – иҳәеит.

– Иҳахьыз ҳаздырам, аха ҳшәан ҳхала ҳазнеиуам, – иҳәеит.

– Шәаала, – иҳәан, уыбрагь ԥыцьа шьҭыихыит, иаргьы хԥык ицын, иара дыфԥыкны, аҿы ҕәҕәақәа ирықәтәаны, агаҿа ицеит.

Агаҿа иахьнеиз абыҕьқәа, агьи аҿыҵәахырҭақәа ҟарҵеит. Агаҿа ԥсылмӡроуп, уаҳа шәаԥыцьаԥ гылам уысгьы, быҕьқәак, агьик рыеқәеи дареи аҵәахыртә иҟаҵаны итәеит. Шаха ҕәҕәак шьҭырхыит.

Аԥсуаа аҿуырақәа аныркуа аҟәараҕ ҟарҵоит, аҟәараҕ дыршәуеит, аҿы иахаршәны иыркуеит. Абрыи аԥыза аҟәараҕ ҟаҵаны иышьҭыихыит. Аҿы ҕәҕәа, аҿы џьбарақәа ирықәтәаан. Ауыха уа иыԥхьеит. Адырԥаҿены шьжьымҭан ианԥшы, дықәлан даауеит арыи иззырҳәаз. Иымцымкәа иҵабыргны дықәлан дшааиуаз рбеит.

– Угыл-сгыл, агьи!..

– Уаҩ шәымгылан, са сымч мхо салагар, нас шәара шәнеип, – иҳәеит.

Едгьы дӄаза дуун, қәралагьы дахыԥацәамызт, ҩынҩажәи хәба, ҩынҩажәи жәаба раӄара шықәса аныихыҵуаз акәын. Амч иымазар, ианиымаз акәын. Абрыи дааин, амаҭқәа дрылахәмаруа-агьиуа, аӄәараӄны аԥсылмӡ далахәмаруа, лҿырҭынчны данынатәоз, дҿыжәлан дыҩны, лгәылҿанӡамкәа, аӄәараҕ ыршәны иылхаиыршәит. Лыҩнапыкгьы кны иҿаҳәаны, аҿы ҕьны ианлыха, дхышәҭны дкажьны, дагьынаиырҳәазеит. Уиаамҭаз, – Шәеиха! – аныиҳәа, иҩызцәа ахәҩыкгьы неит, иаргьы дыфҩыкын, дҿыжәҵын, дԥахны дҿарҳәеит адоуԥҳәыс.

Дԥахны дҿарҳәеит, аха арыи аԥсуаа аԥхашьарақәа рдыруеит. Ауаа рцәа иацәыԥхашьоит. Едгьы дыук иакәын, метраки ԥшьынҩажәа сантиметра иоура ыӄан. Акаба ишәыз лаԥхьа иаԥырадыршәит, дазымҵәахыит. Даҿаӡәгьы икаба ишәыхны еиԥшьны, лцәеи-лжьи уаҩ дызцәыԥхашьоз ҵәахны, Аӡыҩбжьа иааит.

Аӡҩыбжьа иаан, амаҭәажә-аҩыҭәажә ӄаҵаны ддырӄасеит, аҿы андырӄасо аиԥш ддырӄасеит. Акгьы лҳәаӡом, дцәажәаӡомызт. Иылҳәоз уаҩы изеилкааӡомызт. Акы лҳәон, аха иылҳәоз уаҩы изеилкаауамызт. Дрыман уа ианааи, ауарҳалыжә, амаҭәа… Уысӄан уажәеиԥш амаҭәақәа злыухуа аба рацәаны иуоуа иыӄамызт. Ауарҳалыжә змаз, асакьыжә змаз, амаҭәа ҩаза змаз еиԥшьны иӄаҵаны, иӡахны иылхарԥаны, далаҵәахны, дрыман амҩа иықәлеит. Арҭ иҩызцәа ахҩыкгьы иаргьы, иара дыԥшьҩыкны, еиманы рҿаархан, Ҭхьына иааит. Ҭхьына иахьааиз иылзыӄеиҵеит убас амҳара, ақәацә ӄаҵаны дыҩнарҵеит. Акыр лырҭон, уыбра акрылфон.

Едгьы аҩны дагьаԥырымҵцәо далагеит. Мызкы, ҩымыз, хымыз раӄара аҩны даԥырҵуамызт. Ӄәадак, џьара ԥсрак ӄаланы, џьара дымцозар, аҩны даԥырҵуамызт. Иызбан акәзар, иҭаацәа лшьыр ҳәа дшәон. Ашьҭахь убыс даиыршьцылеит. Амҿы ылыихуан абна дцаны. Амҿы анылыихлак, лнапқәа раҳан иаалкуан, амҿы лықәыиҵон, цә-уардынк иаанагашаз знык иааган икалыжьуан, уыбриаӄара дыҕәҕәаан.

Ашьҭахь ишыӄалаз, ишырхацәаз седрома Ҭхьынаа[1]… Ахшара длоуит аӡәы. Уыбри аԥхьа илоуз дгараҵан, агараҵара лыздырамызт, аха ауаҩԥсы иеиԥш гәыԥҳәыла длааӡон, дгарарҵон, дгарырхуан, дыркәабон, дыршьышьуан. Ахәыҵы драаӡеит, Хәиҭ иыхьӡын, уыбри ахаҵарԥыс ииыз. Хәиҭ са сихааныуп, абыржә аибашьра ашьҭахь[2] ауп даныԥсы. Иаҳәшьа дыӄан, иан иылхылҵыз, уырҭ рыжәлақәа иышҭаргалаз сыздыруам[3].

Драԥӡамызт, абнауаҩ ԥҳәыс иылхылҵыз иакәын Хәиҭ. Иаҳәшьа дыӄан, аӡәы дыигеит. Хаҵа ицаз ахшара длоуит. Хәиҭ дгәаар иынкылара цәгьан, иаҳәшьаԥа аигәышә икын, аигәышә ала инапы дасын, абри инап ахәда хыиҵәеит. Хәиҭ инапы ҿарҳәаан, деиқәдырхеит. Уыбри инап ахәда шыхҵәазгьы ауардын ҵакны дышнеиуаз (ауардыни акамбашь ҕәҕәақәеи

[1] Дԥышәарчҷоит.

[2] Аџьынџьтәылатә еибашьра 1941–1945 шш. роуп дызҿу.

[3] Аҳәара иҭахымхеит.

иыман), еиҵаханы-агьины, мамзаргьы икамбашь ҵыӡрны иҟалар (Мыҟә ахыҟәаҟны дынхон, са дызбахьан), аӡы агәҭа икамбашь ҵыӡрны ианынхалак, икамбашь давагыланы, иуардын аӡы ирыигон, уыбриаҟара дыҕәҕәан. Иыжәӡахыр метрак ҭашәон, иоурагьы ӡбаҟа метра дыҟазар акәхарын, убас дыҕламны дыҟан.

Абрыи мшыцәгьак азыхәан Мыҟә аӡы сырнакын, Думаа Ламшьаҵә ҳәа дынхон аӡахыҟәаҿы сымӡахыигеит, абрыи Ламшьаҵә Думаа исеиҳәеит.

– Уара, абрыи дабаанагеи, шәанаџьалбеит, абрыи аиԥш аҕлам дшәызҭада? – анысҳәа, абрыи ажәабжьны Ламшьаҵә Думаа исеиҳәеит.

Хылҵ ҳәа уаӡ диызнымхеит, ҷкәынак диыман, иыҷкәынгьы дыԥсит.

МЏЬЫН МАМЕҬ

Дад, ажәабжь анибҭахха, сара ибасҳәап Мџьын Мамеҭ иызкыу ажәабжь.

Дыҟан шәарыцаӡ дыук. Абрыи ашәарыцаӡ шәарыцара данцоз акы аныиԥыхьашәашаз, ак аныишьышаз идыруан, ицәа иадыруан. Шьыжьымҭанк дгылан шәарыцара ддәыҟәлеит.

дышцоз, ашәарах ибартә днеиаанӡа, амаҭ шкәакәеи амаҭ еиқәаҵәеи шеиқәԥоз ибеит. Еибарԥсуа аиқәԥара ишаҿыз аныиба, амаҭ аиқәаҵәа аиааиуазшәа ибеит. Абрыи иіааиуа амаҭ сеихсып ҳәа иыӡбеит. Аиқәаҵәа деихсын, изымшьит, аха ихәит. Аиқәаҵәа ианалҟьа, ашкәакәагь ахәит. Амаҭ аиқәаҵәа бналан ицеит, амаҭ ашкәакәа хәны иынхеит. Игәы иалсит: «санеихс иышԥасзымшьи» ҳәа.

Дгьыжьны дшаауаз шәарахқәакгьы дрықәшәаан, дреихсит, аха уаҟагь акыгь изыҟамҵеит. Дгьыжьны иылахь еиқәны аӡны дааит. Иыԥхәыс, – иуыхьзеи уара иахьа, уакәӡамкәа уаабоит? – лҳәан... акыгь ламҳәакәа дышьҭалт.

Дышьҭалан дшыцәаз акәымкәа, аҵх агәы еиӡнашахьан, аӡәы иыбжьы геит.

– Уыҟоума? – иҳәан, – сыҟоуп, – иҳәеит. – Усҭахын, – иҳәеит.

Дӡагылазар, амаҭ-гәылшьап иыӡны иакәшан иышьҭоуп, ахыи ашьапи еилаԥсаны.

– Изакәызеи, иыуҭахыузеи, узыргәаҟуазеи?

– Иахьа шәарыцара уыҟазма? Машәыр уақәшәама?

– Амашәыргьы сақәшәеит.

– Изакәызеи узықәшәаз?

– Абас амаҭ еиқәаҵәеи амаҭ шкәакәеи шеиқәԥоз збан, схысын, амаҭ аиқәаҵәа сзымшькәа исыцәцеит. Амаҭ ашкәакәа сзеихсырц сҭахымыз схәын, уыбригьы уыбра иныжьны саaит. Смыцәаӡац, сышьҭалан, аха, – иҳәеит.

– Уаала, уахҭахыуп, – аҳәеит.

Амаҭ аҽааиҵнахын иандәыҟәла, – уааины сыхәда уыҟәтәа, – аҳәан, ахәда дныҟәтәаан, даман ицеит.

Ицеит, акыр аамҭа ицон уырҭ. Ашамҭазыҳәа дахьышәарыцоз анаҩсҟа, акыр бжьаны, бахә дыук ашьапаҿы иаангылт.

– Уашьҭа уылбаа, – аҳәан уаҩы бызшәала, ашәарыцаҩгьы длалбаан даагылт.

Абрыи амаҭ ацәа иааҭыҵын, уаҩ аԥшь ҟаимаҭк, арԥыс ҭәҭәаӡак даагылт.

– Ҳара ҳҭәылаҿ ҳаныҟоу ҳуааԥсуп, адәахьы амаҭ цәа ҳхарԥаны ҳныҟәоит акәымзар, – иҳәеит.

Абахә ашьапы днасын, абахә ашә акараҳәа иаатын, иныҵалеит. Адунеи ауаа аҭоуп, арахә-ашәахә, ауааԥсыра. Иылҭалт. Абра ауадак аҟны ԥҳәызба шкәакәа хазынак дышьҭоуп дыхәны, дгәаҟуеит. Даатәеит. Абрыи лаб дыҟазаап, дҩагылан, – Дад, абрыи сыӡҭаб лоуп, иыхәны иышьҭоу. Уара ҭашақә иаҳзыумуит, аха уара ухымҭала дхәуп. Ахәшә ҳара ҳҭәылаҟны уаҩы иауам, уара иаҳзыуԥшаароуп, ахәшә ҳаргәаҟуеит.

– Са сзыхәо акакәзар, схы сеигӡом.

– Уызхәарҭо ыҟоуп, уахәоит.

Амацәаз ааҭыиган инаииыркыит.

– Абрыи укылыԥшыр сара изызуасҳәо уара еилыукаауеит. Аԥҳәыс лхаҵа иыда хаҵа дыззымдыруа лкыкахш ҳҭахыуп, абрыи аӡыгмацәаз[1] азна. Абрыи лзыумԥшаакәа абрыи хәарҭа лымаӡам, – иҳәеит.

– Иыбзиоуп, – иҳәеит. – Аӡә иыда уаҩ дызмам дызлаздыруеи? – аныиҳәа, – Абрыи аӡыгмацәаз укылыԥшыр уыбра иыубоит, – иҳәеит.

Дҭыган доурышьҭит, мызкы, ҩымыз дныҟәон, аҵьабаа дыу ибеит, хаҵак иыда уаҩ дыззымдыруаз дыизымԥшааит. Уыс ҭакәажәык лҿы дааит. Арыи ауаҩ мызкы, ҩымыз иԥаҵа самкәа, ихы рҟәыдымкәа дныҟәоит, дгәаҟны дыҟоуп. Аҭакәажә длазҵааит: – Асаби дызҵо аԥҳәыс шәааигәа дынхома? – ҳәа.

– Аиеи, – лҳәеит.

– Дышԥаҟоу?

Уашьҭа арыи лҟазшьақәа дразҵаауа далагеит.

– Дышԥаҟоу? Ԥҳәыск дшыҟоу дыҟоуп. Ахәмарражәабжьқәа длыруеит-агьиуеит, аха уыс акгьы ҳаздырам, – лҳәеит.

Днеин ани иӡыгмацәаз ала длыхәаԥшын, лхаҵеи лареи роуп иыибаз. Днеин длыҳәеит: – Абас аӡыгмацәаз азна акыкахш сҭахыуп, – ҳәа.

– Ҳаи, абааԥсы, ӡыгмацәазк азна уысҭап, – лҳәан, аӡыгмацәаз азна иылҭан, уыи аӡыгмацәазгьы ахҩа ахарҭәҭәаны аҟаҵашьақәагьы амазар акәхарын.

Ахҩа ахаҵаны иҷабӡа иылҭан, иҵьыба иҭаҵаны деихеит. Дышиашаз агәаҟра ахьыҟаз абахә аҟны дцеит. Абахә данас, ашә аатын, дныҵалеит. Днеизар, ачымазаҩ агәаҟра даҿуп. Арҭ изырыуура рзымдыруа иҟалеит, еигәырҭьеит цәгьаӡа. Арыи акыкахш инеигазгьы ахәшә алырхын, иылдыржәт-агьит. Игәаҟуази иареи ааизынхеит. Арыи игәаҟуа хымш-ԥшьымш дзеиԥшрахо ибаанӡа дзылԥырҵуам. Уыс ари аԥҳәызба дхынҳәит, абзиахарахь лхы лырхо далагеит.

[1] Аӡыгмацәаз – ианыӡахуа агәыбжьынацәа иахарҵоит.

– Уара шәыҩныҟа уцоит. Саб адунеи иықәу иуыдиымгало акыгь ыҟам, аҧара уыиҭот, арахә уыиҭот, ашәахә уыиҭот, акгьы уымган изакәызаалакгьы. Сара иысҭахыу уыбриоп, хынтә усҿажьцәа ҳәа иаҳә, – лҳәеит.

Арыи ишиалҳәаз еиҧш, уыи идыигалт, агьи идыигалт, аха, – Ысҭахым, – иҳәеит. – Ак сыумҭар уымуазар, – абасгьы, абасгьы ҳәа иаиҳәеит, арыи аҧҳәызба ишиалҳәаахьаз еиҧш.

– Иуызныҟәгом, умаӡа аргамахар уыҵабгоит, уыршьуеит, – иҳәеит.

– Сыршьуазар сыршьаат, сақәыршьуазар, – иҳәеит.

– Ҳара абра иыубо зегьы ҳмаҭаҧшьханы ҳнеиуеит, уахык ала уаҳфот, – иҳәеит.

Арыи абзера иыухьан, ииҳәоз шииҭоз лдыруан, иыбзыцәаҳәшьа мыждагьы, уыи азакәхап изылҳәа. Иалашәхыузеи, дыиҿажьцәан доуиышьҭит. Адунеи иықәу бызшәас иыҟоу зегьы иаҳауа дҟалеит арыи ахаҵа. Ашышкамса цәажәозар иаҳауа, аҽы кьыркьырыр иаҳауа, зыҧсы ҭоу аҧсаатә, аҧстәы зегьы рбызшәа иаҳауа дҟалеит. Дықәлан иыҩны дааит, иҧаҵа исеит, ихы иырҟәыдит, дшынхац еиҧш анхара далагеит.

Дыҟоп Мцьын Мамеҭ, акыр аамҭа ҵит, иықәрахьгьы дааихьан. Шәарыцара дцот, данцо адунеи иықәу зегь ааигоит. Аҩны даныҟоугьы уиаҟара крымуыкәа бзабаала иыҟоу аӡә иоуп.

Ҽнак зны иыҧҳәысгьы иаргьы еидтәалан ишеицәажәоз аҳәынаҧқәа алыӷәраҟны рыбжьы геит. Агьи аҭуан араса ақәзаап. Аҳәынаҧ хәыч неин, араса агеит. Аҳәынаҧ ду, – Аат, иыҟоуҵаз закәызеи?! – аҳәан, аҳәынаҧ хәыч кны иацҳаит.

– Ааи, Анцәа иыуҿаимҵаат! – аҳәеит аҳәынаҧ хәыч. – Мцьын Мамеҭ имал иаргьы изыфом, уаргьы иыузыфом, абрыи араса ахәыч аума сызхубаауа?! – аҳәеит.

Мамеҭ дахьтәаз иаҳаит. Мамеҭ дамхаччеит.

– Уызхыччазеи? – ҳәа длаиысны дылкыит.

– Бара, банаџьалбеит! Бысҟәаҵ, сыччеит ак сгәалашәан, – иҳәеит.

«Аҧҳәыс ахаҵа диаҩысҭаауп» зырҳәо уи ами. Арыи ииаиымҳәар ада ҧсыхәа иымамкәа дҟалҵеит.

– Бара акыруы, быхьурӡы кнаҳ, акрысфоит, сара мыҿ иадаракгьы бзаазгоит, уаҳа сымҭа мыҿ иадарагьы бауам, – иҳәеит. – Аӡгьы сзыкнаҳ, ӡык сықәсҭәоит, – иҳәеит.

лара дцан, қәабк ала аӡы аалган, иыкналҳаит. Иара дцан, мыҿ иадарак ааигеит. Акырлыухьан, акраакнылхын, акраарфан, рхәы иырцәынхаз аашьҭылхын, ала ҿаҳәан, ала иалҭеит. Ала иамфеит абысҭа. Арбаӷь ааин, абысҭақәа шьҭыжәжәаны иаго иалагеит. Ани арбаӷь иафар амуа иалагеит.

– Ҳаит, уара бзамыҟә, ушьапқәа ҿаҳәаны аҧшәмаҧҳәыс лыхәда уықәҵан уылгоит, саргьы сыхьҿаҳәо амла сагоит. Ҳаҧшәма дыҧсуеит. Изыҟоуҵозеи? Уаҳа агьуыздырӡом, – аҳәеит.

– Ыы, Мцьын Мамеҭ иабиҧс <...> акрыидыруама?! Сара ҩажәижәаҩык аҳәса сымоуп, сыриааиуеит, иара ҧҳәыс заҵәык диымоуп дылзымиааит. Уажәаҧхьагь дыҧсыр акәын, – аҳәеит арбаӷь.

Мџьын Мамеҭ игәы ааиԥсахыит, арҭ реицәажәара аниаҳа. Арыи ақәаб иҭан иыкнаҳаз амца лаҵеиҵан, аӡ агәараҳәа ишит.

– Аҳы, шьҭа исаҳә! – лҳәеит.

Длышьҭасын, даашьҭыихын, лхы лархаы аӡы дылҭыишьын, <...> дыԥсит. Лҭаацәа рахь адыр[ра] ҟаиҵан, еиханы иааит.

– Иыҟоузеи?

– Иыҟоу уиоуп, шәыӡӷаб аӡыршы дҭаҳан, дбылны дыԥсит, – иҳәеит.

Рыӡӷабгьы дыржит, агьит, ицеит. Абас Мџьын Мамеҭ адыунеи иықәу иырҳәо ззегь еилызкаауаз аӡә иакәны дыҟан, аха иҳәар ҟаломызт.

АԤҲӘЫС КАҶБЕИ ЏЬАНАҬ ДШЫРЫШЬҬЫЗ

Ԥҳәыс каџьбеи бааԥсык дыҟан. Нас аира зшаз, аԥсрагьы иымшеи, дад. Дыԥсит абрыи аԥҳәыс. Аԥҳәыс уажә џьаҳаным дрышьҭуеит. Аӡ агәараҳәа еилашуеит ҵаҟа, лара хыхь ацҳа дықәгылоуп.

Арыи аԥҳәыс мыжда лхәыҷык дыԥсхьазаап. Арыи ахәыҷы дԥааимбарми рыцҳа, џьанаҭ дыҟоуп. Ахәыҷы анахь дӷьаҵәыӷьаҵәуа дынхеит, лан лахь дцар лҭахыуп, аха арахь ахәыҷы даарышьҭуам, арыи ан мыжда арахь џьаҳанымҟа дҭарыжьроуп. Араҟагь иыҟоуп дасу иахьырҭыԥу изышьҭуа. Арыи ахәыҷы дӷьаҵәыӷьаҵәуа наҟ даанхеит, арыи лан мыжда арахь дықәхеит.

Абарҭ ааилацәажәаан, ирыӡбеит илазҵаарц.

– Абрыи бара адәы банықәыз быззыразны ауаꙩ иҩабҵахьааз? – ҳәа илазҵааит.

– Адәы санықәыз сазыразны џьымшьхак аӡәы иҩасҵахьан, – лҳәеит.

Абрыи аџьымшьха ахы лара илыркны, аҵыхәа ахәыҷы илыркны џьанаҭ ацҳа дықәсит.

Абас ала џьанаҭ дрышьҭит лхәыҷы дахьыҟаз.

ꙨЫНЛА УУА ДЫУЗЫМДЫРУА, УАХЫНЛА УГӘЫЖЬ УЗЫМДЫРУА

Ꙩыџьа аиуацәа еибамбеижьҭеи акыр ҵуазаарын. Зны џьара еиԥылазаап, аха руаӡәк иыуа дыизымдырит.

– Сышԥоузымдыри-агьи? – иҳәан, ихы иирдырт.

– Уаха ууаҳалаԥхьап, ҳааибабап, – иҳәан, аꙩныҟа дыигеит.

Арыи агәыжь дақәтәоуп. аԥшәма иыуа игәыжь ааужьны ахкаара иҭеиҵеит. Арҭ акрырфеит, акрыржәит, иышьҭалеит. Ашамҭаз асас дгылазаап, арыи агәыжь ахкаара иахьҭаз мшәыз џьишьан, – Аа, сафоит! – иҳәан, деихсны ишьит.

Ахысбыжь заҳаз аԥшәма дааизар, иысас игәыжь шьны икажьуп, иара дахагылоуп.

– Аа, иыҟоуҵаз закәызеи?! Аума ҟоуҵеит, угәыжь ушьит! – иҳәеит.

– Ааи, аума ҟасҵеит, мшәыз џьысшьеит! – иҳәеит.

– Ҳаит, уыҧсгьы-уыбзагьы еиҭоугаат! Ҽынла уыуа дыузымдыруа, уахынла угәыжь узымдыруа, уабатәи уаҩагоу?! – иҳәеит.

«ДМЫҲӘҲӘАКӘА ДХӘЫЦЫР АКӘЫН ИАНЫЦӘГЬАЗ...»

Бӡыҩрла, дад, абыржә иыбзеиҭасҳәо ажәабжь иыҟалаҵәҟьаз акоуп. Уысҟан аиҳабацәа еидтәалан ирыӡбаз иахыҧомызт.

Аҭыркәа ҭуџьарк дыҟан. <...> [Аҧҳәыс] диыман. Ҩыџьа ахәыҷқәа лоухьан, иаалықәшәан дыҧсит. Арыи иыҧҳәыс даныҧсы, ихәыҷқәа иыман дымцар амуа иҟалеит. Арҭ рыӡгаб дыҧсит, лхәыҷқәагь рцәыӡыр ҳәа иацәшәеит. Абрыи аӡгаб иыҧсыз лаҳәшьа дыҟан. Аиашьара, аиҳабацәа ааизан, ирыӡбеит иыҧсыз аӡгаб лҭыҧ аҿы абрыи лаҳәшьа диырҭац.

Абыргцәа зажәа ҧхылнадоз, ҷкәынцәак харыжьлеит лара лахь, илацәажәарц:

– Баҳәшьа лҭыҧ аҿы бара бҳашьҭып, лхәыҷқәагь бнапы нарыҵахҩан ибааӡап, – ҳәа.

Арҭ абыргцәа ашәшьыра иҵатәоу, ажәабжь иазыҧшуп. Ирышьҭыз халан ианларҳәа, арҵәаа, арҵәааҳәа дыҳәҳәеит.

Абыргцәа руаӡәк дахьтәаз, – Оо, дад, ҳуыс ҟалеит, иҟалеит, – иҳәеит.

– Ҳуыс шҧаҟалеи, дыҳәҳәеите?! – рҳәан, – Мамоу, дад, дмыҳәҳәакәа дхәыцыр акәын ианыцәгьаз. Арыи дымхәыцкәа иаразнак дыҳәҳәеит, дазааугоит, – иҳәеит.

Дагьазааргеит.

Ианылҵеит, акьыҧхь иазлырхиеит, аҧхьажәагьы ацылҵеит Шьазина Џьапуаҧҳа

ЕНВЕР АЖЬИБА

ДЫЗХӘЫҴӘӃЬОУМА АЛАШӘА́?

Есаамҭа ахҭыс ҿыцқәеи ауаа ҿыцқәеи шцәырнаго еипш, урҭ аамҭақәа, лассы-лассы ҳхьадмырԥшыр руӡом ҳазнысхьоу амҩахь, ҳаблақәа ирхымҵларц, ҳагәқәа ирҭымҵларц азы, цәгьеи бзиеи еилазӡҩахьоу аҭоурыхтә мшынҵақәа. Иҳаҩсхьоу урҭ аамҭақәеи иахьа ҳазҭагылоуи реиҿырԥшра, инарҵауланы анализ рзура анҳалшалакь ауп ҳара уаҵәтәи ахеиқәырхагатә мҩа иаша аҳәаақәа ҳаблаҿы ианаауа, уахь ҳамҩахызго амҩахәастақәа реиԥшьырҭагьы уи амҩаҿы ианыӄало.

Ахҭысқәа… ахҭысқәа…

Заӄа ирацәоузеи, заӄа ҭоурыхтә даӄьақәагьы ҿыцла ирныԥшылатәузеи?! «Аҭоурхҭҵааҩцәа заӄаҩы рхыԥхьаӡара ыӄоу аӄара аҭоурыхқәагьы ыӄоуп» ҳәа рҳәахьеит аамҭала. Егьа ус иӄазаргьы, егьа инаурҳәааурҳәыргьы аҭоурыхқәа акакоуп, раарԥшышьагьы аиаша шьаҭа амазар ауп. Араӄа аҭоурыхҩҩы дааиҵамхо илшамҭақәа ыӄоуп, ашәӄәыҩҩгьы. Уи иоуп ахҭысқәа рдунеиеибаркыра ганрацәала раарԥшра зылшо, сахьаркыратә ажәала рыԥсы рхазҵо, аԥхьаҩ дадзыԥхьало.

Рацәак ҵуам Аԥсны имҩаԥысуаз ҳ-Цьынцьтәылатә еибашьра еилгеижьҭеи. Иара убасҵәӄьа «ажәытәтәи» ҳәа иахьа ҳзышьҭалаз, ҳара иаҳхаагаз анаҩс, 1941–1945 шықәсқәа рзы ҳара ҳаиԥш, усӄан ҳабацәа, ҳабдуцәа злахәыз Аҵьынцьтәылатә еибашьра Дуӡӡагьы еилгеижьҭеигьы. Ҳаамҭазтәи аҭоурых иадкыланы уахәаԥшуазар, урҭ ирыбжьоуп уаҩықәрабжак – 50 шықәса раӄара. Имаҷым, иагьырацәам.

Ҳара иахьа «ажәытәтәи» иаҳа азҿлымҳара зазаауа, уи иахааныз зынӡа иахьмаҷхаз, насгьы, амилаҭ маҷқәа иреиуоу ҳара аԥсуаа ҳхаҭарнакцәа аӡәырҩы уи аамҭа иахьаланарӡыз, уи ахӄьаԥӄьақәа иахьанӡагьы иахьаҳныԥшуа ауп. «Иубаз еицәа убеит» ҳәа усӄантәи аамҭа иаҳцәалаӡыз бӷаԥҵәагаха ишҳамаз ауп ҳара ҳаамҭазтәи аибашьрагьы еиҭах ҳаилшьаа ҳшықәнаҵазгьы.

Аибашьрақәа зегьы еиԥшуп. Аӡәы дыбжанатәуеит, ҽаӡәы дыхнарҵәоит, ишьҭамҭа, иҵәҩаншьап ыӄаӡамкәа иҵнахуеит… Убри ауп иҳаиҳәарц иитахыз, иреиӷьӡоу аԥсуа шәӄәыҩҩцәа ируаӡәку, зырҿиаратә мҩа ишақәнагоу иахьанӡагьы иҭҵаам Алықьса Камыгә-иԥа Цьениа. Уи «ажәытәтәии» ҳаамҭазтәии аибашьрақәа ирызкны, ԥсра-ӡра зқәым: аҩымҭақәа ҳзынижьит «Алашәа дызхәуп», «Абна амаӡа», «Ацәаӄәа аабатәи аԥштәы», «Рыниашьа рхаҵашьан» уҳәа реиԥш иӄоу.

Ииашоуп алитератураҭҵаараҿы уи зынӡагьы дгәыгәҭажьуп ҳазҳәаӡом. Б. Гәыргәлиа, М. Лашәриа, Гь. Гәыблиа, А. Аншба, С. Зыхәба, У. Аҩӡба, В. Бигәаа уҳәа аӡәырҩы аҵарауаа уи ирҿиамҭақәа ирыхцәажәахьеит, ахәшьарагьы рырҭахьеит. Ус шакәугьы, ишақәнагоу лаԥш зхьымсыц, шедеврк иаҩызоу ҩымҭақәак аганахь иавахазшәа ҳара иахьа агәаанагара ҳазцәырҵлоит.

Убарҭ ирхыԥхьаӡаланы ҳахәаԥшуеит, аԥсышәала иаԥҵоу ажәабжьқәа ирхымҳәҳәозар, акала ирыцҵамхо ажәабжь «Алашәа дыӡхәуп». Ажәабжь ахы мацара иуанаҳәо даара ирацәоуп. Иӡхәу алашәа дарбану? Дабиԥа-заҵәума? Дыжәлазаҵәума? Иахьиҭыԥымыз днанагама? Араӷа ицәырҵуа азҵаарарацәа рҭакӷаҵаразы, мышкы мацара иалагӡаны, уи амш шықә-сырацәа ҭагӡаны рҭак ӷаиҵоит автор.

Ажәабжь алагамҭа убри аӷара агәышьҭыхра ацуп, инымҵәондаз абри амш ҳәа агәаанагара шузцәырҵуагьы, хыс иамоу уааҿанаҳәоит, аԥсҭа-заара еснагь ишкашыррам ааугәаланаршәоит. «Уаха ашьтәақәа ршьуан, уаҵәы ныҳәан... Адгьыл кәымпыл ацәа иалҵыз, зыԥсы ҭоугьы иҭамгьы зегьы-зегь абри аныҳәа рҿазыӷарҵон: ашьтәа зызҿаҳәазгьы, агәыла-хәы иазыԥшызгьы, ахчбаба зыхчнызгьы, аҳаҭгәын ахаҳә хьшәашәа зхы ықәыз-гьы... (А. Џьениа. Иалкаау, 3-тәи атом, ад. 375. 2019 ш.).

Ажәабжь аӷны ахҭысқәа «ажәытәтәи» аибашьра ашьҭахьтәи ашықәсқәа ишрыдҳәалоугьы, иахьатәи ҳаамҭагьы аанарԥшуашәа ауп ишыӷоу. Усӷан еиԥш иахьагьы ауаҩы дзаҵәуп. Усӷан еиԥш иахьагьы ауаҩы ихьаақәа хызҿуа «ахәшәқәа» рыԥшаара иашьҭоу ауаа маҷхеит. Усӷан еиԥш иахьа-гьы уаха-сахарахеит, аблақәа амса рхызҵо, агәы цәамсазтәуа, аԥсуа ицәтәымыз аӷазшьақәа, аҿқы аазго авирусқәа реиԥш иҿиауа иалагеит. Урҭ авирусқәа ипланы иҳаламларц, ҳаԥсҭазаара ҵрымшәаарц азы, агәры-цҳаибашьареи аихаҵгылареи ааҳарԥшларц азы агәҿанҵара ҳзыӷаиҵоит А. Џьениа иажәабжь «Алашәа дыӡхәуп» ала.

Ажәабжь шьақәыргылоуп мышктәи ахҭысқәеи урҭ ирҭаӡаз агәалашәа-рақәеи рыла. Урҭ ахҭысқәа зыдҳәалоу, иԥсы ҩҭшәааанӡа азаҵәра иаҿа-гыланы иқәԥо Шьааб заҵәык иоуп. Автор убри аӷара иӷазаратә напы аныԥшит ари ажәабжь, мышкы акәымкәа шықәсырацәала аԥсҭазаара зыҩназ Шьааб иҩнаҭа ҳалаирԥшит, жәытәи-ҿатәи ҳархьигӡеит, уаҵәтәи амш ахьгьы ҳхьаирԥшит. Араӷа автор далаланы иҳаиҳәаӡом аибашьра анҵысы иқыҭауаа заӷа ахьаа рызцәырнагаз, аибашьра ицоз арԥарцәа шынаскьаргоз, анацәа рылаҕырӡқәа шӡырҩашхоз, Шьааб иҷкәын заҵәы аибашьра дшыргаз, ихыҭҳәааау ахҭысқәеи асахьақәеи рыла уи иеи-башьратә мҩа ҳанирԥшылаӡом, уаӷа иԥсшьарҭа ҭыԥны ишыӷамыз усгьы иаадыруа ауп. Араӷа автор ихықәкы ҳәа ҳара ҳазхәаԥшуа, аибашьра иннажьуа арыцҳара дуӡӡақәа, ҕьашьа змам ахәрақәа ҿазҳәаша анапы ԥшқақәа аџьаџьахара ишаҿу, ибжьыдоу агәҭаҕызбжьы заҳауа рыԥшаара ахьуадаҩхаз уҳәа роуп.

Зыԥсы ҭаны аибашьра мца иалҵыз рыҩныӷақәа рахь ихынҳәхьеит, аха дыӷаӡам Шьааб иҷкәын заҵәы. Уи имҩа дшазыԥшыз, лԥа иӷамзаара лгәаҵҕа ҿахнаҵәан, лыԥсҭазаара далҵхьеит уи иԥшәмаԥҳәыс Шьасиагьы. Аха Шьааб игәыҕрақәа иҿрылаҳәаны иԥа иаара дазыԥшуп. Урҭ агәыҕрақәа иҵасым акы рԥишьыр ҳәа дшәаны агәкаҳара инирԥшӡом, шәшьырак рхаԥар иҭахӡам, ихәышҭаарамцагьы ирцәаӡом, уи иахылҵуа алҩаҵә шҩеиц иҩеиларц азы есымша икәашымца еиҿажьуп. «Сыԥсы ҭанаҵы иҩа-

сышьҭлоит, дад, нас уара унапы иануп… Имаац зегьы ҭахама, нас, егьаҩы егьаҵьара ибжьаханы иҟоуп, – иҵшәама лыҧсы ахьынӡаҭаз илеиҳәалоз ажәақәа еиҭеиҳәеит уи. – Сгәысҽанӡамкәа сыштәоу агәараҳәа ашә даахыҵыр, быҧхашьеит баргьы… Уаха ашьтәақәа ршьуеит, уаҵәы ныҳәоуп… Ҽаанбзиала инеиша!.. Нас, имаац зегьы ҭахама, мшәан? Агәараҳәа ашә даахыҵыр быҧхашьеит…» (Иара уа. Ад. 378).

Хьачхәама ныҳәа аҧылара рҽазыҟарҵоит Шьааб иқыҭауаа. Иаргьы, ирахә-ишәахә еилырганы, дхалоит иҵшәамаҧхәыс дахьжу ахәыҧшӡахь. Лҳаҭгәын аҟынӡа аграпара алидеит, ишыҟаиҵалац еиҧш, маҷкгьы иҽаанкыланы даалацәажәеит. «Бара мыжда, быццакцәеит. Уаха агәараҳәа ашә даахыҵыр, сан дабаҟоу иҳәар, ишҧаиасҳәои?!. Бара мыжда…» (Иара уа. Ад. 381).

Ииуа-ииҳәо дақәымшәо иҩны дыҩноуп Шьааб, аха усгьы аныҳәа иҽазыҟаиҵарц даҿуп. Аныҳәа алҧха иаргьы изыразны, иҷкәын уажәы-уашьҭан дааҩнашылараша ибоит, имыӡыц игәыӷрақәа иҽрылаҳәаны дшааиц дааиуеит. Ҧыхьақәа ианиааз еиҧш иахьагьы ирахә-ишәахә еиныланы, ихьаралыҵ гарҭа имамкәа дбарақьаҭӡа дыҟоуп. «Ҳцәыкәбарқәа леилаҭәо ҳаиланхозар исыбаргәузеи! Аӡәы ахш сҳәарын, егьи ашә сҳәарын… Иаинысхыр ирыцҳасшьоит – сыбжарак рыдӡылахьеит, исымхьар – игәнаҳауп, рыхш кархәхәо агәарабжьара исызбжьаҵом, еиусыжьыр – аҳәарақәа ахш исцәашьуеит… Арахь ҳцәыкәбарқәа леилаҭәо ҳаидтәаландаз сукәмыхшозеи. Ҳаҧсаҟьаны амардақәа ҳарҿаҧсоуп, аҳәашақәа ҳарҭаҧсоуп… (Иара уа, Ад. 377).

Кәтыҿырҳасаамҭак иҟоу аӡын мшы ахәларахь ахы кыднаҵахьеит, Шьаабгьы «иштасымыз, аҧсцәа рхәы наганы абза ихәы иавоуҵар, хыхь иқәтәоу игәы шыннархоз шидыруазгьы» иҭаацәа рыцыҧхьаӡа арбаӷьқәа хҧа шьны, ичаҧаны аишәақәчага иқәиргылахьеит, аныҳәа аҧыларазы иақәнагоу фатәи-жәтәи рыла ирхиахьеит. Уажәшьҭа ихы ахькыду агәашәаахь ауп. Гәыла ааигәа дышимамгьы иҷкәыни уи иҩызцәеи рааира дазыҧшуп. Уажәы-уажәы агәашә аартыбжьы иаҳауашәа адәахьы даадәылҵлоит, аха аӡәгьы ицәаара днахьыҧшуам, иааҟәымҵӡакәа иауа асы еиманаҧсахьоу играпарақәа даҽа цәаҳәа ҿыцк рылдангьы ибом.

Абри аҟара гәаҟреи гәамҵреи шихигахьоугьы, Шьааб иуаҩреи игәыразреи еиқәырханы имоуп. Шьыжьаахыс ихала ихы дацәажәо, ауаа рныҳәароуп дызҿу. Иаҳа данҿаз ишыҟаиҵалоз еиҧш, уаҵәы аашар ақыҭа зегьы дрылсны аныҳәа рыдныҳәалара шилымшо идыруеит аҟнытә, гәаныла урҭ зегьы рыҩнаҭақәа днеит, дрыдныҳәалеит.

«Иҟам абри ақыҭаҿы шҭакы Шьааб уажәы «дызҭамшылаз»:

«Уаа ҽаангьы-цахәгьы!»

«Уаа ҽаанбзиала инеиша!»

«Уаа абас сӡышӡа сзыршлаз, суҳәоит!..»

«Уа уҷкәын заҵәы иаарласны убла дабо!»

«Улеи аҩныҟа, Шьааб, умааижьҭеи иҵӡозеи!»

«Ҳаи, шаҟа истахузеи, аха сыццакуеит».

«Нас, ушгылоу акәзаргьы...»

«Шәааха!»

«Уа зхьышьыргәыҵа сакәыхшоу, суҳәоит!..» (Иара уа. Ад. 380.)

Иналаршә-ааларшәны иқыҭаҿы ахысбыжьқәа го ианалага, хысбыжьцыԥхьаӡа аныҳәаԥхьыӡқәа рышьҭеиҵон. Уажәшьҭа иаамҭазар ҟалап анигәаахә иаргьы, ицқьашәқьаӡа, ахәша иаргаы «икнаҳаз аҵьынҵь ԥилҭа» аакниԥаан, адәахьы дындәылҵны, иаргьы дхысит. Убри ала, абзагәырҩа згәы ҭнафаахьаз Шьааб, асҵәҟьа ихы иаҭәеимшьар акәын ҳәа агәаанагара ауаҩы ишизцәырҵуагьы, ҳара ҳахәаԥшуеит, агәыҕрақәа рынаскьара, ахәышҭаара амырцәара, аӡхәымхара ирсимволны. Насгьы, иара иашҭа иҭыҩыз арҭ ахысбыжьқәа ҽаамҭанык еиԥшымкәа уаха дыззыԥшу ауаа дышԥаргәаладмыршәари, ишԥамҩахнамгари ҳәа дахәаԥшуан. Иҭахуп, уахак, саатқәак ирыдамхаргьы, изаҵәреи иареи рхала еизнымхарц. «Шәанаҵьалбеит, иара усгьы сзаҵәуп, сзыдҿарҳәало акгьы сымамкәа адәы сықәшәырхома? – дыҳәҳәарц аԥсык ауп игу... аха иаразнак аҳаҷа лаихәлашәеит, макьана еивҵарыԥхаа иҵаз ихаԥыцқәа ибз илақәирҕәҕәеит: «сзаҵәуп», «сзыдҿарҳәало», саҭоумҵан ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп... Аа, уаха агәараҳәа ашә даахыҵыр, сыԥхамшьеи, быԥхамшьеи баргьы...» (Иара уа. Ад. 388.)

Ауаа реиԥш, уаҵәтәи аныҳәа аԥылара иазыԥшыз амш ҿыцгьы ԥырхага анамҭарц азы аҵх лашә ықәҳа ацара иаҿын. Зҟьаф ҭаз арԥарцәа инеимда-ааимдо ирҳәоз ашәақәа, ақыҭа еимдо, ана-ара, акәицқәа реиԥш аҵх иаагәылԥхон. Урҭ абжьқәа Шьааб иашҭа акыр иазааигәахахьан. Иаргьы, иаартны инижьхьаз игәашә ашҟа илаԥш хан, илымҳақәа уахь икыдын. Абар-абар, иааигәахеит урҭ ашәабжьқәеи, изҳәози. Шьааб урҭ дырԥыларц иҽазыҟаҵо, даныҵкәыназ еиԥш ишьамхқәа иҵԥраауа иҩны дыҩнагьежьуан, еиқәыхьшәашәа ирхианы игылаз аҟәчага еишәа акрагзар ҳәа лаԥшыла еимидон.

Адәахьы ддәылҵуан, дыҩналон. Ашәабжьқәа ааигәахо, иааигәахо игәашә аҟынӡа иааскьеит, аха ...инавсын, ҽа нхарҭак ахь рхы дырхеит. Убасҟан ауп, акыршықәса зҽырхханы арахәыц иахьынҳалаз Шьааб иԥсҭазаара хаарак, гәыҕрак амамкәа, адәылҵрагьы аҩналарагьы иақәиҭымкәа ашәхымс ианаалахазгьы. «Сҵәыуап снатәаны, – игәы иааҭеикит Шьааб, – зегь раԥхьаӡагьы исцәыуап аԥсцәаҳа ихашҭны аӡәгьы иҭахӡамкәа аҵәҩан иахарԥоу аҟәҵьалажә еиԥш адәы иқәхаз схы, нас бара – акгьы зымбаӡаз бара рыцҳа... Сашьазаҵә, сан, саб, санду, сабду... Мшәан, сара саҟара ҵәыуатә дызмада! Ҳаи, аф уст, иумуӡахт рҳәап ҳәа уҟоу сыбжьы заҳауа. Урҭгьы исыцырҳәап» – дтәарц иҽыназикын, аха ишьамхқәа хамҟәалеит Шьааб. Нас агаз хьычԥаԥыр еиԥш имаҵурҭа дааҩнагьежьит, амҩа риҭеит игәаҿы еилагьежьуаз алаҕырӡқәагьы...» (Иара уа. Ад. 394)

Аҽеизгара иаҿыз, аха ихымҵыцыз абырг илаҕырӡқәа аазгаз, закә мчузеи ирымоу: азаҵәра, агәыҕрақәа рҭахара, уааигәа игылоу ауаҩы изгәамҭа-

ра, агәыжәпара... Зегьы дара рҳәаақәа рымоуп ҳҳәоит, ахырқьиаразы акәхап, аха иаԥызҵада урҭ аҳәаақәа. Ҳазшаз иҟынтә иаауам, ҳәарада. Уи ҳшаны адәы ҳаззықәиҵаз ҳазхәыцлар, иҳәаахьақәа мҩаԥаагалар, Шьааб хаҵаҵас иҭаҵәахны имаз илаӷырӡқәа аӡәгьы имырбаӡакәа, ихыҵны икаҭәаанӡа, игәыӷрақәа шицу, иԥымҵәакәа инарцәымҩахь днаскьаҳгон... Аха, рыцҳарас иҟоу, ҳара иахьа, ҳхы мацара азхәыцрахь ҳагацәан, ҳааигәара иҟоу ауаҩы иԥсы ахьынӡаҭоу дзыԥсоу ала ажәа ԥхак изҳәара, згәы каҳаз игәы ашьҭыхра ацымхәрас, иԥсра ҳазыԥшушәа, данҳаԥхалакь ашьҭахь, жәаԥшӡас иҟоу зегьы еизганы, ауаа иахьраҳауа ҳалаҿырбо ихцәажәара ҳалагоит. Ҳазшази, уи ҳзыхцәажәои рҿаԥхьа ҳазҵало агәнаҳа ҳазымхәыцӡакәа.

АШӘЫШЫҚӘСА ЗГӘЫ ИҬАЗАЗ

(Пыта Занҭариа иҿцәажәара)

Пыта Занҭариа адунеи дахысит абџьар кны. Иразҟы ицныҟәан, дхынҳәит. Инхарагьы каимыжьит. Еиқәирхеит аԥсуа дгьыл инаҭаз агәаҕь. Гәаҟрыла акәзаргьы, илеиԥеит уи агәаҕь, иааирыхит. Ишәҭны, заа икаԥсар имуит. Амахә анԥырԥәа, иԥиргәеит. Аиха анақәырк, драбашьит. Шәышықәса иҭигеит иуаҩра. Иажәа ҳзынижьит, аԥсынԥры иазку.

Тамшь ақыҭа саннеи дысԥылеит уаҩ нырҳарак, иблагәқәа иаԥәаны, иуасцәа хылԥа ихаԥаны. Усҟан Пыта Занҭариа ԥшьынҩажәи зеижә шықәса ихыԥуан. Ишәырӡа икын илабашьа. Уи ихы иаирхәон саниҿцәажәозгьы. Уажәы-уажәы ахархәашьа иԥсахуан, акышьа иԥсахуан. Ииҳәоз зегьы иарала иуирбон. Аха зегь реиҳа ухаҿы инхон иԥшышьа. Уи илаԥш уара иузырхан. Убри аамҭазгьы уара дулԥшны, ахара џьара дыԥшуан. Хыхьынтәи зегьы ибарҭазшәа, убас илаԥш иԥакын анаӡааӡара зегьы. Аха зныкгьы угәы иунаҭомызт уи изҿлымҳара уара иузкым ҳәа. Иуҳәааз атыҟҳәа аҭак ҟаиԥон, ахшыҩԥаккәа еиҿырԥшуа.

– Бареи сареи ҳаиҩызцәоуп, ибдыруаз! – иҳәеит усҟан, 2004 шықәса рзы. Уиаахыс сара исҳәоит «иареи сареи ҳаиҩызцәан ҳәа».

Аҳәара иҟаиԥаз насыгӡеит, иажәа ажәлар идсырҳаит Аԥсуа телехәаԥшрала. Уи ашьҭахь шықәсык ала сиҭааит. Уи дышсеигәырӷьаз аҭәы шьҭа 20 шықәса гәадурас исымоуп. Усҟан иара дышьҭахахьан, аха агитара цәырган исзаирҳәеит. Исыцын иара дысзызыԥшааз сҩыза Анзор Агәмаа, адунеи азна ихазыназ аԥарауаа: Димур Бжьаниа, Вадим Бжьаниа. Дара Пыта ҭахык иеиԥш дрыман.

Иара уи анаҩс хара дзымнеит.

Аха игәҭыха акьыԥхь ахь ииазгарц сыӡбеит. Сара џьара исмаҳацызт уи аҩыза алкаақәа, аԥсуа нагӡа иажәа. Дсымбацызт аԥсҭазаара рацәа дагәылаԥшны, иамоу агәаҕь, иамоу адоуҳа, иацу ахынҭаҩынҭара раӡаны, инапсыргәыԥа ианԥаны иузырбо ауаҩы.

Урҭ рҩызцәа афилософцәа дуқәа ыҟоуп адунеи аҿы, ԥарадыррала зыжәлар рыԥсҭазаара иахцәажәо. Аха тамшьтәи анхаҩы, ԥарадырра змамыз, аҩажәатәи ашәышықәса алагамҭаз ииз, зыжәлар рыԥсҭазаара аҭԥаара иашьҭаз, еизиркәкәеит иажәаҿы, ихәыцраҿы ихаҭә ԥсҭазаара иагәылихыз аԥсуа идоуҳа, иҭоурых, иԥакы. Еиҭеиҳәеит уи аԥхьаҟа ицхраауа, иԥырхагоу, изыԥшу.

Аҩнатә кәасҭха

И. Ҳ. Мшыбзиақәа!

П. З. Шәызусҭцәада, дад?

И. Ҳ. Ҳжурналистцәоуп. Ҳшәацәажәар ҳҭахуп.

П. З. Амц зҳәо шәакәу, аиаша зҳәо шәакәу?

И. Ҳ. Ус шәгәы шәзырхьуа арбану?

П. З. Аԥсуа ааӡара ыҟам, аԥсуа цәаҩашьа ыҟам, аԥсуа ламыс ҳәа збом, дад.

Ауаҩы данаԥсыуаха, даԥсыуахароуп. Ари ҳаԥсуара ҳәа иаҳҳәо мцуп. Аизарақәа рҿы ҳақәгыланы, ҳеырҿеины ҳцәажәоит. Ажәлар ихәаԥшуеит, ргәы иахәоит. Усҟан игәы иҭоу, иҟаиҵо ҽакуп. Егьырҭ иқәшаҳаҭны рнапы иасуеит, иашаны дцәажәеит ҳәа. Усҟан ргәы иҭоу ҽакуп. Ауаҩы иеилкаара цәгьоуп. Ҳахнаҟьеит, дад. Ҳхәыцаа͡ӡара башоуп, ҳцәажәашьа башоуп, ҳныҟәашьа башоуп. Аԥсшәа еибаҳҳәоит, ҳацәгьа еибаҳәоит ҳашьҭахьҟа.

И. Ҳ. Ҭхьынатәи быргк ус иҳәеит, ауаа андырӡуаз аамҭақәа рзы ҭхьынаа аӡәгьы даҳцәымӡӡеит, избанзар ҳаибамҭиӡеит ҳәа. Иахьа ишԥаҟоу?

П. З. Ишԥаҟоу, Аҟәа ҭәуп, дад, шәахьалоу. Аҟәа ҭәуп еиҳарак.

И. Ҳ. Уи дыршьас иамоузеи ус шакәу?

П. З. Дыршьас иамоу, ахәаԥса гәаҭаны, абри абзиа ахәаԥса иамҭакәа, абзиа еиҳахар, уахь иагоит. Ахәаԥса еиҳахар – алҵшәа амаӡам.

Ҳара ҳазхара анаҳфалак, ҵаҟа ҳаԥшӡом, хыхь ҳаԥшуеит. «Мшыбзиа» аҳәара ҳаҭәахшьаӡом. Анхаҩы дзакәуи, ҳаҷкәынцәа рааӡара закәуи иахьҳаргылаша ҳаздырӡом. Ҳа дҳааӡома ахәыҷы? Ауаҩы иааӡара зыԥсоу ҳаздырӡом. Дуааӡар, акы илымҵыр ҟалаӡом. Шәҩык рахьынтә жәаҩык бжьысыргьы, егьырҭ еиҳахоит. Аха ҳара иҳамам, дад, уи. Ҳара ҳаԥсацәоуп ҳәа иаҳҳәо мцуп, дад, аԥсуаа ҕыҭҩык. Сара суаҩ дууп, сԥа ана дзыҟоуи ҳәа арра днасышьҭхуам, аԥара шәаны. Ԥасагьы цәгьаԥсышьала иҟан, аха уажәык ҳагьӡымкәа, ҳагьҩымкәа ҳаҟоуп. Ақырҭқәа нҳалҵны ицеит. Ҳхала ҳаанхеитеи, ҳабзиахарауеи? Иҳахьи, исабҳәозар иҳахьыз? Арҭ ҳанеилаз ақырҭуагьы дыԥшӡан, ҳаргьы ҳаԥшӡан. Ҳаԥсацәоуп ҳәа. Бгәы иалымсааит исҳәо.

И. Ҳ. Маҷк аҕәҕәара ҳагзар акәхап?

П. З. Аҕәҕәара, аха уи еидгыланы, рыцәгьа еибамҳәо, ирҳәо акны иҳәаны, еиҵамшьыцуа ианыҟалалак – убри ауп аҕәҕәара захьӡу. Аԥсшәа набаҳәаны, снеины бышьҭахь ацәгьаҳәара салагар...

Х-ҿык змоу. Аҳәра ҳашьҭоуп, аҳәра ҳфоит. Ауаҩы иифо ҳфаӡом.

И. Ҳ. Шәара, саҭамзааит, шаҟа шықәса шәхыҵуеи?

П. З. Шәкы срылгахьеит, шәи ҩба рҟынӡа сцахьеит.

И. Ҳ. Ара шәима шәара, Тамшь?

П. З. Уаҳа сабаигәышьоз. Сабдуцәа ахьиз, сабацәа ахьиз убра сыҟагәышьоуп. Уоуп.

И. Ҳ. Исарҳәеит шәызхысхьоу!

П. З. Қоу. Шықәсы ҩажәа адунеи стәымкәа сықәуп, дад. Сыла аапшуеит. Абри пшьынҩажәа шықәса анысхытуаз сыпсызтгьы, апсра бзиа убри акәын сара сзы. Уиаахыс акааметқәа срықәшәаахьеит. Уажәы акы сапсоума, дадхеит? Сатахны ҳәа акәым. Дыстәыз, дыстәымыз атахызар, сара сацкыс деицбуп, ақәра имаӡам, дынкаҳан дыпсуеит. Сеицбы дыпсны, са сихагылан ҳәа – ихәартам ус, дадхеит. Ари шықәсы ҩажәа раахыс сызқәу, исыхәаапшуа адунеи са истәӡам.

И. Ҳ. Ааи, аха урт апсадгьыл рмыхьчози?

П. З. Ааи, ирыхьчон, аха изырыхьчози? Изтахыда, пату ақәымлеитеи. Убри пату ақәыртцар акәын истахыз. Убарт изырыхьчоз, изықәпаз, изтахаз – абарт рзын инхаз пату ақәтцан, аишьцәа реипш еибабо, рнапқәа еидкылан, ас иаагылоз џьысшьон. Ҟаи. Аҟәа ҳәа агәра ганы... Шәеиҳараҩык шәтиҩцәоуп, дад. Аиҳараҩык. Дысҿагылааит амц сҳәозар. Тәым кәастха уаҩ дабылӡом, ҩнатә кәастхоуп уаҩ дызбылуа. Убри ауп аидгыларагь ҟазымтцо.

И. Ҳ. Иахьа аамта еиҳа иуадаҩума? Шәызтысыз ашәышықәса аҩныт‌цҟа еиҳа ианбацәгьаз аамта?

П. З. Шәышықәса рыҩныт‌цҟа аибашьра ҟалахьан. Абри ажәытәтәи аибашьра ицаз азы амлакра ҳаман усҟан зегьы. Ицәгьан. Аха уажә иҟалаз атцкыс еицәаз ҟамлаӡац сызхаану. Амала Урыстәыла иҟалахьан. Абри еицәоу уаҳа иаҳбарц ҳаҟоума. Ҳарблит, ҳарџьыҷит, ирызгоз зегьы ргеит ишьтыхны.

Иаанхаз ҳара ҳашьталан, иқәхны иаҳтиит, ҷанҷаны ҳаибафоит, шьта ҳабаҟоу? Бгәы иаанагои, имцума?

И. Ҳ. Мап, ииашоуп. Аха убри уаҩ дацхраар шпауеи?

П. З. Уаҩ дацхраарц иҟоуп, шәрыцҳаибашьаны, аӡәи-аӡәи шәгәеибатаны, аиҳабы дшеиҳабу еипш, аитцбы дшеитцбу еипш шәызцар. Ицқьоу, ииашоу ауаа шәеидгыланы, шәааӡашьа шәырманшәалар, ишәҳәо акны еицышәҳәар, шәнапы еикәыршаны, шәзакәан закәанны, шәтцара тцаны. Шәтоурых ҟамтцаӡакәа аҽа тоурыхк шәашьталоит. Уара утоурых ҟатца, узызиз, уззааиз. Апсшәа ҳҳәозар, иҳатәамшьакәа аурыс бызшәала ацәажәара ҳалагоит. Аурысгьы ибаргәуи, агыруагьы ибаргәуи, уара убызшәа цқьаны итцаны, нас узхашәало иҟәышу ҟатца. Уи ҳашьтаӡам. Абарт аиашақәа зҳәо ҳтахӡам. Аҳәра зымфо маҷхеит, ант еиҳахеит, убрахь ҳцоит зегьы.

Даара шәыцқьоу џьышәымшьааит. Усхымыччааит, дад, саташәымтцан, сыхгьы цахьеит. Шәыгәтатцәҟьа далазар ҟалоит ауаҩы ихәартам. Уи ҳара иаҳзеилкааӡом.

Аԥсадгьыл

И. Ҳ. Ажәытәан ишԥарыхьчоз аԥсадгьыл? Уажәы ар аԥырҵоит, аҳәааҿы идыргылоит. Шәышықәса раԥхьа ишԥаҟаз? Есымша аҟәылаҩ дҳамамзи?

П. З. Ишԥарыхьчоз? Аҷкәын дсымазар абас дцоит. Уабацо, дад, абас сцоит. Дхәыц-хәыцуа, дад, уахьцо хәартәам, умцан, угьежьы арахь ҳәа иеиҳәоит, ауаҩы. Ус акәын ишҳәаз. Ашьшьыҳәа дгьежьуан. Уажә сара дысԥылар, уабацо, арахь сцоит. Ирлас уца, ушцо уца ҳәа доусышьҭуеит. Дкахаа дцоит, акәу џьшьаны. Уажә усоуп ишыҟоу.

И. Ҳ. Аҟыҭан, иаҳҳәап, ауаҩшьра ахьыҟалоз, аус ӡбаны ауаа реинраалара алшозма?

П. З. Ишԥалымшоз, иалшон аҟыҭан аус аӡбара. Ииашан, ауаҩшьра ҟалон, аисра, аҟәԥара. Ҳанцоз ҩнаҭала ҳрыхәаԥшуан, иаагашаз ауаҩы. Зыҩнаҭа еиҟәшәаз ауаҩ иаша, зҭаацәараҿы ицҟьаз, зхәыҷҟәа, зыҩнра еидкыланы, жәаҟала иныҟәызгоз, дгарзаргьы – убри даагон. Иаҵкыс еиҕьҟәаз ауаа ыҟан, аха абни далхны даагон. Мамзар, аӡәы днаган дуртәоит, ихатәы иӡбом, аӡәы итәы иӡбома? Ишьҭамҭа издырӡом, ихы-иҵыхәа издырӡом, иҭоурых издырӡом, уара уус иӡбома? Абни амал имоуп, аҵара имоуп, дуаҩ бзиоуп ҳәа уахь дыҟәаагалаӡомызт.

И. Ҳ.. Рхы иадырхәози усҟан, ишԥеицәажәоз еиҳарак?

П. З. Ишеицәажәоз ус акәын, абанҭ еинҳаршәоз руаӡәк еиҳа дҟәышзар, убри ҳирбзион. Ҳара инаргаз ауаа бзиаҟәа ҳаҟәӡамызт.

И. Ҳ. Шәара акыр шәалахәхьан аусеилыргара?

П. З. Мачхәума, егьараан ҳнанагахьан.

Ашәарыцацәа дуҟәа ыҟами, абнакәты акәтаҕь рбоит. Иааганы аҩны ихырхуеит. Акәты иаҵоуҵар, ихнахуеит иара. Ҩ-сааҭк реиҳа инхаӡом, иабоит аҟәарҭ. Ауаҩы иибо акәӡам аус злоу. Ажәала хьарԥшгоуп, ишьҭамҭа зеиԥшроу алоуп ауаҩы дышцо. Ауаа бзиаҟәа шԥаҟамыз, игаӡараны ихьыр, игханы ихьыр деилдыргон. Ирыхәаԥшуан анигьы аригьы. Нас аҟәышҟәа аднагалон. Еиуацәаны инҳажьуан. Зынӡа иуаҩагаҟәаны, аҩыџьагьы чачанцәаны еисызҭгьы, урҭ нибарҵәар акәын. Руаӡәк деиҕьхар, абарҭ еинаҳраалон.

Даашьаӡомызт ҩаха, хаха, ԥшьаха ҳаиҭазаргьы. Ҳаргьы абра ҳаҟан ҳәа ҳҳәаӡомызт. Нас ҳаинаалон, уи зегьы иара иацраҳәоуп, аха ҳара иаҳзеилкааӡом.

Уажәы ажәа сгозар, аԥара ду сҭир ауп, ҳаилыхар ауп, атәыла бгар ауп. Ҳалагоит, аха ҳаиҳараҩык, аԥсуа жәлаҟәа ҳамами. Ҳаԥсацәоуп ҳәа?

И. Ҳ. Ажәлала иузеилыргоума ауаҩы дзакәу?

П. З. Ажәлала иузеилыргом, аха ауаҩы хәыҷык ашьҭамҭа имазароуп. Ашьҭамҭа ыҟоуп. Ахаан ҳаурысхаӡом ҳара. Ҳҭыԥаҿ ҳаԥысуоуп шаҳҳәо ҳаҟазар ауп.

Усҟангьы, ари аҟара аҵара ыҟамызт, аха еиҳа аихаҵгылара ыҟан. Аҵара хәыҷык змаз, хәба-фба класс иалгаз ауаҩы, адунеи икын, ҭауадс

дрыԥхьаӡон. Уажәы жәаба дрылгахьеит ауаҩы, арзаҳал сызҩы ҳәа иоу-ҳәар, изыҩӡом.

И. Ҳ. Ацәгьа еиҳа имаҷын, излеилыскааз ала?

П. З. Ацәгьа, баҳауама, дад, са сызхаану… Абарҭ рабшьҭра Вадим ҳәа бызҿу…

И. Ҳ. Бжьаниа?

П. З. Убри иабду ԥшьҩык-хәҩык ахшара бзиа ихылҵит, зегьы аҵара рҵеит. Аӡәык рацәак дманшәаламхеит. Виктор, Симон ҳәа аӷламқәа аҵара рҵоит. Ари илеишәа цәгьахеит, уаҩ димыхәо. Иаб дишьыр дизымшьит, ишԥаќаиҵо. Ус ишыќаз, наќ Егрынтәи Ачачба дааит. Тамшь Чачаа ахьынхоз, диҭааит нас. Арҭ анхацәа усќан абжьы рымамызт. Ари Егры нырцәынтә ара дааит ҳәа аниаҳа, ари иҿыҩеихан, араатәи Ачачба иҿы днеит. Даашәышьҭ, дад, иҳәеит ари инеиуа Абжьаниа изы.

– Круҭахызма? – иҳәеит иааз аҭауад.

– Аказы суҳәарц сааит, – иҳәеит. – Сыҷкәын, дсызшьуам, дызҿу дыс-заќәыхуам, дысԥырга суҳәоит ҳәа ус иҳәоит. Ани дҵааует ииҳәазеи ҳәа. Егьи Ачба дахьтәоу абас иҳәеит, иҳәеит. Сара дсышәҭ, сара дызгоит. Иара дсыццоума, дузаагоу. Дааган дсыҭ, нас ихабар усырбом иҳәеит. Ари иҿа-аихан, ишакәхалак, днеигеит. Иааикәшеит уаќа. Ари дындәылҵын, арахь дааит. Иԥа дриҭеит.

Хәышықәсеи фымзи дыќаӡамызт. Егьырҭ аҵара бзиа рҵеит, иуаахеит. Хәышықәсеи фымзи анҵы, Тамшь иштәаз, абри адележан ҳәа ыќан, афае-тон даҟәтәан, аӷьӷьаҳәа абагьыр даныҟәла, уамашәаҟәа дырбеит, дызны даама ҳәа.

Иҷкәын дманшәалам ҳәа ддәыҟәиҵеит. Дуаҩханы дааит. Бареи сареи ҳаиҩызцәоуп. Сыҷкәын иҽеимыз акы ќаиҵеит. Снеины быҳәара салагоит доушьҭ ҳәа. Баҳауама?

И. Ҳ. Аиеи, уажәы ус ќаҳҵоит.

П. З. Уи ҳабжьнахит, дадхеит. Диашамкәа, агха иман даныќала аамҭазы ауаҩы, уҷкәын иакәыз – уҽаанкыл. Диашазар, дымшәо убозар – акгьы сеигӡаӡом. Иҩнгьы сиеигӡом, ихәыҷгьы сеигӡом. Ихараны даныќала, снапы сҩахоит, игәхьаа скӡом. Избанзар, даԥырхагоуп. Иҭоурых даԥырхагоуп, иуаажәлар дырԥырхагоуп.

Сара дҿысхуеит ҳәа салагоит, иҩызцәа ќалоит, дҿаҳхуеит. Бгәы иалым-сааит, амцхәҟәа схәоит аха.

И. Ҳ. Аԥсуа ламыс ҳәа изышьҭоу убри аума, нас?

П. З. Аԥсуара ҳәа ҳазҿу, бгәы иалсыр ҳәа сшәоит акәымзар, иаанаго ҳаздырӡом. Аԥсуа ҳәа дыќаӡам. Аԥсуа хьӡуп. Аԥсынра анырҳәа, Аԥсуа хьызны инхеит. Аԥсуа дызусҭзаалак ауаҩы ҳәа дишьоит, пату иҟәиҵарц иҭахуп. Аха милаҭзар иаҳҭаху – иназыгӡо иоуп. Аԥсуа злеихьӡыз уи акәын, иааӡашьа ҽакын, иныќәашьа ҽакын. Хәыҷык ухәахәаны уибаргьы, наќ усԥырҵ ҳәа уеиҳәон. Аӡәы дуԥырхагахо дибаргьы, уиԥырхагамхан, унаскьа, дад, уиламкьысын. Угәаӷ аахәан дуеихсуазаргьы, ушьҭахьала

дуеихсҙомызт. Уаԥхьа днауҿагылан, абас дуеихсуан. Абри акәын аԥсуа, абри хьыҙны инхеит. Ацәгьаҳәара ԥсыуаҙам, ацәгьаҳәара – ԥсроуп. Аӷыза ицәгьа аӷыза иҳәаҙом. Абри ааҙара ҟашәҵа – дақырҭуоума, даԥсыуоума, дчачанума, даурысума, аԥсуара ҟазҵаз иоуп Аԥсуа захьҙу. Саԥсыуоуп ҳәа агәамҟаҵара саҿуп, сшәақь скыхуп. Уи агәамра иашьҭоу, изҟьашьуа иоуп ачачан. Ақыҭара ныжьны ицан, арахь еималеит. Ара иаадрыхуеит хәыҷык, ақалақь ахь иганы ифан иааует. Уи змаанои, дад? Ӷ-ажәак еихысҳәааалоит – ҳныҟәашьеи ҳаҙгабцәа реилаҳәашьеи – аԥсуа итәҙам. Шәиу-шәиу, акы абазбари ҳәа аҷкәын ақалақь далоуп. Ҳааҙара ус иҟоуп. Ишәмааҙан ус. Ҳазҿыз ҳаҟәыҵып, ҳгьежьып арыӷьала. Шәа шәоуп аус злоу. Мамзар, бара ишыбҭаху бныҟәар, сара ишысҭаху сныҟәар, уи аԥсуара ахьыҙҙам. Уи – апатыкь.

И. Ҳ. Иҳацхраауеи аҳәынҭқарра аус аҿы?

П. З. Аҙәгьы дбыцхрааҙом, бхы бамыцхраар. Акы басҳәоит, аҙы бҭамлахьеи?

И. Ҳ. Аиеи.

П. З. Бҽалабыжьыр быҽмырҵысҙакәа, баман ицоит. Ауаӷ ихы дацхраар ауп, иҽҭигароуп. Сҳәит, сызхара сфеит ҳәа. Бхатәы, бышьҭамҭа аныҟалалак, абри иазнарҳауеит. Бхатәы бзымдырҙо, саԥсыуоуп бҳәеит ҳәа – ус акәҙам. Пыҭӷык излааз амӷа раздырҙом, абри саԥсыуоуп зҳәо ԥыҭӷыкгьы. Даԥсыуан – данбаԥсыуахеи уажәы. Ашхәа иаанагаз дыздыруеит. Иҙаны иааргақәаз ауаа рыжәлақәа ҳаԥсацәоуп ҳәа иқәгылоуп.

И. Ҳ. Уи цәгьоума ус ахьырҳәо?

П. З. Даԥсыуан дыҟазар, аха даԥсыуаҙам, саԥсыуоуп иҳәеит. Абра џьынџьла даԥсыуазар – атәы ҟаиҵааит. Нас ауп иаԥсуара аныназо. Ҳара ҳтәы ҳкызароуп. Уара утәы ануку – аҙәы деилаҳароуп арахь.

И. Ҳ. Аха иҟамзи аԥсшәа аныддмырҵоз, ианхырҵоз?

П. З. Уи ианхырҵозтәи аамҭа ҳалагылан иҳамбаҙеит. Уи амц сара исызҳәом. Аха сара сызлагылан избаз, Асовет мчра аан аԥсуеи аурыси ықәцаны, ақырҭқәа аҵара иаладмыргеи. Ҳау-ҳау ҳәа ахәыҷқәа, ацәашьы ҳамамызт, ҳхы ҳаасуа. Абри акәын изҿыз ақырҭқәа. Аха Сталин ҳәа изҿу иӷыза ауаӷы дирцгьы дҟалом. Даниуагьы сеидру.

И. Ҳ. Дыӷәӷәазма?

П. З. Сталину? Ала дыҵырхааит, уи иаасҭа иӷәӷәаз дызусҭа? Сталин ҳара ҳтәы иоуп. Сталин иҿоуп сара сахьеибашьыз, иара иоуп исымақәоу аҳамҭақәа сызҭаз.

Аха «предательуп». Ашьшьыҳәа ирзымдырҙакәа, Асовет мчра иҭиит. Ари уҳәар, аҙәы духыччоит уажәы. Арашәаӷ ималидыраауеи ҳәа.

И. Ҳ. Уажәы ус рҳәоит адунеи зегьы аҿы.

П. З. Ишԥа?

И. Ҳ. Иҭиит аҳәынҭқарра ҳәа.

П. З. Ҳы, ҳы.

И. Ҳ. Аха усҟан ирҳәомызт.

П. З. Имч зықәхаз нирҵәан, изқәымхаз... Иҩыза ахаҵа дгыларан дыҟоума, дызгылаӡом.

И. Ҳ. Убас ишԥаҟало, аҳәынҭқараа дахагылоуп, изымдыркәа аума ишиҭиуа, ма иҭахны? Иуадаҩми амчра ануку?

П. З. Ишидыруа ауп ишыҟаиҵо, ишидыруа!

И. Ҳ. Амчра заҵәык азыҳәа?

П. З. Аиеи. Абри имч мхакәа акәым. Ишидыруа иҟаиҵоит.

И. Ҳ. Шәара шәхаан аиҳабыра ҳамамзи, аха иҭиҩцәаны иҟамызт ҳәа сгәы иаанагоит. Есымша рымч хомызт, аҵәгьара ҟалон. Ишԥашәгәалашәои?

П. З. Рҭоурых иашьҭаӡамызт. Аҳәара рфон. Аԥсыуак дҩагылан, аԥсыуак дицхраан ҳәа ҫәҫәала иҟамлаӡацызт.

Уи иџьышәымшьааит, абри Арӡынба, баша ҵеиӡамызт, ижәдыруаз. Дызшьыда? Баша хаҵаӡамызт. Ҷкәынак дгылт, аха уи иҩыза агәаҕьра змази, уи аҩыза азыҟаҵара змази ауаҩы дмаҷын. Уи аԥсыуараӡам, дадхеит. Аԥсуа уҩыза данхәарҭамхалак, унеины уиҿатәа. Иара аӡә иоуп иҟоу, убраҟа аҩныҵҟа шәеибахәаҽены.

И. Ҳ. Уажәы аурыс изакәан ыҟоуп. Аԥсуаагьы ҳзакәан аԥҵара ҳаҿуп. Ԥахьа аԥсуаа ламысла, қьабзла инхон. Азакәани аԥсуареи рышьхәа абеивҵоу?

П. З. Закәанла еибаркны ишәылшоит иҟашәҵар. Ишәҳәо акны шәеидгылан, шәҳәатәы акны, шәрыцҳаибашьо, аиҵбы дыжәдыруа, аиҳабы дыжәдыруа. Шәаԥсуара анынашәыгӡалак, шәзакәан ҟашәҵоит. Шәеимпны акгьы шәзыҟаҵаӡом.

Ажәа шәасыршьуеит, дад, аха аҿар шәхы еидышәкыл, уҷкәыноума, уӡҕабума, хылҵла, ԥылҵла шәрыцҳаибашьа, иахәҭоу еибыҳәо. Ауаҩы иҽырҭбаан, пату ақәҵан даныҟалалак, пату ақәны ицароуп. Уажәы ишыҟоу ишәзеидкыларц иҟаӡам.

Анцәахаҵара

И. Ҳ. Шәара шәышԥарзыҟоу анцәахаҵаракәа?

П. З. Анцәахаҵара азакәан иатәума?

И. Ҳ. Азакәан иатәӡам, мап. Анцәахаҵаракәа адунеи аахысгьы иҟан. Аԥсуаа Анцәа ишԥаиҳәоз? Мамзаргьы зегьы иреиҳаз аԥсуа иакәзу?

П. З. Абри Елыр ҳәа иҳаман аԥсуаа, ауахәама ду. Апапцәагьы ыҟоуп закәанла.

И. Ҳ. Изусҭцәаада урҭ?

П. З. Уахьгылазаалакгьы, угылан Анцәа уимыҳәеи – Иа, Анцәа!.. Уиашамкәа шә-нцәак, шә-ныхак рҿы унеи, акы иухәо иҟам. Са сиашаны сбымшәиуеи – исықәшәаӡом. Ба биашазар, исықәымшәар ауӡом. Уи ииашан. Уи ауаҩы иааӡага – аргаманы.

И. Ҳ. Ус шәақәшәахьоума ахҭыс?

П. З. Ишԥа?

И. Ҳ. Ақыҭараҿы иҟалахьоума амц ныха рфо? Аиаша аныхақәа рыла ианеилдыргоз.

П. З. Ишԥасгәаламшәои. Амц ныха, ианааибарҕәҕәалак... Ауаҩы аԥара иԥсахит, хә-мааҭк ахьы. Нас иимҭеит. Иусҭахьеит, уанаџьалбеит, иусҭахьеит иҳәеит. Ажәлар ҳадеизалан, уара исимҭац иҳәеит. Шьҭа иахаҳҳәаауеи? Уаала Елыр-ныха ҳҳәан, ақәра рыдахҵеит аҩыџьагьы. Абри иԥара шисҭахьоу ҳәа уқәы ҳҳәеит. Сышԥамқәауеи иҳәеит. Алаба икуп абас.

– Аа, усгьы иууам, усҭ слаба кы – ҳәа, ари аԥара симҭац зҳәо илаба неииркит. – Иа, ишисҭахьоу Елыр-ныха иамаҿуп, – иҳәеит.

Егьи, абри ииҭарц иҟоу аԥара абри илаба иҭазаап, хә-мааҭк ицоз ахьы. Исҭахьеит иҳәеит. Шьҭахьҟа аԥара шҭаз игеит, алахь иоуратәы. Егьи дҿаббаӡа даақәхеит, ихьыз изымдырӡо. Абас ҟалахьеит.

И. Ҳ. Абжьыуаа рҿы шәара ианшәааз, дыԥхәысу, дхаҵоу инагаз ҳәа аӡәыр иӡбахә ҳашәҳәома?

П. З. Изшәасымҳәозеи, инагаз, ауаа ҟәышқәа ыҟан. Уажә иубода, цыҭк ифазар, дҳәазо ддәықәуп. Аӡәы сиҵаҟьеит уажә аакьыскьа. Абыржәтәи аамҭала уаҳа зҭахым аҷкәын бзиа. Дуцхраауеит ажәжәа-жәжәаҳәа. Ишьҭамҭа афҩы гоит. Акы сеиҳәан, хәыҷык исгәамԥхеит, аха акгьы иасымҳәеит. Нас, Тамшьгьы ишьтәу хҩык алоуп ҳәа ус иҳәоит. Ари ауаҩшьразы, ихәарҭам азы. Нас иаасзымычҳаит, угыл, уабиԥс сҳәан, шәыпату схы иқәуп, ддәылысцеит аҩны. Иааицәымыгхан, дцеит.

Исычҳар уи егьамаӡамызт. Ашша нахьшьны саагылар, аха сгәы иамуит. Абас иҟьашьны иҟоу ауаҩы, ауаҩы ҟьашь ишьҭа ухымлан.

Кәыдры ашьха

П. З. Уажәтәи аибашьра аан ҳамала ҳаҟан сыԥшәмеи сареи, иҳахшаз ара иҟамызт. Бжьымзы абраҟа хҭакын. Сыргәагәо сыҩнеигалан, дсывахысит. Ахы акылҵәаара ануп абра саԥхьа. Зны сықәжьны, амца сыцрарҵеит, зны сыкнарҳаит. Ари, аԥсы иеиԥш, абна дкажьуп. Уҭаацәа абаҟоу рҳәеит, са сзалымҵит. Иҳамаз ҟәаҟәаса иргеит. Иҳакәшан аҩнқәа рыблит. Араатәи аҩны нханы иҟан. Уигьы избылуаз изымблит, акәымзар акгьы нымхаӡеит. Ахьы ҳаԥшаауеит ҳәа. Аԥсны иаҳааӡаз роуп иҳабашьуаз. Ԥхәыск дыҟан, дыбналеит. Банаџьалбеит, бабаҟаз анысҳәа, ушыршьуаз анызба исзымычҳаит лҳәеит.

И. Ҳ. Шәара Урысҭәыла ажәытәтәи аибашьра ду шәалсит? Аханытә.

П. З. Усҟан хә-ҳәынҭқаррак сырхысит, сымԥсыкәа. Аибашьра фышықәса схызгеит. Арра сшыҟаз, ҳрышьҭуеит шаҳҳәоз, аибашьра ааҟалан, уа саанхеит еиҭа. Ҳалгара хымз агын. Уажәтәи мбакәа сыԥсызҭгьы, сыԥсра бзиан.

Убри аҟара збахьан. Ари сара сымацара соума? Аҧсны былны, иҷыҷны... Уажә инхаз хыцәыцк ыҟоуп. Иҭахаз реиҧш ауаа шьҭа имариам рааӡара. Аха ҳаҧсы ааҧшуеит, ишҧаҟахҭцара?

И. Ҳ. Даара шәдыргәаҟит...

П. З. Агәамҵра... Абра Кәыдры аиҩхаа ҳәа иашьҭоуп. Уажәы итәоу сыздыруам. Убраатәи ахы сылоуп сара.

И. Ҳ. Кавказ ашьхақәа рҿы? Ажәытәтәи аибашьраҿы.

П. З. Гьенҵәыш ашьхаҿы сырхәит, Гьенҵәыши Сакьани рыбжьара. Ажара ашьха аҟынтәи ҳанаҿарҵоз, ашәанцәа рыҧш ҩ-лапҟьак ҿысхын, сыкәа иҭаҵаны...

И. Ҳ. Аҧш?

П. З. Аҧшаӡа. Ашьха иузҭода? Зеижә мшы исызхеит ҩ-лапҟьак аҧш, ижәымызт, иӡымызт. Убри сыннархеит. Астәи Кәыдрынтәи аҳаирплан инанагон, асухар канажьуан. Иахьканажьуаз ицон. Еиҳарак абра инҵәеит, дад, ажәлар.

И. Ҳ. Аҧсуаа? Уа зегьы ыҟамзи?

П. З. Аиеи, аҧсуаа, ирацәаҩны. Уажә дара ашәанцәа ыҟоума, ҳа ҳаҟоума сыздыруам, уаҟа Ажара. Ламкац ахьӡын, багьыр хәыҷушәа акы хын. Уа иҕәҕәаны аҧхасҭа ҟалеит. Ахҧатәи украинатәи афлот, Талбухин икоманда акәын ҳазлаз, ҳара – гвардеецын. Ашәанцәа наҟ ирыдгылон, арахь аҧсшәа рҳәон, ҳара иҳаланы. Убарҭ кны иқәимгакәа, гашьа ҟамлеит абра. Ашәанцәа нханы иахьыҟаз, аҩны иахьыҩназ, есуаха акака, ҩба-ҩба ҩынқәа рбылуан. Ашәанцәа ықәгамкәа ҧсыхәа амоуӡеит. Ҳа ҳтәқәа шаҟаҩ ндырҵәаз.

Изхысҳәаауа, иахнагахьоу, дадхеит. Рыҧсра мааӡакәа аибашьра иннарҵәаахьоу Аҧсны аҵеицәа... Иҕәҕәаны инҵәахьеит. Рыргылара цәгьоуп шьҭа, урҭ рҩызцәа аҵеицәа ҕәҕәақәа.

Ашьха атәы уиаҟара сыздырӡом, аха сара акы басҳәоит. Гьенҵәыши Сакьани рыбжьара, Гьенҵәыш ҳахьеибашьуаз, ахра сҭаҳаит. Убра асы рацәаны иахьышьҭоу, ахәа жуа, ахәа алан избеит. Абри жәабжьны иҳәо сдәықәӡам.

Асыҧса еишьылӡа, уа шаҟа еиқәны иҟаз сеидру, иҳәылыҳәылуа ахәа алоуп.

И. Ҳ. Ауаа ишьыз ыҟазма уа?

П. З. Ауаҩы дыҟазар дсымбози, ҩаха-ҩымш сынхеит, сҩызеи сареи. Сҭыргаанӡа. Демур Бжьаниа иҟоуп асыҧса иалоу ахәақәа иҳәеит. Асы ахәа алҵуама, иалымҵуама сыздырӡом, амала сыла иабеит. Убра сырхәит, убраантәи Қарҭ сыргеит. Саныбзиаха, Румыниаҟа ҳадырхеит. Ҳазлацозеи Болгариа? Австриатәи Альпы аҟынтәи. Уажә ҳаҷкәынцәа арра раҭәаршьом. Арра ҳәа раҳар, исҭахӡам ҳәа рабацәа рҿы иҩны инеиуа, урҭ уаауама? Акрыфо, иахьа жәантә иҽыҧсахуа, дкатааиуа. Ашәақь скызар снеины аҟәарҭқәа ӡаны саауеит. Арра ҳаҟан ҳҳәоит. Аиҳабра зшаз сшәыҳәоит, иҟалозар, сажәахә сзеиҭашәҳәарц.

И. Ҳ. Ибзиоуп, хымҧада.

П. З. Ажәлар иҟоу, рхи-рыхшареи дареи аибааӡара иаҿу, Аҧсны иқәынхо ҳашьцәа, ҳаҷкәынцәа рхатә закәан кармыжьааит, рааӡашьа дырманшәалааит, иауазарны, аҳәара ду ҟасҵоит, ирыцҳаибашьаны, Аҧсны ииз, иқәааӡаз еихаҵгылан, ҭаацәала инхааит. Анхацәа роуп сзацәажәо. Ирааӡо ӷеины, аҧсуара захьӡу деилыркааны, ҧсыуала ирааӡарц. Анхацәа срыҳәоит, аиҳабырагьы, аҧсуара иаднакылаз, аҧсуара ныҟәызго. Аҧсны саҳәоит, дад. Аиҳабы, аиҵбы гәаҭаны, пату еиқәҵаны ишыҟарҵо еиҧш, рымчгьы ҟалоит, дад. Мамзар ҳара аҧсуара ҳалҵӡом. Иагьа уашьҭаз уҭахызар. Саҧсыуоуп уҳәеит ҳәа акгьы иаднакылаӡом. Аҧсуара ҳзыҟазҵаз Арӡынба, ҳаҧсуара ҟазҵаз иҧхасҭатәра ҳаҿуп. Ҳазлаҧсыуахои нас? Агха ихьзар аҧсуараҿы, ишаҳҳәаз еиҧш, ҭаацәала нас иҟаиҵон. Акы згымхо ауаҩы дыҟам. Изугхазеи ҳәа аҵықьҳәа уиеихсны душьыр ҟалома? Ари ҳақәнагеит ҳара. Ажәытәгьы ҳақәнагеит, аҿатәгьы.

И. Ҳ. Ашьаҭа абаҟоу иара?

П. З. Ауаҩы дазхәыцроуп ауаҩы иҧсҭазаара. Уалырхит еиҳабыс. Ухаҵкы сцеит, угәыдкылара, уцәгьамыцәгьа – салагоит. Нас сҳәатәы аахоуҵоит. Сҳәатәы ала ҩыџьа-хҩыгьы аауреуеит. Ас ҟалома? Аилкаара...

Аха убас ицоит аамҭа. Аӷьы бақәыртәаны, аҕәра сара икны бныҟәызгома? Аӷьы банақәсыртәа, аҕәра бара ибкызароуп. Мҩакы бзымдырууа иахьакәым бҭалар, уаҳа уахь бҭамлан ҳәа басҳәоит. Изуӡом, бҭасыжьлом ҳәа саабҿагылароуп. Бышьҭахь бӷьы аҵыхәа кны бҭасыжьлома, аҕәра сара икны. Аҧсуа уи иуалӡам. Изхысҳәаауа, ахәарҭамқәа ҳалоуп аҧсуаа.

И. Ҳ. Шәгәы шәнархьуеит.

П. З. Избан акәзар сахаануп. Абри адгьыл, аколнхара дгьыл уаҩытәыҩса ирҭомызт. Анхарҭа ҳарымҭеит. Аҧсуа хантәаҩы дыҟоуп, аҧсуа комиссар дыҟоуп, метрак урҭомызт. Ақырҭқәа аҟәаққәа иахан ирырҭон. Иҟалом, иҟалом, уршьуеит. Апартиа мсааит. Уажә сыҧшын иабаҟоу, идгьыл абабира ахылиаа, аураӡароу, ачаирҭақәа зегьы ықәбылны ицоит. Усҟан иҭиуан адгьыл, уажәы аӡәгьы иҭахӡам. Убасҟан, анемец данҳабашьуаз, абылра ҟамлеит, аха амлакра ыҟан. Очамчыра араион ҧсы зхаз днымхеит.

И. Ҳ. Аибашьра ду аан?

П. З. Қарҭҟа ҳаргон, ара сырхәын. Гәылрыҧшьынтәи амашьына ҳанырҵан, амҩан Тамшь ахи-аҵыхәеи ҳахьалсуаз џьара уаҩык, хәыҷык, ма лак ныҟәо исымбеит, Тамшь ахи-аҵыхәеи. Иаҕаны иҟан ишыншеибакәу.

Усҟан ааста уажәы ҳәынҭқарраны, аҳәынҭқарра «ҳааҵыргәалан, ҳрацәабны» ҳшыҟаз, ҩаҧхьа еиҭа ҳақәшәан, аа ҳшыҟалаз. Ажәытәтәи акино аӷьы еибашьуаз, бахәаҧш, ҳашьнелқәа, абра амаҟа ҳамҕаҵан, аурыс иштык кны, амла ҳаганы ҳаибашьуеит. Ауаа рыҧсы шҭоу агаз рықәҭәан ирбылуа, иҳәҳәо, Анцәа ибимырҳааит, Анцәа исимырҳааит. Ицәгьоуп. Иахьагьы сгәы иҭынҵәаӡом. Ас шаҟаџьара? Арҵәаа-сырҵәааҳәа ахәцәа ахьзымцаз, ирықәыршан зегьы каххаа ирбылуа. Уажәы, аа Белгради Иугославиеи ҳнеин, еибашьрала иаҳгеит ҳәа ҧыҭҩык амцҳәара иаҿуп. Белгради Иу-

гославиеи иҧсы иман дыҟаҵит, дад. Вена уи анемец итәы акәын, алагьы аҳәагьы иҵырхыз.

Изхысҳәаауа басҳәоит. Ауаҩы доурышьҭит, дхаган, са дсыжәлантәын. Арма, арӷьа акгьы изымдырӡо. Доурышьҭын, дахьааиз жәамш мҵыцкәа, деиҭархынҳәны арра ддәықәырҵеит. Дрыԥсахит, аҧсуа иҟаиҵаз ббоит.

И. Ҳ. Деиқәхама иара?

П. З. Дыбжьаӡ дцеит.

И. Ҳ. Еибаҭиуан?

П. З. Ҟоҳ. Аиҳабыра, аҧсуа абас изхара анифалак, дихәаԥшуан, еҳ, анаџьалбеит ҳәа. Тәым кәасҭха уаҩ дабылуам, ҩнатә кәасҭхоуп уаҩ дызбылуа. Ҳәынҭқарразаргьы, нхаҩызаргьы. Еилыбкаауама, дад? Саҭамзааит. Ҩнаҭала базҵаа, ҩнаҭала. Аҩнаҭа еиқәшәа, аҭаацәа еиқәшәа – аиҳабы дандәылҵуа шәаҩык рымч имоуп. Деиқәшәамкәа, ҩнаҭала ишакәхалак иҟоу, аӡәгьы имч имаӡам, дымцааит уа дтәаз. Еилыбкаама? Аҩнаҭаҿгьы. Агәашә аҿы аӡәы ҿиҭит, уааи ҳәа. Сызҿиҭуеит, снеит, аисра ҳалагеит. Арҭ аҭаацәа ндәылҵны хәыҷи дуи, иаасысны са сыркуеит. Иаазгьы дысиааиуеит. Абарҭ идәылҵыз ансыцнеи, абни сииааиуеит. Баҳама?

Аҳәынҭқаррагьы абас ауп ишыҟоу. Ахала аҿазышьҭыхӡом.

И. Ҳ. Еилыскааит.

П.Занҭариа. Аҩнаҭаҿы сара сеиҳабуп, ахәыҷы акы сгәамԥхакәа сиацәажәоит. Бара иуҭахи ҳәа баасҿагылоит. Ахәыҷы ила ҭаа дсыхәаԥшуеит. Уи аҭаацәа еиқәымшәа, аҭаацәа намӡа, ааӡара ззыҟамҵаз. Ауаҩы ажәла злаиоузеи, ахьыӡ злаиоузеи. Ауаҩы дԥуҟар, ишьа ҟаԥшьӡа иҟоуп. Шьак ауп иҳалоу. Ашьа ҳалами?

И.Ҳаџьымԥҳа. Аиеи.

П.Занҭариа. Ба бызҭауадхари, са сызҭауадхари? Ба бзаамысҭахари. Абри ауаҩра, аҭауадра ашьоуп иҟазҵаз. Ҳҩыџьегьы ҳаиԥшуп, ба бызлеиӷьхеи? Ушьа зеиԥшроу, убри ала. Аҧсуа дызлаҭауадыз убри ала акәын.

Аекспедициа

П. З. Ауаҩы, апрофессор Шьалуа Инал-иԥа ихьӡала аҵла еиҭарҳаз гылоуп иахьа, абна иаганы. Абаҟа, амузеи аргылара иаҿын аҷкәынцәа ԥыҭҩык, Аҧсны иазеиӷьу ҟаҳҵоит, Аҧсны аҭоурых ҭаххуеит ҳәа. Егьырҭ шьоукы, ауаа бзиақәа ҳәа изышьҭаз, иазашшны арбгара иалагеит. Адгьыл мыцхәы агеит аекспедициа, ариаҟара иазнауазеи ҳәа рыцәгьақәа рҳәон, изҭахымыз ауаа. Адгьыл мачхәызма. Бара бымсит ишҵабыргу, сызхысыз ауп исҳәо.

Амаҵурҭа, еиҭа амаҵурҭа надкылан, жәаба-жәааҩа ҩны, хәба-фба метра рыбжьаҵаны игылан. Абаҟа ҳәа амузеи ҟарҵеит. Аҩнду, нас акәыхәна рҳәеит, иазыбуазеи, аҧсыуала идырхиан, ишыҟаз, аибашьра ҟалеит.

И. Ҳ. 1989 шықәсазы?

П. З. Аиеи. Вадим Бжьаниа, Демур Бжьаниа аԥхьа ашьха ддәықәитцоит, иҩызцәа иҭан заа. Нас ҳаирпланла егьырҭ неирц. Ари ашьха данца, аибашьра ҟалеит. Ҳаилалеит. Арҭ ашьха иахьцаз уа иҭахеит жәохә мшы роума, мызкы аума. Дынкылахәаша дыӡит. Арахь аҳәҳәара ҟалеит, аха иуҳәҳәои, ақырҭқәа аҟәҟәаҳәа иҳалахысуеит. Вадимраа арахь амшын иххалеит. Гәдааҟа Уасиа, Кәаӷәаниаа ҳәа иҟаз, аҷкәынцәа... (Илаӷырӡқәа ааусит. – Аред.).

И. Ҳ. Шәгәы ԥышәымжәан ус.

П. З. Избан акәзар агәаҟра иҟаз шәымбози, иахьа зегьы уаа бзиахан иқәгылеит.

Ишыҟаз, ус аума, Вадим дыӡхыҵит рҳәеит, Адемургьы иԥсы ҭоуп ҳәа ҳаҳаит. Ажара дахьнеиз, ишәҟәқәа ааимхны, уа дбаандаҩны ақырҭқәа дыркын... Аԥсны иашьҭан, Аԥсны акаҿы икылаҳгап ҳәа. Аҵара змаз ақыҭаҿы аҩызцәа рымамзи...

Абри амузеи ҳәа ибасҳәаз, иргылаз, аура аишәақәа еиԥшьны иҟаҵаны, ашьхантә иҵырхыз ааганы, ахьеиԥш ицырцыруа, шәҟәыла еиқәыршәаны, аҩын ду хиан. Сыла иабаз ауп ибасҳәо, лакәми ари. Аибашьра аанҵәаны, ҳааины ҳанахәаԥш, акы ахала заҵәык гылоуп. Иџьасшьеит, ашәҟәқәагьы, аҩнашәқәагьы еибгоуп. Егьырҭ зегьы ибылны, иҷыҷны...

Жәохә мыш рышьҭахь саннеи, ахыб амырххьан. Аа, ахыб шысҳәоз, снеизар, мызкала аварақәа иамаз азыбжак амхны игоуп. Ҵаҟа аӷәы иамаз амхны, абысҟатәи иҟаз леилажьны, аишәақәагьы аашьҭыхны иргеит, сыԥсцәа ирымаҿуп. Аҩнуҵҟа игылаз зегьы шәаны иҟарҵеит, ашьаҟа ашьапы ҭаԥҟаны, ауасхырқәа алырхит.

Ҳаи-ҳаи шысҳәоз, ауразароу иккаӡа, акы ыҟаӡамкәа, шьаҟа заҵәык аанхеит. Ақырҭуа даама? Ҳаԥсацәами. Аԥсны агәҭа игылоуп. Анышәынҭраҵәҟьа шәаны иргеит. Уа амаҵурақәа ирылоуп. Нас рыгәра злазгозеи сара. Аԥсы дзырҳәыз рмаҵураҟны ишԥаҟоу?

И. Ҳ. Амузеи иҩназ Тамшь иҵырхыз акәызма?

П. З. Тамшь иҵырхыз шԥакәыз, дад. Ашьхантә иааргаз, наҟынтә иааргаз, Галынтә иааргаз зегьы неидкылан, ибзиан иҟаҵаны ирыман, иӷәӷәаны.

Аиаша мацарала узцаӡом иахьа, хәыҷык амц уцумырхыраар. Аиаша – ҟаи. Аиашеи амци еицҵаны уҿынаухар, исыриашоит ҳәа, ахәахәа агәҭа шнеиуа, агәҭа ԥҟоуп. Ари ас ииашаны ицоит, егьи хәахәаӡа иавоуп есқьынгьы, ана инеиаанӡа. Ишнеиуа, ари ааԥысны, аиаша иааԥырагылоит. Ари ахәахәа анаԥырагылалакь, аиаша уи иахәаԥшуа иаанхоит. Ҳаи-ҳаи шырҳәо, ани ахәахәахь еиҳахоит. Еиҳахо-еиҳахо, абни амҩа акуеит. Аиаша гьалдызуа уа иаабжьахоит. Ус иҟоуп иара, иаҩысҭаароуп.

И. Ҳ. Изылшо маҷуп?

П. З. Уажә иҟоу аҩысҭаара ажәытәгьы иҟан. Аха ажәытә ҿакала иҟан, аҿатә ҿакуп.

И. Ҳ. Нас ҳазҿыц ауп ҳазҿу?

П. З. Ꙩ-ҵарак ҳамоуп. Акы нҳажьроуп. Ма арҳәаратәы нҳажьроуп кабинетла, ма ус ҳцароуп ҳшырҳәуа мацара. Сара сырҳәуеит, уара иҟаумҵан ҳәа сабҳәар ҟалоу, дад?

И. Ҳ. Ауаꙩы иеиҭакра цәгьоуп, аха аҳәынҭқарра шԥаԥсахтәу?

П. З. Уи хьанҭоуп. Аха дыррала, уаꙩҵас, ҿырԥштәыс иҟаҵаны шәалагар, хәыцы-хәыцла. Иаразнакҵәҟьа иаахҵәаны шәалагар, шәымч ақәхом. Избанзар иара иагахьеит, иаразнак аҟыԥҳәа иамысхуеит ҳәа уалагар, иузамхӡом. Уа ҳаларсуп ҳаргьы.

Алхраҟәа

И. Ҳ. Тамшь ақыҭа аибашьраан зынӡа ирбылӡеит. Занҭариаа аҷкәынцәагьы ирацәаꙩны иҭахеит. Иахьа ишԥаҟоу?

П. З. Иҟада рыцҳа, аҿар пыҭꙩык инхаз. Асабицәа ыҟоуп.

И. Ҳ. Ашкол шәыздыргылоит. Аҵара рымҵои ахәыҷқәа?

П. З. Аҵара рҵоит ахәыҷқәа, иааиуеит. Уажә аамҭа ҽакала иҟалеит, адунеи ҳаблит, ҳҷыҷит, зегьы иазыбуазеи, аҿықә иҟаз ҳанҵәеит. Анкьеиԥш иабаҟоу? Асгьы ҳанхоит ҳәа сыҟамызт. Ҳара ҳазгәаалашәода тамшьаа? Ақыҭа шԥаҟоу, аӡәы дыбзиахоит, аӡәы дыцәгьахоит...

И. Ҳ. Усҟан саныҟаз, алхраҟәа ҟамлацызт, ас ишаҿу ҽеи алҵуам шәҳәеит?

П. З. Аꙩыџьагьы реилгашьа шыҟалаз ус ауп, аӡәыеиҳа убра дҟәышхазшәа дҟалеит. Бгәы иалымсааит?

И. Ҳ. Мамоу, иауазеи. Дабаԥшаатәу ажәлар ираԥхьагылаша?

П. З. Ауаꙩы дныҟәызгаша, ахәыҷы дзааӡо, анхаꙩы дынзырхо, аҳәынҭқар пату иқәызҵо, аҳәынҭқар изакәан ҟазҵо – абарҭ зегьы шәоуп. Абарҭ зегьы аншәоулак, издыруа атамшьтәигьы дҟалоит, аҷлоутәигьы. Нас арҭ зегьы еицырдыруа амахәырҭа алҵуеит, убри амахәырҭа иалҵуа ақыҭаҿы дҟалоит. Убырҭгьы – ақыҭаҿы ауаа рыхьӡқәа ҳәоуп. Нас, аҵара зҵаз адуқәа шыҟоу, далсхырц сҭахын ауаꙩы. Аппарат аҟны аинтеллигенциа иҟоу, ꙩаԥхьан зыхьӡ сҳәаз адепутатцәа реиԥш иҟоу ақыҭаҿы, урҭгьы наргоит, инеилатәоит аизара ду аҿы. Дара-дара рыхьӡ еибаҳәоит, ари даҭахуп, ҳауа дарбан изықәшәо ҳәа дара ихдыртуеит. Ари икандидатура иҭиуеит, ани икандидатура иҭиуеит, убра еибафоит, аӡәы исҭахым иҳәоит. Убра дара-дара еибарԥшны иалибахуеит. Арҭгьы алатәоуп, избан акәзар, ари дыцәгьазаргьы, ани диҭахымзаргьы, дара еибарԥшны иҟарҵо усхоит. Еизааибаган, еизааигәаан, еиꙩызцәаан иҟалоит. Аҳа, еиқәышаҳаҭхеит. Аус маншәалан ианыруы, нас ақыҭарахь иоурыжьуеит, ирыларҳәоит, аа, абри дҟаҳҵеит. Аа, Анцәа иџьшьоуп. Ауаꙩ инапꙩахара зхәарҭам уи ауп, ара итәоу ахәыҷы инапы дꙩахоит. Аа, ибжьы иҭиит иҳәеит, еибархҳо иааууеит. Ани жәаа шықәса зхыҵуа ахәыҷы, инацәа дꙩахеит паау ҳәа, нахьхьи дурҟааууеит. Ахәыҷы бара бзакәу, бызҿу издыруам, ибхәыцуа. Анапы ма-

царазы уи иашаӡам. Уи ибжьы иазууазеи, идырны, ауаа ихәо аус абраҟа ианыԥхастаутәуа, иулшо аҟны. Апрезидент иалхраҿы абриаҟара атәыла бгеит. Ауаа ы, аԥхәыс дыбжьыԥсаауа, аҟәԥара ыҟаны ҳаҕоу ибааит. Арҭ зегьы рыҽдыриашоит, ииашаӡам. Шамахамзар зегьы иашаӡам узҳәом, аха изхароу акәаԥ узыԥшааӡом, ԥшаашьа амаӡам. Абри иҟалахьаз неиқәгәаны, ирԥшӡаны, абзиахь икылсны имцар, изалҵӡом. Лҵышьа амаӡам, риашашьа ыҟам. Аԥхьа ихы ириашар ауп ауаа ы. Аԥсуаа аанда бымдыруеи, аҵәа ан акы арсны, ҵәа анк аанда бзахаҵару?

И. Ҳ. «Ҵәа анк ала аанда узышышуам»?

П. З. Ҩ-ҵәа анк рылагьы иузышышуам.

И. Ҳ. Шәара еиҳарак анхара акәын шәызҿыз?

П. З. Анхара акәын. Сара сынхаауп, срашәааауп, мҿыԥҟааауп, саандаҟаҵааауп, уаҳа нбанк сыздырӡом. Сталин ихаан, Ленин ихаан хәыҷык аус зуит. Нас абарҭ аҳәынҭқарцәа срыхәаԥшуа сҿаасхан, сахьырашәоз схәыцуан, ани иҟаиҵо, ари иҟаиҵоз, убра акласс еиԥш салгеит. Сахьырашәоз аԥш исанаҳәон, аанда ахьыҟасҵоз аанда исанаҳәон.

И. Ҳ. Еиҵыхны исашәҳәар ҟалома?

П. З. Ленин ииҳәаз ныжьны ҽакала ҳцон. Убри зыҟоузеи ҳәа схәыцуан. Апартиа шнеиуаз иаадырҳәын, аҵырҭышагара иалагеит. Ари ас изыҟои шысҳәоз, иара исанаҳәон. Зегьы рҿы хкы-хкыла. Ари аус ахьызуаз иснарбон, ҵарала саԥхьомызт.

И. Ҳ. Шәхәыцуазма аус ахьыжәуаз, ишԥашәнарбоз?

П. З. Сзызхәыцуаз уи ауп, аанда анысшышуаз, аҵәа ан акы анасырсуаз, аҷын адыскылар, мамоу, акы ахала иԥхастоуп ҳәа сахәаԥшуан. Егьи анасырслак ихаххала инхон. Ҩ-ҵәа анк рылагьы иузышышуам. Иаангылаӡом. Ари иннамкылеит ишԥаҟасҵо сҳәон. Ахԥатәи анасырслак хәыҷык иакуан. Аԥшьбатәи аан иҕәҕәаӡа иҟалеит. Аԥсуа чалт ахьӡуп. Ачалт аанданы иушышуеит. Ҩ-ҵәа анк рыла иҟоуҵои? Убри алоуп излеилыскаа. Уи башоуп арҭ еигәыдырҵо. Абарҭ анеизыбзиахалак, арҭ аԥшьмахәык хҭак еицҭадыршәуа ианыҟалалак, аҳәынҭқаргьы имахәҭа ыӡӡом, аҟыҭагьы, ажәларгьы ирыхәо аус ҟалоит.

И. Ҳ. Зегьы еидгылазароуп, ирацәаа ны?

П. З. Ари аабатәи аҵара даҿуп аӡәы, ара а-ҵарак ыҟами? Руак нҵәароуп.

И. Ҳ. Уи ус инҵәо иҟоума? Ахаан, адунеи ааршазар ус иҟами?

П. З. Иҟоуп, аха хәыҷык, зынӡа амла уамкын. Ауаа ирыздыруам ҳәа уҽыԥжәаны, уара арахь азакәан рҕәҕәо, уара анахь уҽырҕәҕәо, уи ауӡом. Ани ибоит. Ианибалак, уи аа ыза ани иуӡом. Егьигьы уи далагоит. Нас аҳәынҭқарра ԥхастахоит.

И. Ҳ. Уаҳа ишәгәалашәозеи?

П. З. Ишԥасгәаламшәои? Аԥш лахҵон, агерань, абазилик, аҭаҭын ҟахҵон. Зегь ҟахҵон.

Атаҭын бҕьыцк азы ауаҩы ддырӡуан. Иркит шьоукы. Аӡәы жәа-бҕьеиқә-ҵарак иман. Иркын, Тамшь икылырган, идырӡит. Аӡәы дааит, егь дыӡит, жәабҕьеиқәҵарак атаҭын азы. Иаҳфоз ача афҩы ахын. Асҧычка угозар, манатк, жәа-сҧычкак иазуазеи рҳәон. Атаҭын жәохә капеи – хә-маатк ҳәа ицеит.

Иҧхастазтәи? Аполитика иҟаз, Ленин итәы ааныжьны, ҳара ҳтәы ҳашь-ҭалеит. Сталин иҟаиҵаз ауп. Иара агенералисимусра игеит, Урыстәыла амал лҭаҳаҳа иҭины. Урыстәыла аҟәақ-сақҳәа еисуа. Иааҟарҵалак, хәыцы-хәыцы ирҭиуа, Путин цәгьала даақәдырхеит. Иахьысҳәо бысхыччоит. Ибдыруаз, аиаша адунеихаан изыҟалаӡом. Аиаша хәыцык еиҳаны ицозар, аҳәынҭқар-ра амч амоуп. Аиаша еиҵахоит, амц еиҳахан, иҵаанарҟәрыларц иаҿуп. Шьҭа архынҳәра цәгьоуп. Ашьақәырҕәҕәара цәгьоуп.

Уара, х-жәык азакәан иатәуп рҳәеит, нас акы, нас ҩба рҳәо, уаха шаанӡа ацәашьы аркны аказармақәа ирҭан. Ленин ихаан акәаҭанқәа ҳарҭеит, ачашыла сакьқәа, арахә змамыз арахә рырҭеит. Ҩышә маат иаҧсан акам-башьхьа – иаахәан ирҭон. Агәақьҳәа иалагеит аусура. Зегьы акапиталист-цәа роуп изыхҟьаз. Иахьагьы иахатәаны иркуп.

Ҳхәыцы иааӡашьа – уҩнаҭа, угәылара аныҟәашьа, уҳәынҭқар ушизыҟоу, узакәан. Ухатәы закәан ухәыцы дызлоуааӡо, ууаҩра. Абас ианыҳааӡалак, абри иҳааӡаз абас ицоит. Закәанк рымамкәа ишырҭаху иануааӡа, уи аира ахьыӡӡам. Ахәыцы сиазҵаар, уи аҧсшәа издырӡом. Аурысшәала уиацәажәоит. Нас дызлабааӡеи бхәыцы? Аҵара хәыцык бҵаны бҟалар, хар бымамкәан, аҧсшәа бацәыҧхашьаны быкәҵны, арахь ҽаџьара бцоит. Аҵара иҳарҵоит, дҳахәо дҟалоит шырҳәо. Ари аҧсшәа дацәыҧхашьоит. Ари мцума? Шаҟаҩ аҧсуаа ыкәҵны ицазеи?

И. Ҳ. Ирашәҳәарыз убарҭ шәара?

П. З. Икәҵны ицо, схазы аҵара сҵеит ҳәа ицаз, арахь дымгьежьааит, уахь дыҟаз. Ауаҩы зҽызыҧсахуа, зҭыҧ аҿы зҽызыҧсахуа, уи ауаҩы ихьӡӡам. Дақәшәоит аӡәы ҵарала, дцароуп, даароуп, аха егьи иаҭәамшьаӡакәан дцоит. Уажәы Москва акәым, ара иҟазаргьы ҟалоит аҧараҵәахырҭа. Аха атәым ҳәынҭқаррахь иганы ирҵәахуеит аҧара.

Атәым ҳәынҭқаррахь иханы, ибыб-быбӡа уа итәоуп. Убри аҳәынҭқар-раҿы иҵәаху аҧарагьы уаргьы убри аҳәынҭқарра шәамаз. Ари «преда-тельроуп». Дызусҭзаалакгьы. Аҟәа иҟаӡами абанкқәа, Москва иҟаӡами, атәымҳәынҭқаррахь иганы рмал рҵәахуа. Урҭ ҳәынҭқарцәаӡам. Аҳәынҭқар иҩныҵҟа дҳәынҭқарӡам, иҩныҵҟа иҵәахны иҟамзар. Уи аҳәынҭқар ихәӡам. Ишьҭахьҟа еизыҳәҳәаны, еизганы дтәоуп сҳәынҭқаруп ҳәа.

И. Ҳ. Иахьа ҳхы ҳзеиқәырхару, шәгәанала?

П. З. Даара ицәгьоуп, ицәгьоуп. Ампыл еиҧш ҳаигәыдырҵоит. Абра аҳаскьын гылоуп. Америка икеиҧсеит, ауаҩы икыр даҟьашьуеит, ишәырхы рҳәеит. Иахьаабоз ирхуа ҳдәықәын. Америка дҳакәшан ҳаикуп. Ҳара ҳаччо ҳиҵагылоуп. Уигьы бхабмырштын. Нас абра ирымҧшаауеи арҭҟәацгақәа ахьыҵоу? Ҳара иаҳҭәӡам, ҳусс алаӡам.

Абри Мушьни Хәарцкиеи Анзори Агәмааи реиԥш иҟоу роуп апрезидентра зыҟәнагоу. Убарҭ реиԥш иҟоу! Шәара дшәаҭәашәшьом Анзор. Убри иҩыза дмаҷуп. Урҭ сара исыуацәаӡам. Уала-ҭахыла ҳәа сныҟәаӡом. Урҭ азакәани ауаҩи рзын акны ицоит. Ҩысҭаара рылам, арахь рҳәом. Рышьҭахьҟа идыршәӡом ашьшьыҳәа. Дад, уаныцқьаха, уцқьазар ауп. Убарҭ реиԥш иҟоу иоуп апрезидентра зыҟәнагоу. Апрезидентра.

Убри аҷкәын (Рауль Ҳаџьымба. – Аред.) са дсыздыруам, аха арра аганахьала аҵара зманы иҟоу иоуп. Крыздыруа иоуп. Са сгәы убас даӡбуеит дыцқьоуп ҳәа. Шәгәы иалымсааит ишәасҳәо.

Амала ҳара анаԥшцәа ус ҳаҟоуп, акы угәы ишалоу сулиар, аҵәы наулаҵан усырбыжкуеит. Угәы амца иаку аркьаҭара сашьҭаӡам. Наҟ иацысҵоит. Нас рҽыршоит, тахсахҳәа аисра иалагоит. Уара усҭахушәа, еиҿаҳарсуеит.

Вадим Бжьаниа. Ус иҟоуп аԥсҭазаара.

П. З. Иашаӡам ус, иара иатәым. Иара атәы убри ауп, абри угәы амца иакыз, иухараз, иухарамыз, амца анаку аамҭазы сунинеит. Уара агха умазаат. Ани угәы иаку ацәашьы еиԥш иакуп, ала саркьоуп. Ҩыџьа-хҩы ԥхӡык, цәыкәбарк абра иақәрымҭәар, уабылуеит зынӡа. Иақәҭәа абра хәыҷык. Егьырҭ зегьы рҭыԥқәа рҿы иҟоуп.

И. Ҳ. Ишԥаизныҟәатәу аҳәынҭқар?

П. З. Аҳәынҭқар изакәан аниҳәа, анхаҩы диԥырхагамкәан аиаша аныҟаиҵа, шәахтә хәыҷык иуқәугьы ирманшәалан иуҭар ауп. Ус акәымкәа хәыҷык деиҳабны даныҟалалак, абри аиҳабы сиқәгәыҵны агәақьҳәа акы салагоит. Ани дсықәгәыҵуа дшыҟоу, дысҟьашьуеит аиҳабы. Иуацәа роуп дҭазырхо ауаҩы. Ҩнуҵҟала ауп дшыбылуа. Тәым кәасҭха уаҩ дабылӡом.

Аԥсны шәааӡар, Аԥсынра ҳәа аҭоурых ашәҭар, шәааӡара пату ақәҵаны, шәара-шәара шәрыцҳаибашьо, шәаҳаҭыр еибабо шәаныҟалалак, убасҟан иҟалоит аԥсуара. Шәара шәхы шәақәиҭны, уажәы шәшеилоу шәеиланы, аԥсуара шәара ишәзынкылаӡом.

Иабаҟоу аҩнааӡашьа шәмоуит. Уажәы шәалагозаргьы шәхьызҳәо рацәахоит. Шәанааԥсалак шәаҟәыҵуеит. Ус ауп ишшоу.

Аурыс генерал

П. З. Нас ажәабжь басҳәап, ибҭахызар. Сара избаз.

Ҳшыҟаз аибашьра, ҳцеит Австриатәи Альпы ҳәа иахьашьҭоу, Германиа. Ҳаԥсы шҭахаз сеидроу, ҳшынхаз. Болгариеи, Иугославиеи, Венеи, Австриатәи Альпы ҳәа, Германиа, иазаауазеи уажәы, мбатәы ҳархысит. Ҳашԥаҟаз ҳхәаԥсаны, аҵыз ҳаганы. Уажә ҽакала бгәы иаанамган, усҟан ишыҟаз ус ауп. Аҵеи аҵыӡи ҳанырклакь, ҳнаган абанаҿы ҳҭарыԥсон, ҳамаҭәақәа аԥечка иҭарыԥсон. Аԥечка иахьҭаз ишуан, аҵеи аҵыӡи ннарҵәон. Арахь акрыфара ҳахьӡомызт. Ҳрыцҳахәха ҳҭыҵуан, аԥаҵасаха ҳазҭодаз. Ҳамаҭәақәа ҭаагон акакала аԥечка. Ианыхьшәашәалак, аҟыԥҳәа еиҭаҳшәаҳҵон. Ианаахьшәашәалак убас ҵа фҩык ауан. Афҩы

ҳауан ҳаиқәаҵәаӡа. Абас ҳалгеит аибашьра. Жәамшҟа ҭцит. Аха сара аҵара сымаӡам. Аԥхьашьа сыздырам. Ма аԥсыуак дубап ҳәа уҟома, ма агыруак дубап. Егьыс азербаиџьан, аурыс, акалмык иҟоу зегьы ыҟоуп. Ҳалгеит, аха аӡныҟа сызгода, ариаҟара салсны аӡныҟа сызлацои ҳәа сгәы атыхтыхҳәа еисуеит. Ус сҳәоит, «Старшина, разрешите», скателокгьы скуп, да-да, сӡырӡуеит иҳәеит. Абри ақьаад аҿы адрес сзанҵа, исҭаху, – сҳәеит.

И. Ҳ. Шәабаҟоу уажәы?

П. З. Австриатәи Альпы ҳәа иахьашьҭоу. Асҭаршьына сиқәыҳәҳәоит, аполковник ха, ха ҳәа дыччоит. Анахь аӡәы, «что за смех» ҳәа ибжьы геит. Уааироуп иҳәан, аполковник днеит. Хӡык-ԥшьӡык абра еидгылоуп, аиқәа ҟаԥшьқәа рышьаҵан. Ацәаҳәақәа алдан аиқәа ҟаԥшь. Усҟан арҭ ачынқәа абаҟаз.

Узырччазеи иҳәан, асолдаҭ садрес сзанҵа иҳәан, сыччеит иҳәеит. Дааг иҳәеит аҟаԥшьқәа зшьаз аӡәы. Уабатәиу аниҳәа, иаууеи сымҳәеи, ас зысҳәаз еилыркаар, сырмышьҭыр ҳәа сшәеит.

«Иа Сухумски, Сухумски», сҳәеит. Тамшь ҳәа сҳәар издыруада. – Ты сухумски? – уаҳа сылаҿимҭӡеит. Аӡыза полковник ахсаала ԥшаа иҳәеит, сназгаз аполковник иахь. Дцан, абри слаба еиԥш ихәхәаӡа, метрак аҟара аура амоуп ҳәа сыҟоуп, акы кны дааует. Анҭ аҟаԥшьқәа ахьгылаз иааиҵырхын, иҟьаҟьаӡа иҟарҵеит. Ахсаала акәзаарын. Абри жәаба, жәохә минуҭ иахәаԥшуан. Уаҳа уаӡ дсылацәажәаӡом. Ишахәаԥшуаз, аа, Сухум, Сухум рҳәан, ицәажәоит. Иааиларҳәан, еиҭа алабеиԥш ииаҟаҵан, инаган еиҭа аполковник ииркит. Сахьымнеиц џьара ыҟам, аха Сухум еиԥш џьара санымиеит иҳәеит. Хышықәса сыҟан уа иҳәеит.

Убра убас еиԥш ауаа нхоит, амалаҳәа круҿарҵоит, амалаҳәа аҭаҭын уадырхоит, амалаҳәа урыдыркылоит, аламыс ирымоу, ауаӡы дрымґалатуа, ауаа ицкьаны ишныҟәо ҳәа дасны иҳәеит, ирҽхәеит. Абанҭ аԥшьӡык роуп еиҳарак изеиҳәо. Аиеи рҳәоит иӡырӡуа.

И. Ҳ. Даурысызма иара?

П. З. Даурысын. Даналга, «товаришь боец», абас ушгылоу уҳашьҭӡом иҳәеит. Ҿыцны шәеилаххәоит, уара уӡызцәа рацәаӡуп иҳәеит.

И. Ҳ. Нас шәгәы ҭынчхеит?

П. З. Хәыцук сгәы иахәеит. Жәохә-ӡажәа мшы анаххыҵ, ҳрыԥсахит. Амаҭәа ҿыц ҳарҭеит, ҳаркәабеит, ҳԥаҵақәа карыԥсеит, ҳхы рсеит. Ҳԥырԥыруа ҳҟарҵеит, нас ҳрыԥсахын, ҳдәықәлеит.

Изхысҳәаауа, убри аурыс хынӡажәа шықәса раԥхьа ииҳәоз ажәа, иабадгьылу, иахьагьы исхашҭӡом. Ҳара пату ақәаҳҵаӡом, ҳзакәу ҳара иҳаздырӡом. Румыниа, Венгриа, Болгариа, Иугославиа, Вена-Австриа, абарҭ ҳахьырхысуаз избаз аҟазшьа. Ҳара ҳаҵкыс еиґьны адунеи уаӡ дықәым. Ҳакрыфашьа крыфашьа еиԥшым. Ҳаҟазшьа ҳәынҭқаррак аҿы исымбеит. Излоумбазеи ҳәа бсазҵаауазар: игыло, итәо – мамоу. Уныӡналеит, астол ҭәны игылоуп. Иуҭахызар акрыфан уӡагылеит, уаҳа акгьы уҳәаӡом. Ани акрыф, ууаи, утәа – мамоу. Иахьакәзаалак.

Нас арыжәтә – аромка хәыҷқәа ркуп, абри рнацәала инаҿыхәоит. Ани ҳара ауаткажәыга ала ианаажәлак, ҟаҳ ҳәа ихагахан иҳахәаԥшуан. Ара уаатәа, уца, угыл, ҳара иҟаҳҵо аҩыза ҟазҵо џьаргы исымбеит. Уи ауаҩ Аҟәа аламыс иҟаз ҳәа дахцәажәон, хынҩажәа шықәса раԥхьа. Убри ауп еиҳарак пату зқәысҵо, убри ауп изхысҳәаауа.

Сара аилыхшьа сыздырӡом, ахацәа зегьы хацәоуп, аҳәса зегьы ҳәсоуп рыхьӡуп, аҽҟазацәа зегьы ҽҟазцәоуп – мамоу. Ахьӡ рымоуп, аха дара уаанӡа изнеиӡом. Уа иҟоу аиашақәа, быпату схы иқәуп, ииашамкәа исҳәоит, ацыгәқәагьы хьоит. Измаанои, ԥсабарала ус иҟоуп. Ԥсыхәас иҟоу, ауаҩышьҭра ыҟоуп, алашьҭра ыҟоуп, ацәшьҭра ыҟоуп, аҳәынаԥшьҭра ыҟоуп.

Ауаҩы дзызку хьаҳәра амаӡам. Ламыс имазар ауп. Ламысла уаныҟоу, ауаҩы духьыԥшуеит.

И. Ҳ. Аибашьра аан Германиа шәнаӡеит, ара ашьхараҿгьы шәеибашьуан. Аԥсҭазараҿ ишәықәҿиозма?

П. З. Исықәҿиозма, қоу. Санаурыжьуазгьы адаул, амузыка арҳәаны ашәҟәы сырҭеит. Аибашьра анынҵәа, ушьҭа шәҳашьҭуеит анырхәа, ацәаҳәа ҳақәдыргылеит.

Агәҭа аӡәы дгылоуп, аиҳабы. Акы аацәыриган аӡәы, дзербаицьануп ҳәа сыҟоуп сыԥсымзар, ԥшьҩык ауаа ҳахьӡ иҳәоит. Агәҭа ҳаагылоит, ар, ҳҩызцәа аҕламқәа ыҟоуп. Ауразароу икаххаа иҳаҳәаԥшуеит. Абас дцәажәоит, ҳахьӡқәа иҳәоит. Адаул адырҳәоит. Абарҭ шәымоуп ҳәа ашәҟәқәа ҳиркит, рнапқәа еинырҟьеит. Иҵегьы аҳамҭақәа ацын, афатәқәа, аҭаҭын. Уаҳа аӡәы ирҭо сымбеит, зегьы ҳреиҕьны акәым.

Аҩыза

П. З. Уи ашьҭахь аҩны сааит, сыҟан, 25 шықәса аус зуан. Аԥара – мамоу. Аԥара абаҟаз? Мышла, 25 шықәса.

И. Ҳ. Шәахьааиз ишәԥылада? Шәҭаацәа иҟадаз?

П. З. Сан дыҟан, сҭаацәа ыҟан.

И. Ҳ. Илыхьӡыз?

П. З. Уардышька.

И. Ҳ. Дзыжәладаз лара?

П. З. Дарсалиаԥҳан.

И. Ҳ. Шәабшьҭра рыхьӡқәа шәдыруама?

П. З. Хԥа рҟынӡа издыруеит, нас мап. Сабду Мага ихьӡын, саб – Лака, Базала, Гәаџьаса, Пауле. Тамшь ацентр ҳәа иахьашьҭоу ҳара ҳашьҭра акәын инхоз. Анибарҵәаракәа ыҟан. Ауаа рықәларгьы руӡомызт. Ҳабшьҭра убас акәын ишыҟаз.

И. Ҳ. Ирҳәоит ауаҩы дзықәшәаараны дыҟоу заа ицәа иалашәоит ҳәа. Ус шәымхәыцуазу?

П. З. Исхәыцуаз басҳәап, шьыри сыԥсуазар, сшәаџьҳәара, садрес ҟазҵо ҩызак дсымандаз ҳәа схәыцуан. Баҳама, сгәы иаҳәон. Ианамуӡа, санакӡа, сшьамхышгылан акәырбан сыҟәысҵеит. Атанк ҳхысит, атанк, ҳажны. Ҳамԥсит. Исгәалашәоит, ахылԥажәқәа ҳхан, ҳашьҭахь иааиуаз афицерцәа ааҳхагылоит. Шәаҿагылар ауп! Иаҿагыло ҳабаҟоу, ҳаԥсхьеитеи?

Тамшь иҟасҵеит акәырбан, 25 шықәса анҵы. Сеибганы сыҩны сахьааиз Анцәа иџьшьоуп ҳәа. Ауаҩы дызқәымшәо акагьы ыҟаӡам. Зегьы дрықәшәоит, аха зегьы разҟума, зегьы насыԥума?..

И. Ҳ. Ишԥеилышәкааи, разҟума, насыԥума?..

П. З. Разҟхап, разҟума?! Ҩынтә ашьра сыҟәырҵахьеит, аҩынтәгьы сынхеит. Аиаша убри ауп, аҵабырг ззырҳәо. Ауаҩы ма ицәажәара дагоит, ма бҩыза бзиа бигоит. Ауаҩы дызго ихьаа иара ицәыхарам. Иара ихылҵыз алоуп дшыбылуа.

И. Ҳ. Ишԥыкәу?

П. З. Ацәгьамыцәгьа имыхьуеи ауаҩы? Иара иҩныҵҟала ихьуеит, атәымџьарала ихьӡом. Уи ауп аҩнытә кәасҭха, уаҩ дызбылуа. Ари збасҳәо уи ауп, аибашьра аан азамполитрук дсыцааит, ҩышықәса ҳаицын. Криҿасҵон, крисыржәуан. Ҳзеибашьуазеи, амла ҳагоит сҳәеит зны иара иҿы. Замполитрук усҟан игәра гамзи, апартиа аус амуази. Уахык ахәылбыҽха аштаб ахь иуԥхьоит рҳәан, сыҩны сахьнеиз, иаасыдгылеит ҩыџьа. Арҭ ҳа ҳҩызцәа ракәым, акьацәқәа зхоу. Унапы уҩах рҳәан, исыхьыз сзымдырӡеит. Сшәақь исымаз аасымырхын, сышьҭахь снапы нарган, аҟыԥҳәа амаҟа намҕарҵеит. Теперь скажи иҳәеит. Исҳәои уара? Иҳәа рҳәоит – исҳәо иалыздыраауи. Аибашьра цоит, уршьуеит.

И. Ҳ. Рацәак имхәыцӡакәа?

П. З. Аҟыԥҳәа илауеихсны уршьуан. Саадырҵәиит. Сынхаргалан ауаҭах аҿы, сыԥшызар, агәҭа ашаха кнаҳауп. Атаххәа сыхәда илахадыршәит, саҳә илаҿаршәны, схы ладырхеит. Шьҭа иҳәа ҳәа дысҿагылоуп. Исҳәо егьсыздырӡом.

Ԥыҭк анҵы доушәыжь иҳәан, аҟәаққәа жәҩала сыҟәҳаит, арахь снапы адаҷ ахоуп сышьҭахь. Скажи иҳәоит. Акаамеҭ еиқәаҵәа иҳәоит. Ус сыԥшын, акомандир Куприанов ахьышәҭҳәа даакылсит. Диԥхьаазап арота акомандир. Ачест иицеит. – Уара аҳаиуан, абри аҩыза абандит абасҟаамҭа дҵәахны дышԥаумаз? – диқәыҳәҳәоит. Егьи иҿеикәаԥсан дгылоуп. Уара ирҳәа акәымзар, уҭыԥ хиоп. Снапқәа шҿаҳәо симан дындәылҵуеит. Сабацо сыҩны, снапқәа ҿаҳәоуп. Иухьзеи иҳәан, егьсыздыруам сҳәеит. Дгьаҵәыҕьаҵәуа, убас акы ҳәала, мамзар иуцәеилаԥсоит. Абас сеиҳәеит, уара, даурысуп, Куприанов ҳәа. Аҵкәын қәыԥш.

И. Ҳ. Шәзыхдырҟьаз шәыздырӡом?

П. З. Иалыздыраауеи? Ус снаган сыҵаркит аҟарс. Снап адаҷ ахоуп агәыргәырҳәа. Ари схәы лыман днеиуеит.

Аԥшәмаԥҳәыс. Шьапыла Очамчыра сцоит.

П. З. Сахьыргаз раздырӡом сҩызцәагьы. Сыӡит. Зежә мшы сҭакуп. Акаа-

меҭ еиқәаҵәа сзааргоит. Ча хәыҷык сырҭоит. Сахьҭаку ахыбрақәа, адгьыл ҭысуеит. Ақьыбжьы гоит, арахь ашаразы ҩ-сааҭк бжьоуп. Ус асҭаршина ибжьы гоит. Уца ҳәа иеиҳәоит ашә илагылоу. Жәохә минуҭ бжьысхьан, асҭаршина ашә ааиртын, сышьнел ыршәны ашә илаижьуеит, иушәҵаны удәылҵ. Апаа, сыршьуеит, уажәы ус сгәы иаанагоит. Ашьнел ашәҵара салагоит, аха иҿеины исзышәҵом.

Сбатинкақәагьы сышьоуп, аха еибаркӡам, снапы иамаз амаҟа анамих, аԥсгара соуит еиҳа. Сшәақь ааиган, сааидикылоит, сымч иалшом, ибоит, на строи, на строи. Снаԥшызар, иҟои уара! Арад еиԥш иқәгылоуп адунеи ихианы ар. Ҩыџьа ауаа агәҭа игылоуп. Ани сызлаз авзвод аҿы снеигеит. Уабаҟаз, сабаҟаз сеидру? Зегьы ааины аӡәк арапорт ирҭоит. Аха сара сахьиргылаз сзымычҳазт, сиасны ашьҭахь саагылоит. Сышьнелгьы сшәысҵарц салагоит, сшәақьжәгьы скуп.

– Разоидись! – дыҳәҳәоит, – очамчыратәи араион асолдаҭ ааншәыжь. – Куприанов умшәан, уеиқәхеит ҳәа сеиҳәоит. Егьи, абри иааганы сыҩны иҟаз, акрызҿасҵоз азамполитрук Урманаӡе (Аламанаӡе), галтәи агырқәа хҩык аашьҭыхны, рпатрона, ршәақьқәа шрымаз, ауха ибналан ицеит. Сыцәгьа зҳәоз ашәҟәы алазҵаз Урманаӡе иакәзаап. Унхеит рҳәеит, амашьына ҳақәдыртәеит. Исылшомызт, сымч цаны сыҟан. Дгьыл ҟаԥшьны, Гал аҵыхәаҿы џьара ҳдыртәеит. Хымш ҭит, амҩақәа кны ҳтәоуп. Адҵа ыҟан, дымшьыкәа дышәкы ҳәа. Аа, дааит, даҳбеит рҳәеит. Ҳара ҳахьтәаз иақәшәазаап. Еиҩхааны иҟоуп, анахь – чаирҭоуп, арахь – адгьыл ҟаԥшьшьӡа.

Иара дыԥшьҩыкуп, апакҳәа аҭаҭын дахоит, ршәақьқәа дара иааиуеит. Шәнапы шәҩах анырҳәа, арҭ азалп аурышьҭит. Урманаӡе иԥсы шҭаз дыркит, ҩыџьа агырқәагьы, аӡәык уа дыршьит, уаҳа кышьа рмоуит. Аус анырызбоз агырқәа жәаба-жәаба шықәса рырҭеит, рынхара зегьы аҳәынҭқарра иаҭаны. Уаҳа иамуит. Аламанаӡе ашьра иқәырҵеит убра. Убасҟан ауаа еизганы, даныршьуаз, қырҭшәала, ерманы бызшәала ицәажәаны, аҵәҩан арсны, дкыдыргыланы, угәы иҭааз рҳәеит. «Иа хотел грузинам дивизиа делат» ҳәа реиҳәеит. Абригьы иҳәеит, нас дыршьит.

И. Ҳ. Аҩызцәа рацәаҩны ишәымазу?

П. З. Мачхәызма.

И. Ҳ. Аиашақәа?

П. З. Аҩызцәа бзиақәагьы ыҟан. Аҩызцәа бзиақәа: ауаҩыцқьа – Шамиль Папба, Самсон Занҭариа, Ладикәа Ануа, Ремо Гадлиа, Колиа Кобахьиа, Рушьа Барганџьиа, Ҭемыр Барганџьиа, Иван Занҭариа, Шьалуа Гадлиа. Иабаҟоу, дад, уажәы. Агыруа аҩызагьы дсыман, агәыла. Сызхымԥац акгьы сҳәаӡом. Абри акәырбан аныҟасҵоз исыдгылаз, смахәар кылданы аҩыза дсымамзи. Са сааит аԥхьа, иара дааит ашьҭахь. Уи ҳахьеиҟәнагаз Вена ауп. Са санырхә, сыргеит. Ус ҳшыҟаз, дааир аҩны дахызбаауама, аишьцәа, ԥшьышықәса еицыз ауаа. Иара Науач сҩыза бригадирс дҟарҵеит. Сара сызлацо сыҿқәа ыҟам.

И. Ҳ. Игәра жәгоит?

П. З. Нас игәра ганы ус иасҳәеит, абааԥс, сыҿқәа ыӡит, аколнхара иатәуп – сиҳәоит. Исыздырам иҳәеит. Сыҿқәа ӡаны, мышәажәа иман, ахкаара иҭаҵаны аус дируан.

И. Ҳ. Шәышԥарыланагалеи Бжьаниаа?

П. З. Ҟаҳ, ҳаҕеимышхара!

И. Ҳ. Иаҳзеиҭашәҳәар ҟалома, саҭамыз?

П. З. Уи аиҭаҳәара абаҭаху, дадхеит.

И. Ҳ. Шәеигәылацәазма, дабажәбеи?

П. З. Дабаабахуаз. Аха ус иҟалоит, иаҟәшәоит.

И. Ҳ. Дызӷаб бзиазма лара?

П. З. Аӡӷаб бзиара абаҟаз. Зегьы разҟуп ҳәа, сусс илылааз. Абри, «абхазски школ» ҳәа акәу, Аҟәа џьара дҭан.

И. Ҳ. Аҳа, аҵара лымазма?

П. З. «Абхазски школа» ҳәа акәу џьара дҭан. Дгаӡоуп макьана, агаӡа. Арҭ ателефон ҟарҵоит, обком аҿы аус зуаз ракәын зегьы, еилахәыз аишьцәа.

И. Ҳ. Бжьаниаа?

П. З. Аиеи. Симон, Виктор – арҭ обком иалахәын. Ара иҟазгьы дыӷәӷәан, Қаԥшь зыхьӡыз. Деиҳабны дыҟан. Абни идырӡны иааз, хәышықәсеи фымзи иҟамыз (Ҭархәына. – Аред.) иԥҳа лоуп абри.

И. Ҳ. Аха ларгьы илықәҿиеит.

П. З. Уажәы аҳауахь даагоит ҳәа иалагеит. Сара акгьы сыздыруам, аха хәыҷык зҿахәы зҳәо дсоуазар ҳәа абриоуп… Ари акласс дҭамзи, схы уи ауп иԥнаҟаз. Дызгап ҳәа дызлазгои, бсыцца ҳәа ласҳәар, изасҳәода? Адырра ҟарҵеит, ашьха ҳцоит, даагап ҳәа. Даадырхиан, астанциаҿ дкылыргоит ҳәа саҳаит. Аҟыԥҳәа сеааибысҭан, астанциаҿы сцеит. Абарҭ рыжәлантә Қәеиза, нас Ҭамара ҳәа, урҭгьы цон, абри дрыцуп. Лпортфель хәыҷы лкуп. Дҭалоит, саргьы сҭалоит. Аҟәа сцоит сҳәеит. Дызгарц сҭахуп, аха ҟазшьас иҟасҵои, ара ҳаигәылацәоуп. Дранда, Кәыдры ҳнаӡаанӡа, маҷк адәыӷба аангылон. Ак басҳәар сҭахуп сҳәан, атамбур ахь дылбаазгоит. Бара былбаа, бнапы сыркы, ицаӡом макьана. Изакәызеи, мшәан, уажә иубаз лҳәан, дналбааит. Адәыӷба ҳара иаҳзыԥшуама? Бааи, бааи, – анҭ рнапы рҟьахуеит, дабанеиуеи, адәыӷба цоит. Ҳабацои лҳәан, арахь баала. Сыбналеит, аха сабацои, амҩахь скылсыр – мҩадууп. Сыркуеит, арҭ зегьы министрцәоуп. Закәызеи иҟауҵо лҳәан, иҟасҵозеи, аҩныҟа бызгоит.

И. Ҳ. Атуфли ҟаԥшьқәа асумка иҭаҵаны иман. Илырбаны дигеит.

П. З. Снаԥшы-ааԥшуеит, тамшьтәик, Тәанбак аӡәы убра дсықәшәеит. Уара абас сақәшәеит сҳәеит. Ҳаи, умшәан иҳәеит. Кациак дыҟоуп, абри Акациа диман, амашьына иман, даакылсит. Сара узгоит иҳәеит. Уабацои иҳәан, Мықә сцоит сҳәеит. Мықә ари иааигаз дызусҭада, дхәыҷуп рҳәеит. Ахәыҷра иазууазеи, ҩаха ааҳхыҵхьан, амилициа акәшеит аҩны, Очамчырантәи. Аԥшәма дыркит. Ҳаи, сзушьзеи иҳәеит.

И. Ҳ. Шәара ишәхыҵуаз усҟан?

П. З. Исхымҵқәа, ҩажәи жәаба раҟара схыҵуан. Уаргьы убаандаҩуп рҳәан, ҳлеидырцалан, Очамчыраҟа ҳаргеит.

Аԥшәмаԥҳәыс. Ааигәара снеихьазма!

П. З. Очамчыра ҳларгеит. Арҭ раҳәшьаԥа Алиоша Шориа ӡбаҩс дыҟан. Ари амцабз иакәын зынӡа. Снарган, амилициа сыкәшан игылоуп. Ари дыҩнаргалоит, анахь дыргоит, арахь дыргоит, абҕа ҵысуеит. Ӡбаҩс иҟоу аҿаххәа аишәа дасуеит.

Аԥшәмаԥҳәыс. Уи аԥхьа сиргәыбзыҕит азы ажәа бзиа иасҳәоз џьишьеит. Бан дыбҭахӡами иҳәеит. Сан дысҭахызҭгьы, сан лҿы сҟамлози анысҳәа – ас дунеихаан уаҩы симацәажәацызт, – нас далагеит. Саб иашьа...

П. З. Аҳақьымцәа ари жәаф шықәса лхыҵуеит ҳәа иҟарҵеит. Арҭ ақәшаҳаҭымхеит. Арахь амла сыԥсуеит. Ус ателефон ҟарҵеит, Аҟәатәи аҳақьымцәа ааргеит. Ҩыџьа еицуп. Аԥхьа ииаахалаз ус иҳәоит, дызусҭа абра амаҳә. Даасыхәаԥшын, дыҩналан, сааҭыбжак ицәажәоит. Даадәылҵын, аӡәк даалацәҟәысит. Егьи жәаф шықәса илырҭаз иашоуп ҳәа иақәшаҳаҭхан ицазаап. Исыԥхьоит, апрокурори аӡбаҩи тәоуп. Уара уацәынхеит, аха абарҭ раҳаҭыр ба, мызкы уҭаҳкуеит, уаҳа мап рҳәеит. Саахәыцын, сара сҭашәкуазар сҭашәк, сҳәеит.

Аԥшәмаԥҳәыс. Уи иахьа улырпатеит.

П. З. Ҳаурышьҭит аҩныҟа, ианысыму. Уи аԥсыуаран, аха закәанла уара иугеит рҳәеит. Мықәаа ҳацуп, ажәлар, дыӡуеит ҳәа. Ҳанылбаа уҽааԥхьак рҳәеит. Мамоу, сҽыԥхьаскӡом, слыцны сцоит.

И. Ҳ. Шьҭа шәлыдгыларгьы шәҭахуп?

П. З. Аиеи. Ахуҳәа ҳцеит. Аԥшәмагьы дгәырҕьаҵәа дҟалеит. Ҳшыҟаз, арҭ саармышьҭит Тамшь.

И. Ҳ. Шәаазмышьҭуа?

П. З. Дара Бжьаниаа. Ҳаиҕацәахеит. Ус жәибжь шықәса цеит. Нас ирҳәон, аха аҳәатәы, ари дшыҟоу, са сшыҟоу, ампыл еиԥш ҳаигәыдырҵон.

И. Ҳ. Аԥсыуала?

П. З. Ҳаԥсыуааӡам ҳара, бара. Ус ҳшыҟаз, ус сарҳәоит дара Занҭариаа – аиҳабацәа, убарҭ акы рыгхаргьы, иԥхашьароуп, шәааи ҳәа раҳәа. Сара исырхиоит, шәара ишәҭаху ҟашәҵа сҳәеит. Хар змамыз ауаа алырхын, ирышьҭит. Ани Ашориеи, Виктори, Симони Бжьаниаа рахь. Иԥшуп аҿҳәаразы, ажәлар кылыԥшуеит, сара сцәырҵӡом.

Ҳаԥшын, аиҳабыра рмашьынақәа рыла, агәыркьҳәа адәы икәлан Нарҭаа ааует. Рхәыҵқәа дара, обкомаа ааует. Иааит анырҳәа ахьышәҭҳәа сааваҵәиин, ашьаԥа ахахьы сгылеит, сахьырымбаша.

Уара, шәааи ҳәа ҳашәҳәан, ҳааит ҳәа анҭгьы цәажәоит, Занҭариаагьы. Ус иҳәоит Симон – уара ԥсыуала ашәак аашәҳәар, Виктор – иҳамҳәакәа ишԥаҳамҳәо. Аишьцәа роуп, скылыԥшны срыхәаԥшуеит, схы дсырбома. Ааи, иааҭдырҟьоит дара абыргцәа ахьтәоу. Икәашо, икәашо рҳәан, арҭ ахәыҵқәа акласс аҿгьы акәашара иаламзи, иаарган, Кәашәгьы Алинагьы кәашеит. Еиҭа рҳәан, еиҭа икәашоит. Ари Симон дҵаауеит – икәашо

зусҭцәада? Араатәи ацәгьаҳәаҩы – уара ишԥаузымдыри, уаҳәшьаԥацәа рами иҳәоит. Бжьаниоуп. Ишԥа, уара, иҳәан, иԥаҵа дҩахан, абарҭ шԥаракәу иҳәеит. Ҳаи, дадхеит, иҳәеит. Дҩагылан, шәаргьы ҳаргьы ҳагәнаҳа рықәшәааит ари аҩыза ҳабжьазҳәоз иҳәеит. Ибжьазҳәоз иара иашьцәа ракәын, уа итәан. Баҳама?

Аԥшәмаԥҳәыс. Иркьаҿ шьҭа.

Иаркы-ирцә ҳәа ҳрылыҳәҳәо ҳаҟан – насоуп саб иашьцәа санырдирбаз. Акы сазрыцҳан сыҟаӡамызт. Нас ибзиан ҳшыҟаз рбеит. Жәаф метра иҟаз ҳказарма азна аԥш ҩнаԥсан. Ахәыч бзиақәа шҳамаз рбеит. Ачамадан азна амаҭәа ҭаны исзааргеит, ашьаҵатәы ашьхәа аҭан, избахьазма.

П. З. Ичабра ааҭыхны, ҳагәнаҳа рықәшәааит иҳәеит. Аԥсуара! Аухагьы инхеит. Аҽны Уардышька бкәакәышьқәа, иҳәеит. Дреихсуа уа дгылан. Нас аԥсыуала уааи рҳәеит, унеи рҳәеит.

Жәибжь шықәса рыла. Тәым кәасҭха уаҩ дабылуам, аҩнатә кәасҭхоуп уаҩ дызбылуа. Сажәақәа ирылоуп абри, исызхаҵа.

Аԥсаԥа

П. З. Мықә ауахәама ду иргылеит ауаҩы. Аха абри ҟазҵаз Анцәа дхеиҵоит? Абри ҟазҵаз Анцәа диҳәарц ами изыҟаиҵаз? Нас ишиҳәаз иҟаиҵазҭгьы, иҟазҵаз ауаҩы дзишьи? Вадим Бжьаниа иҳаздырӡом ҳәа сеиҳәеит. Ишәаҳауоу?

И. Ҳ. Шәара шәгәы ишԥанааго?

П. З. Уи ауп тәым кәасҭха уаҩ дабылуам зысҳәо. Абри зыҟаиҵоз Анцәа диҳәарц акәын. Анцәа изын иҟаиҵон, даналга дишьит, ани дзишьуааз, аԥсаԥа ыҟазар? Исашәҳәеи?

И. Ҳ. Иҟаӡам ҳәа шәгәы иаанагома? Убри интересс иҳамоуп.

П. З. Интересс ишәымоуи, еимакуа шәдәықәупеи, иҟоу шәзымдырӡо?

И. Ҳ. Дыҟоума иара?

П. З. Анцәа ҳәа ӡәыр дыббахьоума?

И. Ҳ. Мамоу, дсымбац, аха ауаҩы дицуп рҳәо саҳахьеит.

П. З. Анцәа ҳәа иишаз ауп. Анцәа иишаз Анцәа ихьӡуп. Ишан иҟоу. Ацәгьа ҟауҵаргьы, абзиа ҟауҵаргьы, абри бара ишыбкуа еиԥш изкуа ыҟоуп. Анцәа ҳәа, ари шоуп. Ацәгьагьы ҟаҵаны адәы иқәҵа, абзиаргьы ҟаҵаны адәы иқәҵа. Арҭ еицуп. Уара ацәгьа ҟаҵаны, ауаҩы дышьны, Елыр уцаны, Анцәа ԥырхага сумҭан ҳәа – иҟалаӡом. Уи башоуп ииҳәо. Анцәа ҳәа узҿу духәаԥшӡом. Сара дсыхәазшәа збоит, ауаҩы дышьны, сцаны Анцәа сиҳәоит ҳәа исыхәаӡом. Уара уиашара ухәароуп. Убри аҳауа алоуп ишыҟоу. Аҳауа иҟанаҵоит зегьы. Ҳауала ишоуп, Анцәа иишаз ауп. Ҳара иаҳзеилкааӡом, ҳԥагьахан...

Абни ҩ-ҵарак иҟоу, актәи аиаша ицо, аҩбатәи аҵара аԥыраргылан иаҳкуп, абриала ҳхы ҳариашарц.

Адәы иқәу, ишоу ауаҩы дзыцәшәо акагьы ыҟаӡам. Ауаҩы иоуп ишәартәоу. Убри жәдыруаз. Адунеи аҿы ауаҩы иииаиуа ҳәа акагьы ыҟаӡам. Ауаҩы сиацәажәеит ҳәа, игәра згеит ҳәа, сеиҳабуп ҳәа умтәан. Есқьынгьы ишәартәоу ауаҩы иоуп. Абжьас ыҟам, агәылшьап ыҟам. Уаҳа Аԥсны акы ыҟам, ауаҩы иоуп.

И. Ҳ. Ԥсыхәас имоуи, нас?

П. З. Аилкаара цәгьоуп уи. Избанзар, Очамчыра араион ҳаизыргеит. Аҭара, Ҷлоу, Аӡҩыбжьа, абыргцәа. Абри Багаԥшь даныҟаз. Ҳаизыргеит аҵлаҳәысҭцәа, хар змам ҳәа. Ҿар дыҟаӡам, абыргцәа мацара. Даақәгылан дцәажәеит. Ҳара ҳазҿу ҳаҟәыҵып, иҳәеит. Шәара шәеиҳабацәоуп. Ауаҩы даныԥслак, аиныхра ҳәа ҳашьҭоуп аҩыжәра. Амыцхә ихәарҭам, иқәнагала дныҟәыжәга. Шәбыргцәоуп, шәқыҭақәа рҿы ишәыхьча, иҳәеит. Избанзар аԥсрақәа рҟынтәи ашәа ҳәо ҳцон. Ачарақәа рҿгьы чараҵас, уаа шәҩык, ҩышәҩык иреиҳау уаҩ дыҟаӡам. Убригьы шәахәаԥш ҳәа дҳацәажәоит. Ҳлеихәаԥшы-ааихәаԥшуан. Нас аӡәы еиҳа дҳалыҳәҳәон, дҳаиҳабны. Дҩагылеит. Уигьы д-Кәтолтәуп. Иуҳәаз ҳаҳаит, дад. Иҭабуп ҳәа ахаҳҳәаауеит. Уи ибзиоуп ҳәа, абри иихәаз илақәкны абас иҳәеит. Егьырҭ ишәҳәози иҳәан, иуҳәаз иашоуп, дҳабжьан иҳәеит ақәнага, уаҩҵас дҳацәажәеит ҳҳәеит. Нас шәзаазгаз убри ауп, шәқыҭақәа рҿы уаҩҵас иныҟәыжәга, ишәмырмыцхәын иҳәеит. Ҳлеимпны ҳцеит. Ҩымз рышьҭахь аԥсра ҟалеит.

Сахьнеиз, ани аԥхьа иқәгылан ицәажәоз, аҩы дашьны дахатәоуп аишәа, аԥсраҿы. Уара, ари закәызеи? Уара, уигьы акы иҳәоит, аха ҳаргьы акы ҟаҳамҵои, иҳәеит. Ауаҩы игәрагара, ауаҩы... Ҳара иаҳзынагӡом. Убри ауп амци аҵабырги. Амц мцахәыцәа ааҿагылоит. Иузеилмыргар, уиаша уа инхоит. Амц иааиуеит. Абри амц иииаиуа ауп ҳаиларҩынтуа ҳазмоу. Убри еилзырго иоуп иаиааиуа.

Вадим Бжьаниа. Ицәгьоуп.

И. Ҳ. Маӡа аҵоума еилургарцаз?

П. З. Маӡас иаҵоу, ауаҩы дызусҭзаалак аԥсы ихоуп.

Убри ишиқәнагоу уныҟә, ухы ишақәнагоу уныҟә, уцқьаны.

Ухы иадукыло дара ирыдкыл.

Ацәгьа умхәыцын.

Умырҳәын.

Ауаҩы думшьын.

Ухандеи.

Угәы каршәны ушьҭалан уцә, уԥсшьа.

Уааӡара нагӡа, ауаҩы дааӡа. Ауаҩы исахьа исахьан, иԥсы цәгьамкәан. Зегьы еиԥшхом, аха уигьы иналх-ҩалхны, иахьыҟалоу гәаҭаны, пату анақәырҵалак, абри ҿиароуп. Аха иаразнакы иузыҟаҵом.

Аԥсрахьы санцоз, акаламқәа ааҭыхны, ашкәакәа ахы алада ирханы, аиқәаҵәа ҭасҵон. Ҳџьабон, дад. Нас аҩны санааӡалак, иаарҳәны ашкәакәа ҭаҵаны саауан. Аԥсраҿы ашкәакәа ушәҵаны ҳхаан ипатударан. Усқәа иҟаз зегьы ыцәеит.

Уажәы ауаҩы дыԥсит уҳәар, абырфын ҳашьҭоуп. Чарак аҿы унеир, акультура ҳамоуп. Зҕабцас, аԥсуацас ашәак арҳәаны, илеимда-ааимдауа, ауаа ахәаԥшуа акәашара ыҟаӡам. Аҭамҕьар иасуа, ҳусс иалои? Дызласааӡеи? Ԥшьба-хәба дкәашаргьы ԥхашьаран ажәытә, ҩба-хԥа дкәашон. Уигьы иргыланы, ашәа ҳәаны, ауаа ухәаԥшуа, аҟәаққәа ихысуан. Уажәы ачараҿ иҟадаз ҳәа уцаар, аӡәгьы издырӡом, изакәу уеиҳәаӡом. Сыҟан ачараҿ иҳәоит. Ачара ҳуазар, аашәҩык рчара ҳуеит, ауаҩы даҳжуазар ҩажәи жәаба ҵәыца ҳжәуеит, ҳхы ҳасуеит, уу-су, уара умсит. Ԥҳәыс дааҳгозар, 30-40 ихыцаанӡа ԥҳәыс дааигаӡом. Дражәны. Ауаҩы ианиқәнагоу аҭаацәара далалааит. Убри азоуп изыҟоу. Ҳара мамоу. Убри азакәын аԥсацәа ҳазмаҷыз. Ҳлатәар, Кәрыжәаа ражәабжь ҳҳәоит, ауаа ҳарҟәышуеит, дад. Абри аҟара аҟынӡа ҳаҟоуп.

Аԥшәмаԥҳәыс. Аҕьра уаҟәыц.

И. Ҳ. Шәара шәыԥшәма дыбзиазу?

П. З. Дабацоз сҳәатәы халымҵар, дысԥырҵыр акәын.

Аԥшәмаԥҳәыс. Мамзар мчыла исхаауртәозма?

П. З. Аӡәы дсыцны сан лҿы даан, инапы ишьҭахь иҟаҵаны, аҩымсаг кны – «аԥссашьа лдыруеит, ди» иҳәон. Убри акры аҵанакуаны ирыԥхьаӡон.

И. Ҳ. Ажәаԥҟа аҩнатә кәастҳа, шәара шәҟынтә ауп иахьсаҳаз.

П. З. Ажәаԥҟа, уи ауп, дад, ибфаз былҵуеит, бышьҭахьҟа ибыршәыз бԥылоит.

Аԥсны сҳәоит, дад

П. З. Анхаҩы ихылҵыз роуп, дад, зегьы. Анхаҩы аҳәынҭқари ражәа акны ианыҟалалак, аҳәынҭқарра шьҭыцуеит. Аҳәынҭқарреи анхацәеи ражәа анеицәыхҟьалак, аҳәынҭқарра зыҟалаӡом.

Абас ианыҟалалак, аџьажәлар ирыхшазгьы ааӡахоит. Атәым милаҭ рыцашьыцуа, аламыс рыманы. Рхатәы закәангьы роуеит. Иԥшӡахоит адунеи. Ҳара иахьа ҳшеилоу еиԥш закәан ҳауран ҳаҟаӡам. Шәамжьааит, аҳаҳаи. Пыҭҩык ашьҭоуп гәык-ԥсыкала закәанк ҟаландаз ҳәа. Аха ԥыҭҩык цәыцатәаны, шәара ишәҩызцәаны, акы ҟарцошәа, аицаҟьара иашьҭоуп.

Бара бгәанала, абри сықәреи сҭоурыхи, сахьҭагылоуи рзы исықәнагои?

И. Ҳ. Аԥсра шәықәнагаӡам.

П. З. Сара шықәса ҩажәа истәымкәа адунеи сықәуп, дад. Ишыбымҳәо бымбои. Сыԥсра бзиан, ԥшьынҩажәа шықәса рзы сыԥсызҭгьы. Аԥсра бзиа абри акәын.

И. Ҳ. Шәмаҭацәа шәаарацәажәо, иаҭахӡам ҳәа шәгәы иаанагоума?

П. З. Акаамеҭ сыла иабахьеит. Аибашьра ҟалааӡа абра еибархәмаруа агәылацәа, ахәыққәа аныҟаз, бзиа ҳаҟамзи. Аибашьра Анцәа иҟоумҵан, иҟалозар саатк анцәа исхумырҵын сҳәон.

И. Ҳ. Аибашьра шәахымсхьази.

Аԥшәамаԥҳәыс. Абри есымша ӷәык дыҟәиан, еиҳа еиӷьишьон.

П. З. Аԥсҭазаара хьанҭоуп, дад, ихьанҭоуп. Сара сзын ихьанҭахеит. Избан акәзар, сыла иабеи. Абри сара исыхьыз мацара акәым, адунеи ибылхьоу ауаа, иҵыҵхьоу аҿар мацара. Ажәлар нҵәеит усҟан, инҵәеит.

И. Ҳ. Имаҷӡоуп ҳәа сыҟоуп аибашьра ду аан ихынҳәыз?

П. З. Тамшь ԥшьынӡажәаӡык роума, хынӡажәаӡык роума ихынҳәыз. Сара сыҟоуп, даҽаӡәы.

И. Ҳ. Уи дарбану?

П. З. Ладикәа Ануа. Егьырҭ ирҳәо зегьы мцуп. Уажә зынӡа аҵкыс еицәаз ҟалеит. Иаанхаз ҳара атах-саххәа ҳаилоуп. Ҳаибарӡуа, ҳаибафо. Уи ҳауаӡра иатәӡам. Аԥсуара ҳәа ззаҳҳәоз амԥан ҳақәӡам. Амзар иҵегьы ҳаиӷьымхози.

Сара шәкы среиҳауп. Исхыҵуа, исхымҵуа абра иалоуп. Сымч иалшом аҳәаракәа. Шьҭа мызкаҟара сызцоугьы сеидру. Настәи...

И. Ҳ. Ус шәгәы изаанагои, уажә аԥхынра ааип, шәгәы бзиахап. Нас афотоаппарат сыман саап, шәсахьа ҭысхроуп.

Шәгәы зызхьаауа иарбану?

П. З. Акы сызлабыҳәо, ӡ-ажәак, х-ажәак, ателехәаԥшраҿы сажәа ҟалартә брыҳәа. Сгәы иаанагаз – абзиара, Аԥсны, зыламыс ҳаракыз, Аԥсны шәҭыц, ааӡара змаз, кармыжьразы. Аԥсны иақәнаго аҟазшьа, ааӡара, аҳәоуеиқәшәара ҟаларц, аԥҳәызба лҭыԥаҿ дгылазарц, аҷкәын иҭыԥаҿ дыҟазарц, Аԥсны саҳәоит. Уи даԥсыуоума, уи дагыруоума, Аԥсны иқәынхо аԥсуа ҳәа срыҳәоит. Иара иақәнаго еиԥш аҭоурых ҟаларц. Дара ртәы кажьны, атәым иашьҭамло, дара рхатәы ҟарҵарц. Зегьы зеиҟарахом, зегьы шьақархом, аха ӡаԥхьа имызкәан иҟаларц.

Абри бзыҟаҵозар иҟаҵа.

П. З. (Агитараҿы)

Аԥҳәыс еиба лыҷкәын заҵәы
Шәарыцара дахьынҭыҵыз
Ихьыз шәасҳәап.
Иӡызцәа хәыҷқәа еибаргәырӷьо
Ахра ҿҟьара, амра зҿаԥхоз,
Иан ажәрацәгьа,
Иӡыза хәыҷык иааҭирҟьахыз,
Ахы заҵәы иқәымшәахи,
Сан, сан, сана рыцҳа,
Быҷкәын заҵәы ҽыла дааргоит.
Уан, уан, уан ажәрацәгьа,
Зашәа уан даакылыргаша.

П. З. Ақәҿиарақәа Анцәа ишәитәаит, дад. Ажәлар умжьароуп, ақәнага роурҳәароуп. Ажәлар рыла ҭыхӡам.

Аха аԥхьа ажәлар Анцәа иныҳәааит ҳҳәон ажәытә, нас агәаҟцәа Анцәа иныҳәааит ҳҳәон. Ииашаӡам. Ауаа рыламзар ажәлар, ажәлар – рахәуп. Бгәы иалсуама?

И. Ҳ. Ҽазнык исашәҳәа.

П. З. Ажәлар ацәгьа рыламзаргьы хәарҭаӡам, уигьы маҭәахәуп џьара. Аха ҳаақәҵәиааны ауаа Анцәа иныҳәааит заҳамҳәои? Бахәаԥши? Ауаа роуп изку. Ауаҩымш дыбԥылааит, дад. Са санныҳәо, ауаҩымш дуԥылааит ҳәа иасҳәоит.

Ахәаԥса дыбԥылар, ак иабҳәар, ҳаи ииашоуп ҳәа уеиҳәоит. Ауаҩы дмаҷуп, қыҭакаҿы, жәаҩык-жәохәҩык зыҟало сеидру. Егьырҭ апапанҵҟәыр. Брацәажәар, еилаҳәоуп, еилацоуп, амал рымоуп, аха урҭ мамоу. Ҳара ҳҿы иҟаӡам. Еилкаашьас иҳамоу, бышнеиуа аӡәы дгылоуп, аҳәынҵәа баа ихьшьны.

Бызивсӡом, амҩа агәҭа. Уаа, уара иҟоуҵоузеи, уаныҵ ҳәа агәақьҳәа бҽигәыдбыжьлар, баргьы бҟьашьит. Абни агмыг бҽамырҟьашьыкәа банавс ауп бануаҩу. Бҽабырҟьашьыр – баҟьашьит. Убри ауп аамҭа ҳазну. Бгәы иалсуама?

И. Ҳ. Мап, аха шәсыргәамҵит ҳәа сыҟоуп?

П. З. Мамоу, дад.

Бахьцо ибысҭо убри ауп, аԥааимбар дрықәныҳәааит бхәыҷқәа. Абри дызԥоу, дзыԥҳау рҳәо, брылагәырҕьо бҟалааит. Убарҭ бреигәыҕьан баныкәашо, сара сыбгәалашәо – убри бысҭоит. Аԥааимбар дрыцхраит. Рыбзиараан сара сыбгәалашәааит.

Аиҿцәажәара мҩаԥылгеит Инна Ҳаҵьымԥҳа
Ииун, 2004 ш. – апрель 2, 2005 ш.

«ААМҬОУП АКРИТИКЦӘА ЗЕГЬЫ ИРЕИҲАУ!..»

(Афилологиатә ҭҵаарадыррақәа рдоктор, акритик
Виачеслав Бигәааи Анатоли Лагәлааи реиҿцәажәара)

– Бзиара умазааит, сҩыза бзиа Виачеслав! Сҩыза ҳәа уасҳәоит, уи даара сеигәырӷьан, саҵаҽырбаны ауп ишысҳәо! Избанзар, ҳаибашьра иалагаанӡа уареи сареи ажурнал «Алашара» аҟны аус еицааиуан, сымҩашьозар, ԥшьбаҟа шықәса. Урҭ ашықәсқәа ирылагӡаны сара агәра згеит, иишаԥәҟьаны, уара унапы злоукыз алитератураҭҵаара аус гәык-ԥсыкала бзиа ишубо, ҳлитература даара ибзиан ишудыруа, ԥсыуа шәҟәык иҭыԥӡ шуаҩумыршәо!.. Иахьагьы, шьҭа акыршықәса раахыс Москва ушыҟоугьы, ҳлитература агәеисыбжь унапы «ақәкуп», иуаҳауеит уи абжьы, инеиԥыху астатиақәа рыла акырынтә ҳкьыԥхь аҿы уқәгылахьеит, угәаанагара даара пату ҳзақәуп.

Виачеслав, уареи сареи ибзианы ҳаибадыруеит, аха ҳаззымдыруа рзы, еиҳараӡакгьы ҳҿар, ирзааҳартыр сҭахуп уара алитературахь уцәырԥшьа, уалагашьа, раԥхьатәи ушьаҿақәа...

— Бзиара збаша, Анатоли! Аиҩызара ҳабжьоуижьҭеи акырӡа шықәса ҵуеит; ҳаибадырхьан ажурнал «Алашара» аредакциаҿы аусура уалагаанӡагьы. Схаҭа уи аредакциаҿы аус зуан 1981 шықәса ианвар 1 инаркны 1984 шықәса анҵәамҭазынӡа. Убарҭ ашықәсқәа рзоуп еиҳагьы ҳанеизааигәахазгьы. 1984 шықәсазы уаргьы аусура уалагеит «Алашара» аредакциаҿы. Нас сара Москваҟа сцеит, А. М. Горки ихьӡ зху Адунеитә литература аинститут аспирантураҿы сҵара иацысҵарц, уи аҭаларазы аԥышәарақәа сҭихьан убри ашықәс ҭагаланра алагамҭазы. Амала, аспирантурахь сымҩа мачк ихарахеит, ҭоурыхқәакгьы ацуп. 1975–1980 шықәсқәа рзы Аҟәатәи аҳәынҭқарратә рҵаҩратә институт (нас — Аԥснытәи аҳәынҭқарратә университет) афилологиатә факультет англыз бызшәеи аԥсуа бызшәеи алитературеи рыҟәшаҿы аҵара анысҵоз, аԥсуа литературеи, аҭоурыхи, аҭҵаарадырреи даара игәцараскуа салагеит. Урҭ срызхәыцуа салагахьан Бзыԥтәи абжьаратә аԥсуа школ санҭаз, 7–8-тәи аклассқәа рҟны сантәаз инаркны иаасԥыхьашәоз ашәҟәқәа зегьы срыԥхьон, аҩны ашәҟәқәа ыҟаӡамызт, анцәа иҷьшьаны, ашкол (ажәытә хыбра) агәараҿы еихагылак змаз аҩны ауада ду аҟны абиблиотека ыҟан, зны-зынла сымҵааӡакәангьы уи абиблиотека аҟынтәи ашәҟәқәа згон; ажәеинраалақәакгьы сыҩуашәа саҿын, аха урҭ акгьы еиқәымхаӡеит. Ауниверситет аҟны аҩбатәи-ахԥатәи акурс аҿы аҵара анысҵоз аҭоурых аганахьала аҭҵаарадырыҩцәа ҿарацәа рконкурсгьы салахәын, урысшәала изҩит 50-ҟа даҟьа иҟаз ХХ ашәышықәсазтәи Аԥсны аҭоурых иадҳәалаз рефераткгьы; ҭҵаарадырратә напхгаҩыс дсыман апрофессор Ҳазараҭ Шьаҳан-иԥа Аргәын. Ареферат аҟны иаахтны иазгәаҭан 1918–1921 шықәсқәа рзы ақырҭуа мпыҵахалаҩцәа Аԥсны имҩаԥыргоз ашовинисттә политика, Н. Лакоба дызхагылаз «Кьараз» аи-

башьцәа, урҭ ирҿагыланы ишыҟәԥоз, аиааиргагы шыргаз уҳәа убас егьырҭгьы. Ареферат алкаан Аҟәатәи 1-тәи атур анымҩаԥысуаз. Аҩбатәи атур мҩаԥысуан Қарҭ, арҵаҩратә институт аҟны. Мызқәак рышьҭахь ҳажәахәқәа ҳаманы ааҩыкҟа ҳцеит Қарҭҟа. Ахԥатәи атур азгәаҭан Москва, аха уаанӡа иаԥсыуааз аҭҵаарадырыҩцәа ҿарацәа неишьа рымамызт.

Сажәа маҷк исроуцәозаргьы, лымкаала сазааҭгылар сҭахуп Аҟәатәи аҳәынҭқарратә рҵаҩратә (нас ауниверситет) аҟны еиҿкааз аԥсуа литература акафедра аиҳабы Владимир Платон-иԥа Анқәаб напхгара зиҭоз алитературатә кружок. Уи активла салахәын саргьы; лассы-лассы еилҳаргон ҿыц иҭыҵуаз аԥсуа шәҟәыҩҩцәа рҩымҭақәа; абри аганахьала ҳаиҿцааауан Аҟәатәи асахьаҭыхратә ҵараиурҭа астудентцәеи ҳареи. Гәыкала исзыҟаз, пату дугьы зқәысҵоз Владимир Платон-иԥа иабжьгаралагьы астудентцәа рҩымҭақәа знылоз анапылаҩыратә журнал (альманах) «Арҩаш» аредакторсгьы сыҟан; ҩ-ҭыжьымҭакгьы реиқәыршәара сахьӡеит. Урҭ руак ианын сажәеинраалақәа хԥаҟа-ԥшьбаҟа. Аха 1992–1993 шықәсқәа рзтәи Аԥсны жәлар Рҵьынҵьтәылатә еибашьраан ақырҭуа нацистцәа ауниверситет ажәытә хыбра аҟны иаарбаз зегьы ықәырхит, «Арҩаш» аҭыжьымҭақәагьы еиқәымхеит, иахьынӡаздыруа ала. 1980 шықәсазы ауниверситет саналгоз, аҵыхәтәантәи аҳәынҭқарратә ԥышәарақәа анысҭиуаз аамҭазы Владимир Платон-иԥа акыр иеазишәеит алитература акафедра алаборантс аусура салагарц, уи дадгылеит усҟан акафедра аиҳабыс иҟаз Анатоли Шьыгә-иԥа Зыхәбагьы. Нас ауниверситет аҟнытә аспирантурахь сдәықәҵара еиҳа имариан; усҟан ҭҵаарадырратә институтк, ма иреиҳау ҵараиурҭак аҟнытә шәҟәык, хырхарҭак (направление) умаӡамкәа аспирантура аҭаларазы аԥышәарақәа рахь унарышьҭуамызт. Аха уи аус акгьы алымҵит, аҭызшәақәагьы алҵит – ауниверситет акадрқәа реиҳабыс иҟаз ақырҭуа Толордава еиуеиԥшым амзызқәа ԥшааны ауниверситет аҟны аусура салагара алимыршеит; ҿырԥас иҟаиҵеит ауниверситет ашьҭахь «распределение» ҳәа изышьҭоу ала (усҟан ус иҟан) школк ахь сахьдәықәҵаз; уи аҟнытә схы сшақәиҭу азы Аԥснытәи АССР Аҵара аминистррра аҿынтәи ашәҟәы аҭаххеит. Уи акадрқәа реиҳабы аминистр лахь унеироуп иҳәеит. Сымҩашьозар, министрс иҟаз Рогачиова лакәын, лхаҭыԥуаҩыс иҟаз дақырҭуан. Рогачиова лҟны саннеи, уи лхаҭыԥуаҩ иахь сналышьҭит. Уи даалаган, сызҵаара иазкны Қарҭҟа ашәҟәы дәықәиҵеит, министрс сҟарҵо џьушьап. Уи иаанарԥшуаз акызаҵәык акәын – усҟан Аԥсны аиҳабыра қарҭаа ирамҳәаӡакәа зҵаара маҷкгьы рзызбомызт, иахьабалак дара рҭақәа ракәын итәаз. Анатоли Шьыгә-иԥа иҟақәаз аниасҳәа, дрызгәааит, аха иеааникылеит. Ԥыҭрак ашьҭахь Қарҭынтә аҭак аарышьҭит мап шыркуа азы. Аџьашьахәыҵәҟьа убри ауми. Ари «ажәабжь бзиа» сыманы Анатоли Зыхәба иҟны саннеи, даапкит, аҭел аақәиxын, уи Аҵара аминистррра акадрқәа реиҳабы Қапба убас ибжьы рдуны диацәҳаит, ҳәашьа амамкәа. Аха Қапба илшахуаз, икәшамыкәша итәаз қырҭқәан. Толордава ҿырԥас иҟаиҵеит Аҟәа сахьҭаҩмызгьы («апрописка» ҳәа изышьҭоу ахьсымамыз);

усҟан «прогискада» Аҟәа аусура узалагомызт. Нас Владимир Платон-иԥеи даҿа аӡәык-ҩыџьаки исабжьаргеит Аҟәа саангыларц, редакциак аҟны аусура салагарц. Аҟәа, ма Аҟәа араион аҿы «апрописка» азҵаарагьы ирласны иӡбатәын. Аҟәа араион иаҵанакуаз Ҵаҟатәи Ешыра инхон ҳауацәа Ҭараа, абасала Зосим Ҭарба иҩнаҭа снанагеит, аха ари араион напхгара азҭоз Ешыратәи ақыҭсовет ахантәаҩы ида уи ӡбашьа амамызт. Уи дуаҩ бзиоуп, дпатриот дууп, мап уцәикуам ҳәа сарҳәеит, уи Оҭырба Аслан иоуп ҳәагьы рҳәеит. Хаҭала усҟан иара дсыздыруамызт, аха иӡбахәқәа саҳахьан. Иахьагьы иара иакәзу иакәымзу ҳәа акыр сазхәыцхьеит. Иҟалап, 1977–1978 шықәсқәа рзы Аԥсны иҟаз иахьа зегьы ирдыруа ахҭысқәа рышьҭахь аԥсуа интеллигенциа рхаҭарнакцәа ианрышьҭашәарыцоз, русурақәа ианамырхуаз Аслан Ҭамшьыгә-иԥа Ҵаҟатәи Ешыра аамҭала днанагазар. Уи изку астатиақәеи аусумҭақәеи рҟны уи афакт уԥылаӡом. Макьана цқьа исзеилымкаацт уи. Аха ифотоҭыхымҭақәа санрыхәаԥш, усҟан зыҟны снеиз диеиԥшушәа збоит. Ажәакала, сцеит Ҵаҟатәи Ешыра ақыҭсовет ахантәаҩы (иахьа аҭыԥантәи администрациа ахада ззырҳәо) иҟны. «Угәы иҭоуи, аусура уабалагои?» ҳәа дсазҵааит. Иааркьаҿӡаны иасҳәеит сгәы иҭақәаз. Исҳәаз игәаԥхазшәа збеит. Ажәакала, «апрописка» азҵаара ӡбан хара имгакәа. Нас снанагеит агазеҭ «Аԥсны Ҟаԥшь» аредакциаҿы, уаҟа иаасывагылеит ибзианы издыруаз аҭакзыԥхықәу амаӡаныҟәгаҩ Валери Амаршьани уи ихаҭыԥуаҩ Вахтанг Аԥҳазоуи (Вахтанги сареи шықәсқәак қьырала Аҟәа уадак ҳаицыҩнан); шықәсык аҟара аус зуан корреспондентс, еиҭагаҩыс, стәаан ауаҩра ду злаз Гьаргь Жанаа икабинет аҿы. Ашьҭахь, «Алашараҿы» аредактор хада Гьаргь Гублиа ҭыԥк сиҭеит, ажурнал ахь уиас ҳәа сабжьеигеит. Абасала аусура салагеит ажурнал «Алашара» аредакциаҿы — раԥхьа техредакторс, нас алитератураҭҵаареи, акритикеи, апублицистикеи рыҟәша аиҳабыс. Араҟа исоуз аԥышәа ду аԥхьаҟатәи сыҭҵаарадырратә усурагьы акырӡа иҳәаақәнаҵеит, аспирантурахь ацаразы сгәазыҳәарагьы еиҳагьы иарҕәҕәеит. Ишысгәалашәо ала, 1981 (ма 1982) шықәсазы Д. И. Гәлиа ихьӡ зху Аԥснытәи абызшәеи, алитературеи, аҭоурыхи ринститут аиҳабы ихаҭыԥуаҩ Шалуа Денис-иԥа Инал-иԥа иҟны унеир иҭахуп ҳәа сарҳәан, сцеит аинститут ахь (усҟан уи ахыбра Аԥсуа театр иацәыхарамкәа иҟан, аибашьраан ақырҭуа нацистцәа ирблит иара). Шалуа Денис-иԥа исеиҳәеит: «Қарҭтәи алитературатә институт аспирантураҿы ҭыԥк ҳарҭеит. Аӡәы лдокументқәа дәықәылҵахьеит аҭаларазы. Иуҭахызар, уаргьы ушәҟәқәа дәықәуҵар ауеит. Аԥышәарақәа еиҕьны изҭиуа шәуаӡәк дҭалоит». Шалуа Денис-иԥа идуӡӡаны иҭабуп ҳәа наиасҳәаан, зышәҟәқәа алазҵахьоу слываԥало, сылԥырхагахар сҭахым ҳәагьы нацысҵеит. Иара Қарҭҟа ацарагьы аԥсра ахыскааун. Исҭахҵәҟьаз, Москва иҟоу СССР аҭҵаарадырракәа ракадемиа иатәу А. М. Горки ихьӡ зху Адунеитә литература аинститут аспирантура аҭалара акәын. Уахь ацаразы даҿа мҩак азыԥшаатәын, Қарҭаа ирывганы ишиашоу Москваҟа СССР аҭҵаарадырракәа ракадемиахь ашәҟәы дәықәҵатәын уи аинститут аспи-

рантура аҟны ҭыԥк азалхразы, ианамуӡах – аконкурс ашьаҭала аԥышәарақәа рыҭирахь снарышьҭразы. Абасала, 1983 шықәса, сацәымҩашьозар, ааԥынра алагамҭазы Аԥсныҭәи ашәҟәыҩҩцәа Реидгылаҿы аус зуаз Никәала Ҳашыги сареи ҳнеит Аԥсныҭәи АССР Аминистрцәа рсовет аҭҭаарадырреи акультуреи рыҟәша аиҳабы Владимир Антип-иԥа Ԥлиа иҟны, ҳиҳәеит СССР аҭҭаарадырракәа ракадемиахь аиҳабыра рҟныҭә ашәҟәы дәықәиҵарц, Адунеиҭә литература аинститут аспирантураҿы Аԥсны ҭыԥк азалырхырц азы. Ус иагьыҟаиҵеит иара нас. «Зегь маншәалахар, схаҭа шәсырԥхашьарым» ҳәагьы сҳәеит сара усҟан. Шықәсыбжак ҵит, аха академиа аҟныҭә аҭак ыҟамызт. Нас, усҟан Москва А. М. Горки ихьӡ зху Алитератураҭә институт Иреиҳаӡоу алитератураҭә курсқәа рҟны аҵара зҵоз Таиф Аџьба иасҳәеит иҟаз аҭагылазаашьа зегьы, сиҳәеит академиа акадрқәа рыҟәшаҿы днеины еиликаарц ашәҟәы аҭак ҟало иҟамло. Хара имгакәа Таиф исзааицҳаит иаарласны аҭак шәазыԥшыз ҳәа. 1984 шықәсазтәи аконкурсҭә ԥышәарақәа рахь снарышьҭит; аԥсуа литература иазкны инеиҵыху рефераткгьы зҩит, уи Адунеиҭә литература аинститут аспирантура иалгахьаз Артур Артиом-иԥа Аншба, игәы шрахәымзгьы, даԥхьан, ахәшьара бзиа аиҭеит; нас иаҭахыз ашәҟәқәа зегьы неидкыланы Москва сцан, аинститут аспирантура аҟәшаҿы инсыжьит. Убри ашықәс анҵәамҭазгьы аспирантурахь сцеит.

Алитература иазку раԥхьаӡатәи сыстатиақәа рнын ажурнал «Алашара». 1981 шықәсазтәи 8-тәи аномер ианын Виачеслав Ҷыҭанаа иажәеинраалақәа реизга «Исызгәакьоу аҿыҭбжьы» иазкыз срецензиа; 1982 шықәсазтәи 1-тәи аномер ианын Инна Аҳашԥҳа лажәеинраалақәа реизга «Имаӡоу адунеи» иазкыз сыстатиа «Аԥсҭазаара амаӡақәа»; 1983 шықәсазтәи 2-тәи аномер ианын апоетцәа ҿарацәа рҩымҭақәа реизга «Еҵәаџьаа» иазкыз сыстатиа «Ажәла бзиазар – иахылҵуагьы бзиахоит».

– Иҟан аамҭақәак, ҳаԥсуа литератураҿы иҭыԥуаз ашәҟәқәа рҕьырак ҳакритика ажәа аххәаара ианахьӡоз, алаԥш ԥар анахыз... Сара ибзианы исгәалашәоит даара иҿацаз, даара иџьбараз ҳакритикцәа – Владимир Аԥнариеи, Артур Аншбеи, Владимир Дарсалиеи рыстатиақәа. Урҭ азныказ ирызгәаауаз ашәҟәыҩҩцәагьы маҷӡамызт, аха нас еилибакаауан, акаҿы иааиуан. Сгәанала, иҟазароуп акритика, уи аԥхьаҩгьы, авторгьы ирыцхраауеит изыԥхьаз ашәҟәы инагӡаны аилкаараҿы, иагу иабзоу дырбараҿы... Аха убраҟагьы хымԥада аамсҭашәала аҵәажәара аҭахуп, дасу игха ҽыԥныҳәа дуны иҟамԥакәа, наҟ-наҟ ариашараҿы ицхраартә...

– Ҳәарада, акритика ыҟазароуп. Ибзиаӡаны исгәалашәоит Владимир Аҵнариагьы, Артур Аншбагьы, Владимир Дарсалиагьы. Уимоу, Владимир Аҵнариеи сареи акыр ҳаизааигәан, игәы иҭақәаз аахтны иансеиҳәозгьы ыҟан, иахьаҭахызгьы санивагылоз ыҟан. Аибаргәаарақәагьы ыҟан, раԥхьаӡагьы инаргыланы игәааауаз ашәҟәыҩҩцәа ракәын. Схаҭагьы избахьан ашҟәыҩҩы игәаара зеиԥшраз. Москваҟа аспирантурахь сцара

ашықәсазы сыстатиак, ашьҭахь уи зызкыз автор (џьанаҭ гыларҭас иоуааит, иԥсҭазаара далҵижьҭеи 14-ҟа шықәса ҵуеит) акаамеҭ сеиҳәеит, алекциа дысзаԥхьеит, «уара алитература уацәхьаҵуеит» ҳәагьы ааҭирҟьеит аҵыхәтәан. Иасҳәахуаз, дсеиҳабын, аҵыхәтәан «аамҭа иаҳнарбап» ҳәа насҳәан, снеиԥырҵит. Зынӡагьы сизымгәааӡеит иара, иахьагьы алитератураҭҵаара снапы шалаку иалакуп.

Уиашоуп, Анатоли, акритикаҿы аамсҭашәарагьы аҭахуп, аӷымҭақәа ирыдубало агхақәа ртәгьы аҳәашьа, уиаша ашьақәырӷәӷәара урықәшәозароуп, амала агхақәа урывымсыр еиӷьуп. Алитературатә критика знапы алазкуа ауаӷы аԥсуа литература анаӷс адунеитә классикатә литература аҭоурых, алитература атеориа цәгьамкәа идыруазароуп. Ус дыҟан, иаҳҳәап, аурыс литературатә критика аҭоурых аҟны аҭыԥ ду аанызкыло В. Белински, иахьа рацәак дыргәаладмыршәозаргьы; уи иеиԥш иҟаз критикк иԥшаара уадаӷуп аҳәаанхыҵтәи алитературақәа рҿгьы. Алитературатә критикеи алитератураҭҵаареи «шеишьцәоугьы», излеиԥшқәам рацәоуп. Иаҳҳәап, аурыс ҵарауаӷ Александр Веселовски дызлеицырдыруа литератураҭҵааӷ дук иаҳасабалоуп, уи дыкритикӡамызт Белински иеиԥш. Ус иҟан Михаил Бахтингьы, Михаил Гаспаровгьы, Пиотр Палиевскигьы, Вадим Кожиновгьы (уи акритикагьы дшазхьаԥшуазгьы). Уажәы XX ашәышықәсазы аурыс литератураҿы Белински иеиԥш иҟаз акритикцәа ыҟазма ҳәа усазҵаар, аҭак аҟаҵара сцәыуадаӷхар ҟалап. Еиуеиԥшым аамҭақәа рзы критик дуцәақәак рцәырҵра амзызқәа рацәазар акәхап. Амала, дара аҭоурыхтә литературатә процесс иуазыҟәымҭхо иадҳәалоуп. Аха аамҭоуп акритикцәа зегь иреиҳау, иарбан рҿиамҭазаалак (асахьаркыратә адагьы, аҭҵаарадырратә усумҭақәагьы) аамҭа аԥышәара иахысуеит, уи изахымсыз рҵакы ҿыцәааует, аха амилаҭтә литература, акультура рҭоурых аҟны инхоит. Араҟа иугәалауршәар ҟалоит Баграт Шьынқәба ироман «Ахра ашәа» аҟынтәи ԥсра зқәым цәаҳәақәакгьы: «Жәлар рыбзиабара ҟьалан иааӡом, / Иалнахыз — далнахт, иаԥсам — дабаӡом!» Аамҭагьы, ажәларгьы ашәҟәыӷӷы ихә зларшьо ирҿиамҭақәа рыла ауп, ианаршьаз апремиақәеи (аполитикатә цәа зхарԥоу, зыфӷы гахьоу Нобель ихьӡ зху апремиагьы убрахь иналаҵаны), аорденқәеи, амедалқәеи убас егьырҭгьы ракәӡам.

– Виачеслав, уара ҳаԥсуа литература аҭԥаараҿы даара акыр аӌьабаа убахьеит, еиҳараӡакгьы иреиӷьӡоу ҳапрозаик Алықьса Гогәуа изкны арҿиамҭа ссирқәа аԥуԥахьеит. Сара иара ихаҭа иҳәо акырынтә исаҳахьан, уара улитературатә гьама даара пату шақәиԥоз, иара ирҿиамҭақәа ирзукхьаз уҭԥаамҭақәагьы акыр дышдырхәыцхьаз, ишицхраахьаз. Аха иахьа, ишубо, ҳара алитература бзиа шҳамоугьы, адунеи аҿы иахьынӡахәҭоу аӡыргара ҳагуп, еиҳараӡакгьы иахьатәи ҳаамҭазтәи алитература. Иҟоуп хаз-хазы шәҟәқәаны еиҭагоу, аха инарҭбааны адунеизегьтәи атәы ҳҳәарым, аха еицырдыруа аурыс журналқәа рҿы шамаха иуԥылаӡом… Иаҳҳәап, ажурнал «Наш современник» аҿы дыркьыԥхьуан Мушьни Лашәриа, «Дружба наро-

дов» аҿы ҩынтә-хынтә иркьыԥхьхьеит Даур Занҭариеи Даур Нач̌ҟьебиеи рырҿиамҭақәа. Иахьа Аԥсны ашәҟәыҩҩцәа Реидгыла ахантәаҩы Вахтанг Аԥҳазоу даара дрышьҭоуп алитературатә еимадара ҿыцқәа рышьақәыргылара, илшахьоугьы мачӡам. Москва ааигәа урысшәала иҭыԥыз «Аԥсуа жәабжьқәа» мацарагьы акраанагоит. Иҟоуп еиуеиԥшым ажурналқәа рҿгьы амҩақәа ахьааиртхьоу... Убри аганахьала уаргьы уцхыраара даара иаҳҭахуп... Избанзар, уара урҭ зегьы иахьеи уахеи урылагылоуп, уажәа акраанагоит, акыргьы ҳӡыругахьеит...

— Иҭабуп, Анатоли! Алықьса Гогәуа изы ажәақәак: Аԥсны аҭоурыхи, акультуреи, алитературеи ирызҿлымҳаз Вадим Кожинов 1977 шықәсазы ажурнал «Дружба народов» 4-тәи аномер ианыз истатиаҿы ҳәоук ала иҳәаақәиҵеит Гогәуа ирҿиара аҷыдарақәеи аҵаки: «А. Гогуа сумел слить воедино стилевые искания новейшей мировой прозы и самобытные традиции абхазской народной культуры». Арҭ ажәақәа акырантә иаазгахьеит, урҭ ирыцаҵәаху амаӡақәа рыҭҵаара хықәкыс ишҭысхижьҭеигьы акраатҵуеит. Агәра ганы сыҟоуп Алықьса Гогәуа адунеитә литература аклассикатә литература иалагалатәу аԥсуа шәҟәыҩҩцәа дышреиуоу, Фолкнер, Маркес, Хемингуеи реиԥш иҟоу апрозаикцәа дышрываргылатәу. Аха уи ус мариам, аԥынгылақәа рацәоуп. Иреиӷьӡоу уи иҩымҭақәа, аурыс бызшәа адагьы, егьырҭ абызшәақәа (англыз, акитаи уҳәа уб. егь.) рахь еиҭагазароуп.

Зыӡбахә уҳәаз ажурналқәа Асовет Еидгыла еилаҳаанӡа алитературатә процесс аҟны иааныркылоз аҭыԥ ду иахьа, аинтернет, аелектронтә технологиақәа раамҭазы, иааныркылаӡом; рыԥхьаҩцәагьы акырӡа имачхеит. Аԥырхага дуӡӡа ҟанаҵеит 90-тәи ашықәсқәа инадыркны аҵареи аҭҵаарадырреи русхкқәа рҟны урҭ знапаҿы иҟалаз мраҭашәара иамҵахырхәоз атәцәа (урҭ иахьагьы ирацәоуп Урыстәылатәи ашколқәеи, иреиҳау аҵараиурҭақәеи, аҭҵаарадырратә институтқәеи рҟны, ашәҟәыҩҩцәа рыгәҭангьы) иаларгалаз «абалонтә» («балонка» ҳәа ахьӡшьара зырҭаз), агрант системақәа уҳәа уб. егь.; урҭ иаԥырҵеит «абизнес» ҟазшьа змоу ВАК, Скопус уҳәа «иалкаау» ржурналқәа рсиа, урҭ, уаҩ изымдыруаз аҭыжьымҭақәа зегьы «иреиҳауп» ҳәа ирыԥхьаӡеит; ашколқәа рҟны ааӡареи арҵаратә процесси еиҟәырҭхеит, арҵаҩцәа рзинқәа ладырҟәит, агуманитартә маҭәарқәа (еиҳараӡак алитература) ирыгәҭасны шьҭахьҟа иргеит, алитература иазку асааҭқәа дырмачит, апрограмма ҿаасҭақәа аларгалеит, мраҭашәаратәи «аинструкторцәа» рабжьагарала. Ас еиԥш атәра, атәым идолҵас амҵахырхәара Асовет Еидгылаҿгьы иҟамызт. Аԥснытәи ашколқәа урҭ агмыгрaқәа Анцәа ирцәихьчеит, рматериалтә база шыԥсыҽызгьы. Ара иуҳәаша рацәоуп, аха абра саангылоит. Иахьа СВО иабзоураны абарҭ агмыгрaқәа зегьы лабҿаба иубаратәы рыҽцәырыргеит, аха урҭ зегьы знапкымҭоу реиҳараҩӡак («соросиатаа» ҳәагьы рзырҳәоит дара) ҿымҭӡакәа изҿыц иаҿуп, «рыԥшәмацәа» рымчра ахынҳәра изаыԥшны. Ажәакала, Урыстәылатәи Афедерациа инарҭбааны аҽрыцқьара амҩа ианымлакәа, агуманитартә усхкқәа ҳәынҭқарратә усны ианыҟамла, уара узлацәажәо

азҵаарақәагьы рыӡбара уадаҩуп. Схаҭа Москватәи ашҟәыҩҩцәа ус срымадаӡам, аамҭагьы абаҟоу, есҽны 15 сааҭ иреиҵамкәа аус шызуагьы, сызхьымӡо рацәоуп. Вахтанг иакәзар, абри имариам аҭагылазаашьаҿы илшо зегь ҟаиҵоит алитературатә еимадарақәа рышьақәыргыларазы. Иаков Козловски иеиҧш иҟаз (уи ибзианы дыздыруан, акыргьы ҳаиқәшәаахьан) аҧышәа змаз аиҭагаҩцәа бзиақәагьы рыҧшаара ус имариам, зыҧсҭазаара иалҵхьоу рацәоуп, аӡәык-ҩыџьак инхазгьы рықәрақәа ыҟоуп. Убарҭ аӡәык-ҩыџьак (М. Синельников, Н. Ванханен) роуп Мушьни Лашәриа иҩымҭақәа бзианы еиҭазгаз. Ишеилыскаауа ала, Мушьни Таииа-иҧа асовет аамҭазы акыршықәса Аҧснытәи ашәҟәыҩҩцәа Реидгыла данахыгылаз Москваҟа дцалон, усҟан дырзааигәахеит аурыс шәҟәыҩҩцәа аӡәырҩы, урҭ ихәеит, ҳәарада. Иара аиҭагара аусгьы ахә мариам, ҳәынҭқарратә цхыраарак ыҟамкәа, уи азҵаара аӡбара уадаҩуп. Иахьа аинтернетгьы ухы иаурхәароуп. Ицәгьамызт урысшәала, убасгьы англыз бызшәала аиҭагақәа мацара зныло шықәсык ҩынтәҟа иҭыҵуа електронтә журнал дук ыҟазар. Аха уи имариоу усым, иаҭахуп аӡәык-ҩыџьак апрограммистцәа, компиутерла ажурнал аиқәыршәаҩцәа, арҭ абызшәақәа бзиаӡаны издыруа алитераторцәа, аредакторцәа, акорректорцәа, аредакциа аусзуҩцәа, аиҭагаҩцәа ргәыҧ. Материалтә база ҕәҕәак, ҳәынҭқарратә цхыраара дук ыҟамкәа ас еиҧш иҟоу ажурнал аҭыжьра залшом. Иҟалоит араҟа Нхыҵ Кавказтәи ареспубликақәеи Аҧсни рылшарақәа неидҵаны аиҭагақәа ирызку ирзеиҧшу електронтә журнал дук урысшәалеи англыз бызшәалеи (иҟалон адунеи иалаҵәаны иҟоу даҽа бызшәақәак рылагьы) аҭыжьра иалагар.

– Борхес џьара иҩхьеит «Уверенность, что всё уже написано, уничтожает нас или обращает в призраки...» ҳәа. Ҳара ҳаҧсуа литератураҿгьы зны-зынла иҳаҳалоит, уажә ҽыцк аҩра цәгьоуп, уаанӡатәи ашәҟәыҩҩцәа зегь рыҩхьеит ҳәа! Ари аҩыза агәаанагара шьаҭанкыла иишаӡам, макьана ицәырҵыр ҟалоит даара акыр ҳзыршанхаша, абаҩхатәра змоу ашәҟәыҩҩцәа!.. Ҳара аҿари ҳареи ашколқәа рҿы аиқәшәарақәа рацәаны имҩаҧаагахьеит, убра иубоит ҳлитература иазҽлымҳау аҿар шырацәаҩу, иҟалоит уаҟа ирылазар – Шьынқәбараа, Гогәуараа, Џьениараа, Аҳәбараа, Аџьбараа!.. Ус еиҧш иҟоу агәыҕра зегьы ианҳацу ауп алитературагьы анҿиауа!.. Ус акәӡами, Виачеслав?!

– Суқәшаҭуп, Анатоли! Ус акәымзар, иахьа иҟаҳҵо зегьы башоуп. Џь. Апдаики даҽаџьоуки «ашәҟәыҩҩы-абиблиотекар» ҳәа ззырҳәоз Хорхе Луис Борхес иажәабжь «Вавилонтәи абиблиотека» аҟынтәи иааугаз ажәақәа автор ишиашаҵәҟьоу, даҽа ҵакык аҵамҵакәа ихаҿы иааигозҭгьы, рыгәра ганы дыҟазҭгьы, ихаҭа асахьаркыратә ҩымҭақәа рыҩра далагомызт. Борхес истиль – метафоратә стильуп, ипроза зегьы аметафизикатә ҟазшьа амоуп, иуадаҩны еилоу метафороуп, еиуеиҧшым ахшыҩҵаккәа рыцаҵәахуп.

Аԥсҭазаара иаҵаҵәаху амаӡақәа зегьы ртәы цәырызгахьоу шәҟәыԥ-ԥыкгьы, философкгьы, ҵарауаԥкгьы сыздырӡом адунеитә культура зегь аҟны. Аԥсҭазаара ахаҭа астатикатә ҟазшьа амаӡам, уи еснагь иҿиоит, иҿиоит уи амаӡақәагьы, асахьаркыратә ажәагьы, алитературагьы, «абиблиотекагьы», акультурагьы. Уи «абиблиотекагьы» ашәҟәыԥԥра знапы алазкуа иахьынӡауа ала идыруазар цәгьам, уи амаӡақәа реилкаара амԥа ианылаз илшоит аартра ҿыцқәа рыҟаҵара асахьаркыратә ажәа ахархәарала, иара «абиблиотекагьы» ахарҭәаара. Борхес ирҿиара ахыҵхырҭа хадақәа иреиуан уи «абиблиотека», убасгьы асахьаркыратә хәыцра, афантазиа. Уи иажәақәагьы («Уверенность, что всё уже написано, уничтожает нас или обращает в призраки») ракәзар, урҭ литератураҭҵааԥцәақәак ишырыԥуа ала, абас еилкаатәуп – иаԥхьалатәуп, амаӡақәа еилкаалатәуп, аамҭакала даҽа маӡақәак рҿиалатәуп, даҽа хазынарақәак аԥҵалатәуп сахьаркыратә ажәала.

Ашколқәа рҟны аҵаԥцәеи шәареи лассы-лассы аиқәшәарақәа ахьымԥаԥыжәго иаҵанакуа даараӡа ирацәоуп арҿиаратә ҿар рааӡаразы, урҭ аԥсуа литература, ахатәы бызшәа рыбзиабара рылааӡаразы. Убри инацҵангьы, исҳәар сҭахуп ажурнал «Алашара» аус дуӡӡа шыҟанаҵо ашәҟәыԥԥцәа ҿарацәа алитературахь ршьаҿа еихыргаратәы аҟаҵаразы, рԥымҭақәа лассы-лассы уи адаҟьақәа рҟны ркьыԥхьрала алитературатә процесс ралархәразы. Ус ҟаиҵон Дырмит Гәлиагьы раԥхьатәи аԥсуа газеҭ «Аԥсны» анҭижьуаз; уи ианиҵон усҟантәи аҿарацәа аӡәырԥы ражәеинраалақәа; урҭ иреиуан нас аԥсуа классикатә литература иахаҭарнакцәахаз Иуа Коғониа, Мушьни Аҳашба, Ӡаӡ Дарсалиа, Михаил Лакрба. Нас Дырмит Гәлиа, Самсон Чанба убас егьырҭгьы аԥсуа школи, амилаҭтә культуреи, алитературеи рырҿиаразы имԥаԥыргоз аусқәа ирыбзоураны дцәырҵит Баграт Шьынқәабагьы. Ашьҭахьы иҟан арепрессиақәа, Қырҭтәылатәи ССР аиҳабыра Аԥсны имԥаԥыргоз ашовинисттә политика, аԥсуа школқәа раркра, убас егьырҭ агмыграқәа. 1955 шықәсазы «Алашара» аҭыҵра иаНалага инаркны ашәҟәыԥԥцәа ҿарацәа реиҵааӡара аус еиҭахацыркын. Еиуеиԥшым аамҭақәа рзы уи аԥсуа журнал заҵәы ианылон жәааԥыла апоетцәеи апрозаикцәеи рырҿиамҭақәа. Урҭ реиҳараԥӡак «Алашара» иабзоураны аԥсуа литературатә процесс ахь ғәғәала ршьаҿа еихыргеит. Апрозаикцәеи апоетцәеи рацәаны излахәыз уи апроцесс иалиааит Алықьса Гогәуагьы, Џьума Аҳәбагьы, Алықьса Џьениагьы, Таиф Аџьбагьы, Рушьбеи Смыргьы убас егьырҭгьы.

Алитературатә процесс ахаҭа ашьха ӡиас ду иаԥызоуп. Уи аԥсы ҭоуп зынӡа иҭамбаратәы иҟазҵо аӡиас маҷқәеи, акәаракәеи, арԥашқәеи ахьынӡаҟоу. Уи зны-зынла ишьҭыҵуеит, абжьы духоит, иҟьашьуеит, аха нас аҽарҭынчуеит, аҽарыцқьоит икәеикәеиуа, уи аӡы ужәратәы. Ари апроцесс ԥсра ақәӡам, агәыгра дуқәа ацуп.

Авторцәа маҷымкәан излахәу иахьатәи алитературатә процессгьы хымԥада ицәырнагашт хыхь зызбахә сҳәаз ирыцамхо ашәҟәыԥԥцәа. Ихадоу – уи алитературатә процесс ҿымцәаауа аҟаҵароуп. Уи шҿымцәаа-

уа азгьы агәыӷра ыҟоуп. Гәыӷрадагьы ҳмилаҭтә литература ҿиашьа амам. Агәыӷрагьы иацзароуп аҵьа ду.

– Ҳара даара ҳазгәдуп уара ҳлитература иалоугалахьоу уҭҵаамҭа дуқәа, укритикатә статиақәа, аҭоурыхтә рҿиамҭақәа ирызку уусумҭақәа. Ажурнал азырхиара ҳаҿуп Алыҟьса Гогәуа изкны иуҩыз астатиа ҿыц. Аха, аиаша уасҳәоит, урҭ акы иаҳзалаҵом 2017 шықәсазы еиқәыршәаны иаҳзыҭужьыз, уҵьабаа дуӡӡа зду «Ажурнал “Алашара” (1955–2012) (Аҭоурых. Абиблиографиа)». Ари аусумҭа рнапы иҵыргеит, рылаҧш ахын Урыстәылатәи аҭҵаарадырраҟәа ракадемиа А. М. Горки ихьӡ зху Адунеитә литература аинститути Аҧсны аҭҵаарадырраҟәа ракадемиа Д. И. Гәлиа ихьӡ зху Аҧсуаҭҵааратә институти. Уи актәи атом ауп. Уажәы сара иахьынӡаздыруа, аҩбатәи атом, иахьауажәраанӡатәи ашықәсқәа зегьы зҵазкуа ахыркәшара уаҿуп. Ари ус мариала уаҩ ихаҿы изаамго, аҵьабаа дуӡӡа зцу усумҭоуп!.. Сара агәра усыргоит, уи хыркәшаны, аҩтомкгьы еилаҵаны шәҟәыкны иҭыжьны ианыҟалалак, хәызмаӡам, ҳаҧсуа доуҳатә культураҿы иреиӷьӡоу ашәҟәқәа рахь иишьахо!.. Заа ҳаҧсуа шәҟәыҩҩцәа зегьы рыхьӡала схырхәаан иуасҳәоит иҭабуп ҳәа!..

— Суҿехәацәеит, Анатоли. Ҟазшьа бааҧсык сымоуп — схы уск анҭашәа, аҵыхәтәанынӡа инасмыгӡакәа тәашьа сымам. Ажурнал «Алашара» иазку аусумҭа аҭҵаарадырраҿы «ахыҵхырҭаҭҵаара» («источниковедение») аусхк иаҵанакуеит, уи иуадаҩӡоу ҭҵаарадырратә жанруп, уиашоуп, аҵьабаа дуӡӡагьы аҭахуп. Уи аасҭа алитература иазку монографиак уҩуазар еиҳагьы еиӷьуп, иагьымариоуп. Ас еиҧш иҟоу аусумҭа азыҟаҵара схы ианҭашәаҵәҟьаз Аҧсни Кавкази ирызку ахыҵхырҭақәа реидкылара саналагаз 1990-тәи ашықәсқәа рзы ауп. Нас ҳшәышықәса алагамҭазы уи хәыҷы-хәыҷла азыҟаҵара салагеит. Уажәы сызҿу 57 авторҭә кьыҧхь бӷьыц рҟынӡа иназо ашәҟәы иахьӡуп «Ажурнал «Алашара» (1955–2025) (Аҭоурых. Абиблиографиа)», уи шәҟәыкны иҟоуп, 2017 шықәсазы иҭыҵызгьы уи иалоуп, амала, 40 авторҭә кьыҧхь бӷьыц иҟаз усҟантәи атекст сеиҭахәаҧшит, рҿеиракәак алазгалеит, уаанӡа исзымдыруаз авторцәак рыхьӡқәа нагӡаны ишьақәсыргылеит, Даур Наҷҟьебиа иабжьагаралагьы ашрифт аҧсахрагьы саҿуп PT Sans ала, аха уи ашьҭахь даҿеазнык атекст зегьы сеиҭахысроуп. Уимоу, ашәҟәы хыркәшахоит «Ахьӡқәа рарбага» ала, Вахтанг Аҧҳазоу дназлоу аӡәырҩы уи арбага ыҟазар еиӷьуп ҳәа изныкымкәа исарҳәеит. Ишеиӷьу сзымдыруа сауҟаху, аха уи аиқәыршәаразы атекст зегьы хазы уахысроуп, уи напылаусуроуп, акомпиутер аҟны «автоматла» аҟаҵара ауӡом; уи шьҭа еиқәсыршәеит сҳәар ҟалоит. Амала, ашәҟәы нагӡаны компиутерла акьыҧхь ианаздырхиалак арбагаҿы адаҟьақәа ргылатәхоит, убасҟан «автоматла» ахьӡқәа ахьуҧыло аҭыҧқәа рыҧшаара мариахап ҳәа сгәыӷуеит.

– Виачеслав, уара уаҟара ашьхыц еиҧш ҳлитератураҿы аус зуа аҧараауаа маҷуп!.. Убри инаҧшьны, есышықәса ҧхнила ҩымз-химз Бзыҧҭа уаб инхараҿы шәыҩнду иацҵаны, аханхыыҵәцара аргылара уаҿуп!.. Уа сара

знықымкәа снеихьеит, зегь раҟкыс иҵьасшьо, уасҭак дадымгалаӡакәа, уи уара унапала аргылара уахьаҿу ауп! Анцәа иҳәааит, ухатә ҩызеи уареи шәыла ҭаа шәызхәаԥшуа шәыҷкәынзаҟә, шәыҟәҩаншьап, аҟарадырра бзиаӡа змоу афизик-аматематик қәыԥш, иаб инхарахь ихы-иԥсы қыдны, еихеиҳауа, деихбаала дынхауа!..

Уара уҵьабаа ҩәҩәа зду ажурнал «Алашара» аредакциа аусзуҩцәа зегьы гәык-ԥсыкала иудырныҳәалоит иахьатәи умшира, иузеиҕьаршьоит аԥсуа иқәра дуи, арҿиаратә гәаҳәареи, аманшәалареи!..

— Иҭабуп идуӡӡаны! Ажурнал «Алашарагьы» аԥсуа культура зегь азы Аҩнду иаҩызоуп. Уи ахәышҭаара ҿымцәаауа еиқәырханы иаажәгоит иахьагьы. Еснагь икаҷҷалалаит, нас, уи алашара, ԥымкрада иахыҵәалааит уи ашәахәақәа Аԥсны зегьы!

АПОЛЛОН ДУМАА

Иҟалахьоу ажәытә ажәабжьқәа

АГӘЫԤҲӘЫХШ ИААННАКЫЛАЗ АШЬОУРА

Аԥсуаа ҳжәытә ҭоурых аҿы иҟалахьоу ахынҭаҩынҭарақәа, ауаа рхымҩаԥгашьақәа иахҟьаны ианҭуҵаауа, уажәтәи аԥсуаа уамашәа ирбоит. Арыцҳара ахьыҟалоз арҕьашьа, ахәшәтәышьа иақәшәон. 1914 ш. Ӡаԥшьиԥа Адамыр иҩнаҭаҿы диит ахәбатәи аӡҕаб, хьӡысгьы илырҭеит Бабу. Адамыр, быжьҩык аишьцәа ахьыҟаз, зегьы иреиҵбыз иакәын. Аишьцәа арҳәреи ақәылареи рзы уаҩы дрыхәомызт.

Усҟантәи аамҭазы урҭқәа зламыз дхаҵоуп ҳәа дрыԥхьаӡомызт. Аишьцәа ргәыбжьанытә, Наҳарбеи зыхьӡыз, уаҩ хлымӡаахк иакәын. Аҕычра иазҟазаз ҩыџьа иазыҟаҵаны аҽҕычра ишьҭит Кәтол ақыҭан инхоз анхаҩы замана Ҟалҕы Кәана ишҟа. Кәана абжьыуаа рҿы еицырдыруаз аҽыҩ бзиақәа ныҟәигон. Уахык зны, Кәана даныҟамыз иақәыршәаны, иеҭра аҽқәа ахьҭакыз иныҩналан, аҽы ааҭыргон еиԥш, Кәана иԥшәма Ламиаԥҳа Гьагьашьа, ахаҵамԥҳәыс ззырҳәоз, лхаҵа иабџьар ахькнаҳаз иаакныхны аҽы аҭгара иаҿыз агәаараҳәа диеихсны аҽҭрашә днылалыжьит. Аламиаԥҳа ауаҩшьра иҟалҵаз ахыԥша ҕәҕәахеит. Ахәыҷы ԥшқа агара дзызгараз аԥҳәыс ауаҩшьра иҟалҵаз лыхьӡ арымҭеит. Дызшьыз сара соуп ҳәа ихахьы игеит Лашәриа Нарықь. Нарықь Кәана ианшьа иакәын. Ари ауаҩшьра иҟалаз ихы иақәиҵеит Ӡаԥшьиԥа Наҳарбеи. Ашьра ҟазҵаз рхы ааиларкын, аиҕара иҟалаз еиҭах ашьа каҭәара ҟамларц азы, ажәытә аахыс аԥсуаа аҵас иныҟәыргоз ааӡара аус аԥшьыргеит. Ӡаԥшьаа аишьцәа, нхыҵи-аахыҵи ззеиԥшыз, иршьыз анышә дарҭаанӡа ишьа шыруаз рдыруан ашьра ҟазҵаз. Убри аҟнытә, Ӡаԥшьаа ирыцкарыз хәыҷык дҕьычны дааганы драаӡар акәын Ҟалҕьаа. Аҽакала аус ӡбашьа амамкәа иҟалеит. Убри аамҭазы ирҕьычраны иҟаз Наҳарбеи иашьа аиҵбы иӡҕаб агара игараз Бабу лакәхеит. Уи аԥшқа лҕьычра ҟалар акәын иршьыз анышә дамардаанӡа. Ари аус анагӡара дааразa иус хьанҭан. Дыԥшаатәын ахәыҷы лҕьычра зылшоз ауаҩы ҩаха-хаха иалыршаны. Ус еиԥш иҟаз аҕьычра зылшоз Ҭхьына дынхон – Бигәаа Мыса-иԥа Нагә. Ашьра ҟазҵаз лхаҭарнакцәа аҵх лашьца рҽалакны иҭааит Нагә. Аԥсуаа ражәаԥҟа иалами «ацгәы аԥа ацәызҕьычуа» ҳәа, убас иҟаз дреиуан Нагә. Иҭааз ауаа Ҭхьына ишыҟоу, ахәыҷы дҕьычны дриҭар акәын. Нагә Ӡаԥшьаа рлацәгьақәа ирымаз дыркӡомызт, ирлас-ирласны рыҩны днеиуан, ааӡара рыбжьан. Адамыр Нагә иаб Мыса диааӡахьан. Нагә ажьҭаага ашаха аашьҭихын, ашарԥазы реиҳа ауаҩы ицәа аныхаау, аҩны ашьҭахьҟала ахьатә кәаскьа ду ахыб ала днықәлан, ашаха азхык ауаџьаҟ ахы анаӡараҿ инадиҳәалан, ашаха дахьынҳаланы ауаџьаҟ аҩныҵҟала даалбаан, ила ахьҭо умбо арацәа даганы, ахәыҷы лангьы ларгьы ахьыцәаз дааҩналт. Ахәыҷы лан Маанԥҳа Чыч хазына, ахәыц еиҟәзыршәоз лыцәа аԥсымҭа дақәшәеит. Ахәыҷы лы-

Маанԥҳа Чычи
лыԥҳа Ӡаԥшьԥҳа Бабуи

рҵысразы, агара ацахала иҿаҳәаны лнапы иадҳәаланы илыман, ахәыцҳы дааԥшыр, лнапы ахыза ихәыҵымгаӡакәа агара лырҵысларц. Уи ацаха ԥшьаала иаахиҵәан, ахәыцҳы ичабра аалҿаиршәын, аҩны ашә аҩныҵҟала иаатуан, уи уажәы ибазма, алеи-ԥси рыбжьара агара дышгараз диман дцеит. Ашьыжь ианааԥш, ахәыцҳы данырымба, ҳәҳәарахеит, ҵәыуарахеит. Ахәыцҳы дахьагаз, дызгаз анеилкааха, Наҳарбеи иашьа иахь агәынхара ҟаиҵо далагеит. Уабраа роуп ахәыцҳы дызҕьычыз, шәыбз еивҵазар акәхап ҳәа иашьа дизгәааит. Аӡаԥшьԥҳа хәыцҳы дахьнаргаз лара илыҟәлаз Баграт агара дгаран. Гьагьашьа аҩыцҳьагьы лгәыԥҳәыхш рҿалҵон. Аԥсуараҿ агәыԥҳәыхш зыбжьаз еиҳаз ыҟамызт аиуараҿы. Бабу илфаз агәыԥҳәыхш еиҟәнархеит аԥхьаҟа икаҭәараны иҟаз ашьа.

Абра имҳәакәа сзавсуам ԥсыуа ҵасла иҟаиҵаз, аԥҳәыс, ахәыцҳы ԥшқа дызмаз, лыпату ахьчара зылзыршаз, ахара зхахьы изгаз аԥсуа хаҵа Лашәриа Нарыҟь. Ахәыцҳы дырзымҕьычызҭгьы, Ӡаԥшьаа ус деибганы даанрыжьуамызт. Аԥсуаа ҳмилаҭ ҵасқәа иҳамаз акәамаҵамарақәа ауаа еиҟәнархон, ииаӡон. Егьырҭ амилаҭқәа рҿы уи аҩыза абаҟахыз. Бабу Ҟалҕьаа рыҩнаҭаҿы акыкахш зыбжьаз лашьа Багратгьы ларгьы 16 шықәса еицрызҳаит. Аԥсуа иԥсҭазаараҿ ажәытәгьы аҿатәгьы ааӡара еиҳау мчы ыҟаӡам. Бабу хәышықәса анылхыҵ, лабаӡӡеи Кәана иеыхәда дықәыртәаны лҭаацәа рахь дааигалон. Дара аибабара бзиа рыбжьан. Бабу лаҳәашьцәа

рҿы дааганы данаанрыжьуаз, лабаӡӡеи данцоз иҽышькыл дахьынҳалон сааныжьны умцан ҳәа. Ааӡара ҟазымҵац издырӡом, уи иацу агәбылра дуӡӡа. Дзыхшаз хазуп, дзааӡаз зынӡа ихазуп. Уи ус Анцәа иаҟәиҵахьеит.

Бабу, ишазгәаҳҭаз еиԥш, Ҟалӷьаа рҿы дҭыԥҳахеит, абжьаратә ҵара лоуит. Лара леицш аҭеиҭыԥш змаз даара имаҷын. Уамакала дыԥшӡан, лҟазшьеи лыуаҩышьеи лыԥшра иаҩызан. Лан дзыхшаз Мааԥҳа длеиԥшын ԥшралагьы ҟазшьалагьы. Сара ибзиаӡаны сырхаанны издыруан убарҭ ауаа лыԥшаахҟәа.

Бабу данҭыԥҳаха, арԥарцәа илышьҭалаз рацәаҩхеит. Аха Ӡаԥшьԥҳа – Ҳтола имаҭа, ус ишабалак ахаҵацара азин лнаҭомызт лхылҵшьҭра. Насыԥхәыс илоуз Шамба Никәа иоуп. Шамба Ҳасан иман фҩык аԥацәа: Нестор, Никәа, Сунар, Алыҟьса, Иакәаба, Леуа. Леуа Петербургтәи ауниверситет далганы дахьааиз иаалырҟьаны иԥҳсҭазаара далҵит. Ҳасан иԥҳацәан: Фоса, Софиа, Фыц, Ҭамара. Жәаҩык ахшара рыман Кәаӷәаниаԥҳа Есмеи Ҳасани, дара Гәыԥтәқәан. 1930-тәи ашықәсқәа раан Никәа Гаграҟа диасуеит ақьырмытӡырҭа азауад аиҳабыс. Нестор Лакоба ибзианы дидыруан Никәа Ҳасан-иԥа, пату рзеиқәын. Аԥсны иаҭаауаз асасцәа дахьқәа Серго Орџьоникиӡе дназлаз, Лакоба аӡәырҩы мҩахигахьан Никәа Шамба иҭаацәа рахь. Миха Бӷажәба ихаангьы, иара убас СССР анапхгараҿ иҟаз Гагра ԥсшьара иааuаз аԥсуа ҭаацәарахь имҩахганы ачеиџьыка рзыҟарҵон, уи ала аԥсуа инхашьа-инҵышьа, иҟазшьа, исасдкылашьа дирбон Шамаа рыҩнаҭаҿы.

1964 ш. Индиеи Пакисҭани аибашьра иалагеит. Аибашьра амҽхак ҭбаахеит. Аӡәырҩы аҳәынҭқарраҟәа рнапхгаҩцәа рыбжьаҟазеит, аха аибашьра рзаанымкылеит. СССР анапхгаҩцәа ируаӡәкыз А. Н. Косыгин, еибашьуаз аҩҳәынҭқаррак рнапхгаҩцәа Ташкент иааганы, аибашьра ааникылеит, еинирнаалеит. Аџьабаа аниба ашьҭахь Аԥсныҟа ԥсшьара дааит. Миха Бӷажәба Косыгин Никәа иҩны дааигеит, сара сқыҭа иатәу иҿы ҳаԥсы ҳшьап ҳәа. Ҽнак хәлаанӡа Шамаа дырҭан. Данцоз: «Ииашаҵәҟьаны, сыԥсы сшьеит, Ташкент схы-сыԥсы исфаз арҭ аҭаацәа ирхәышәтәит», – ҳәа ахиҳәааит рчеиџьыка.

Ииашан иҟарҵон усҟантәи Аԥсны аиҳабацәа. Асасцәа Аԥсны иаҭаауаз, зыҟны иааз амилаҭ рҟазшьақәа реилдыркаауан, аԥсуа игәарԥ шаарту, ишыҭбаау асас изы. Ҳәарас иаҭахузеи, зыҟны инаргоз анхара бзиа еиҿкааны измаз рҿы акәын. Урҭ реиԥш иҟаз асасцәа дуқәа рыдкылара зегьы ирылшомызт. Асас идкылара зҭаху рацәаҩуп, аха иныҟәгара?! Ҳабацәа ражәа иаламзи «аҽқәа зегьы акәарра рҭахуп, аха ахырҵысра иацәаашьоит» ҳәа. Ажәакала, Никәеи Бабуи рҭаацәара аиҿкаашьеи ирыхшаз рааӡашьеи Аԥсны ахи аҵыхәеи еицырдыруаз ҭаацәаран, иҭаацәароуп иахьагьы. Никәа иҭаацәараҿы, ишысҳәахьоу еиԥш, хыԥхьаӡара рацәала имҩахыҵхьан ачынуаа дуқәа. Шамаа рыҩнаҭаҿы ирбоз ала амилаҭ зегьы ахәшьара арҭон. Рыҩны дымҩахыҵхьан Моссовет ахантәаҩы Промыслов. Рыҩны иааuаз асасцәа дуқәа Никәа иашҭа ԥшӡа анаӡараҿ агәарԥныҳәа рзыҟаҵаны ирышьҭуан рысасцәа. Убас еиԥш иҟаз рысасцәа иреиуаз,

СССР аҩныҵҟатәи аусқәа рминистр аинрал Шьиолоков дырҭааит. Ачеиџьыка ирыздырхиаз пату ақәҵаны имҩаҧыргеит. Иара рысасгьы уаҩы ҕәҕәак, арыжәтә аҧсуаа реиҧш излаӡоз иакәын. Уаанӡагьы ишыҟарҵалоз еиҧш, агәарҧныҳәа аҧшьыргеит аҧшәмацәа. Адәахьтәи астол ианаадгыла сасгьы-ҧшәымагьы, аҧшәмаҧҳәыс Бабу аҧаҭхь азна аҩы ҭаҭәаны иаалдыркын, асас дныҳәаны, иҭаз зегьы ыжәны, иаҭах ирҭәны инаидыркит. Шьиолоков уамашәа ибеит аҧшәмаҧҳәыс илылшаз. Иаргьы изҭаз дныҳәаны ижәит. Абасала еиҧырҵит асасцәагьы аҧшәмацәагьы. Асасцәа дахьқәа ахьнагатәу абзанхацәа, ауаа хатәрақәа рахь ауп, акаҳуажәырҭахь акәӡам…

Ишырҳәо еиҧш, аҭоурых иазымдыруа, иамычҳауа егьыҟамзаап. 20-тәи ашәышықәса алагамҭазы ашьакаҭәаара иҟаларaны иҟаз агәыҧҳәыхш иааннакылеит.

АУАҨИ АЏЬАЛИ

– 30-тәи ашықәс еиқәаҵәақәа раан ауп, сҭаацәаран, ҩыџьа ахәыҷқәа ҳаухьан, аха иҳаҧхахьан, – еиҭеиҳәон Ҭхьына ақыҭан инхоз абырг Кәҷыр Шамба. Аколнхарақәа рышьақәыргылара иаҿын. Ҳара анхацәа ҳхазы анхара уамак азин ҳамамызт, аколнхарахь акәын аус ахьаҳуаз, мааҭкгьы ҳауамызт. Аҧсҭазаара цәгьа сызҭагылаз сзымычҳауа сҟалеит, сеысшьырцгьы сызӡбеит. Сыҧшәма Ҷлоутәын, уахык аҟара бҭаацәа баарылаҧхьа сҳәан, дсышьҭит. Ларгьы иџьалшьеит, зныкыр бҭаацәа рахь бца, брылаҧхьа ҳәа соуҳәаахьоума, иугәазырҧхазеи, уаџьал аама ҳәагьы насалҳәеит, сгәы иҭаскыз еилылкаазшәа. Данца ашьҭахь, схала санаанха, саалаган, ақәаб ала аӡы нақәыргыланы иаасырҧхан, сеыскәабеит. Сымаҭәа цқьақәа аасшәысҵан, снеин, ҳаҩнашьҭахь аҵәаҵла игылаз ашаха ирҟәараҟәаантәны сыхәда ахаҵарада ус амамкәа исырхиеит. Саагьежьны аҩны ашәқәа ныдҵаны сааип ҳәа сахьаацәырҵыз, агәашә аҿы, о Кәҷыр ҳәа аӡәы ибжьы геит. Снаҧшызар, Мышә Торчуа дгылоуп. Ааи, уажәымҭа цәгьахааит, уабасзаанагеи уажәы аасгәахәын, снеиҧылеит. Иҭаху насеиҳәар, днагьежьны дцап сгәахәын, аҧсшәа наиасҳәеит. Мышәи ҳареи ҳаигәылацәан, ааҧхьара абеиҭахыз, ашҭа дааҭалеит. Ҟәардәқәак ааугар ашәшьыраҿы ҳаатәап иҳәан, аҵла амҵахь иҿынеихеит. Сгәыҧжәара исымаз еиҭа нациҵеит ари абырг, аха исҳәои. Снеин, ҩ-ҟәардәк аадәылызган, ашәшьыраҿы ҳааидтәалеит. Ажәабжьҳәаара далагеит. Актәи аибашьра ду 1914–1918 шш. далахәын, ахәра иоуз иахҟьаны дцыркьуан. Аибашьраҿы ихигаз агәаҟрақәа сзеиҭаҳәаара далагеит: – Сеысшьыртә аҭагылазаашьа соуит, сыхәра ачҳара цәгьан, аха исычҳаит. Ҽнактәи аҧсҭазаара жәашықәса ираҩсуеит, дад, – иҳәеит.

– Насгьы, зеызшьуа џьаҳаным дҭарыжьуеит ҳәа рҳәон ҳабацәа. – Сыгәҭакы еилкааны дсылабжьауазшәа, Мышә ииҳәақәоз аaидысхәыцлеит, иара макьана ацәажәара дшаҿыз. Атәым ҳәынҭқарраҿ еибашьуаз, ихәыз иеимшьит, иахьагьы иҧсы ҭоуп, сара сызҿу закәызеи ҳәа сгәы иааснаҭеит.

Ицәан иаадырԥшыз иеиԥш аҭхарцәҳәа сааԥшит, Аполлон, дад. Мышә данца ашьҭахь снеин, сшаха аакныхны аҭыԥахь иныкнасҳаит. Абасала Мышә сеиқәирхеит. Убри ашьҭахь хԥык сыҷкәынцәа, ԥыџьа сыԥҳацәа, анцәа ишиҳәара сыҟоуп хәа сеиҳәеит хаҭала. Мышә идагьы актәи адунеитә еибашьра далахәын Ҭхьынатәи хаҵа ғәғәак Сабекьиа Шьаман зыхьӡыз. Абарҭ злахәыз аибашьра сабду иашьа Шьаҳан Џьопуагьы далахәын. «Дикая дивизия» ахьӡын архәҭа излаз. Аҭоурых иаҳәаахьеит ари архәҭа рлагала ду уи аибашьраҿы. Урҭ гәаԥхарыла атәым дгьыл аиқәырхара ицаз иреиуан. Аԥснынтәи ицаз маҷԥымызт, «Абхазская сотня» ҳәагьы иалыркааун. Сабду иашьа Шьаҳан ирацәаны ажәабжьқәа сзеиҭеиҳәахьан, иара ихаҭагьы иарма шьапы ишьамхаҿы ахы ақәшәан, ихаҟәалаӡомызт.

Австро-Венгриа аҳәынҭкарраҿы, усҟан ус иахьӡын, ауп дахьырхәыз. Аӡынра бааԥс ҟалеит уи ашықәсан. Афатә, ажәтә азы ахылаԥшра рымамызт аурыс ҳәынҭкар иҟынтә. Аԥсуа еибашьцәа кавалеристцәан. Аеқәа ишьны икажьыз, рцәа рхыхны ирфон. Убарҭ реиԥш иҟаз агәаҟцәаҟра ирхыргаз азы ауп Мышә сеысшьыртә аҟынӡа аҭагылазаашьа сақәшәахьеит ҳәа Кәҷыр изизеиҭеиҳәоз. Аԥсуаа рыдагьы, ҳәарас иаҭахузеи, егьырҭ амилаҭқәагьы ыҟан аурыс ҳәынҭкар идгыланы еибашьуаз. Аԥсшьара ҳәа ианааилатәалак еибырҳәоз, иҟарҵоз Шьаҳан иҳәамҭан инхаз ирееиуоуп, напышьашәала аиқәԥараҿы ианеицлаб, Сабекьиа Шьаман уаԥытәыԥса ишьапы дықәимыргылеит ҳәа. Уи даара дығәғәазаарын. Шьаҳан Мышә иаасҭагьы ақәра ниҵит, 115 ш. дырҭысит. Исгәалашәоит Американтәи агеронтолог иԥҳәыс дицны дааны даниҿцәажәоз 1962 ш. рзы, сара сеиҭагаԥын, сыстудентын. Шьаҳан иҳәамҭақәа џьашьахәыс иҟарҵеит. Зегь реиҳа ирзымбатәбарахаз Шьаҳан ихаԥыцқәа зегь шамахамзар изыҵагылан. Убригьы маӡас иаҵоузеи ҳәа иазҵааит. Шьаҳан аибашьраҿ иааирԥшыз агәымшәареи ахаҵареи рзы ианашьан «Гьаргь иџьар». Ифотосахьа аԥсуа музеи аҿы икнаҳан. Ақырҭцәа ақәылаԥцәа ирызгоз ргеит, иаанхаз рыблит.

Шьаман Сабекьиа 37-тәи ашықәс еиқәаҵәақәа раан, аџьабаа иибахьазгьы усс имкыкәа, дахган, харада ахара идҵаны, уаҳагьы дзымгьежьит, иҵыхәтәа ҳәагьы егьҟамлеит.

Иҵегьы Шьаҳан исзеиҭеиҳәақәахьаз ахҭыскәа иреиуоуп актәи Адунеитә аибашьраҿ аԥсуа еибашьцәа ирхыргаз ауадаԥрақәа. Ҳаибашьцәа ахаҵареи ачҳареи ирымаз уамашәа иубартә иҟоуп, иара Шьаҳан санизыӡырԥуаз исеиҳәоз ахҭысқәа рыла.

Аурысцәа ркомандаҟаҵаԥ аусԥҟа ҭижьзаап, иара ирхәҭа иалоу дыхәны, ихы дамыхәо дҟалар, иԥызцәа дыргар акәын. Аибашьраҿ дыхәны атҟәара дақәшәар руамызт. Убри азы дышьны ицар акәын. – Уԥыза, иугәылоу, иуцеибашьуаз ус ишьра мариазма, – иҳәон Шьаҳан! – Австриа шьхақыҭак аҿы ҳахьеибашьуаз ҳԥыза Миха Џьынџьал дырхәит ғәғәала. Ҳара ҳтәқәа мхьаҵыр ада ԥсыхәа рымамкәа аҭагылазаашьа роуит. Шьаҳан игәыла Миха дааныжьны ацара иҭахымхеит. Аусԥҟа иҟаз зегьы иҳамдыруази аҟынтә, дыршәаны дысзыргылозар ҳәа сшәақь анааиқәыск, Миха дԥагылеит, иԥсы данақәԥш. Нас дҳаманы ҳандәықәла, сыхәра сычҳауеит, абааԥсы,

аӡы сшәыржә ҳәа дрыҳәазаап Миха. Ꚙнык ҳааигәара ишгылаз анаҳба, дҳаманы аꚙны ҳааꚙналт. Хахьааꚙналаз ауада зегьы чарыцла иҭәын. Аӡәгьы ицәаара ҳамбеит. Санынапҵш, ачарыцқәа иꚙнажьыз агәҭаны аӡәы ишьапқәа алыҳәҳәо избеит. Азнык азы сгачамкны саанхеит, аха нас иԥсны ачарыц иалажьу дalызгап ҳәа ишьапы кны санааха, аԥхәыс лыԥсы ҭаны даалызгеит. Лара дшәаҟьаны дыҟан. Ҳара лыꚙныҟа ҳашнеиуаз анылба акәхап ачарыц дзагәылалаз. Уброуп иахьыздырыз ачарыц уқәрыԥсеит ҳәа ушымхәаҿуаз. Санынапҵш, аведра ахьгылаз сылапҵш ақәшәеит. Аведра аашьҭыхны иналсыркын, ҿыла-напыла илсырбеит аӡы шиҭаху ихәны иҟоу ауаꚙы. Ахқәа лыꚙны иаакәыршаны акырцх еиԥш иааун. Аведра аашьҭыхны аꚙны ашә дахьаадәылҵыз, ахы иааyaз лхыҵәҟьа инақәшәан, агәараҳәа ашәхымс днылаҳаит. Сара сахьгылаз Миха ус иасҳәеит:

– Уара уаџьал ари аԥхәыс дагеит, – ҳәа.

Ахысра анеилга, аӡы ахьыҟазгьы ҳаԥшааит. Ҳара ҳтәқәагьы ааигәа иҟазаарын, иҳаԥшааит. Михагьы деиқәҳархеит.

Миха иԥсы ахьынӡаҭаз, Шьаҳан иакәымзар, сыбаꚙ Аԥсны иҟаломызт, иҳәон. Миха иматацәа Афон ҿыц инхоит. Иара дшеибашьуаз еиԥшҵҟьа, еибашьуан иматацәагьы, уажәтәи ҳара ҳаибашьраҿы.

Ари аибашьра хлымӡаах иҟаз иалахәыз Шьаҳан рыӡбахә сеиҳәа- хьан. Ҷлоуаа ицеибашьуаз: Адлеиба Самсон, Адлеиба Хәаршьыҭ ду, (Хәаршьыҭраа ꚙыџьа ыҟан), кәтолаа: Кәаӷәаниа Ҟача «Гьаргь иџьарқәа» 4 занашьаз, Осиа Кәаҵиа, Касланӡиаа ꚙыџьа – Арсанеи Сҭеԥанеи, ҭхьынаа: Сабакьиа Шьаман, Торчуа Мышә, мықәынтәи – Џьынџьал Миха.

Аԥснынтәи аибашьцәа дара зегьы ианааyaз излеибашьуаз рабџьарқәа рыманы иааит. Ара иахьааиз рыуаажәлар рабџьарқәа анырба џьашьахәыс ирыман. Досу рқыҭақәа рҿы рыешьарақәа ачарақәа рзуны ирԥылеит еибганы иахьааз азы.